

ONDERZOEKINGEN OVER DE ECONOMISCHE EN SOCIALE ONTWIKKELING VAN AMSTERDAM GEDURENDE DE 16DE EN HET EERSTE KWART DER 17DE EEUW.

ONDERZOEKINGEN OVER DE ECONOMISCHE EN SOCIALE ONTWIKKELING VAN AMSTERDAM GEDURENDE DE 16DE EN HET EERSTE KWART DER 17DE EEUW.

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT, NA BEKOMEN MACHTIGING VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS DR. F. A. F. C. WENT, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT, TEGEN DE BEDENKINGEN DER FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 26 JANUARI 1906, DES NAMIDDAGS TE TWEE UUR, DOOR WILLEM VAN RAVESTEYN JR., GEBOREN TE ROTTERDAM.

AMSTERDAM. — S. L. VAN LOOY. — 1906.

AAN MIJNE OUDERS.

Bij de voltooiing van dit geschrift spreek ik mijn hartelijken dank uit aan allen, die mij bij de samenstelling ervan middellijk of onmiddellijk hebben gesteund.

In de eerste plaats moet ik hierbij noemen mijn hooggeachten promotor Professor KERNKAMP, die mij te Amsterdam het denkbeeld van dit onderzoek heeft aan de hand gedaan en die mij daarna, zoowel bij de samenstelling als bij den druk, door een groot aantal nuttige en waardevolle opmerkingen ten zeerste aan zich heeft verplicht.

Verder zijn het vooral de heer JOH. E. ELIAS, die reeds vóór de verschijning van het eerste deel van zijn groot werk de vriendelijkheid had, mij inzage te verleenen van een gedeelte der proeven, alsmede de heeren Mr. W. R. VEDER, Dr. JOH. C. BREEN en KAPTEYN, die mij op het Amsterdamsch Archief met de meeste welwillendheid zijn tegemoet gekomen, wien ik voor een en ander erkentelijk ben. Ten slotte neem ik de gelegenheid te baat, den hoogleeraren, van wie ik aan twee universiteiten het onderwijs mocht volgen, hiervoor openlijk dank te zeggen. Ik vergeet daarbij niet wijlen P. L. MULLER en H. C. ROGGE, wier nagedachtenis bij mij steeds in dankbare en vriendelijke herinnering zal voortleven.

Rotterdam, December 1905.

INLEIDING.

Het was met de hier volgende onderzoekingen ons doel, een bijdrage te leveren tot de kennis der maatschappelijke en dientengevolge ook politieke verhoudingen, zooals die zich te Amsterdam hebben ontwikkeld in de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw.

Wij voegen daaraan onmiddellijk toe, dat het hier volgende, onvolledig in allerlei opzichten, slechts een eerste stap bedoelt te zijn op den weg, die tot een volledige kennis omtrent de economische en sociale verhoudingen in het centrum der jonge Republiek moet voeren.

De geschiedenis van die economische verhoudingen verkeert, ondanks het vele werk, dat in de laatste tijden op dit gebied is verricht, nog in het eerste stadium harer ontwikkeling.

Er is tot nog toe niet onderzocht, althans niet in bizonderheden, welke economische rol de steden in het Holland der 17e eeuw eigenlijk speelden, niettegenstaande slechts dit den sleutel kan bieden tot een juist begrip van hare politieke rol en beteekenis; er is nog bijna niets gedaan aan een onderzoek omtrent de sociale samenstelling van de bevolking dier steden, niettegenstaande slechts dit onderzoek ons kan leeren, waaruit de partijstrijd in die dagen voortkwam en waarin hij voedsel vond; er is nog haast niets bekend omtrent de economische en maatschappelijke beteekenis der ambachtsgilden in de Hollandsche steden, noch omtrent de vraag, in hoeverre de politieke instellingen der Republiek een gevolg waren van haar al of niet achterlijke kapitalistische ontwikkeling, dan wel, of genoemde instellingen vertragend of belemmerend hebben gewerkt op het ontstaan van manufactuur en kapitalisme.

Omtrent eenige dezer vragen hopen wij, dat men in de volgende bladzijden, zooal geen uitsluitsel, dan toch iets moge vinden, dat ze meer op den voorgrond van het historisch onderzoek brengt en 't een en ander leert omtrent de richting, waarin hare oplossing zal zijn te vinden.

Voor de kennis van de sociale samenstelling der Amsterdamsche bevolking gedurende de 16e en 17e eeuw levert het groote werk van den heer Joh. E. Elias: „De vroedschap van Amsterdam van 1578—1795", kostbare gegevens, althans wat betreft de eene helft dier bevolking, de min of meer bezittende.

Onderzoekingen als deze kunnen moeilijk hoog genoeg geschat worden, daar zij het geheele maatschappelijk aanzien en wezen eener bepaalde bevolkingsgroep ons als 't ware reconstrueeren.

Voor de kennis van Amsterdam in het begin der 16e eeuw en de economische plaats der stad in het toenmalige Holland vinden wij in de Informacie van 1514 talrijke bouwstoffen, welke wij eenigszins hebben trachten te ordenen.

De bronnen voor een ietwat grondiger kennis van de ontwikkeling, zoowel van den handel als van de nijverheid te Amsterdam, zijn voorshands schaarsch of nog niet bereikbaar.

Wij hebben getracht, met de voor ons bereikbare gegevens, althans een schets te ontwerpen van die economische ontwikkeling, speciaal van de nijverheid en de wetgeving, welke deze regelde.

Wat eindelijk de politieke verhoudingen in het eerste kwart der 17e eeuw aangaat, weten wij, dat de regeeringsvorm der stad, in 1477 voorgoed vastgesteld, sinds dien wel meer samengesteld is geworden, maar toch in hoofdzaak ongewijzigd bleef tot den val der Republiek. In het begin der 17e eeuw vond de politiek, die van dat oogenblik de heerschende in de stad zou blijven, haar beste theoretische uitdrukking en verdediging in de Memoriën en Adviezen van den burgemeester Cornelis Pietersz. Hooft. Die theoretische uitdrukking en verdediging hebben wij daarom trachten te verklaren uit de reëele klassenverhoudingen, welke die politiek moeten hebben bepaald.

Het spreekt van zelf, dat, gegeven het onvolledige van deze onderzoekingen en de groote leemten, die daar blijven in de kennis

van de ontwikkeling der verschillende bevolkingsgroepen, slechts een betrekkelijk losse band de verschillende deelen van dit geschrift verbindt.

Toch hopen wij, dat het ondanks deze leemten op sommige verschijnselen een nieuw licht moge werpen, en vragen wij met alle bescheidenheid eenige aandacht voor onze pogingen om den samenhang van maatschappelijke en politieke gebeurtenissen aan den dag te leggen.

EERSTE GEDEELTE.

HOOFDSTUK I.

Holland en Amsterdam in het begin der 16e eeuw.

Het doel van het onderzoek, dat wij in de volgende bladzijden willen instellen, is na te gaan, welke plaats, in economisch opzicht, door een bepaalde stad, in ons geval Amsterdam, te midden van de haar omringende steden en het haar omringende platteland werd ingenomen.

Vast immers staat, dat er een zekere economische verhouding bestond tusschen de stad (de steden) en het haar omringende platteland, aangezien het ontstaan der steden op zichzelf reeds een gevolg was geweest van de maatschappelijke arbeidsdeeling, en die arbeidsdeeling op het eind der middeleeuwen zooveel voortgang had gemaakt, dat aan de steden en het platteland een geheel onderscheiden rol in het gezamenlijke productie-proces van het land (het gewest) ten deel was gevallen.

Mocht ook al op het eind der 15e en in het begin der 16e eeuw de tijd niet geheel voorbij zijn, toen men ook in de steden van Holland nog een aantal boerenbedrijven vond, het geringe aantal van die landbouwbedrijven kwam, althans in Amsterdam, zeker niet in aanmerking, vergeleken bij het aantal zuiver-stedelijke bedrijven, d. w. z. handels- of nijverheidsbedrijven, hetzij afzonderlijk, hetzij vereenigd uitgeoefend.

Derhalve was de stad ook in Holland reeds, wat betreft hare verzorging met levensmiddelen, voor een groot deel afhankelijk geworden van het platteland, gelijk omgekeerd dit laatste hoe langer hoe meer voor zijn behoefte aan industrieele producten werd aangewezen op de stedelijke waren-producenten en handelaars.

In dit opzicht verhielden zich evenwel stad en platteland, in het groot beschouwd, niet anders tot elkaar dan de eene warenproducent tot den anderen, als onafhankelijke en gelijkgerechtigde ruilers van hunne producten.

In deze verhouding kunnen wij dus onmogelijk den sleutel vinden voor een overwicht van de stad over het platteland, waarvan wij reeds gedurende de 16e eeuw, tijdens de regeering van Karel V, zulke duidelijke sporen aantreffen [1]) en dat later, na den opstand tegen het centrale gezag en de losrukking van het Zuiden, nog veel grooter zou worden.

Derhalve is 't vraag, of de stad, in casu Amsterdam, ten opzichte van het Hollandsche, of althans een deel van het Hollandsche platteland, nog niet een andere rol speelde dan die van kooper en verkooper, van warenkoopman en warenproducent, of Amsterdam niet reeds, krachtens haar beginnende kapitalistische ontwikkeling, krachtens de eerste accumulatie van handels- en geldkapitaal binnen hare muren, een werkelijk economisch overwicht bezat, althans over een deel der plattelandsbevolking, in dezen zin, dat die bevolking zich in den een of anderen vorm, in meerdere of mindere mate, in loondienst bevond van de Amsterdamsche kapitaal-bezitters.

Om dit te weten te komen, zullen wij de gegevens, welke de twee Enquestes van 1494 en 1514 [2]) ons omtrent den economischen toestand, zoowel van Amsterdam zelf als van een deel der overige Hollandsche (Noord-Hollandsche) steden en van het omringende platteland, leveren, onderzoeken en met elkander vergelijken, en wel omtrent deze vraag: stond een deel der Hollandsche bevolking, buiten Amsterdam, al dan niet in loondienst van Amsterdamsche kapitalisten?

---

1) Het sterkste bewijs is de zoogenaamde „Ordre op de buitennering", uitgevaardigd 1531, o.a. aangehaald door Mr. H. J. Koenen, Voorlezingen over de finantiën van Amsterdam, p. 11.

2) Enqueste ende Informacie..... over de landen van Hollant ende Vrieslant, gedaen in den jaere 1494. Uitgegeven door de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, Leiden 1876.

Informacie up den Staet...... van Hollant ende Vrieslant, gedaen in den jaere 1514. Idem. Leiden 1866.

§ 1. Amsterdam's economische beteekenis in den aanvang der 16e eeuw, vergeleken met die van eenige andere steden van Holland [1]).

In 1514 telde de stad Amsterdam 2507 huizen, waarvan ongeveer een 600-tal aan geestelijken behoorde of door arme lieden werd bewoond [2]).

Van de 1800 à 1900 huizen, die dus den burgers behoorden, waren zeer velen bezwaard met pachten en renten, hoofdzakelijk in geestelijke handen; want er rustten wel ongeveer 100 beneficiën en officiën op, meestal op de beste en duurste huizen.

In tegenstelling met andere steden wordt echter in Amsterdam niet gesproken van een daling der prijzen van de huizen in de jaren, die aan 1514 voorafgingen; en daar het aantal huizen sinds 1494 ook was gestegen, volgt ook hieruit, dat Amsterdam, ondanks de ongunst der tijden, zij 't dan ook langzaam, vooruitging.

Omtrent het bedrijf zegt de Informacie, dat het voornaamste verreweg de koopmanschap, de uitreeding naar Oost en West was.

Het handelskapitaal was nu in Amsterdam, evenals te Hoorn, niet alleen in de stad en haar jurisdictie zelve belegd, maar voor een groot deel ook in het platteland van Noord-Holland.

---

1) Al de gegevens, voor Amsterdam zoowel als voor andere plaatsen zijn, als 't niet anders wordt vermeld, ontleend aan de bovengenoemde Informacie en Enqueste; het scheen niet noodig telkens uitdrukkelijk naar de bladzijden daarvan te verwijzen.

2) Eerst wordt in de Informacie opgegeven: 2907 haardsteden en buiten de stad, in de vrijheid, omtrent 25. Daarna echter hadden de regeerders de huizen nog eens laten tellen en zoo kwamen zij tot het werkelijke getal van 2507; zij geven dan tevens uitleg, hoe het mogelijk was, dat in de „waakboeken" zooveel meer huizen opgenomen waren: dat was een gevolg van den oorlogstoestand met de Gelderschen geweest, toen velen van buiten de stad zich in schuren, zolders enz. hadden gevestigd.

Het getal van 25 huizen buiten de poorten wordt bevestigd door de opgave in de Doleantie, 50 jaar later (Doleantie van een deel der burgerij van Amsterdam, enz., medegedeeld door wijlen A. J. M. Brouwer Ancher en Dr. Joh. C. Breen, Bijdr. en Med. Hist. Gen. Deel XXIV, p. 125).

Dat dit getal zoo gering was, werd veroorzaakt door den brand, in 1512, omtrent Kerstmis, door de Gelderschen gesticht onder de muren der stad, waardoor vele huizen waren vernield.

Een halve eeuw later was, ondanks het verbod om buiten de stad steenen huizen en vaste woningen te bouwen, het getal huizen in de vrijheid toegenomen tot bijna 1000 (964), behalve de huizen op de Lastage (Doleantie p. 128); dat in de stad zelf was met ongeveer de helft vermeerderd.

Overal bezaten de Amsterdamsche burgers, die uitreedden, als aandeelhouders (bezitters van scheepsparten) een groot deel van het handelskapitaal ten platte lande [1]), en zoo was dus een talrijk deel der dorpsbevolkingen van schippers en scheepsvolk, visschers ook vooral, economisch van hen afhankelijk, even goed als het scheepsvolk, de visschers en zeelui, die te Amsterdam woonden.

Het Amsterdamsche handelskapitalisme in zijn opkomst strekte zich reeds over een zeer groote oppervlakte uit en wij zullen door de beschouwing van den toestand van het Hollandsche platteland een overzicht trachten te krijgen van die economische invloedssfeer.

Te Amsterdam zelf hoorden 27 zeeschepen en 13 boeiers thuis, maar deze getallen leveren natuurlijk volstrekt geen maatstaf omtrent de werkelijke grootte van 't bezit der Amsterdamsche handelsbourgeoisie, aangezien cijfers omtrent de hoeveelheid en de grootte van de schepen, voor rekening van Amsterdammers in andere havens gereed, niet te geven zijn. Wij kunnen alleen hierna dezelfde opgaven van andere koopstadjes vergelijken.

Behalve de zeehandel was ook de binnenscheepvaart belangrijk: Amsterdam telde 83 à 84 binnenlandvaarders, die de groote rivieren om vracht bevoeren.

De handel van Amsterdam bestond uit drie hoofdtakken, te weten den handel op 't Westen (de landen om het Kanaal), die op 't Oosten (Duitschland en 't Oostzeegebied) en den zooeven genoemden binnenlandschen handel.

Wanneer wij nagaan, welke waren deze handel voornamelijk omvatte, dan vinden wij, dat de Oostersche hoofdzakelijk ruwe producten invoerde, en de Westersche levensmiddelen.

De Oostersche handel toch voerde te Amsterdam in: huiden, spek, boter, talk, reuzel, traan, granen (tarwe, rogge, gerst en haver), pek, asch, zout uit Lunenborch, meekrap, verschillende houtsoorten, bier (Bremer-, Hamburger- en Jopenbier), veeren, wol, metalen (ijzer, koper, tin), was, laken, linnen, weede, barnsteen, salpeter, koperrood, lakmoes, honing, vlas, hennep en kabelgaren.

De Westersche voerde aan: lakens, wol (zoowel Schotsche of uit

1) Wij verwijzen hiervoor naar het volgende.

Newcastle als wol van Calais, dus uit het Zuiden van Engeland), metalen (tin en lood), haring, sprot en zalm, paling uit Denemarken („scoensche ael"), erwten, kaas, mout, vleesch, bier uit Engeland, zout (van de Brouage), wijnen, olie en wijnazijn uit Frankrijk.

Men merke uit deze lijstjes tevens op, hoe geen enkel voortbrengsel uit Zuid-Europa, althans langs dezen weg, in Amsterdam werd ingevoerd.

Een deel der ingevoerde artikelen diende als grondstoffen, direct of indirect, voor de voorname Amsterdamsche neringen: scheepsbouw, zeepziederij, haringbereiding.

Maar de Amsterdamsche handel was toch ook reeds in vrij sterke mate een belangrijke factor in het ruilproces tusschen het Oostzeegebied en dat van de Noordzee en het Kanaal, tusschen Oost en West. Amsterdam mag men, vooral indien men in aanmerking neemt, hoe groot een streek economisch van haar afhankelijk was, de eenige stad in het Noorden noemen, die reeds van beteekenis was voor den Europeeschen groothandel en wier handelsbeweging vatbaar was voor groote uitbreiding.

Zeker moet men de beteekenis van het stadje in die dagen nog niet overschatten; uit allerlei trekken blijkt, hoe primitief de toestanden en de bewoners er nog waren [1]), de laatsten niet veel meer dan schippers, in beschaving van de boeren en schippers van het Noord-Hollandsche platteland niet zeer verscheiden.

Maar wijl de stad, ondanks de uiterst ongunstige omstandigheden in 't begin der 16e eeuw [2]), de eenige der Hollandsche steden was, die niet achteruit was gegaan, maar zoo taai haar handel over een vrij groot gebied had weten te handhaven, zou ongetwijfeld voor haar burgerij, onder een gunstiger hemel, een tijd van snelle ontwikkeling aanbreken.

De draperie was, hoewel achteruitgaande, toch nog vrij belangrijk. 18 drapeniers deden omtrent 200 zakken wol per jaar bewerken, wat vijf à zes duizend lakens gaf, ter waarde van ongeveer 120 à 130 duizend gulden.

1) Zie hiervoor vooral Bijlage V.

2) Bedoeld wordt de binnen- en buitenlandsche oorlogstoestand.

Gemiddeld liet dus elke drapenier ± 300 lakens produceeren, ter waarde van omtrent 7000 gulden.

Deze productie vond plaats met 45 getouwen en 12 volderijen, terwijl in 1506 het aantal getouwen 80 à 90 zou geweest zijn, langzamerhand verminderd tot 50 à 61, en het aantal volderijen (meesterijen der volders) 28 [1]).

Een overzicht van eenige andere Hollandsche steden vooral benoorden het IJ kan ons de relatieve beteekenis van Amsterdam beter doen inzien.

HAARLEM. In 1494 telde de stad Haarlem 2426 haardsteden, waarvan 384 bewoond werden door armlastigen en 475 ledig stonden; in 1514 beliepen deze gevallen resp. 2714, 960 en 510.

Men verklaarde in 1514, dat de prijzen der huizen ongeveer $^1/_3$ verminderd waren in de laatste 10 jaar wegens gebrek aan nering en welvaart.

In 1514 telde men in de stad 7 mannenkloosters, 12 vrouwenkloosters en een begijnhof, benevens 7 gasthuizen.

In 1494 geneerden de inwoners zich met brouwerij, draperij, handel in koren, scheepmakerij en linnenhandel, terwijl al deze neringen sinds 1477 belangrijk waren verminderd door de onrust der tijden, speciaal de oorlogen met Frankrijk, en de hooge lasten, die de stad had moeten opbrengen, waartoe zij haar accijnzen had moeten verhoogen.

Nauwkeuriger opgaven omtrent de bedrijven staan ons voor 1514 ten dienste. De brouwerij was in Haarlem verreweg de voornaamste industrie. Het aantal brouwers nu was sinds 1494 verminderd van 120 tot 77 [2]), welke vermindering zeer gelijkmatig was geschied.

---

1) Ter vergelijking de lakenproductie van andere Hollandsche steden:

Delft produceerde 800 à 900 „halve laickenen" à 13 of $13^1/_2$ gouden g.; het bezat 11 à 12 drapeniers en 28 getouwen.

Gouda 11 à 12 drapeniers, 700 halve lakenen à $11^1/_2$ g.

Leiden 25 drapeniers, 200 getouwen, 60 volderijen, 13025 ? halve lakenen.

Den Haag 30 drapeniers, 100 volders, 2000 halve lakenen à 10 of 11 Rh. g.

Hoorn? drapeniers, 40 getouwen, 4000 halve lakens à 13 of $14^1/_2$ gouden g. per heel laken.

Rotterdam 26 à 28 drapeniers, 18 à 20 getouwen, 5000 ? lakens.

2) Een andere opgaaf van dezelfde Informacie luidt 75.

De bierproductie had in de laatste jaren gemiddeld 13.328 ton bedragen. Ook de draperie was verminderd; nu bedroeg de productie gemiddeld 8 à 900 halve lakenen; circa 10 jaar geleden ongeveer het dubbele.

Omtrent den handel in linnen wordt verklaard, dat deze zich had gehandhaafd, maar dat het bedrijf onvoordeeliger werd, „alsoe men te veel borgen moet, ende de coopluyden vermenichvoudighen". De jaarlijksche omzet bedroeg ongeveer 4100 stuks van 100 el.

De vierde tak van bedrijf, de scheepmakerij, was ook niet verminderd in de laatste jaren, maar wel was dit het geval met de scheepvaart, waarvan de schippers en een houtkooper getuigden, dat zij sinds 1500 met $^1/_3$ was verminderd en dat de schepen bovendien in vele gevallen in andere steden en provincies vracht moesten halen om zich te geneeren.

Omtrent nog eenige andere gewone bedrijven hebben wij opgaven; er waren 5 molens, waarvan drie volgens de molenaars voldoende zouden geweest zijn om het koren, dat de stad behoefde, te malen; het bedrijf was verminderd door 't molengeld, dat de stad hief en dat inderdaad een vrij groote som opbracht. 't Gevolg was geweest een vermeerdering van de bakkers in de omliggende dorpen, die 't nu vermeden hun koren in Haarlem te doen malen en tot brood bereiden.

De aanvoer van turven bedroeg per schuit ongeveer voor een bedrag van 4795 £, en per wagen van ± 150 £ per jaar.

Aangaande de verdeeling van den rijkdom in de stad, die werd afgemeten vooral naar de renten, die iemand trok, is het volgende op te merken. Er worden 87 „rentiers" vermeld, maar het is niet duidelijk, of deze uitsluitend van het geldkapitaal leefden.

Met name worden 8 of 10 personen als de rijksten genoemd, die tevens de hoofden der regenten waren, voorzoover deze misschien reeds een afzonderlijke klasse vormden.

Hiervan waren er twee voor $^1/_{28}$ deel aangeslagen in de zetting, hoewel dit nóg veel te laag was. Deze personen waren dus voor hun tijd kapitalisten.

Omtrent den economischen toestand van het grootste deel der bevolking wordt gezegd, dat drievierden over niet genoeg bezit be-

schikten, om een maand zonder arbeid te kunnen leven, wat dus wil zeggen, dat zij niets anders bezaten dan hoogstens hun huis en werktuigen en dus gereed stonden tot proletariërs af te zinken, voorzoover zij nog tot de kleine burgerij behoorden.

De geheele productie der stad is dus in de eerste plaats kwijnend en draagt in de tweede plaats een nog volkomen middeleeuwsch karakter: laken, bier en linnen zijn ongeveer de eenige export-artikelen, waren, die niet in de stad zelf alleen worden geconsumeerd.

De klassescheiding in de bevolking is nog zeer weinig diepgaand; alleen begint de klasse, die voornamelijk van pacht of van renten leeft, zich reeds in enkele vertegenwoordigers te vertoonen.

Alkmaar. Het stadje telde in 1514 slechts 889 haardsteden, waaronder 16 huizen aan geestelijken behoorden, 24 ledig stonden en 62 door armen werden bewoond, die van aalmoezen leefden.

Hoe klein en onbeduidend 't stadje ook was, het telde niettemin drie mannenkloosters, waarvan twee „by de stede," en 5 vrouwenkloosters, waarvan men de concurrentie door „de groote neringe van weven en spinnen" waarschijnlijk alles behalve met een vriendelijk oog aanzag, daar deze kloosters gelijk gewoonlijk in de lasten der burgers niets bijdroegen.

De stad had een school, waar ongeveer 350 „clercken van buyten" onderwezen werden, wat natuurlijk eenig voordeel gaf, maar overigens was de stad nog slechts doordien zij stadsrechten bezat, accijnzen mocht heffen enz., van een dorp te onderscheiden; nauwelijks meer in bedrijf, in economisch opzicht.

Een belangrijk deel der bewoners toch hield zich met den landbouw bezig, en ongeveer 269 morgen in de „prochie" van Alkmaar hoorden hun toe, maar van de neringen, die karakteristiek waren voor een stad, bestond in Alkmaar niets meer, geen brouwerij of lakenbereiding.

Een aantal bewoners waren vrachtvaarders, die naar Amsterdam en Geldersche steden voor hun nering voeren, en verder telde de stad een aantal arbeiders, die in de kalkovens werkten, van welke kalkovens niet wordt vermeld of zij binnen of buiten de stad gelegen waren.

Natuurlijk bestond er nog brouwerij voor eigen consumptie der stad, en volgens de accijns-opbrengst schijnt de jaarlijksche consumptie, die van het vreemde bier meegerekend, ongeveer 3900 ton te hebben bedragen.

Maar hoewel de opbrengst van den bieraccijns sedert 1501 vrij belangrijk was toegenomen en de stad zich zeker weer iets begon te herstellen van de gevolgen der oorlogen in 't laatst der 15e eeuw, de positie, die zij vóór 1477 had ingenomen, had zij niet weer bereikt.

Onder hertog Karel's regeering verzorgde zij het gansche platteland om zich heen met bier en bezat zij een vrij belangrijke lakennering. Zij was toen het economische middelpunt van dat deel van Noord-Holland geweest, waar de voornamelijk zuivelproduceerende boeren koren en andere waren kwamen koopen en hun zuivel verkochten, terwijl er in Alkmaar zelf reeders waren, die schepen op zee hadden, waarmee ongetwijfeld deze zuivelproducten werden geëxporteerd. Maar niet alleen kooplieden-reeders trof men er toen aan, doch de stad deed ook aan de haringvaart mee en haar binnenlandsche scheepvaart werd met ongeveer honderd schepen gevoerd.

Kortom, de positie van Alkmaar was onder Karel's regeering een geheel andere geweest, en als naar een gouden tijd zagen de inwoners van het nu doode landbouwstadje daarnaar terug.

De industrieën uitgeroeid; de handel vernietigd; geen renteniers meer; een bevolking van schippers, boeren en proletariërs: zoo laat zich, meenen wij, de toestand van Alkmaar in het tweede decennium der 16e eeuw samenvatten; en deze verarmde bevolking zag een aantal bedrijvige, vrij rijke kloosters boven zich uitsteken.

Hoorn. De stad telde in 1494, met de omliggende dorpen, die fiscaal een geheel met haar uitmaakten, 1300 haardsteden, terwijl zij in 1477 er 2000 zou geteld hebben.

Omtrent den toestand in dat laatste jaar wordt in 1494 meegedeeld, dat de stad en hare dorpen toen ongeveer 40 meerschepen (d. i. marsschepen, groote koopvaarders) ter zee hadden en in den binnenlandschen handel ongeveer 114 Rijnschepen enz.

De draperie was toen belangrijk geweest, d.w.z. er wordt opgegeven, dat zij 10maal zooveel grondstof gebruikte als in 1494 [1]).

Het derde bedrijf van belang was de ossenkooperij, waarvan er toen ongeveer 900 à 1000 in den zomer geweid werden, terwijl zij er 4 à 500 in den winter hielden [2]).

De handel omvatte voornamelijk de volgende producten: asch, pek, teer, huiden, linnen en wollen lakens, en richtte zich naar de Oostzee en ook Westwaarts.

Hoorn was dus reeds onder Karel's regeering een vrij belangrijke handelsplaats geweest, die alle elementen voor eene krachtige ontwikkeling in zich had.

Maar de hevige oorlogen na Karel's dood hadden ook voor Hoorn slechte gevolgen gehad; haar laken-industrie was zeer verminderd en men weidde niet meer dan 125 ossen, terwijl de dorpen om Hoorn de vetweiderij geheel hadden moeten verlaten. Ook de koophandel was sterk verminderd; er wordt opgegeven, dat Hoorn in 1494 nog slechts 20 „coopluyden" telde, „dat coopluyden zijn", dus onafhankelijke bezitters van handelskapitaal, terwijl de geheele overige bevolking bestond uit „bootsluyden, huerlingen" en in het algemeen uit wie „hem generen metten arbeyt van heuren handen". Met andere woorden: de kapitaal-vorming in Hoorn was geheel tot stilstand gebracht en het aanwezige voor een groot deel vernietigd of naar elders overgebracht. Deze kooplieden bezaten nog 7 „ghemaersche schepen" en 25 à 26 cogge- of Rijnsche schepen.

Dat werkelijk het geld voor een deel uit Hoorn was weggevloeid, wordt bewezen door de mededeeling, dat „die Rijckdomme by grooten hoopen uyter stede vertrocken zijn ende ghevaeren naer die stede van Amsterdamme ende elders".

---

1) De lakennering had vooral gebloeid tot 1470, toen een „opstand" van de volders en wevers wegens de verhooging van accijnzen de nijverheid een geduchten knak gaf Dr. J. J. Doesburg, West-Friesland's Hoofdstad enz. p. 96.

2) Omtrent deze ossenmarkt deelt Velius, Chronijk van Hoorn, ed. 1740, p. 11 mede, dat reeds sinds de eerste dagen der stad, d.w.z. het begin der 14e eeuw, de Eyderschen en Denen hun ossen er ter markt voerden, die dan waarschijnlijk reeds toen om Hoorn geweid zullen zijn geworden; in 1384 verkreeg Hoorn een privilegie van de Denen „dat die haer markt met ossen en paerden versoecken souden, gevende van elke stuk een halven stuiver" (Velius, p. 21). De stad behield de ossenmarkt tot 1605 (Velius, p. 524. Brandt, Gesch. van Enkhuizen, p. 205), toen de ossenmarkt verplaatst werd naar Enkhuizen.

De bewoners van Hoorn schatten zelf dit verlies op tweederden van hun „rijckdom".

In 1514 krijgt men indruk, dat het voornaamste bedrijf niet langer de zeevaart is, maar de draperie. Het aantal getouwen, dat nu ± 44 bedroeg, was in de laatste jaren toegenomen en in dit jaar waren 4500 „halve laickenen" geproduceerd, meer dan het gewone aantal, dat slechts 3500 à 4000 bedroeg.

Deze draperie gebruikte Schotsche of Spaansche wol, geen beste soorten dus, maar gaf in ieder geval velen werk.

De handel had wederom zware klappen gehad; het aantal zeeschepen (maersschepen, waarmee men naar Oost en West voer) was, nadat het in de eerste jaren der eeuw tot 20 was geklommen, weer tot 4 à 5 gedaald, waarvan ¾ deel te Hoorn thuisbehoorde.

De overige industrieën waren in Hoorn omstreeks dezen tijd van weinig beteekenis: de brouwerij had er nooit goed kunnen aarden, zelfs subsidiën voor wie brouwerijen wilden oprichten baatten niet. Alleen de goudsmederij was vrij bloeiend [1]).

Wij hebben dus in Hoorn het merkwaardige geval, dat dit stadje in zijn natuurlijke ontwikkeling door scheepvaart naar grooten warenhandel was gestuit en zich schijnbaar, in de jaren voorafgaande aan 1514, eerder in de richting van een middeleeuwsch stadswezen had terugontwikkeld; een middeleeuwsche industrie overwoog op 't moment, maar de aanleg en de begeerte tot ontwikkeling ter zee waren steeds aanwezig en lokten zeker de ambachtsluiden, die het meerendeel der inwoners uitmaakten, meer dan de weinig profijtelijke lakenindustrie [2]).

Over de ossenweiderij bevat de Informacie van 1514 geen enkele bizonderheid; alleen vermeldt zij het bedrijf.

Het aantal haardsteden bedroeg in dit jaar (met die van de om-

---

1) Deze mededeelingen zijn ontleend aan Dr. Doesburg o. c. p. 100.

2) Op den duur ging dan ook de draperie te Hoorn zoo goed als geheel te niet, terwijl de zeevaart in den loop der 16e eeuw meer en meer toenam. Velius (Chronijk van Hoorn, ed. 1740, p. 188) zegt dat de draperie omstreeks 1562 reeds zoo goed als geheel niet meer bestond; het aantal lakens, dat geproduceerd werd, daalde in 1558 tot 612 en daarna regelmatig tot 566, 445, 321 en 105. Zie ook Dr. J. J. Doesburg o c. p. 97 volg.

liggende dorpen meegerekend) 1656, waarvan de dorpen 538 telden; 451 huizen betaalden niets wegens armoedigheid.

De bevolking van Hoorn bestond dus in 1514 grootendeels uit klein-burgers en arbeiders: kooplieden waren er weinig en renteniers (d. w. z. die van hun renten leefden) slechts drie. Het stadje begon zich weer eenigermate te herstellen van het verval, waarin het in de laatste jaren der 15e eeuw was gekomen, maar toch niet zoo, dat het voor Amsterdam een gevaarlijke mededingster was.

Enkhuizen bezat ten tijde van hertog Karel 32 groote schepen op zee, die naar Oost en West zeilden, 12 of 13 schepen, die naar Hamburg zeilden, 6 of 7 schepen „varende in divers lant" en 5 of 6 schepen „varende in 't water". [1]) Verder had de stad toen 30 of 35 schepen ter vangst van bokking in 't Y.

In 1494 bezat zij nog slechts 25 groote zeilschepen; 1 schip voer nog op Hamburg en 1 was „varende in 't water". De bokkingschuiten waren verminderd tot 12 à 15.

De draperie, die de stad had onder hertog Karel, en welke toen dagelijks 60 lakens vervaardigde, bestond in 1494 niet meer. [2])

De stad telde nog 635 huizen tegen 700 vroeger; het land, dat als weideland om de stad werd gebruikt, was zeer afgeslagen.

Enkhuizen was dus in 1494 een stadje, dat uitsluitend van zeevaart en visscherij leefde, maar waar nog vrij veel handelskapitaal was gevestigd, niettegenstaande de enorme verliezen, die het geleden had en die zij berekenden op 135 schepen sinds 1477.

In 1514 droeg de plaats nog maar half het karakter van een stad: in fiscaal opzicht stond zij nog geheel met een dorp gelijk,

---

1) Brandt. Hist. van Enkhuizen p. 31, vermeldt, dat Hoorn en Enkhuizen samen in 1475 een vloot van 70 met zout bevrachte schepen op zee hadden.

2) De zouthandel had talrijke zoutziederijen in 't leven geroepen; rondom Enkhuizen trof men er 14 aan tijdens Karel's regeering. Ook het gezoden zout maakte een uitvoerartikel uit naar de Oostzee.

Cijfers daaromtrent staan ons echter eerst ten dienste uit de tweede helft der 16e eeuw, toen het plan oprees, een zoutmonopolie in het leven te roepen. Men zie hiervoor: Dodt van Flensburg Archief enz. III p. 69 volg., en Ernst Marx, Studiën zur Gesch. des Niederl. Aufstandes p. 66.

Er waren toen, in de tweede helft der 16e eeuw, 400 pannen of keten in al de Nederlanden.

want er werden geen accijnzen geheven en alle belasting bestond in de opbrengst der schotponden.

Zij leveren een berekening in van de verliezen ter zee, die de inwoners sinds 1494 hadden geleden, en kwamen daarbij tot 't getal van 37 schepen ter waarde van 89.100 £.

In 1514 werden uit Enkhuizen 24 „maerscepen" uitgereed, waarvan slechts de grootste helft eigendom van Enkhuizers was; omtrent de bokkingvaart geven zij geen cijfers.

Het stadje telde nu 720 huizen, die van de armen inbegrepen, en één mannen- en drie vrouwenkloosters.

De prijzen der huizen waren in de laatste 10 jaar met $1/4$ verminderd.

Edam. Fiscaal volkomen het dorpskarakter vertoonend, was het plaatsje economisch en doordien het omwald was, een stad, zij 't dan ook een zeer kleine stad.

In 1514 telde men er 496 haardsteden (de 3 omliggende dorpen inbegrepen, terwijl in 1494 dit getal 590 had bedragen), waarvan 100 vervallen en onbewoond, terwijl vóór 1477 het getal huizen minstens 690 beloopen had.

Het aantal communicanten in 1514 bedroeg 1400 à 1500, terwijl wegens het werkvolk van buiten dit getal ook ongeveer 100 à 150 te laag of te hoog kon zijn.

In hertog Karel's tijd bedroeg de rijkdom van het stadje 1100 schotponden van 250 Rh.g., in 1494 nog slechts 330; in 1514 was het aantal schotponden 884, waarvan echter $114\frac{1}{2}$ schotponden aan 459 personen behoorden, die slechts $1/4$ van 250 gl. rijk waren, ongerekend velen, die slechts op $\frac{1\frac{1}{2}}{4}$ of $1/2$ van 250 gl. stonden, zoodat in 't geheel van niet meer dan 600×250 gl. werd betaald. Hierbij was alles, wat de lieden bezaten, meegerekend, tot hun bedden en 't huisraad toe, zoodat zij wel mochten zeggen, dat wie zoo gerekend slechts ongeveer voor een waarde van $62\frac{1}{2}$ gl. bezat, arm was.

De ban van Edam en omliggende dorpen was 1425 morgen groot, slecht land echter, waarvan de 2 morgen nauwelijks in staat waren een koe te onderhouden; vóór 1477 bezaten zij ongeveer 1700

runderen; in 1494 nog slechts 500; voor 1514 wordt geen opgave gedaan. Trouwens verreweg het voornaamste bedrijf was koopvaart en vischvangst; ook in Edam vinden wij een voorbeeld van een der plaatsjes, die den wedstrijd met Amsterdam niet hadden kunnen volhouden. Evenwel legde men er zich ook vooral toe op scheepstimmeren, een specialiteit van Edam. In 1494 was het scheepstimmeren reeds een vrij belangrijk bedrijf: „zij generen hem met timmeren, schepen te maecken om arbeytsloon", waaruit men tegelijk reeds kan opmaken, dat een groot deel van de vervaardigde vaartuigen voor elders bestemd was.

De Edammers geven niet op, dat zij zelf schepen uitreeden; wel weten wij, dat zeer vele schepen, uit dit stadje afkomstig, de zee bevoeren.

---

§ 2. Holland's scheepvaart op de Oostzee bij den aanvang der 16e eeuw.

Wij hebben bij het overzicht van de afzonderlijke steden, reeds omtrent den handel het een en ander vernomen.

Wij zullen nu den wellicht belangrijksten tak daarvan, namelijk de Oostzeevaart, wat nader in oogenschouw nemen, omdat wij hierover nog iets meer kunnen weten en vooral ook, omdat, zoo in eenig opzicht, de economische eenheid van het gewest in dezen handel zeer sterk aan den dag trad.

Holland en Amsterdam, met Zeeland vereenigd, hadden reeds door den zoogenaamden Oosterschen oorlog, van 1438—41, voor goed de suprematie der Hanze-steden op de Oostzee gebroken en zich den vrijen toegang tot die streken veroverd [1]).

Weldra waren niet alleen de Hollandsche vrachtvaarders de zegevierende concurrenten der Hanze-kooplieden, maar gedurende de regeering van Karel van Bourgondië was het reeds zoover gekomen, dat de kooplieden der Hanze-steden voor hun vrachtvaart zich bij voorkeur van de Hollandsche schepen bedienden, wat tengevolge had, dat de stapel te Brugge geheel te niet ging en verviel [2]).

Amsterdam was reeds toen de voornaamste haven geworden voor het transito-vervoer der Hanze zelf.

En niettegenstaande onmiddellijk na den dood van hertog Karel in 1477, een tijd van beroering, oorlogen en troebelen aanving, die verderfelijk werkte ook op den overzeeschen handel, vinden wij toch, dat twintig jaar later, op het eind der 15e eeuw, de Hollanders hun overwegenden rang in de vrachtvaart door de Sont hadden weten te bewaren.

Van de 731 tolheffingen toch, in dat jaar door den belastinggaarder aan de Sont geïnd, waren er 487 van Nederlandsche schepen afkomstig, die, naar de plaats van herkomst, weer verdeeld werden

1) Ter Gouw, Gesch. van Amsterdam III p. 25 volg.
2) Ter Gouw, „ „ „ III p. 120, 121.

als volgt: 58 uit Waterland, 48 uit Monnikendam, 24 uit Edam, 22 uit Ransdorp (Rarop), 8 uit Broek, 7 uit Zuiderwoude, 6 uit Landsmeer, 4 uit Purmerland en Purmerende, 4 uit Schellingwoude, 4 uit Zunderdorp, 3 uit Katwoude, 2 uit Wormer, in het geheel dus 190 uit Waterland in 't algemeen; verder 101 uit Enkhuizen, 74 uit Amsterdam, 39 uit Terschelling, 25 uit Hoorn, 21 uit Stavoren, 9 uit Dordrecht, 8 uit Medemblik, 7 uit Zierikzee, 4 uit Veere, 4 uit Hinlopen, 3 uit Schiedam, 2 uit 's Gravezande [1]).

Onder Nederlandsche schepen zijn hier verstaan schepen uit de Bourgondische gewesten afkomstig, niet die der Zuiderzeesteden, waarvan Kampen 70, Harderwijk 3, Hasselt 2 en Deventer 1 tolheffing leverde.

In het jaar 1503 bedroeg het aantal inklaringen der Sontschepen 1085.

Hiervan hadden de Nederlandsche schepen 785 op hun rekening en wel verdeeld als volgt:

Waterlanders (zonder nadere aanduiding) 193; Edam 48; Monnikendam 46; Ransdorp 18; Purmerende 15; Broek 8; Landsmeer 2; Katwoude 1; Ilpendam 1; in 't geheel dus 332 Waterlandsche schepen.

Verder Amsterdam 112; Hoorn 44; Terschelling 42; Dordrecht 37; Medemblik 11; Gouda 6; Delft 4; Schiedam 1; in 't geheel dus 712 Hollanders.

Uit Stavoren 40; Workum 3, Hindelopen 2; Zierikzee 14; Veere 10; Westerschouwen 2.

Eindelijk waren 13 inklaringen uit Antwerpen; 2 uit Bergen-op-Zoom; 49 van de Zuiderzeesteden (Kampen 47, Hasselt 2).

Ter vergelijking dienen de cijfers van andere steden of natiën: Danzig 120; Koningsbergen 3; Riga 1; de Pommersche steden 45; de Schotten 42; de Engelschen 21; de Franschen 1.

Van de 193 Waterlandsche schepen waren er 129 geladen, 64 geballast.

---

1) Deze en de volgende gegevens zijn medegedeeld door Dietrich Schäfer in Hansische Geschichtsblätter IX p. 94 vlg. Onder de 731 tolheffingen komen altijd dezelfde schepen ten minste tweemaal, op de heen en terugreis, vaak ook drie of meermalen voor (driemaal, indien zij de tweede thuisreis niet in hetzelfde jaar maakten). Geen 731, maar misschien 2 à 300 verschillende schepen, passeerden dus de Sont dat jaar.

De volgende opgaven betreffen het jaar 1528.

De Sonttol telt dan 790 posten, waarvan de Nederlanders 543.

De Nederlandsche inklaringen zijn verdeeld als volgt:

297 Waterlanders, namelijk Ransdorp 66; Monnikendam 45; Edam 24; Landsmeer 23; Purmerende en Purmerland 23; Broek 22; Zunderdorp 21; Ilpendam 15; Zuiderwoude 13; Oostsanen 11; Zaandam 10; Wormer 9; Buiksloot 6; Oosthuizen 3.

Verder Enkhuizen 60; Terschelling 53; Amsterdam 37; Hoorn 17; Haarlem 4; Grootebroek 4; Medemblik 3; Bovencarspel 1; Dordrecht 3.

Stavoren 41; Hinlopen 6; Zierikzee 4; Middelburg 3; Friesland (zonder nadere aanduidingen) 4; Antwerpen 2; Kampen 2.

Ter vergelijking: De Oostzeesteden 160; (Danzig 118, Königsberg 10, enz.)| [1]).

Afzonderlijk vermeld worden de met wijn geladen schepen, die den Sonttol moesten betalen.

In 1497 waren van de 20 afkomstig: 4 uit Amsterdam, 3 uit Enkhuizen, 2 uit Dordrecht, 2 uit Terschelling, 1 uit Waterland, uit Kampen, Hamburg, Danzig ieder 2.

Van de 1000 Aam (circa 1500 Hectoliter), welke zij voerden, bedroeg het aandeel der Hollanders 700.

In 1503 was de wijndoorvoer geringer, bedroeg slechts 600 Aam; van de schepen waren afkomstig 8 uit Dordrecht; 4 uit Amsterdam; 2 uit Waterland; 1 uit Stavoren; 1 uit Edam; 1 uit Purmerend; 1 uit Zierikzee; 1 uit Antwerpen; 1 uit Kampen en 1 uit Ripen.

In 1528 eindelijk werd de wijntol betaald door 12 schippers, waarvan 11 Hollanders (waaronder 1 uit Rotterdam) en verder 1 uit Stavoren en 1 uit Kampen.

---

1) Uit de hier beschouwde cijfers blijkt o.'i. de onjuistheid van de bekende mededeeling bij Velius (Chronijk ed. 1740 p. 220), waar deze bij het jaar 1522 opmerkt: „dat voor en in dezen tijd de steden in Oostland nog meest zelf met haar waren hier in 't land voeren, en dat zij het meestendeel van de vaart in hadden tusschen Holland en Oostland, *zonder dat onze Ooster-schepen in getal eenigszins bij de hare waren te vergelijken.* Maar niet lang daarna verkeerde dit werk".... enz. Wel is het waar, dat Deensche en Zweedsche schepen in de Sont-tolregisters niet vermeld worden, omdat deze geen tol betaalden, maar bovendien zal hun getal zoo gering zijn geweest, dat 't niet in aanmerking kwam, en onder Ooster-schepen verstaat Velius in ieder geval de schepen der Wendische en Pruisische steden.

De geheele wijninvoer bereikte in dat jaar nauwelijks 500 Aam.

Voor het jaar 1531 weet men uit de registers van Frederik I, dat toen 310 Hollandsche schepen de Sont passeerden. Dit zou dus voor dat jaar op een aantal inschrijvingen in de registers neerkomen van 620 als minimum, aangezien elk schip tenminste tweemaal, op de uit- en de thuisreis, werd ingeschreven.

Deze cijfers, op zichzelf bezien, zouden echter in staat zijn ons een geheel verkeerden indruk te geven van de economische ontwikkeling en met name van de kapitaalsverdeeling in het Holland van den aanvang der 16e eeuw.

Immers men krijgt uit deze cijfers den indruk, alsof de Waterlandsche dorpen en stadjes, die van de Hollandsche schepen een zoo overwegend aantal schepen uitreedden, meer dan b.v. Amsterdam, in economisch opzicht dus ook nog Amsterdam in die dagen de loef afstaken, meer kapitaalkrachtig waren dan Amsterdam en andere Hollandsche steden.

En evenwel leeren ons de officieele opgaven uit de Informacie van 1514, dat niets minder juist is.

In het algemeen voor dit onderwerp verwijzend naar de in de volgende paragraaf mee te deelen gegevens uit de Informacie omtrent scheepvaart en koopvaart, in 't bizonder voor alle dorpen benoorden het Y, kunnen wij al vast enkele Waterlandsche dorpen iets nader beschouwen.

Zoo wordt opgegeven voor Zuyderwoude, dat de bevolking in 1514 voor een groot deel voer ter koopvaardij, en verder dat het dorp zelf 6 koopvaarders uitreedde, waarvan echter slechts een er thuis behoorde, d. w. z. in het bezit der dorpers (bueren) was, terwijl de overigen in Amsterdam en elders hun eigenaars hadden; voorts hoorden er nog thuis 3 kogge- en 3 waterschepen, in 't geheel 12 schepen tegen 50 vóór den oorlog.

Onder de schepen nu, die de Sont passeerden, behoorden er in Zuyderwoude tehuis 7, [1]) in 1528 13 (steeds moeten wij in 't oog houden, dat in deze cijfers elk schip minstens 2maal voorkomt),

1) De getallen 7 en 13 voor de inschrijvingen der schepen zijn minima, aangezien immers nog 58 inschrijvingen uit Waterland in 't algemeen worden vermeld, waarvan eenige te Zuyderwoude of te Ransdorp enz. zullen hebben thuisbehoord.

maar deze 7 en 13 (3 en 6?) waren daarom nog niet in het bezit der Zuyderwouders.

Voor Ransdorp luidden de opgaven der Informacie: er varen omtrent 16 schepen van 't dorp, maar de schepen hooren elders thuis; de schippers wonen in Ransdorp en hebben elk een deel in hun schip.

En in 1497 passeerden 22maal schepen uit Ransdorp de Sont; in 1503 18maal; in 1528 zelfs 66maal, zoodat in dat laatste jaar de vloot van het dorp sterk vermeerderd moet zijn geweest, aangezien dit getal op ongeveer een 20 à 25 schepen uit dit dorp wijst. Doch ook deze vloot zal zeker voor een belangrijk deel door Amsterdammers zijn gereed. Wij zullen in de nu volgende paragraaf de bewijzen voor de economische afhankelijkheid van deze dorpen en het geheele Noord-Hollandsche platteland bijbrengen, een afhankelijkheid, die bij verschillende „neringen" aan den dag treedt.

---

§ 3. De economische invloedsfeer van Amsterdam.

De toestand van het Hollandsche platteland veroorloofde in vele gevallen geen graanteelt — talrijk zijn de dorpen, die dit in de Informacie nadrukkelijk betoogen — en deze natuurlijke ongunst van den bodem maakte dus reeds voor vele, ja de meeste dier dorpen den koreninvoer tot een noodzakelijkheid. Maar, aangezien verder het boerenbedrijf, dat dus in de meeste gevallen slechts veeteelt kon zijn, op talrijke plaatsen zoo zware onkosten wegens de bedreiging door het water, de dijklasten, had te dragen, dat ook dit bedrijf niet in staat was zijn beoefenaars te onderhouden, aangezien verder de reeds zoo beperkte bodem geheel in privaatbezit was overgegaan en slechts de talrijke meren, moerassen en de zee den niet-grondbezittende een levensonderhoud vermochten te verschaffen door het „vogelen" of visschen, zoo was bij het uit den aard ontoereikende van deze laatste, uiterst primitieve productie voor eigen gebruik, de vaart ter zee als loondienaar, „om huyere", het bestaansmiddel geworden voor een groot deel van de overtollige bevolking van Holland en West-Friesland, speciaal van Holland benoorden het Y.

Wij laten daarom een overzicht volgen van wat de Informacie van 1514 ons omtrent dezen loondienst van de bevolking der kleine steden en dorpen benoorden het Y leert.

Het eerst geven wij een overzicht van de Waterlandsche bevolking, omdat deze door haar ligging ten opzichte van Amsterdam het eerst in aanmerking komt.

Edam: „seggen, dat haere principaele neringhe es van scepen te tymeren ende van te zeylen oost ende west om een huyere, welcke neringe nu redelicken goet es, maer zi meerdert of mindert nae de tijdt, te weten: alst oorloge es, zoe en ist niet; ende alst pays es, dat zij hout crigen mogen, zoe ist wat." Haardsteden 496; communicanten 1400 à 1500.

WAERDER (onder EDAM): „seggen dat zy hem generen ter zee"; communicanten 200; haardsteden ± 60.

CAEDIJCK (onder EDAM): „seggen, dat zy hem generen ter zee om een huyere, ende mit visschen"; communicanten 300; huizen 35 of 36.

MIDDELYE MIT HAECXWIJCK (onder EDAM): „seggen, dat zy hem generen metter zee, gelijck haere bueren"; haerdsteden omtrent 100; communicanten 500.

MONICKEDAMME: „seggen, dat zy hem generen ter zee, mit visschen ende mit coopvaerden; ende plegen te hebben over 8 of 10 jaeren 27 groote scepen, *ende en hebbender nu maer 9, die niet geheel daer thuys behoeren,* [1]) ende dat overmits dat zy veel scepen ter zee verloren hebben, ende dat zy by de twe branden zeer verarmt zijn"; communicanten 1600 à 1800; haardsteden 470.

De verliezen aan schepen worden opgegeven als volgt. In 1509 4 schepen met volk en goed, schade 12.000 g.; in 't zelfde jaar 2 schepen zonder volk, schade 4000 g.; genomen door de Lubeckers 3 schepen + 6 groote schepen, gemeen met die van Hoorn, die zij aan de Danswyckers hebben moeten verkoopen: schade voor hen en hunne vrienden 8000 gld. In 't geheel dus ± 12 schepen.

DIE STEDE VAN PURMEREYNDE: „seggen, dat zy hem generen mit visschen ende mit sceep te stueren, mit ter zee te reeden an harinckbuyssen ende coopvaerders te vaeren om een loon; *ende hebben 3 coopvaerders ende 6 buyssen*, die zij stueren, *daerof de twedeelen van den coopvaerders behoeren tot Amsterdam, ende van den buyssen behoert deen helft tot Delft.* Ook mede generen zy hem mit palinck te vangen ende die te brengen in Engelant".

PURMERLANT ende YLPENDAMME: „seggen, dat zy hem meest generen mit de zeevaert, oost ende west te vaeren, ende oock mitten buyssen ten harinck, ende vaeren om een huyere, mit ael te vangen ende ander visch binnen slants, ende *hebben omtrent 2 buyssen, die aldaer thuys behoeren.*"

LANSMAER: „seggen, dat zy hem generen ter zee, oest ende west vaerende, *eenige om coopmanscepe, ende anderen om huyere*, ende sommige ten harinck".

1) De cursiveeringen zijn door ons aangebracht.

ZUYDERWOUDE: „seggen dat zy hem generen ter zee, oost ende west om huyere, *ende daer vaeren 6 coopvaerders af*, *daer der hem maer 1 of toe en behoort*, *ende dandere behoeren thuys te Amsterdam ende elders*, *ende hebben 3 cogge ende 3 waterscepen*, *die aldaer thuys behoeren*; ende omtrent 8 of 10 jaeren herwaerts, voor de oorloge, hadden zy 18 groote scepen, 10 coggescepen ende 22 waterscepen".

ZONDERDORP: „seggen dat zij hem generen ter zee, vaerende oest ende west, *ende sommige doen coopmanscip ende andere vaeren om huyere*".

SCELLINCWOUDE: „seggen, dat zy hem generen ter zee te reen, oest en west, daer zy meenen prouffijt te doene, ende *hebben in haer dorp 6 scippers*, die men heet stuyrluyden; eenige *reeden haer deelen*, *ende andere vaeren om huyere*".

BROUCK: „seggen, dat zy hem generen mitte zeevaert, mit ter zee te reeden, *coopvaert te vaeren om een huyere*, mit oock ten harinck te vaeren, ende andere zeeneringhe".

RAROP: seggen, dat zy hem generen ter zee *om een huyere*, oost ende west, *ende vaeren van tselve dorp*, onder groot ende cleyn, *omtrent 16 scepen*, daerof de scippers wonen int voorsz. dorp, *maer de scepen behoeren in anderen vreemde steden ende plecken*; dan die scippers, die de scepen voeren, hebben elcx een deel int scip, ende de anderen vaeren om huyere; ende hebben geenrehande neringe, daermede zy hem binnen slants mogen behelpen, dan alleen dat heur wijfs moegen houden een coyken of twee".

OOSTHUYSEN: „seggen, dat sy hem gemeenlick generen mit uytvaeren *ter zee om huyere*, ende des winters sommige van hemluyden die visschen ter zeyn (d.i. met den zegen) om ybuckinck".

MARCKEN: „seggen, dat de gemeene neringe van heurluyden dorp es visschen, van ael te vangen, ybuckinck ende diergelijck, ende oock zoe *vaeren veel van hemluyden ten harinck ende coopvaert om huyere*, maer en hebben noch scipper noch stuyrman".

ASSENDELFT: „seggen, dat veel van hemluyden hen generen mit ten harinck te vaeren, *omme een huyere*". Communicanten 800.

WORMER ende GISP: „seggen, dat zy hem meest generen mit ten

harinck te vaeren ende hebben onder hem selven 4 buysse, daer de buyeren ende arme gesellen haer broot an winnen mit een deel nets te reeden, ende *andere vaeren om een huyere*". Haardsteden 350, communicanten 1300.

OOSTZANEN: „seggen, dat zy hem generen mitter zeevaert *om een huyere*, oestwaert ende westwaert, ende *hebben in 't geheel dorp niet boven een half deel sceeps*, ende eenige andere vaeren ten harinck om een huyere". Haardsteden 280, communicanten 1100.

Combineeren wij de opgaven voor deze steden en dorpen, welke men gezamenlijk, althans geografisch, tot Waterland kan rekenen, dan vinden wij, dat in 1514 bezitten en uitreeden:

die van EDAM met drie bijbehoorende dorpen: niet opgegeven;

MONNICKENDAM: bezit 9 groote schepen, maar niet geheel;

PURMERRYNDE: reeden 3 koopvaarders en 6 buizen, bezit 1 koopvaarder en 3 buizen;

PURMERLANT en YLPENDAMME: bezit 2 buizen;

ZUYDERWOUDE: 6 koopvaarders varen af, waarvan 1 in hun bezit; verder 3 kogge- en 3 waterschepen; ± 1504: 18 groote schepen, 10 koggeschepen, 22 waterschepen;

RAROP: van 't dorp varen 16 schepen, die elders bijna geheel in eigendom zijn:

WORMER en GISP: bezit 4 buizen.

OOSTZANEN: bezit ½ scheeps.

De anderen geven niet op, dat zij schepen bezitten; wel hebben in sommige andere dorpen de schippers een deel in de door hen bestuurde schepen.

Men vergelijke nu hierbij het volgende overzicht van de schepen, die, uit de Waterlandsche dorpen door de Sont varende, tol betaalden, waarbij men weer in 't oog dient te houden, dat de getallen hier niet aangeven het aantal schepen maar minstens het dubbele van het werkelijke aantal, waarschijnlijker nog het drie- of vier-dubbele. Men kan dan wel tot geen andere conclusie komen, dan dat verreweg het grootste aantal der schepen, die van Waterlandsche steden en dorpen naar de Oostzee en elders voeren, zich in 't bezit van anderen bevonden, vermoedelijk voor een belangrijk deel in dat van Amsterdammers.

	1497	1503	1528
Waterland (niet nader omschr.)	58 + 1 wijnsch.	193 + 2 wsch.	—
Edam.........	24 = 12 sch.? [1])	48 = 24 sch.?	24 = 12 sch.?
Monnikendam..	48 = 24 „ ?	46 = 23 „ ?	45 = 22 „ ?
Ransdorp......	22 = 11 „ ?	18 = 9 „ ?	66 = 33 „ ?
Broek.........	8 = 4 „ ?	8 = 4 „ ?	22 = 11 „ ?
Zuiderwoude...	7 = 3 „ ?	—	—
Landsmeer.....	6 = 3 „ ?	2 = 1 „ ?	23 = 11 „ ?
Purmerland en Purmerende..	4 = 2 „ ?	15 = 7 „ ?	23 = 11 „ ?
Schellingwoude..	4 = 2 „ ?	—	—
Zunderdorp....	4 = 2 „ ?	—	21 = 10 „ ?
Wormer......	2 = 1 „ ?	—	9 = 4 „ ?
Ilpendam......	—	1	15 = 7 „ ?
	187 = 90 sch.?	331 = 160 sch.?	297 = 145 sch.?

Voor de vergelijking van de van elke plaats uitvarende schepen bezit ongetwijfeld de opgave voor 1528 de meeste waarde, aangezien daarbij niet meer de ongespecificeerde Waterlanders voorkomen. Deze lijst (van 1528) in aanmerking nemende, kan men wel concludeeren, dat de cijfers van de twee vorige opgaven ons een valsch beeld leveren van de onderlinge verhouding der dorpen. Nemen wij nu aan, dat die van 1528 ongeveer een juiste verhouding aanwijst, (aangezien de omstandigheden ter zee voor allen wel ongeveer gelijk zullen zijn geweest), dan mogen wij, mede de opgave der Informacie in aanmerking nemend, besluiten, dat Edam, Monnikendam en Ransdorp in de eerste plaats, Broek, Landsmeer, Purmerende en Zuiderdorp in de tweede plaats, de koopvaartdrijvende plaatsen uit het Waterland waren, maar dat van de daar thuis hoorende schepen, de meeste toch in Amsterdamsch en ander vreemd bezit zich bevonden.

1) Wij deelen hier het getal der inklaringen door 2, ten einde bij benadering te komen tot het getal schepen, maar de op die wijze verkregen getallen, 12 enz. waarachter wij vraagteekens plaatsten, gaan bijna zeker de werkelijkheid te boven; de ware getallen zullen liggen tusschen de cijfers, die ontstaan, wanneer men de inklaringen door 2 en door 4 deelt.

Aangezien nu ongetwijfeld de economische invloedssferen van de verschillende (Noord)-Hollandsche steden niet scherp gescheiden waren, doch elkander eenigszins bedekten, laten wij een dergelijk overzicht volgen voor het overige platteland van Holland benoorden het IJ, voorzoover de bevolking er van opgeeft zich in loondienst van het stedelijke handelskapitaal te bevinden.

Vooraf ga echter nog even een overzicht van de inklaringen door de Sont voor de dorpen en steden buiten het eigenlijke Waterland.

	1497.	1503.	1528.
Enkhuizen	101 + 3 wsch. = 50 sch. ?	123 = 61 sch. ?	60 = 30 sch. ?
Amsterdam	74 + 4 wsch. = 37 „ ?	112 = 55 „ ?	37 = 18 „ ?
ter Schelling	39 + 2 wsch. = 19 „ ?	42 = 21 „ ?	53 = 26 „ ?
Hoorn	25 = 12 „ ?	44 = 22 „ ?	17 = 8 „ ?
Medemblik	8 = 4 „ ?	11 = 5 „ ?	3 = 1 „ ?
Grootebroek			4 = 2 „ ?
Bovenkarspel			1 = 1 „

Eynchuysen: „seggen, dat de neringe, daermede sy hem onderhouden ende meest mede generen, is mit reeden ter zee, oost ende west, ende *zy hebben* 24 *maersscepen*, die van Eynchuysen afvaeren, *daerof behoerter* 4 *tAmsterdam, ende voorts hebben die van Hoorne, Alcmaer ende andere van buyten deelen daerinne*, sulcx dat tmeestedeel maer te Eynchuysen en behoort".

Verliezen aan schepen: in 1497 4 schepen met goed, waard 10.050 Rh.g.; van 1500 tot 1510 15 schepen met goed, waard 30.000 £; 1510 3 schepen, door den vijand genomen, 5090 Rh.g; in 1511 8 schepen, schade 22.845 £; in 1512 3 schepen 315 £; in 1511 en '12 5 schepen, schade 11.250 £; in 1512 5 schepen, waard 9153 £; somma 43 schepen, 89.700 £ schade.

Medemblik. Scheepvaart en reederij worden niet als nering opgegeven. Met de drie omliggende dorpen telde Medemblik 459 haardsteden en 1100 communicanten.

Grootebroek, met Bouvekarspel, Luttekebroek en Hoogekerspel: „seggen, dat de sommige van den cloecxsten hem generen ter zee *om visschen ende om huyere*".

Schellinchout: „seggen, dat zy hem generen *meest te watere te reysen, oost ende west, ende ten harinck om een huyere te winnen*"; 100 haardsteden, 425 communicanten.

Widenesse mit Leeck: „seggen, dat haer principale neringe is coopvaert, harinckvaert, visschen"; 100 haardsteden, 470 communicanten.

Upmeer: „seggen, ... dat 3 of 4 ten harinck ende coopvaert *vaeren om een huyere*"; 140 communicanten.

Updam ende Hensbrouck: „seggen, dat . . . . eenighe ten harinck *vaeren om een huyere*"; 300 communicanten.

Hem: „seggen, dat zy hemluyden meest generen te vaeren, zoe ten harinck ende coopvaert *om huyere*"; 400 communicanten.

Westwoude: „seggen, . . . dat eenige . . . vaeren ten harinck ende om te visschen *om huyere te winnen*"; 224 communicanten.

Oosterblocker: „seggen, . . . dat zy hem generen mit koyen, visscherien ende *ten harinck te vaeren om huyere*"; 250 communic.

Westerblocker: idem, 190 communicanten.

Binnewijsen: „seggen, dat . . . sommige hem generen mit *ten haerinck te vaeren ende visschen om een huyere*"; 150 communic.

Coedijk: „seggen, dat sy hem generen mit lanthuyere, mit visschen . . . ende *ten harinck vaeren ter huyere*"; 580 communic.

Sint Pancraes: „seggen, dat zy hem generen zomerdaechs ter zee *om een huyere*, aldaer zy nu hebben 67 mannen"; 300 communic.

Outdorp: „seggen, dat 5 of 6 *vaeren ten harinck om huyere*"; 120 communicanten.

Graft: „seggen, dat zy hem generen mitter koe *ende ter zee om huyere*"; 600 communicanten.

Noorteynde Schermer: „seggen, dat zy hem generen mit visschen in de meeren, ende ter zee te vaeren om harinck, ten dogge *om een huyere, aldaer zy nu wel* 100 *man hebben*"; 700 communic.

Urssem: „seggen, dat zy hem generen mit lantelinge ende *ten harinck te vaeren om huyere*, aldaer de helft van den dorpe nu wel in es"; 250 communicanten.

Oude Nyerop, Winkel en Nieuwe Nyerop: „seggen, dat dinbuyeren van den voorn. cogge hem generen mit bouwerye ende *uytvaeren ter zee om huyere*"; 1600 communicanten.

TEXEL (Oostereynde, Wael, Burch, Coich, Westen, Hoern): „seggèn, dat zy hem generen mit lantelinge . . . . ende ter zee te vaeren, alsoe daer nu wel 500 man ter zee zijn om haer broot te winnen"; 2500 communicanten.

VLIELAND: „seggen, dat zy hem *generen in als* mit visscherie, ende hebben omtrent 12 pincken . . . 3 *rijnscepen*, *die om vracht varen overall*, ende *hebben noch eenen halven boyer*, *die oostwaerts vaert om coopmanscip*".

PETTEN: „seggen, dat zy hem generen mitter zeevaert, ende hebben 7 of 8 pincken ofvaerende mit cleyn ende groot, *maer en behoeren tot Petten niet thuys*, *wantter niet een en es*, *die machtich es een pincke te betaelen dan up huyere*, *ende zijn eenige die pincken gecoft hebben*, *maer en mogen die niet betalen dan by lancheyt mitter huyere*"; 200 communicanten.

HUYSDUYNEN: „seggen, dat zy hem generen mitter zeevaert ende hebben 8 slabscepen, daer zy mede vaeren te slabharinck, ende en hebben geen zeeboeten, maer hebben cleyne schuytkens, daer zy mede vaeren visschen, tot 14 à 15, ende *vaeren meest om een huyere*"; communicanten 350.

GROEDE: „seggen, dat zy hem generen deen mit lantneeringhe, dander mit ter zee *ten harinck om huyere*"; communicanten 26 à 28.

SANTVOERT: seggen, dat zy hem generen mit visschen ter zee; ende reeden ter zee 10 pincken ende 2 harinckscepen, *die tot Haarlem thuys behoeren,* ende hadden over 10 of 12 jaeren 14 pincken en 12 harinckscepen"; 200 communicanten.

WESTZAENEN ende CROMMENYE; „seggen... oock sijnder veel jonge luyden, die *uytvaeren ter zee om huyere*, in getale van 200 of daeromtrent, *maer en hebben selver geen scepen noch part an scepen*, maer hebben een Rijnscip"; communicanten ± 1300.

Men ziet uit dit overzicht ten duidelijkste, welk een groot gebied dus in meerdere of mindere mate van het ontstaande handelskapitaal reeds afhankelijk was geworden en voor een belangrijk deel door loontrekkenden werd bewoond.

In verschillende dorpen, hebben wij gezien, was men nog in het

bezit van parten in de schepen, die van daar uitvoeren; indien een dorp schepen reedde, bezaten in vele gevallen althans de schippers nog wel een aandeel, maar 't grootste deel dier schepen bevond zich reeds in de handen der stedeburgers geconcentreerd en men behoeft niet te twijfelen — in eenige gevallen wordt 't immers ook bepaald gezegd — of aan Amsterdam's burgers was bij dit concentratie-proces het leeuwendeel te beurt gevallen.

Het kon niet anders, of Amsterdam moest het economisch overwicht, dat het, gelijk wij gezien hebben, dus reeds in de eerste jaren der 16e eeuw bezat over een meer of minder groot deel van de omliggende dorpen, ook trachten te gebruiken om den nog zelfstandigen handel van die dorpen en hun scheepvaart zoo mogelijk te vernietigen en geheel binnen eigen muren te concentreeren. Onder de regeering van Karel V heeft het daartoe dan ook pogingen aangewend.

Reeds toen verkeerden de steden, daar zij immers tegenover het centrale gezag de koorden der beurs grootendeels in de hand hadden, in een ten opzichte van het platteland bevoorrechte positie; Karel's regeering was genoodzaakt de stedelijke regeerders te ontzien en kon, door haar eeuwige geldbehoefte, hen niet genoegzaam onder den duim houden [1]).

Zoo durfden de burgemeesters zich dan ook in 1547 tot de Landvoogdes wenden met het verzoek om een keizerlijk octrooi, waarbij bepaald zou worden, dat schippers van groote schepen, wonende in Waterland, niet meer zouden mogen lossen voor hun dorp, maar dat zij dit te Amsterdam zouden moeten doen. En in afwachting van dit besluit, dat den handel der Waterlanders zou moeten vernietigen (d. w. z. wat er hun nog restte van handel voor eigen rekening), namen de stedelijke potentaatjes vast de gelegenheid waar, om althans in dit opzicht te doen, wat in hun vermogen was.

1) Het sterkste bewijs van de bevoorrechting der steden door Karel's regeering is de „ordre op de buitennering", het verbod tot het uitoefenen van ambachten op het platteland, welke in de steden werden beoefend. Maar niet minder kras is de bevoorrechting der steden bij de verdeeling der belastingen door het stelsel van gratiën. Men zie daarvoor o. a. ter Gouw IV, p. 73, 74, 85, 286—90, 300, 323, vooral 462 vlg.

Derhalve vaardigden zij in 't volgende jaar een keur uit, waarbij bepaald werd, dat geen poorter of inwoner van Amsterdam voortaan zou mogen reeden aan een schip, dat gevoerd werd door een schipper, wonende in een der zes Waterlandsche dorpen, Ransdorp, Schellingwoude, Sonderdorp, Lansmeer, Broek en Zuiderwoude, verder dat geen poorter of inwoner voortaan zou mogen reeden aan een schip, gevoerd door een schipper, buiten de zes genoemde dorpen wonende, tenzij die schipper vooraf in handen van Burgemeesters de belofte had afgelegd, dat hij, komende uit de Oostzee, arriveeren en lossen zou voor Amsterdam, of voor welke andere stad de reeder zou begeeren; eindelijk, dat Amsterdammers, die thans reeders waren van een schip, gevoerd door een schipper uit een der 6 dorpen, dat schip moesten verkoopen of er een anderen schipper opzetten.

Deze keur druischte rechtstreeks in tegen het beginsel van de vrijheid voor den groothandel, waarvan de oudste wetgeving van Amsterdam overigens getuigenis aflegt. [1]) Bovendien was zij, mogen wij aannemen, onuitvoerbaar, aangezien een te groot deel der door Amsterdammers gereede schepen elders thuishoorden (d. w. z. dat hun schippers en bemanning elders woonden, gelijk ook nog in 't begin der 17e eeuw het geval was), zoodat men die schepen eenvoudig niet kon missen.

De zes dorpen protesteerden natuurlijk bij de Landvoogdes en, aangezien er toen nog een centrale regeering bestond, en de steden nog niet de dictatuur uitoefenden, welke zij na den opstand zouden verkrijgen, gelastte de Landvoogdes in het voorjaar van 1550 de keur in te trekken of op te schorten. [2])

Het is wel niet waarschijnlijk, dat Amsterdam in dezen zijn zin heeft kunnen doordrijven, al heeft de stad zeker op den duur den zelfstandigen handel der Waterlanders weten te fnuiken.

Ongelukkig staan ons voor de verhouding tusschen de te Amsterdam en elders thuishoorende schepen voor de volgende jaren geen cijfers meer ten dienste. Wel kennen wij nog eenige opgaven omtrent het geheele aantal Hollandsche schepen, dat in eenige volgende

1) Zie hierna de paragraaf „De Amsterdamsche vrijheid van handel en nering".
2) Dit geschil wordt behandeld bij ter Gouw IV, p. 370 vlg.

jaren de Sont passeerde, maar voor ons doel hebben deze geen waarde.

TEXTIELNIJVERHEID (huisindustrie). Daar was nog een ander bedrijf in de dorpen, dat, zij 't dan ook in veel geringere mate, hun economische afhankelijkheid van de steden karakteriseerde, en wel de spinnerij [1]).

De textielnijverheid (laken en linnenbereiding) in de Hollandsche steden had voor de eerste bewerking der grondstof niet genoeg aan de arbeidskracht van vrouwen in de steden: zij behoefde, hier zoo goed als dit in meer uitsluitend industrieele streken het geval was, ook de arbeidskrachten op het platteland, en de boerenfamilie, die een groot deel van wat zij behoefde, zelve produceerde, verrichtte in vele gevallen ook een soort loondienst voor de drapeniers van Amsterdam, Haarlem of Leiden.

Dat Amsterdam en de andere Hollandsche steden, waar men de laken- of linnenindustrie beoefende, voor het eerste arbeidsproces van dit bedrijf den arbeid der dorpsbewoners gebruikte, een ander voorbeeld dus van de economische verhouding, die er tusschen het omringende platteland en het stedelijke kapitaal bestond, weten wij uit diverse Amsterdamsche keuren van het jaar 1473 [2]).

In een van die keuren „wilkeuren" schout en schepenen, dat de drapeniers het spin-loon „meerderen ende mynderen" moeten „na dat loen van Leyden", m.a.w. het spin-loon moeten regelen naar het loon, dat de Leidsche lakenbereiders betaalden. De reden hiervan vernemen wij uit de andere keur, die tevens het bewijs levert voor het bovengenoemde economische feit. Leiden (met den Haag, een ander centrum van lakennijverheid) trachtte nl. steeds den kring, waarover haar nijverheid beschikte voor den spinarbeid op het platteland, uit te breiden, en wist in vele gevallen, door het betalen van hooger loon, ook de dorpen, welke door hun natuurlijke

1) Men vergelijke voor een dergelijken toestand in Florence: A. Doren, Die Florentiner Wollentuchindustrie, p. 248 volg.

2) Dr. Breen, Rechtsbronnen van Amsterdam, uitgegeven in werken der Ver. tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderl. Recht II R. p. 91; ook te vinden bij Brouwer Ancher: De gilden, p. 43 en 273 volg.

geografische ligging tot den Amsterdamschen economischen kring behoorden, aan zich dienstbaar te maken.

De andere keur toch vermeldt, dat, aangelokt door het betere loon, 't welk Leiden en den Haag betaalden, de spinsters(ers) uit de Waterlandsche dorpen de grondstof al meer en meer uit die stad (Leiden) gingen halen en Amsterdam links lieten liggen, niet wilden bedienen dus. De heeren van het gerecht van Amsterdam hadden toen uit elk der 7 Waterlandsche dorpen schout en schepenen ontboden en van dezen verlangd, dat zij 't zoo zouden voegen en zoodanige keuren maken, dat de ingezetenen van Waterland verplicht zouden worden, de wol, die zij wilden spinnen, te Amsterdam te halen, waartegenover zij van hun kant beloofden, dat men daar ter stede 't zelfde loon zou geven als in Leiden en den Haag.

Toen echter de schouten en schepenen met hun „bueren" hadden beraadslaagd, bleek 't, dat slechts twee dorpen, Broek en Zuiderwoude, aan Amsterdam's verlangen wilden voldoen, terwijl die van 5 andere, Ransdorp, Lansmeer, Purmer int lant, Sonderdorp en Scellincwou, „en wouden dair niet toe doen, noch der stede te wille wesen, nyet achtende alle die vermaninge, die hemluden by den gerecht gedaen was, ende veel ende diversche duechden, dienste ende bystant, die hemluyden by der stede voormaels gedaen es geweest".

Daarop nam Amsterdam represaille-maatregelen, hierin bestaande, dat zij elken poorter verbood, op eenigerlei wijze deel te hebben in schepen, die door inwoners van die dorpen gecharterd werden, op straffe van hooge boete en verlies van 't poorterrecht. Verder zouden geen „buerlieden" van de genoemde 6 dorpen te Amsterdam eenige vracht mogen innemen met hun Rijnschepen, voordat de Amsterdamsche poorters geheel en al bevracht waren, in welk geval de „buerlieden" eerst nog permissie moeten vragen van de overmans van het binnenlandsgilde. Eindelijk zou geen Amsterdamsch poorter de voornoemde „buerlieden" mogen bevrachten, naar welke plaats ook.

Wij kunnen nu den toestand, zooals die blijkt uit de Informacie, met het in bovengemelde keuren meegedeelde vergelijken.

De volgende dorpen geven in 1514 op, dat de spinnerij een

belangrijke bezigheid bij hen is en wezenlijk tot het leven van het dorp bijdraagt.

Van de „welgeboren luyden" van *Velzen* werken de vrouwen met de spil; te *Uitgeest* is het spinnen even belangrijk als het vogelen en visschen.

In de „*Vryambochten onder Sloeten*" werken de „wijfs mitte spille"; in *Wormer* en *Gisp* doen de „wijfs aan breyen en spinnen"; in *Oudendijck* en *Grosthuizen* beoefenden ook mannen de wolspinnerij.

Men ziet dus, dat de spinnerij voor de stedelijke laken- of linnenbereiding in Noord-Holland benoorden het Y, in het baljuwschap van der Nyenburgh, het platteland van Waterland en Kennemerland toch niet bizonder veel voorkwam; waarschijnlijk vond de bevolking, die niet van landbouw leefde, daar meesttijds in de zeevaart toen reeds een voldoende bestaansmiddel, zoodat de spinnerij in loondienst niet in aanmerking kwam.

Vermelding verdient nog, dat voor *Assendelft* 20 „arme" linnenwevers worden vermeld, en dat in *Wormer* en *Gisp* ook de „buyeren en arme gesellen haer broot wonnen" met nettenbreierij, evenals de vrouwen.

De linnenweverij in Assendelft levert een staaltje van het in Holland zeldzame feit, dat het volledige product op het platteland werd bewerkt; in Vlaanderen b.v. was de linnenweverij op het land daarentegen ongemeen verbreid, ja een hoofdbedrijf. De Assendelftsche linnenwevers, waarschijnlijk wel niet de eenigen om Haarlem, produceerden natuurlijk voor de markt van die stad, waar de „lindelakenkooperij" een der hoofdbedrijven vormde.

Een veel belangrijker plaats dan voor Holland benoorden het Y, nam de spinnerij in voor de arme streken beoosten Amsterdam, vooral voor Gooiland. Hier werd ongetwijfeld een belangrijk deel van de grondstof voor de Amsterdamsche textiel-industrie speciaal bereid.

In het eigenlijk gezegde Amstelland, overigens een arm en woest veendistrict, was slechts één dorp, waar veel wol werd gesponnen, namelijk *Loosdrecht*, waar een derde der bevolking (350 communicanten) zich met spinnerij geneerde.

Maar in *Huyssen* hielden zich mannen en vrouwen bezig met de

wol te spinnen en te kaarden, en evenzoo in *Larem* en *Blaricom*.

In *Hilfersem* was de spinnerij wel haast het eenige bedrijf; uitdrukkelijk wordt vermeld, „datter een man niet en es, hy en spint ende caerdt wolle als een wijf", uitdrukking, die, dunkt ons, bewijst, dat het spinnen van de mannen eigenlijk als iets onnatuurlijks, als een teeken van groote armoede en nood werd aangezien. In *Buyssem* was het spinnen ook gewoon.

De genoemde vijf Gooische dorpen telden samen ongeveer 1750 communicanten.

Beschouwen wij nu, wat de spinnerij aangaat, het platteland van Rijnland, 't baljuwschap van Noortwijk en den Haag en Haagambacht. Hoewel in deze streken de visscherij en de koopvaart niet in aanmerking komen, en hier het centrum der Hollandsche textiel-industrie lag, Leiden, terwijl ook den Haag een belangrijke plaats in deze nijverheid innam, vinden wij toch op dit platteland maar weinig sporen van het genoemde bedrijf.

In de omstreken van Leiden zijn het *Cudelstaert*, waar 't meerendeel van de vrouwen en mannen zich geneeren met wolspinnen, en *Calslae*, waar men in den winterdag spon, terwijl dan 't grootste deel van de mannen meewerkte.

Verder hielden zich in *Zwammerdam* de vrouwen bezig met wolspinnerij.

Dit is alles, wat omtrent het bedrijf in deze streken wordt vermeld. De geringe beteekenis van de spinnerij in deze streken zal wel niet het gevolg zijn geweest van de omstandigheid, dat de spinnerij binnen Leiden en den Haag geheel voldoende was voor de behoeften der industrie, maar de Leidsche industrie heeft vermoedelijk haar grondstof voor een deel betrokken uit Noord-Holland, waar zij immers, gelijk wij boven zagen, in de 15e eeuw nog met Amsterdam concurreerde.

Andere Loonarbeid. Gaan wij nu na, waarmee de bevolking zich bezighield, die niet of niet uitsluitend van „lanttelinghe ende koyen te houden" leefde.

Wij hebben gezien, dat reeds de geringe bodemoppervlakte in

verhouding tot de bevolking, in het bizonder in Noord-Holland benoorden 't Y, het a priori onmogelijk maakte, dat de geheele bevolking van landbouw leefde, maar bovendien zijn de opgaven der bewoners in dit opzicht ook zeer duidelijk.

Even goed als het varen ter vischvangst of koopvaardij en de spinnerij, worden, vooral in de dorpen, die door hun ligging of welke andere reden dan ook, niet aan deze bedrijven meededen, nog andere bezigheden als bepaalde neringen, d. w. z. als hoofdmiddelen van bestaan, genoemd, wat natuurlijk evenmin als bij de visscherij uitsluit, dat wie er zich mee bezig hielden, wellicht ook een lapje grond bebouwden of eenig vee bezaten.

Twee of drie hoofd-categorieën van arbeid kwamen daarbij dan voornamelijk in aanmerking.

In de eerste plaats wordt voor talrijke dorpen, vooral voor degene, die in het land, niet aan zee lagen, „vogelen en visschen" als nering genoemd. In aanmerking genomen de tegenstelling nu, waarin dit „visschen" dikwijls staat tot varen ter vischvangst om huur, moet men hieronder, meenen wij, verstaan een soort van productie voor eigen gebruik in de eerste plaats, een tak „natural-wirthschaft", die bewijst op welk een primitieven trap van productie het Hollandsche platteland in vele opzichten nog verkeerde [1]).

In de tweede plaats wordt als bedrijf zeer dikwijls genoemd grondwerk nl. „dijcken maecken", „spitten ende delven". Dit grondwerk was natuurlijk een soort loonarbeid: de enorme hoeveelheid arbeid aan de dijken, die jaarlijks te verrichten viel, en waarvan de last op de grondbezitters drukte, die zelf voor het onderhoud van de dijken moesten zorgen, had al vroeg een klasse van arbeiders moeten doen ontstaan, die zich voornamelijk of uitsluitend tegen een vergoeding in natura of in geld met dit werk bezig hielden. Blijkens de Informacie was die groep in het begin der 16e eeuw overal zeer talrijk.

In de derde plaats leende de streek of de bodem zich hier en daar tot bizondere soorten van arbeid; b.v. aan het zeestrand kwam

1) Zie daarover ook A. Leeghwater, Kleine chroniecke van de opkomst der dorpen Graft ende Rijp, p. 8, 9, 10, 29.

als bedrijf veel voor het verzamelen van schelpen, die de kalkbranderijen tot grondstof verstrekten; in het veen leefden talrijke personen van turfdelverij; waar veel riet was, werd dit soms verwerkt tot een product voor den verkoop, en ten slotte hield men zich in sommige dorpen bezig met vrachtrijderij, terwijl weer andere, gelijk wij zagen, aan Rijnvaart of binnenlandsvaart deden.

Nemen wij eerst de laatstgenoemde groep van bedrijven.

In Tetroede en Aelbertsberghe hield men zich bezig „mitte wagen te vaeren om vracht", met „scilpen halen, bleeken en anderen arbeyt te doene, die geen paerden noch koyen houden en mogen". De onmiddellijke nabijheid van Haarlem gaf in dit dorp, waar van de 81 haardsteden 20 zoo arm waren, dat zij niets konden betalen in de belasting, natuurlijk aanleiding tot het bleeken en den anderen arbeid.

In Wijk aan Duinen waren er sommigen die „hem behelpen mede met schelpen te voeren", en het schelpen- en zand-voeren werd ook in Velzen en Heemskerk door de „huisluyden" gedaan.

In Schoten wordt als nering opgegeven: „mit waghen te vaeren om vracht, sandt te voeren ende andere handtwerck".

In Heemstede is het hoofdbedrijf zelfs „mit de waeghen te vaeren om vracht", vóór de „lantneringhe" genoemd.

In Aelsmeer, een slechten veenbodem, waar landbouw letterlijk niet voorkwam, was turfdelven het hoofdbedrijf; verder worden genoemd „elst te poeten en riet te snijden".

In Wymmenom, een klein dorpje met 20 haardsteden, deed men haast niet anders dan „scelpen halen om die te vercoopen"; voorts voer men er mitter schuyte ende wagen om vracht".

In „Coedyck mit Huyswaert" voerde men klei naar de steenplaatsen, en dit zelfde werk verrichtte men in den winter in Sint Pancraes; de klei werd er in de meren „geboord", d.i. gestoken. Dezelfde mannen, die 's zomers ter vischvangst voeren, leefden in den winter van dit werk. In dit dorp beteekende de landbouw, ja zelfs de veeteelt ongeveer niets, daar op de 74 haardsteden met 300 communicanten slechts 41 morgen lands kwamen in het dorp zelf en ongeveer 44 morgen in andere dorpen.

In Outdorp voeren sommigen ter vracht „mitten waghen".

In Backum, een van de dorpen, die den graaf van Egmond behoorden, was het schelpen-voeren in gebruik.

In Amsterland waren het:

Diemen, waar men „mitten waghen" reed;

Amsterveen, waar men turf dolf;

Loesdrecht, waar men bezems uit hei maakte, naast en met het spitten en delven.

In Gooiland werden te Muiden matten gemaakt en reed men in Muiderberg „mitten waghen".

Tplatteland van Rijnland levert zeer weinig afzonderlijke bedrijven op. Het eenige, wat er natuurlijk veel gedaan werd, was turfdelven.

Turf werd gegraven in Voorschoten, Arleveen met Outshoorn, Alckmade en Reynsaterwoude, Heerjacobswoude, Zevenhoven en Noorden, Cudelstaert, Calslae, Nieywecoop, Zoetermeer, Zegwaert, Nieuweveen, Haesaertswoude, Benthuysen, Hoogeveen met Benthoorn, Waddinxveen, Alphen, Hillegom, Berckel, Pinaker, Hillegersberg, Zevenhuizen.

Bij Voorburg wordt vermeld, dat het turfdelven geschiedde „om een dachuyere", zoodat het hier bepaaldelijk loonarbeiders waren, die niet op eigen grond, maar voor rekening van anderen en tegen betaling werkten.

Voor Arleveen ziet men, dat de turfdelverij ook soms in andere dorpen geschiedde dan in het dorp, dat vermeld wordt: ook hier zal het dus wel een arbeid op vreemden grond zijn geweest en men mag dus wel aannemen, dat er in dit bedrijf, naast de turfboeren, reeds een soort proletariaat bestond.

Voor Zoetermeer wordt gemeld, dat de turf die 's zomers werd gedolven, in den winter ter markt naar de steden werd gevoerd.

Dat men onder degenen, die zich met turfdelven geneerden, werkelijk meestal turfboeren moet verstaan, die op eigen of gepachten grond dit bedrijf uitoefenden en dan zelf de turf ter markt voerden, mag men hieruit opmaken, dat een bedrijf, dat als loondienst plaats vond, altijd uitdrukkelijk als zoodanig wordt vermeld: zoo b.v. wordt bij Haesaertswoude duidelijk deze tegenstelling gemaakt, „dat zy hem generen deen helft mit koyen te houden ende turf te delven ende dander helft winnent mitten handen".

Brengt men deze omschrijving in verband met andere, b.v. voor Maeslant, waar de bevolking wordt verdeeld in drie groepen: 1° „lantluyden", 2° „visschers, waghenaers ende arbeytsluyden, die spitten ende delven", 3° armlastigen, en houdt men rekening met de bijna bij ieder dorp voorkomende tegenstelling tusschen „lantnering" en „arbeyt", dwz. arbeid voor anderen, dan is, dunkt ons, ook voor de veenderijen het bestaan van een klasse van loonwerkers niet twijfelachtig.

Nemen wij nu het bedrijf, dat zoo veelvuldig voorkomt onder de meest gewone benaming van „spitten en delven".

In Holland benoorden het Y heet deze bezigheid meest: „dijcken ende dammen". Zoo ergens, wij hebben het reeds gezien, hing in deze zonderlinge streken de existentie van de bevolking van het dijkwerk af.

De rangschikking van deze bezigheid levert ongetwijfeld moeielijkheden op, en wel voornamelijk deze, dat men niet zeker is, of men ze als eigen bedrijf dan wel als loonarbeid moet opvatten.

Er zijn vele aanduidingen, die er op wijzen, dat de boeren zelf dit werk verrichtten naast en gelijkstaande met den overigen arbeid op hun land.

Bijvoorbeeld: de „welgeboren luyden van Velzen" geven op, dat zij „hem generen mitter plouch, coyen, dijcken ende dammen", waar tegenover staat, dat „de huysluyden van Velzen" vermelden, dat „andere (dan wie van den landbouw leven) hem generen mit sant te voeren, ende mit scelpen ende mit dijcken ende delven".

Voor Castricum wordt „bouwerye, spitten ende delven" in één adem, als één bedrijf genoemd, en evenzoo voor Sloeten en 't Hofambacht; ook de opgave voor Westzaenen en Crommenye schijnt van dezen aard: „zy generen hem een luttel mit koyen, voort mit visschen, vogelen, dijcken ende dammen; oock zijnder veel jonge luyden, die uytvaeren ter zee om huyere" enz. Aan de eene zijde dus het boerenbedrijf, aan de andere het loonbedrijf ter zee.

Brengt men deze verschillende aanduidingen met elkaar in verband, dan moet men wel tot de conclusie komen, dat de boeren zelf en niet anderen voor hen, ten minste in Holland benoorden het Y, het bedrijf uitoefenden, dat zij dijken en dammen noemen. Maar

daarbij blijft deze moeielijkheid onopgelost: hoe is het mogelijk, het dijken en dammen, dat toch wel niet anders kan zijn dan het onderhoud van de waterkeeringen in den ruimsten zin, een bedrijf, een nering te noemen? Immers, economisch kan men dit werk toch moeilijk op dezelfde lijn stellen met de andere bezigheden, die tot levensonderhoud dienden. En verder vraagt men zich dan nog af, hoe 't mogelijk is, dat er dorpen zijn, waar onder de bedrijven het „dijcken en dammen" niet genoemd wordt, terwijl deze evengoed als de andere voor dijken en waterwerken hadden te zorgen.

Van dit laatste is Nek een voorbeeld, waar de bevolking „principalijck" van de vaart in loondienst leefde, verder van productie voor eigen gebruik (jacht en vischvangst), en ook wat aan veeteelt deed. Toch hadden zij ook omstreeks 3 st. per morgen voor onderhoud van sluizen, dijken en waterloopen uit te geven.

Is de oplossing van al deze moeilijkheden misschien hierin te zoeken, dat een groot deel der boerenbevolking tevens polderwerk deed, en wel afwisselend, naar het zoo uitkwam, of voor eigen gebruik of in een soort loondienst?

Voor dit laatste is bv. de opgave van „de huisluiden van Velzen" een aanwijzing. De opgave omtrent den last van het onderhoud der dijken enz. luidt zoo: „seggen, dat zy tonderhouden hebben omtrent 2000 roeden in den Velzerdijck, waarvan de roede kost 8 st. tsjaers, deen jaer deur tandere, *indien zy den dijck besteden zouden te maicken, maer maicken die meestal zelve*, nae dat zij lant gebruycken". Op deze lieden rustte een buitengewoon zware last: gewoonlijk bedroegen de onkosten slechts ongeveer 3 st. per morgen, hier 8, terwijl de ban van Velzen 1195 morgen groot was, waarvan den huisluiden slechts 42 m. in eigendom behoorde.

Uit hun opgave kàn men zien, dat zij, gedwongen als 't ware, zelve hun dijk onderhielden, maar dat zij, indien zij over ruimer middelen hadden beschikt, dit werk liever anderen hadden opgedragen.

Er was dus in ieder geval reeds een klasse van polderwerkers ontstaan, wien de boeren soms en eventueel het dijk- en sluiswerk konden opdragen, maar in vele gevallen zal deze klasse van lieden

zich nog nauwelijks van die der huisluiden hebben losgemaakt. Met andere woorden, zij zullen nog niet voor goed en uitsluitend proletariërs zijn geweest, maar slechts bij gelegenheden.

Het „besteden" wordt ook elders vermeld: de inwoners van Castricum zeggen, dat, als zij de helmbeplanting wilden besteden, 't hun wel 60 g. per jaar zou kosten.

Reeds veel vroeger trouwens was het dijkwerk tot loonwerk geworden, werd de arbeid aan de dijken in Holland's Noorderkwartier *aangenomen* door personen, van wie men dus in ieder geval kan beweren, dat zij gedurende een zekeren tijd van het jaar loonwerk verrichten.

Het uitbesteden van het dijkwerk wordt bv. reeds vermeld in 1396 voor het Geestmerambacht; de lieden van de Schager-, Niedorper-, Wieringer- en Langedijker koggen klagen dan namelijk, dat een deel van den zeedijk te Winkel slecht was gemaakt, omdat het bestuur van Drechterland, ten wiens laste dit stuk kwam, dezen dijk *uitbesteedde aan de arme lieden van Winkel*, waarom de dijk dan dikwijls ongemaakt bleef. In 1421 was bij keur voor het Geestmerambacht bepaald, dat niemand in eenig dijkvak meer dan 5 roeden dijks mocht aannemen te maken. Een eeuw later was deze keur in onbruik geraakt, waarop het Hof van Holland in 1530 een nieuwe ordonnantie voor het Geestmerambacht uitvaardigde, luidende, dat niemand in de dijkage van het Geestmerambacht meer dijkwerk op zich mocht nemen dan ter lengte van 10 roeden, en elke *aannemer* verplicht zou zijn voor de behoorlijke oplevering van het werk borg te stellen. Uit deze laatste bepaling zou men opmaken, dat deze *aannemers* van dijkwerken in 't begin der 16e eeuw in ieder geval geen proletariërs kunnen geweest zijn, maar een soort ondernemers, die weer anderen, werkelijke arbeiders, in het werk stelden. Bij de eerste algemeene ordonnantie op het dijkwezen voor het geheele Noorderkwartier, uitgevaardigd in 1534, komt op nieuw een bepaling omtrent het aannemen voor, ditmaal echter uitgaande van een geheel ander gezichtspunt dan de bizondere keur van 1530; nu werd verboden, dat iemand *minder* dan 10 roeden lengte zou aannemen, tenzij het geheele te herstellen dijkvak minder lang was; nu was men dus overtuigd, dat het beter was, niet bij

te kleine gedeelten te doen dijken, waardoor geen goed geheel te verkrijgen was [1]).

De vele dorpen, waar dijken en dammen niet als bedrijf van de inwoners wordt genoemd, terwijl zij tevens vermelden, dat zij zekere dijken moeten onderhouden of dat de kosten voor waterwerken elk jaar zooveel bedragen, laten mede geen twijfel, of er moet reeds een soort dijkers- en dammersproletariaat aanwezig zijn geweest. Als voorbeelden van deze dorpen mogen behalve Nek, dienen: Lymmen, Uitgeest, Ackersloot, Heiloo en Oosdom.

Nader bewezen wordt dit alles nog, indien wij naar de oevers der Zuiderzee gaan, waar de dijklasten nog veel zwaarder wogen dan in het Westen van het land. Hier was het niet vreemd, wanneer de morgen met 1 à 2 g. belast was door dijkonkosten; en toch waren er talrijke dorpen, waar de bewoners blijkbaar dit onderhoud geheel aanbesteedden.

In andere dorpen daarentegen zal ongetwijfeld een groot deel van de bevolking zich met dit werk speciaal hebben beziggehouden, m.a.w. reeds voor een belangrijk deel tot polderwerkers in hoofdzaak zijn geworden.

Hoochtwou geeft op: „zy generen hem mit bouwerye, visschen, vogelen ende *bysondere* dijcken".

De inwoners van Abbenkercke, Midwoude, Lambertschaeg en Twisch „mit koyen te houden, mit visschen ende vogelen, ende *mit dijcken aan den zeedijck ofte noorderdijcks*".

Komen wij nu vervolgens in Amstelland, een veenstreek, waar van loondienst ter visscherij geen sprake was, dan heet het „bedrijf", dat wij zooeven beschouwd hebben niet, meer „dijcken en dammen", maar „spitten en delven". Ook hier, en overal in Holland, rustte op de bevolking de last van het onderhoud van dijken en waterkeeringen, en men mag dus a priori veronderstellen, dat ook in Holland tusschen Y en Maas, waar dit werk mede in vele gevallen werd aanbesteed, ook een deel der bevolking zich hiermede speciaal zal hebben beziggehouden en zoo in hoofdzaak tot proletariërs was geworden.

1) Mr. G. de Vries Azn. Het dijks- en molenbestuur in Holland's Noorderkwartier, Verhandelingen Koninkl. Akad. Afd. Letterk. Deel X, p. 98, 99, 103, 104.

Reeds voor Loesdrecht komt de opgave deze opvatting bevestigen: zij luidt „dat zy hem generen dat één derden deel mit spitten, delven ende mit hey om besemen te maicken, dat tweede derdendeel mit wolle te spinnen, dat derde derdendeel mit lantelinghe". Een deel der bevolking dus, dat zich met spitten en delven geneerde, deed niet aan landbouw, moet dus van loon geleefd hebben.

En waar men voor Diemen leest als bedrijf: „arbeyden om dachueren", voor Ouderkerk „mitten handen spitten, delven ende diergelijcke", voor Mijnen „mit de grave", zijn dit wel evenzoovele bevestigingen van deze opvatting.

In Gooiland daarentegen, het eveneens arme land, maar waar geen veeteelt mogelijk was, doch slechts, op het zand ten minste, landbouw van geringe soort, worden „lantneringhe, spitten ende delven" herhaaldelijk in éénen adem genoemd, zoo te Huyssen, voor Larem „spitten ende plougen", voor Hilfersem, „dat zy hem generen meest mitter hant, spitten, delven, verder met spinnery".

Hier moet dus de landbouw onder het spitten en delven zijn begrepen, en evenzoo in Buyssem: „spitten ende delven, spinnen ende waghen te mennen".

Voor deze dorpen op het zand wordt omtrent het dijken gemeld, dat zij dit zelf deden; voor Huyssen: „moeten onderhouden (mede) den dijck by Naerden, die zy mit heur selfs arbeyt, paerden ende wagens maicken"; voor Larem: „dat zy mitten handt onderhouden, sonder dat zy daeromme eenigen ommeslach maicken"; voor Blaricom: „dat maicken zy mitten lijve sonder eenigen ommeslach daeromme te maicken"; voor Hilfersem: „maer die maicken zy gemeenlick mit heur selfs arbeyt".

Blijkbaar was de economische toestand dezer dorpen dus nog niet zoover gevorderd, dat er aldaar een splitsing in landbouwers en loonarbeiders had plaats gevonden: de geheele arme bevolking van kleine boeren werkte zoo noodig ook aan de dijken, gelijk zij gewoon was op eigen veld te spitten en te delven.

Bezien wij nu weer andere gedeelten van Holland, tusschen Y en Maas, dan valt voor sommige streken zeker aan te toonen, dat het spitten en delven nog één en hetzelfde bedrijf was als de landbouw, dat men voor die streken dus nog niet het bestaan van een landelijk proletariaat mag aannemen.

Voor Waerder onder Woerden b.v. heet het: „lantneringhe, dijcken ende dammen, als lantluyden plegen"; voor Lijnscoten: „lantneringe van coern te sayen, mit koyen te houden, mit spitten ende delven"; voor Eckendorp: „bouwerye ende lantelinge, van koyen te houden, spitten, delven ende dijcken"; voor Naeltwijck: „mit de plouch, sayen ende coyen, spitten, delven ende lantneringe"; voor Wateringen: „bouwerye, spitten, delven, dorsen ende wannen"; voor 't Honterlant: „lantelinghe van coern te sayen, coyen te houden, spitten ende delven"; voor Wassenare: „lantelinghe, spitten ende delven"; voor Hillegom: „tlant te met te maicken, (d.i. geschikt maken) ende voorts mit spitten ende ploegen"; voor Ketel: „lantelinghe, koyen ende paerden te houden, spitten ende delven, sulcx als de lantneringhe toebehoort"; voor Beuckelsdijck: „bouwerye, coyen ende mit spitten ende delven".

Daar waren echter ook talrijke dorpen, waar de opgaven omtrent een landelijk proletariaat weer zeer duidelijk zijn:

Ouderschie: „spitten ende delven om dachuyere"; Moerdrecht, „tsurplus leeft mit hantwerck buyten en binnensdorps"; Hodempil: „mit koyen ende paerden ende mitten arbeyt"; Twout ende Harnasch: „mit lantneeringhe, als sayen, ploughen, coyen, ende mit spitten ende delven om een dachuyere"; Maeslant met Schipluyden: „generen hem in drierhande manieren van doene; die eerste ende welvarendste zijn lantluyden, die hem redelicken generen; die andere zijn visschers, wagenaers ende *arbeytsluyden, die spitten ende delven*; ende voorts tappers ende backers"; Thof van Delf: „mit lantneringhe, koyen te houden, wat havers te sayen, spitten ende delven om een dachhuyere"; Zwammerdam: „mit bouwerye, coyen te houden, de wijfs mit wolle te spinnen, ende de mans meestendeel mit spitten ende delven"; Alphen: „tmeestendeel van der gemeente generen hem mit ryet te snijden, turf te delven, in dachueren te wercken"; Haesaertswoude: „deen helft mit koyen te houden ende turf te delven, ende dander helft winnent mitten handen".

Concludeerende mag men dus zeggen, dat in een belangrijk gedeelte van Holland een vrij talrijk deel der landelijke bevolking reeds in het begin der 16e eeuw van den bodem was losgemaakt en gedeeltelijk of geheel van loondienst, dus als proletariaat leefde

Wat ten slotte het „vogelen en visschen" aangaat, dat tallooze malen genoemd wordt als bedrijfstak, het is niet te betwijfelen, dat hieronder een soort van primitieve productie, voor eigen gebruik in de eerste plaats, moet worden verstaan. Het spreekt wel van zelf, dat het overschot van de opbrengst dezer bezigheden, als de gelegenheid en een markt zich voordeed, soms tot waar zal zijn geworden en dat daaruit zich soms de visscherij vooral (voor eigen rekening, met kleine schuitjes) tot een productie voor den verkoop in de eerste plaats zal hebben ontwikkeld. Maar meestal verstond men onder deze woorden een tak van „natural-wirthschaft."

De directe bewijzen leveren de opgaven van de Vry-ambachten onder Sloeten: „visschen voor hem zelven t'eeten"; voor Caedijck: „ter zee om een huyere, ende mit visschen", waarin visschen in tegenstelling gebruikt wordt met het varen ter zee, maar om loon.

De visscherij speciaal was in talrijke gevallen tot een vrij bloeienden tak van productie voor de markt geworden: altijd de visscherij, die als kleinbedrijf en voor eigen rekening geschiedde.

In Waterland was b.v. speciaal de vangst van paling van belang, die zelfs tot een belangrijken export naar het buitenland had geleid. De tegenstellingen in dit gewest waren enorm; naast beginselen van kapitalistisch bedrijf, uiterst primitieve economische toestanden: loonarbeid en productie voor de wereldmarkt naast het geheel op zichzelf aangewezen eenzame hoevenbedrijf, waar geld zelfs zoo goed als niet in gebruik was.

Vooral Purmereynde was een middelpunt van die palingvangst, die zich waarschijnlijk in handen bevond van een soort opkoopers, die schuiten bezaten, waarmee zij op Londen of Amsterdam voeren, en die het land rondtrokken om op de hoeven de gevangen paling op te koopen.

Het vogelen wordt vooral veel vermeld in de economisch geheel afgesloten, eenzame dorpen in het veen, waar een meer moderne tak van bedrijf dan de landbouw voor eigen gebruik nog niet was doorgedrongen. Voorbeelden zijn Diemen, Ouderkerk, Mijnen, Muyderberch, Alckmade en Reynsatewoude met Leyemuyden, Alphen, Souteveen, Cralingen, Nieuwerkerk.

Benoorden het Y: Uitgeest, Groede, Haarlemmerliede, Nieuwerkerk, Westzaenen en Crommenye, Scaerdam, Widenesse, Hoochtwoude, Abbenkercke, Midwoude enz.

De conclusie van deze beschouwingen kan dus wel geen andere zijn, dan dat in een groot deel van het Hollandsche platteland een deel der bevolking, losgemaakt van den bodem, welke haar niet meer kon voeden, bij den aanvang der 16e eeuw voor haar bestaan aangewezen was op den loondienst ten bate van het ontstaande kapitaal in de steden. Wij treffen dien vorm van economische afhankelijkheid aan voornamelijk in drie of vier bestaanstakken, de zeevaart (koophandel), de haringvaart, de weefnijverheid en het graafwerk. Verder hebben wij gezien, dat relatief voor de bevolking ten noorden van het Y deze losmaking van den bodem en de daaruit ontstane loondienst reeds de grootste vorderingen had gemaakt.

Het groote belang van dezen toestand voor de steden en wel bij name voor Amsterdam, als de meest kapitaal-krachtige onder haar in dit gedeelte van Holland, was hierin gelegen, dat de steden daardoor in den aanvang der 16e eeuw beschikken konden over een groote massa bezitloozen, proletariërs, die gereed stonden hare verschillende bedrijfstakken met hun arbeidskracht te dienen. Zonder die massa, als 't ware beschikbare werkkrachten, zou de snelle ontwikkeling van Amsterdam in de 16e eeuw, zoowel vóór als na de troebelen, ondenkbaar zijn geweest.

HOOFDSTUK II.

De ontwikkeling van de wetgeving op handel en bedrijf te Amsterdam gedurende de 16e eeuw tot omstreeks 1625.

§ 1. De Amsterdamsche vrijheid van handel en nering omstreeks 1500.

Wat ons in de oudste keuren, die van Amsterdam's economischen toestand op het eind der 15e eeuw en het begin der 16e getuigenis afleggen, het eerst en het meest treft, is de groote mate van vrijheid van nering en vooral van handel, die zij tot grondslag moeten hebben.

Amsterdam verschilde reeds toen, dus nog in de middeleeuwen, in dit opzicht ten sterkste van andere Hollandsche centra, als Delft en Gouda, dat geen nijverheid (in deze steden de brouwerij) den grondslag van haar bestaan uitmaakte. Het bedrijf te Amsterdam, waarom alle andere als het ware gegroepeerd waren, was een doorvoerhandel met vreemde gewesten, die een zoo groot mogelijke vrijheid van beweging voor poorter en vreemdeling noodig maakte en waarvan de neringen slechts voedingsbronnen, slechts aanhangsels waren.

Om het verschil tusschen een stad als Amsterdam met een ander stadstype in 't oog te doen springen, vergelijke men haar b.v. met Groningen, een plaats van groote beteekenis voor het Noorden van de Nederlanden.

In Groningen was 't bedrijf, waar de stad vooral op berustte, de brouwerij. Door middel van de bierconsumptie in de eerste plaats was een groot deel van het Noorden van haar afhankelijk en bracht haar, om zoo te zeggen, cijns op; daarnaast bewezen andere neringen,

andere handwerken, de stad op kleinere schaal denzelfden dienst; deze waren om de moederindustrie geschaard.

Het geheele politieke en juridische leven der stad beantwoordde aan dien economischen toestand. Waar de industrieën de grondslag van het leven zijn, is een strenge organisatie in gilden het noodwendig gevolg, en onder die gilden neemt het brouwersgild natuurlijkerwijze in Groningen den eersten rang in; de geheele regeering en constitutie der stad is dan op dit gildenverbond gegrondvest.

De regeering is voornamelijk de behartigster van de belangen der belangrijke industrieën, en gebondenheid is het kenmerk der instellingen.[1])

Hoe geheel anders in Amsterdam! Hier geen alles overheerschende industrieën, geen machtige gilden, die allen omvatten, doch een regeering, die schijnbaar onafhankelijk boven de geheele burgerij zich verheft, die in ieder geval niet het kenmerk draagt van direct bepaalde belangen te vertegenwoordigen, en slechts zooveel of zoo weinig gebondenheid en voorschiften, als de belangen van den export-handel direct of indirect eischen.

Gaan wij nu deze vrijheid van het Amsterdamsche economische leven nauwkeuriger na.

Wij weten, dat de scheepvaart, de reederij het voornaamste bedrijf van Amsterdam was [2]).

De Amsterdamsche burgers, die ter zee reedden, 't zij met eigen schepen of met die van anderen, 't zij in eigen persoon of door schippers, die zij in dienst hadden, waren personen, die blijkbaar even vrij waren als een modern kapitalist: geen gild schreef hun de wijze voor, waarop zij hadden te handelen, niets belemmerde hen in hun vrijheid van actie.

Wel bestonden er bepalingen, waardoor de handelingen, de plichten,

1) Zie voor Groningen, Feith. De gildis Groninganis, vooral p. 162 en 241 volg. Vergelijk voor Florence: A. Doren, Entwicklung und Organisation der Florentiner Zünfte, in Staats- und socialwissensch. Forschungen, herausgegeben von Gustav Schmoller, XV p. 92 volg.; voor Gent, IJperen: Pirenne, Geschichte Belgiëns II p. 72 vlg.

2) Zie de Informacie van 1514, p. 182 volg. en verder hiervóór, p. 11, den economischen toestand van Amsterdam volgens de Informacie van 1514.

de arbeid geregeld werd van hen, die in hun bedrijf behulpzaam waren, die daarin een ondergeschikte rol speelden en 't zij reeds proletariërs of klein-burgers waren, 't zij op weg dit te worden. Doch het was geen kooplieden-gilde, dat deze bepalingen uitvaardigde, maar de regeering der stad gaf ze in den vorm van ordonnantiën, waarin de schijnbare partijloosheid der regeering zich, schoon nog in een zeer gematigden vorm, als een vertegenwoordiging van bepaalde klassebelangen in de stad onthulde.

In de eerste plaats was de verhouding van schippers en kooplieden onderling en van het zeevolk tot beide geregeld in een wet van zeerecht [1]). Dit was onvermijdelijk. Hetzij de „scipheer" het schip zelf bezat en voor kooplieden goederen laadde, hetzij hij, behalve zijn eigen goederen, die van anderen inscheepte, hetzij hij slechts evenzeer een dienaar was van de bezitters van het schip als het overige scheepsvolk, in elk geval konden zijn belangen met die van de bezitters der waren in conflict komen, vooral bij storm of ongelukken, wanneer het belang van het schip soms meebracht de lading te offeren. Het was dus noodig daarvoor een regeling te treffen.

Maar ook in de stad eischte de handel een regeling van den arbeid der daarbij dienstdoenden, en zoo vinden wij dan o.a. ordonnanties voor de korenmeters, voor de dragers en zoutmeters en bepalingen omtrent de makelaars. [2])

Nemen wij eerst het laatste bedrijf, als een, dat bij eenigszins hoog ontwikkelden handel in rang en belang toch zeker boven de eerste staat.

Met dien maatstaf gemeten, kan men tot geen andere conclusie komen, dan dat de techniek van Amsterdam's handel nog uiterst primitief was. Hoe anders het feit te verklaren, dat men de makelaars eenvoudig weg voor overbodig houden en als een soort parasieten kon beschouwen, die men zoo mogelijk verwijdert?

Immers er werd bepaald, dat men geen recht kon verkrijgen aangaande waren, die door middel van makelaars waren verhandeld,

1) Breen, p. 618 Keurboek B. XXII.
2) Breen, p. 304 Keurboek B, XXII.

en dat men, als zulk een kwestie voor 't gerecht kwam, den makelaar voor een jaar zou verbannen, op verbeurte van de rechter hand.

Voorzeker bewijst deze keur, dat er in Amsterdam makelaars waren, maar, wanneer men bedenkt, welk een hoogen rang deze personen in de centra van den wereldhandel innamen, zoo in Brugge, waar hun gilde het rijkste en machtigte was, zoo in Florence en elders, dan krijgt men geen hoog denkbeeld van de ingewikkeldheid der Amsterdamsche handelsoperaties, iets, wat overigens volkomen correspondeert met wat wij van elders omtrent den socialen toestand van het toenmalige Amsterdam weten [1]).

De ordonnantie is echter nog veel meer een sterk bewijs voor de stelling, dat de Amsterdamsche handelaars volkomen vrijheid in hun bedrijf bezaten en verlangden. Waar zij tusschenpersonen zelfs het aanzijn niet gunden, hoeveel te minder duldden zij daar eenige regeling van hun bedrijf, eenigen band, eenig gilde, dat deze personen krachtiger en meer weerbaar zou gemaakt hebben.

Van den buitenlandschen handel waren de graan-, zout- en oliehandel de voornaamste takken. Het onontbeerlijke was dan ook in deze takken geregeld, juist niet meer dan strikt noodig was in het belang der kooplieden zelve.

De hoofdbepalingen van de ordonnantie der korenmeters [2]) zijn: 1°. mocht niemand koren meten, tenzij hij gezworen meter was; 2°. moesten de meters zich ten strengste onthouden van den handel in of het bevrachten met graan, ja mochten zij zelfs niet aanwezig zijn, waar koren gekocht of verkocht werd [3]); 3°. mocht de meter het meten van een schip met graan niet onderbreken; 4°. mochten zij slechts individueel arbeiden en geen onderlinge afspraakjes omtrent het loon maken; 5°. mochten zij niet met de stadsmaten („der stede schepelen") buiten het stadsgebied hun arbeid verrichten.

Voor de zoutmeters gold insgelijks, dat slechts zij het bedrijf mochten uitoefenen, die daartoe waren aangesteld [4]).

1) Zie bewijzen hiervoor o.a. in Bijlage V.

2) Breen p. 572. Deze ordonnantie dateert van circa 1487, id. Inl. p. XI.

3) Deze bepalingen ook reeds in de ordonnantie tegen den voorkoop van koren, van 1481, Breen, p. 159, Keurboek A, CCLXXIII.

4) Breen p. 405, ordonnantie van 1508.

De „dragers" waren zoogenaamd in een gilde vereenigd, maar dit gilde miste het voornaamste kenmerk, dat een „broederschap" eigenlijk eerst tot een ambachtsgilde maakt, namelijk, dat zij een vereeniging is, die de bescherming naast de regeling van den arbeid in een bepaalden bedrijfstak mede tot doel heeft.

Gaan wij de bepalingen van den brief na [1]). Blijkens de aanvangsoverweging, waarmee de ordonnantie gemotiveerd wordt, bestond er reeds een vereeniging van dragers, mannen en vrouwen, tot onderhoud van een gemeenschappelijken dienst in de Kerk. Behalve om dien dienst beter te verzekeren, wordt als hoofdreden van de oprichting genoemd: de regeling van 't loon der gezworen „dragers ende arbeytsluden" der stad.

De voornaamste bepalingen zijn dan: 1°. de gildebroeders krijgen een monopolie voor het vervoeren van „excijsbair" goed; 2°. zij hebben voor 't zelfde loon den voorrang boven niet-gezworen dragers; [2]) 3°. het gild heeft het monopolie van zekere werktuigen, „rolwagen", en alleen de gildebroeders mogen de touwen van 't gilde gebruiken; 4°. het gild heeft zekere inkomsten uit 't opslaan van bepaalde artikelen en uit de boeten van wie op heilige dagen arbeidt; 5°. de gezworen dragers moeten poorters wezen, een vrij hoog intree-geld betalen en hebben tegenover de stad de verplichting van blusschen en bijten; hun getal wordt bepaald op 40.

Ten slotte wordt de prijs van hun arbeid voor verschillende artikelen vastgesteld.

Slechts in één opzicht draagt deze vereeniging dus eigenlijk het karakter van een gilde: zij is er eene met een godsdienstig doel, maar overigens!

Zij is voornamelijk opgericht om het *loon* van hare leden en dus van het geheele bedrijf te regelen, natuurlijk in het belang der kooplieden; zij omvat slechts een zeer klein deel van de beoefenaars van het bedrijf en verschaft dezen slechts heel geringe voordeelen. Communale trekken zijn gering (de bepalingen omtrent de verplich-

1) Breen. p. 347 Keurboek B, CIII

2) Art 13: „Zoo wat werck van dragen, dat by yemant angenomen wort, die geen gezworen drager en es, dat zal een gezworen drager voor tzelve loon mogen arbeyden voor den anderen, die geen gezworen drager en es".

ting tegenover de stad). Deze ordonnantiën omtrent de dienaren van den handel hebben ten slotte één kenmerk: zij zijn uitgevaardigd in het belang van de kooplieden, van den handel, als men wil.

Het is, alsof van een groot-handelsgilde, waarin verschillende neringen (membra [1]) zijn samengevat, afhankelijk van het economisch sterkste lid, de handelaren zelf, dit laatste zich heeft opgelost, maar zijn macht over de ondergeschikte leden aan een andere macht (de stedelijke regeering) heeft overgedragen en die leden in wezen gelaten.

Niets dan het strikt noodige, om de belangen van den handel te dienen; overigens vrijheid, die de concurrentie tot stelsel heeft verheven en van het vaste gebouw der middeneeuwsche sociale verhoudingen niets heeft overgelaten dan onschadelijke resten. Juister nog kan men zeggen, dat dit vaste gebouw in Amsterdam nooit is opgetrokken. Immers niets duidt er op, dat de handel in Amsterdam ooit *geregeld* was.

Gaan wij nu na of andere ordonnanties dit tegenspreken.

Een belangrijk bedrijf, dat ook tot den groothandel kan gerekend worden, was de olieslagerij, die weer de zeepziederij had voortgebracht.

De ordonnantie van 1497 op de olie [2]) bevat de volgende bepalingen: de „boemolye" moet gekeurd worden, eer ze opgeslagen wordt; de keurmeesters bepalen, hoeveel hennepolie bij een vat „boemolye" mag gevoegd worden; „nyemandt en moet enich dinck besigen om te bereden dan boemolye", tenzij met verlof van keurmeesters; de soort van vaten wordt bepaald; niemand, meester of knecht, „sall die neringe van de berederen mogen doen", tenzij hij de artikels van de ordonnantie heeft bezworen.

Omtrent het olieslaan bestaan twee ordonnanties, [3]) waarvan de eene slechts bepaalt, dat oliemolens voortaan alleen op bepaalde plaatsen mogen staan, en de andere, dat „olieslagers" 's avonds niet later dan 9 en 's morgens niet vóór 4 uur mogen „slaen".

Ook in deze bedrijven dus uiterst schaarsche bepalingen en die

1) Zie A. Doren. Die Florentiner Tuchindustrie en, van denzelfden auteur, Die organisation der Florentiner Zünfte in Schmoller's Forsch. XV, p. 92 vlg.

2) Breen: p. 335 vlg. Keurboek B LXXXV Ao. 1497, artikels 1, 5, 6, 10.

3) Breen: p. 374, Keurboek B, CLVIII, en p. 401, idem, CCVIII.

de vrijheid van het bedrijf slechts in zooverre beperken, als voor den handel onmisbaar was. De olie immers behoorde tot de voornaamste exportartikelen en tevens tot die, waarvan een vrij hooge accijns betaald werd [1]) (6 st. van elke pijp, die binnen de stad werd verkocht en uitgescheept). Het was dus in het belang van de stedelijke financiën, zoo goed als van den exporthandel, de qualiteit van dit product eenigermate te waarborgen.

Maar men kan toch deze ordonnantie en nog veel minder de korte politievoorschriften omtrent de olieslagerij moeilijk een regeling van het bedrijf noemen zooals een gilde, voor de belangen der producenten zorgend, die zou invoeren.

De zeepziederij was in heel geringe mate beschermd, doordien een van buiten ingevoerde ton zeep 2 st. betaalde [1]), tenzij ze weer uitgevoerd werd, en een in Amsterdam geproduceerde slechts 1 st.; verder moest de zeepzieder of zijn meesterknecht korten tijd, nadat hij zeep gezoden had, hiervan aangifte doen, om belastingredenen [1]).

Hier dus zelfs geen spoor van contrôle op het bedrijf; een volkomen vrijheid in deze waarschijnlijk belangrijkste industrie, grooter dan welke het kapitalisme geen vrijheid ooit zou kennen.

Iets meer regeling valt bij de brouwerij op te merken [2]); wel is waar vindt men ook hier geen gilde van brouwers, die hun eigen aangelegenheden ordenen, zooals direct of indirect bij deze belangrijke industrieelen bijna overal elders het geval was, maar toch eenige bepalingen om knoeierijen in het bedrijf te voorkomen.

Ten eerste was de samenstelling van het brouwsel bepaald en werden knechts en maagden hierop beëedigd [3]); er mocht niet meer dan tweemaal in de week gebrouwen worden, „ende dat bijnen hoeren selfs huyse" [4]); het water moest van een bepaalde plaats worden gehaald [5]); er mochten niet meer brouwsels tegelijk gebrouwen

1) Breen. p. 595. Ordonnancie van de nieuwe accijns op wijnen, oliën en zeep, Aug. 1491.

2) Breen. p. 568. Ordonnantie voor de brouwers. Deze ordonnantie dateert volgens Dr. Breen van voor 1497. Inl. p. XI.

3) Ordonnantie voor de brouwers art. 1, 2.

4) Idem art. 5.

5) Idem art. 6—9.

worden, dan er weekdagen in de week waren [1]); de brouwers mochten geen bier tappen [2]); geen vaten mochten uit de brouwerij gaan, die niet van der stad teeken voorzien waren [3]); scheepsbier mochten zij „langher brouwen dan tot twijntich volle tonnen, nadat die sciphers dat begheren ende ghelt daervoor gheven" [4]); bier, dat niet goed was, mochten de tappers terug brengen [5]).

Verder zijn er nog een menigte bepalingen omtrent den accijns en andere.

Inderdaad gelijkt deze uitgebreide ordonnantie meer dan eenige andere op een werkelijken gildebrief; niet alleen wordt de qualiteit van het artikel bepaald, maar ook de hoeveelheid, die geproduceerd mag worden, met uitzondering van de productie voor de scheepvaart; de concurrentie wordt dus praktisch opgeheven of ten minste zeer beperkt. Maar wij meenen toch, dat men verkeerd zou doen, daaraan bizondere waarde te hechten. Het bier was nu eenmaal een exceptioneel artikel, waarvoor ook exceptioneele bepalingen gepast waren; immers het was zoo iets als het vloeibare aequivalent van brood en van zooveel gewicht voor de consumptie, dat de regeering vanzelf ten behoeve van de consumenten maatregelen moest treffen om een goede qualiteit te waarborgen.

Daarbij was het de voornaamste bron voor de opbrengst der accijnzen en had het buiten de stad scherp te concurreeren met andere biersoorten, wat de stad er in zekeren zin voor verantwoordelijk maakte.

Redenen genoeg, die een scherpe contrôle op de productie en den verkoop onmisbaar maakten; maar zelfs deze ordonnantie draagt eerder een fiscaal en sanitair karakter dan die van een regeling van het bedrijf ter wille van de producenten als zoodanig, en in geen geval is zij te vergelijken met een gilde-regeling, zooals die in Groningen bv. wordt aangetroffen.

Dit karakter van de ordonnantie wordt niet weersproken door

1) Idem art. 10.
2) Idem art. 14.
3) Idem art. 16.
4) Idem art. 20.
5) Idem art. 21.

die omtrent 't Hamburger bier [1]), waarin de regeering zelfs zoover gaat, dat zij, terwille van de consumenten, een belangrijken handelstak zeer besnoeit. Om te verzekeren, dat men bij de tappers ook werkelijk Hamburgsch bier kreeg, indien men dit wenschte, werd bepaald, dat dezen voortaan dit bier slechts van de pachters van den bieraccijns mochten koopen, daar men sterk vermoeden had, dat er in de stad mede werd geknoeid. Maar, en dit is wel een sterk bewijs, dat, zoo ergens in de toenmalige wereld, dan te Amsterdam de economische grondslagen van den handel reeds tot een soort theorie waren geworden, de handel in Hamburger bier bleef overigens voor een ieder vrij [2]), naar oude gewoonte, en de „excyser" moest derhalve het bier met gereed geld koopen.

De handelsvrijheid werd dus niet opgeheven, maar, om der consumenten wille, een deskundig tusschenpersoon, die een soort algemeen dépôt hield, tusschen kooplieden en kleinhandelaars ingeschoven. Reeds den Amsterdammers van het eind der 15e eeuw was de vrijheid van den handel een soort heilig huisje, waaraan te raken verboden was.

Ten slotte komen eenige keuren voor, wier bedoeling het is, den vreemden koopman door voor hem bizonder aangename en voordeelige bepalingen aan te lokken.

Sterk draagt dit karakter de ordonnantie op de gewichten, die den handel der vreemdelingen moet vrijwaren voor last en geknoei [3]).

En eigenaardig is vooral de ordonnantie op den handel in vee [4]), wijl ze doet zien, dat een strenge reglementeering, indien zij bij uitzondering den vreemden koopman ten gerieve was, niet werd geschuwd.

De aanhef zegt, dat vreemde kooplieden in ossen en ander vee hoe langer hoe meer de stad bezoeken om hun vee te verkoopen, en dat op verzoek en bij consent van velen van de eerste ossen-

1) Breen, p. 320 Keurboek B, LVIII.

2) „Mar voert is die coepmanschepe van den Hamburger bier voer een ygelike vri, na oude gewoenten, ende des soe sal oick gehouden wesen den excijser tbier te copen mit gereden gelde, of den coepman te doen alsulcke versekertheden om sijn bier te betalen", daarmede deze tevreden kan zijn.

3) Breen, p. 394. Keurboek B, CXCVII.

4) „ p. 395. Keurboek B, CXCVIII.

koopers deze ordonnantie is gesteld. Er bestond dus blijkbaar reeds een groothandel in vee te Amsterdam, en kooplieden, die uitsluitend vee als waar verhandelden, kwamen in grooten getale die beesten op de Amsterdamsche markt slijten, waarschijnlijk vooral aan boeren. De ordonnantie toch is ingesteld met het doel, dien kooplieden de zekerheid te verschaffen, dat zij hun geld kregen.

Blijkbaar verkochten zij dus meesttijds aan niet zeer „zahlungsfähige" personen, en wie kunnen dit anders geweest zijn dan boeren? Indien het andere kooplieden waren geweest, zou men den eenen warenhandelaar toch niet tegen den anderen hebben behoeven te beschermen.

Om dit doel te bereiken, werd voorgeschreven, dat alle beesten aan een registermeester direct moesten worden betaald [1]), en deze was aansprakelijk voor de juiste betaling der verkoopers, wien hij tot „sijn selfs last, anxte ende aventuere" binnen vier dagen het hun toekomende moest betalen [2]).

De koopman was dus in ieder geval zeker van zijn geld, en zoo werd de ruil tusschen volledige warenbezitters en lieden, die in vele gevallen nog maar weinig aan warenhandel en geldtransacties deden, door het inschakelen van een stadsambtenaar gemakkelijker gemaakt.

Wij vinden dus, mogen wij besluiten, in de keuren nopens Amsterdam's handel en bedrijf op het einde der 15e eeuw een zoo goed als volledige handelsvrijheid en vrijheid ook in die bedrijven, welke zich in handen bevonden van de jonge groothandels- of kapitalistische burgerij (olieslagerij, zeepbereiding, bierbrouwerij).

Wij zullen nu in het volgende nagaan, welke ontwikkeling van handel en bedrijf gedurende den loop der 16e eeuw uit de ordonnantiën voor handel en bedrijf valt op te maken, en voornamelijk hierop letten, of de vrijheid van handel en bedrijf het richtsnoer der regeering bij hare wetgeving blijft, dan wel of hierin voor sommige takken in het genoemde tijdvak een verandering valt waar te nemen.

---

1) Genoemde ordonnantie art. 8.
2) idem art. 4 en 7.

§ 2. De ontwikkeling der voornaamste bedrijven gedurende de 16e eeuw.

Wij hebben zooeven de regeling van den handel en van de onmiddellijk met den handel samenhangende bedrijven te Amsterdam op het eind der 15e eeuw nagegaan. Wij zullen nu de wettelijke regeling der overige bedrijven en ambachten, in hare historische ontwikkeling gedurende de 16e tot het eerste kwart der 17e eeuw beschouwen. In de eerste helft der 16e eeuw neemt het aantal bepalingen omtrent de industrie snel toe, in overeenstemming met de grootere differentiatie in het economische leven. [1])

Wij willen van de verschillende bedrijven, in bepaalde groepen verdeeld, een overzicht geven, om uit dat overzicht zoo mogelijk te leeren kennen, in welke richting zij zich in de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw ontwikkelden en in hoeverre de houding der regeering ten hunnen opzichte veranderde of gelijk bleef.

Daartoe moeten wij de gildewetgeving voor de verschillende vakken beschouwen. Wij zullen daartoe de ambachten in verschillende groepen verdeelen, en wel in:

A. Industrieën of handwerken, die direkt handel en scheepvaart dienen; deze groep kan weer onderverdeeld worden in: 1. *Scheepvaartgilden*, nl. Bergevaarders, binnenlandsvaarders, schuitevoerders enz. 2. *Gilden van transportarbeiders*, nl. korendragers en- meters, bierdragers, sleepers, waag- en turfdragers, en 3. *Makelaars*.

B. Klein-handelsgilden, groote kramers, kleine kramers, uitdraagsters, appelkoopers.

C. Ambachtsgilden, gilden, wier leden klein-handelaars en producenten (kleine patroons of arbeiders) tegelijk zijn, die men nog afzonderlijk kan groepeeren in:

---

1) De hierna behandelde keuren zijn bijna alle ontleend aan de groote verzameling van Noordkerk: Handvesten van Amsterdam; indien niet anders vermeld wordt, zijn de aangehaalde keuren daar te vinden.

1 houtbewerking: de ambachten onder het St. Josephsgild, scheepstimmerlieden, houtzagers, klompenmakers, mastemakers;
2 bouwvakken: de ambachten onder het metselaarsgild;
3 metaalbewerking: de ambachten onder het St. Eloyengild, tinnengieters, goud en zilversmeden;
4 kunstambachten: de ambachten onder het St. Lucasgild;
5 leerbewerking: schoenmakers (huidekoopers), zeemleerbereiders, peltiers;
6 kleedingnijverheid: kleermakers, hoedemakers;
7 voedingsindustrieën: bakkers, vleeschhouwers, visch- en wildhandelaars, molenaars, bierbeschoeiers;
8 diverse: mandemakers, klompenmakers, kuipers en wijnverlaters.

D. Textielambachten, die een geheel afzonderlijke organisatie vertoonen.

E. De zeepziederij.

A.

I. Scheepvaartgilden.

1. Bergevaarders.

In 1539 kregen degenen, die op Bergen in Noorwegen voeren en handel dreven, de zoogenaamde Bergevaarders, een ordonnantiebrief,[1]) waaruit wij omtrent dit bedrijf een en ander vernemen. De brief wordt verleend „tot vermeerdering van den godlyken dienst, vordering van justitie, vrede en eendrachticheyt, oirbaar, nut ende welvaren van de gemeene gesellen van 't bergevaerdersgilde".

Er wordt bepaald, dat wie als meester of knecht zijn eerste reis naar Bergen doet, een som aan St. Annen-outaar moet betalen.[2])

Dan volgen bepalingen[3]) omtrent onderlinge concurrentie van de gildebroeders met de „boeden" of kramen, die zij er in Bergen op na hielden, o.a., dat zij elkaars boeden niet mochten onderhuren,

1) Het gild der Bergevaarders komt overigens reeds voor op de oudste lijst der Amsterdamsche broederschappen, van 1486, te vinden bij Breen, p. 217, Keurboek A, CCCCXXX; zie ook Brouwer Ancher. p. 262.

2) Keur van 1539, Noordkerk, p. 1187. Art. 1 en 2.

3) Idem, Art. 3, 6, 8.

dat niemand met waren langs de straten mocht doen venten, dat men geen bootsman te Bergen in zijn boede mocht stellen, om koopmanschap te doen, tenzij de meester outaargeld en „maatschapgeld voor hem betaalde, als men maatschap houdt".

In andere artikelen [1]) worden bepalingen vastgesteld omtrent het bevrachten van een schip door verschillende gezellen, alsmede dat bergevaarders, die hun ruim niet zelf konden vullen, hun scheepsruimte niet aan vreemden mochten verhuren, vóór alle gezellen gelegenheid hadden gekregen, die ruimte te bespreken.

Uit deze bepalingen valt voor den aard van den handel op Bergen (Noorwegen) in de eerste helft der 16e eeuw dus wel het volgende te besluiten. Ten eerste, dat bergevaarders toen nog niet uitsluitend, zelfs niet in de voornaamste plaats stokvisch-handelaars waren, te Amsterdam gevestigd en vandaar schepen naar Noorwegen zendend om er de stokvisch op te koopen: immers, bij de genoemde bepalingen valt de nadruk op den kleinhandel, dien de schippers — zelf nog voor 't meerendeel bezitters der waren — in Noorwegen dreven in de hiergenoemde kramen of boeden.

In overeenstemming daarmee heeft de ordonnantie hoofdzakelijk de bedoeling, ongeoorloofde concurrentie in Noorwegen zelf bij dien kleinhandel te voorkomen, en vervolgens er voor te zorgen, dat de beschikbare scheepsruimte voor het vervoer van de waar naar Noorwegen in de eerste plaats den leden-gezellen ten dienste zal staan. Daartoe dient het gebod, de scheepsruimte niet aan vreemden te verhuren, vóór alle gezellen gelegenheid hadden gehad, die ruimte te bespreken.

Men mag dus hieruit misschien opmaken, dat in dezen tijd de retourvracht, en bijgevolg de stokvischkooperij, de handel te Amsterdam in Noorsche producten, nog slechts bijzaak was, vergeleken met den verkoop van Amsterdamsche waren in Noorwegen.

14 jaar later draagt een nieuwe keur nog hetzelfde karakter, zoo mogelijk nog iets duidelijker.

In 1553 wordt namelijk verboden [2]), dat een koopman te Bergen twee boeden mag houden, en „omme te beletten d'inconveniënten,

1) Keur van 1539, Noordkerk, p. 1187, art. 12, 13, 14.
2) Keur van 1553, Noordkerk p. 1187, art. 3.

die gebeuren souden mogen uyt d'onwetentheyt of onversochtheyt van den gesellen, die hen in de handelingen van den koopmanschappe op Bergen souden vermeten te steken, sonder oyt voor knecht gevaren te hebben", wordt bepaald, dat voortaan niemand, 't zij poorter of inwoner der stad, te Bergen meester mag staan in „boeden", vóór hij daar twee jaar lang gediend of twee zomers voor knecht gevaren heeft [1]).

Dat de groothandel vooral in visch (stokvisch) door het gilde niet werd gehinderd, blijkt echter reeds ten duidelijkste uit bepalingen van 1576 [2]), die evenals die van 1553 op verzoek van de overluiden en gemeene gildebroeders werden toegestaan. In 1576 werd immers vastgesteld: 1°. dat „gildebroeders, die hen hier ter stede geneeren met den handel in Berger-visch, 20 st. per jaar zouden betalen aan 't gild"; 2°. „alle poorters en inwoners dezer stad, geen gildebroeders zijnde en nochtans hier ter stede groote sorteringe van de voorsz. visch koopende en verkoopende, moeten voor haar inkomste, om sulcx te mogen doen, betalen 2 gulden eens en 20 st. per jaar"; 3°. dat facteurs, wien hier ter stede Berger visch over zee gezonden of aangeschreven wordt, deze visch wel en gros mogen verkoopen, zonder dat zij iets daarvoor behoeven te betalen, maar niet in 't klein bij 5 à 600 pond of daar beneden; en 4°. dat poorters en inwoners van de stad, wien zulke visch aangeschreven wordt, of die daarin part en deel hebben, de voornoemde kleine som moeten betalen, wanneer de visch hier ter stede verkocht wordt.

Uit deze bepalingen zou men opmaken, dat de vaart op Noorwegen in de tweede helft der 16e eeuw reeds een geheel ander karakter had aangenomen, dat toen de stokvischkooperij in Amsterdam zelf de overhand had gekregen en gewichtiger was geworden dan de kleinhandel in Noorwegen. Immers is er dan reeds sprake van poorters, geen gildebroeders zijnde, die nochtans groothandel in visch uit Noorwegen te Amsterdam drijven, ja zelfs van facteurs, die voornamelijk handelen in de hun uit Noorwegen toegezonden visch, terwijl van de oude „boeden" in Noorwegen, en

1) Keur van 1553, art. 5.
2) „ „ 1576, Noordkerk p. 1188, art. 1, 2, 3, 4.

de onafhankelijke schipper-kleinhandelaars van vroeger met geen woord meer wordt gewaagd.

De groothandel, vooral in buitenlandsche visch, was dus geheel vrij en bleef dit ook, daar nog slechts één bepaling na dien tijd, van weinig belang, wordt aangetroffen in 1625 [1]).

2. Buitenlandsvaarders.

Het buitenlandsvaardersgilde komt reeds voor op de oudste lijst der broederschappen uit het jaar 1486 [2]), en was in 1473 ontstaan uit twee broederschappen, één aan de Oude en één aan de Nieuwe Zijde, die zich in dat jaar aaneensloten onder het patronaat van St. Olof [3]).

In 1512 wenden de overluiden zich tot de regeering om meerderen steun, ten einde de twee diensten, welke zij in de twee parochiekerken uitoefenden, beter te onderhouden [4]).

Daarop werd hun toegestaan, dat alle schepen, die in de O. Z. Waal overwinterden, het gilde een kleine som zouden moeten betalen, en verder, dat allen, die minstens een zestiende part in buitenlandsche schepen reedden, een st. jaarzang zouden moeten voldoen.

De regeering verbond aan deze concessie eenige politiebepalingen omtrent het meren aan de palen van de Waal, het overladen van zand enz. De overlieden van 't gilde moesten zich, in ruil voor wat hun nu werd toegestaan, verbinden, de palen aan de Waal te onderhouden. Men ziet, dat van eenige dwingende bepalingen in dit bedrijf, dat meer dan eenig ander, onmiddellijk den groothandel diende, geen sprake was.

Dat de gildeband voor deze schippers gedurende de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw eigenlijk niet bestond, mogen wij o. i.

---

1) Zij kregen toen verlof, „met hare broot-eters haer eigen visch te mogen kippen" (kuipen)

2) Breen, p. 217, Keurboek A. CCCCXXX Ao 1486. Brouwer Ancher, p. 121.

3) Breen, p. 85, Keurboek A. CXXXV. Wagenaar, Amsterdam, fol. uitg. II p. 453 en 454.

4) Breen, p. 506, Keurboek B. CCCCLI.

ook opmaken uit het feit, dat de buitenlandsvaarders in 1648 verplicht werden, gildebroeders van het Groot-binnenlandsvaardersgilde te worden [1]).

3. Binnenlandsvaarders.

De binnenlandsvaarders ontvingen hun eerste ordonnantie in 1509 [2]), welke ordonnantie uitsluitend bedoelde den handel te gerieven. In de eerste plaats richtte zij zich tegen het misbruik, dat de binnenschippers, „venneschappen en bonden" met elkaar aangingen, waardoor zij dan dikwijls 5 of 6 weken onderweg bleven tusschen Amsterdam en Antwerpen of Bergen (art. 2). Een schipper mocht derhalve voortaan niet meer goed aannemen te vervoeren, dan hij op zijn eigen bodem kon laden; het aangenomen goed moest hij ook op eigen bodem vervoeren en hij mocht dit onder weg niet aan een ander overgeven of ander goed innemen (art. 1). Geen binnenlandsvaarder mocht voortaan, wanneer hij droge waren en koopmansgoederen ingenomen had, eenig goed buiten zijn „venne" laden. Bevrachtte echter iemand een schip zelf, zonder iemand anders goed in te nemen, dan mocht hij het schip geheel laden, zooals hij wilde (art. 4). Wie goederen om vracht vervoerde, moest in den winter zijn schip laten peilen (art. 5).

De ordonnantie werd in 1522 opnieuw uitgevaardigd.

In 1556 werden nieuwe bepalingen gemaakt [3]), die de vorige in vele opzichten slechts herhalen. Enkele artikelen echter dragen misschien reeds een eenigszins beschermend karakter.

Zoo mogen gildebroeders nu maar één schip houden en alleen poorters en gildebroeders lichters op halve winst voeren; vreemde schippers mogen alleen lichten, als alle poorters geladen zijn, en geladen in Amsterdam komende, mogen zij geen vracht aannemen dan naar de plaats, waar zij thuis hooren, mits met verlof van de overluiden van 't gilde.

De groote binnenlandsvaarders voeren voornamelijk, zoo 't schijnt,

1) Wagenaar t. a. p.

2) Het gilde wordt reeds vermeld in 1473, Breen, p. 87, Keurboek A, CXXX. De keur van 1509 bij Breen, p. 468, Keurboek B, CCCLXXXIX.

3) Noordkerk p. 1206.

4) Keur van 1583, art. 1, 3, 4, 5, 9, 12, 13.

op Antwerpen; ten minste de beurtvaart op die stad werd in 1583 expresselijk geregeld; hierbij werd nu bepaald, dat het den kooplieden altijd vrij zou staan, of zij de ordinaire beurtschepen dan wel andere schepen wilden gebruiken.

Het gilde bezat, blijkens art. 7, het recht van de zoutmaat met werktuigen, „loopen" genaamd; in 1589 werd het loon voor uitmeten verhoogd [1]).

In 1600 werd nauwkeuriger uitgedrukt, wie de groot-schuitevoerders waren in onderscheiding van de klein-schuitevoerders.

In 1608 werd een bepaling uitgevaardigd tegen wie 't jaargeld niet betaalde.

In 1610 kregen de overluiden van 't groote en 't kleine gilde wederzijds recht elkaars gezellen te beboeten.

In 1611 werd den schippers, die smalschepen voerden en „in de beurt" van Zeeland, Antwerpen of in andere beurten binnenslands voeren, verboden te varen in de beurten op Londen en Rouaan, tenzij zij de binnenlandsche beurten nalieten.

In 1617 werden sommige artikels, die tegen de concurrentie der vreemde schippers gericht waren, verscherpt [2]). Vreemde schippers mochten te Amsterdam niet laden, voor zij voldoende bewezen hadden, dat zij geladen uit hun eigen haven waren gekomen, en vreemden mochten geen vrachten aannemen binnen door, om buiten op de Vlaamsche kust te lossen, maar wel mochten zij buiten om varen naar Tessel. Verder werd bepaald, dat alle schippers „sullen moeten aanspreken" (aansprakelijk zijn), zoowel „van hun eigen als van koopluiden goed" [3]).

In 1620 kregen de overluiden verlof een bos op te richten ter ondersteuning van zieke, oude of invalide gildebroeders.

In 1621 en 22 werden de bepalingen tegen de vreemde schippers nog verscherpt in dezen zin, dat zij, van hun eigen haven *geladen* komende, slechts vracht mochten aannemen naar hun eigen woon-

1) Daarbij geven de overluiden in hun verzoek de prijsstijging van zekere waren aan; „sekere jaren geleden" kostte het koper 4 st. en nu 9 st., en een loop, daar zij nu 8 g. voor betaalden, 3 g.

2) Keur van 1617 art. 1, 3.

3) Idem art. 2.

plaats, en zelfs daartoe moesten zij nog verlof vragen aan de overluiden [1]).

Men ziet dus hier in het eerste kwart der 17e eeuw een duidelijke neiging in de wetgeving, deze schippers meer te beschermen tegen concurrentie van vreemden.

4. Groot-Schuitevoerders.

In 1594 werd het *klein-binnenlandvaarders- of groot-schuitevoerdersgild* nieuw geregeld [2]). Hieronder resorteerden allen, die schuiten beneden de 15 last voerden.

De bepalingen zijn ten deele van denzelfden aard als voor het andere gilde.

In artikel 1 werd bepaald, dat de gildebroeder een vaste woonplaats in een huis of kamer te Amsterdam moest hebben. Zij mochten alleen vracht aannemen, als zij los en ledig waren, en dat wel in eigen schuit of die zij voor een jaar hadden gehuurd.

De gildebroeders, die vracht aannamen, terwijl andere gildebroeders tegenwoordig waren, moesten met dezen loten, wie de vracht zou hebben, tenzij de koopman uitdrukkelijk zeide, dat hij den eersten aannemer wilde gebruiken.

Op elke schuit mocht maar één schipper zijn om vracht aan te nemen, al behoorde die schuit ook aan twee of meer schippers; ook hun was verboden met elkaar of met vreemden vennootschap te maken of part en deel in elkaars vracht te hebben en meer vracht aan te nemen, dan zij zelf vervoeren konden.

De bepalingen omtrent de vreemde schuitevoerders waren mede van gelijken aard: vreemde schuitevoerders, hier ter stede komende en hun vracht brekende, mochten alleen naar hun eigen plaatsen weder laden, en degenen, die ongeladen of halfgeladen kwamen, mochten ook op hun eigen havens niet laden, tenzij alle schuite-

1) De keur van 1621, luidende: „vremde schippers, van haer eygen havenen alhier geladen komende, mogen vracht aannemen op haer eigen havenen ende plaetsen, daer zy woonachtig zijn", was een verscherping van de keur van 1583, art. 18, waar in plaats van geladen, ongeladen staat.

2) Noordkerk p. 1212.

voerders van Amsterdam bevracht waren. Daarbij moesten zij nog verlof vragen aan de overluiden [1]).

Uitdrukkelijk wordt vermeld, dat deze bepalingen omtrent de vreemde schippers iets nieuws waren, zoodat de overtreders voor de eerste maal niet gestraft zouden worden [2]).

De bos schijnt voor dit gild ook pas in 1594 te zijn ingesteld.

In 1606 werd bepaald, dat veerschippers geen lichters of „denschuiten" naast hun veerschuiten mochten voeren. De talrijke wijzigingen in de volgende jaren zijn geheel van inwendigen aard.

Ook deze klein-burgers werden dus zooveel mogelijk tegen onderlinge en vreemde concurrentie beschut, zooveel namelijk, als die bescherming niet ten nadeele van den koophandel strekte.

5. Lichterluiden.

Bepalingen omtrent het voor een handelsstad zoo belangrijke lichten komen reeds vroeg voor: in 1487 wordt bepaald [3]), dat licht-schepen of schuiten geen uit zee komende schippers mogen gaan lichten, vóór zij van den schipper een teeken hebben gezien.

Iets later wordt uitdrukkelijk bepaald, dat schippers en koopluiden, de stad met koopmanschappen bezoekende, zulke lichtschepen mogen huren als hun goeddunkt [4]). Er kan dus toen nog van geen gilde sprake zijn geweest; de bepaling strekte weer ten voordeele van den handel.

Een eeuw later, in 1598, bestond er wel een gilde van deze lieden en worden nieuwe bepalingen omtrent het bedrijf uitgevaardigd, „alsoo ter kennisse van Myne heeren gekomen is de groote schade ende 't perijckel, dat koopluiden, zoo burgers als vreemden, in 't lichten van hun waren leden", daar de goede keuren omtrent 't lichten slecht onderhouden waren. Daarom werden deze vernieuwd en uitgebreid, maar dragen ook in 't algemeen 't karakter van politiebepalingen ten gunste van den handel. Alle bepalingen zijn er op gericht den koopman voor schade en last te vrijwaren.

1) Ordonnantie van 1594, art. 9, 11.
2) „ „ „ art. 17.
3) Breen, p. 220, Keurboek A. CCCCXXXVI. Noordkerk, p. 1354.
4) Breen, p. 415, Keurboek B. CCLI.

De lichterluiden waren een soort havenarbeiders; van het streven hen tegen onderlinge of vreemde concurrentie te beschermen is nauwelijks een spoor te vinden; slechts in 1624 wordt iets in dien geest bepaald, namelijk, dat van nu af geen lichters, meer dan er reeds waren, mochten worden aangemaakt, maar dat men hun getal zou laten verminderen voorloopig tot op 250, mits de lichterluiden in het drukste van den tijd niet meer dan vier gulden daags en niet minder dan een gulden zouden verdienen en het den mastschepen mede vrij zou staan te lichten. Als de gildebroeders meer bedongen dan 4 gulden, verbeurden zij dit meerdere en een boete; als zij minder aannamen insgelijks een boete. Verder mocht, als een gildebroeder verhinderd was zijn schuit te voeren, dat alleen gebeuren door een anderen gildebroeder. Het karakter van arbeiders blijkt ook uit een bepaling van ditzelfde jaar, waarbij bepaald wordt, dat „niemand, in eenige andere gilden sijnde, het gilde van de lichterluiden sal mogen bedienen, als alleenlijk korendragers en korenstorters, die, gelijk zy in de drie respect. gilden contribueren, ook uit deselfde sullen genieten".

6. Schuitevoerders.

Van de *schuitevoerders* geldt in hoofdzaak hetzelfde [1]). In 1613 gaven „myne Heeren van den gerechte" den schuitevoerders aan de steigers, tot welstand van 't gilde en om te weren twist, kijvagie, gevecht enz. nieuwe bepalingen, waarbij ook dus weer het politie-karakter overweegt [2]).

1) De schuitevoerders hadden reeds in 1509 hun eerste ordonnantie gekregen, tezamen met de schippers en „oeverluyden", varende in 't veer op Sparendam. Deze ordonnantie, welke ook de grootschuitevoerders omvatte, dus zoowel degenen, die personen als die goederen op de reede en in de haven vervoerden, droeg ook reeds hoofdzakelijk een politiekarakter. Zij houdt in, dat het bedrijf voortaan alleen zal mogen worden uitgeoefend door jongens beneden de 15 en mannen boven de 50 jaar, alsmede door invaliden. Ook hun, evenals den binnenlandsvaarders, wordt verboden veemen of vennootschappen met elkaar aan te gaan, of part en deel in elkaars winst te hebben.

Verder wordt het losloon voor alle artikelen getarifieerd en streng verboden meer dan dit tarief te eischen of den schuitevoerders meer te betalen. Breen, p. 470. Keurboek B, CCCXC en CCCXCI.

2) Noordkerk, p. 1420.

De bepalingen, die concurrentie moeten tegen gaan, zijn, dat niemand een steiger of roeischuit mocht voeren, tenzij hij aan 't gilde een zekere som had betaald, en dat een schuitevoerder buiten zijn eigen steiger, waar zijn schuit lag, geen volk mocht aanspreken, verder, dat niemand volk, door een ander eerst aangesproken, mocht onttrekken of aanranden.

De overige zeer talrijke bepalingen, kunnen evenwel alle volkomen onder de politiebepalingen gerangschikt worden.

7. Vlot-schuitvoerders.

Ten slotte dienden in de haven nog de *vlot-schuitevoerders*, dat wil zeggen, degenen, die schuiten voerden, welke met boomen en niet met riemen werden voortbewogen, 't zij groot of klein. Hun gilde kreeg tot onderhoud van de arme gildebroeders enz. nieuwe bepalingen in 1589 [1]).

Ook bij hen is een groot aantal van de bepalingen er weer op gericht, de bediening van den koopman zoo goed mogelijk te maken; andere bepalingen komen meer overeen met die van de lichterluiden.

Tegen onderlinge concurrentie bedoeld zijn de volgende. Voortaan mogen geen schuiten meer gevoerd worden dan door gildebroeders; wie vracht aanneemt, moet deze zelf voeren; en allen, die „nu eenig groot getal van schuyten hebben ter hure gaende", moeten deze laten aanteekenen en mogen ze 't zij voeren of verkoopen, mits dat ze alleen door gildebroeders gevoerd worden. Verder zou niemand voortaan meer dan drie schuiten, om ter hure te laten gaan, mogen bezitten.

Een municipale bepaling was, dat alle schuitevoerders gehouden waren éénmaal (per jaar?) een schuit vol aarde te laden op bevel van den fabriekmeester en die te voeren, waar hun gezegd werd.

In 1613 werd de onderlinge concurrentie geheel opgeheven door de bepaling, dat voortaan de gildebroeders slechts één schuit mochten voeren en dan natuurlijk in persoon. Die er meer hadden, moesten ze binnen bepaalden tijd verkoopen.

---

1) Noordkerk, p. 1427.

Wie buiten de stad een schuit besteedde te maken om alhier te voeren, of wie een schuit kocht, die buiten de stad was gemaakt, betaalde voor die schuit meer aan 't gilde dan anderen.

Ook in 1618 komt weer een bepaling in denzelfden geest voor: wie van de gildebroeders geladen 'ligt of vracht heeft, mag niet werpen om andere vrachten, en wie in andere gilden zijn, worden in 't vlotschuitevoerdersgilde niet toegelaten.

Daarentegen zag in 1635 een nieuwe bepaling 't licht, die den kooplieden van dienst moest zijn: deze namelijk, dat het den kooplieden vrij zou staan „door haer selfs ofte door hare knechts" zoo vele en zulke booten te huren, als hun goed docht, maar dat zij door hun factors, die zelf vlotschuitevoerders zijn, niet meer dan twee vlotschuiten vermochten uit te kiezen, en meer dan twee noodig hebbende, er om moesten laten dobbelen door de gildebroeders.

De vlotschuitevoerders bekleedden dus blijkens een en ander een positie van kleinburgers; ook voor hen zien wij de wetgeving in dezelfde jaren als bij andere schippers strenger de concurrentie weren.

II. Transportarbeiders.

De vereenigingen, waarin de transportarbeiders waren bijeengebracht, dragen eigenlijk ten onrechte den naam gilde, daar zij het karakter van de kleinburgerlijke gilden bijna geheel missen. De voor deze vereenigingen gemaakte bepalingen zijn dan ook geheel in overeenstemming met haar weinig beteekenende economische positie.

1. Korendragers, -meters en -zetters.

Bij het verleenen van nieuwe bepalingen aan de korendragers en korenmeters en -zetters, beide in 1589[1]), wordt in de overweging dan ook bepaald de nadruk gelegd op het houden van goede „regel en policie onder de korendragers van de „Groote gangh", ten gemeene oirbaer ende gerijf van den koopman ende andere goede luyden, daer sy dagelicx voor arbeyden"[2]).

1) Noordkerk p. 1317 en 1325.

2) Onder „Groote en kleine gang" heeft men waarschijnlijk te verstaan een soort „veemen" d. w. z. onderafdeelingen van het gilde, die reeds vroeger waren tot stand gekomen.

Korendragers en meters kregen in dit jaar elk een afzonderlijke bos

De bepalingen van de ordonnanties voor de korendragers en meters zijn dus in hoofdzaak politiebepalingen, maar, omdat deze arbeiders een verantwoordelijke en gewichtige, dus geprivilegeerde positie innamen, ontbrak het klein-burgerlijk beschermend karakter in de ordonnanties niet geheel.

Voor de korendragers waren de voornaamste bepalingen in dien geest de volgende:

Niemand mocht in de „Groote Gang" goederen, die men met zakken draagt, als koren, zout en dergelijke, dragen, tenzij hij het gild gewonnen had. Wanneer een koopman werk kwam besteden, zou een ieder, daarbij aanwezig zijnde, om 't werk mogen werpen en „die 't aengenomen sal hebben, sal een vry man zijn". De aannemer was dan gebonden zelf mee te werken en 't werk te volbrengen.

In 1622 komt een belangrijke bepaling voor, die zeide, dat naar aanleiding van klachten over de factors „d'eene voor d'ander presenterende en uit het werk stootende, die alreede daer inne sijn gestelt", het den factors wel vrij zou staan in 't werk te nemen, wien zij begeerden, maar niet degenen uit te stooten, die reeds door hen waren in 't werk gesteld, vóór dit werk af was.

De *storters* van de „Kleine Gang" hadden afzonderlijke bepalingen, die hun in 1579 waren toegestaan; zij alleen kregen daarbij, met uitsluiting van de korendragers, het recht „op te houden voor de mate van 't zout". Storters en korendragers samen (doch geen anderen) mochten „zout in zakken schieten". Blijkens bepalingen van 1582 behoefden de arbeiders, die in deze vereeniging wilden treden, geen poorters te zijn (een hooge uitzondering), maar mochten vreemdelingen opgenomen worden, mits tegen hooger intreegeld.

In 1622 kreeg hun gilde het monopolie van de zeilen, die bij 't storten van koren werden gebruikt.

Korendragers en storters moesten nog altijd (gelijk in den aanvang der 16e eeuw reeds) de stad dienen met bijten en blusschen, maar in 1628 kregen zij, benevens de korenmeters, ook bevel, zich bij alarm of oproer te vervoegen op de N. Z. Kolk, om aldaar de orders op te volgen, die hun door hun overluiden zouden worden

gegeven en de wapens aan te nemen, die burgemeesteren hun zouden ter hand stellen.

Wij hebben reeds gezien, dat ook de *korenmeters* in 1589 nieuwe bepalingen en een afzonderlijke bos kregen.

Zij hadden een monopolie, zooals wij weten, voor aan accijns onderworpen goed; in 1616 werd dienaangaande nog bepaald, dat een meter, die een schip won (door dobbelen), waarin, behalve andere goederen, ook goederen geladen waren, „die d'excijs subject zijn", slechts deze accijnsplichtige goederen mocht meten, en dat alle andere goederen verdobbeld zouden moeten worden, „voor solderwerck in 't generael".

2. Waagdragers.

De overweging van de uit 1616 dagteekenende ordonnantie[1]) der *waagdragers*, die eveneens gezworen waren, is dezelfde als van de korendragers: dienst en gerief van de kooplieden, rust en vrede onder de arbeiders, onderhoud en alimentatie van de arme, oude en zieke arbeiders.

Een bos werd in dat jaar voor hen opgericht en de bepalingen omtrent die bos gaan samen met politiebepalingen.

Tegen onderlinge concurrentie werd vastgesteld, dat geen arbeiders een anders werk mochten aannemen buiten expressen mondelingen last van den koopman of diens commies, en dat geen waagbare goederen mochten worden getransporteerd dan door gezworen arbeiders; schuitevoerders b.v. mochten dit niet doen, behalve alleen uit hun schuiten op den wal en omgekeerd, in geval bovendien de waagdragers hun dit werk wilden afstaan. Potasch, korfrozijn en stokvisch waren hier niet onder begrepen. Ook de opslagers, die er tegenwoordig waren, mochten arbeiden, zooals zij dit gewoon waren en sinds eenige jaren gedaan hadden; maar er mochten geen diergelijke vemen [2]) meer opgericht worden, dan met toestemming van de regeering.

---

1) Noordkerk p. 1470.

2) Vemen waren kleinere groepen van arbeiders, binnen de broederschap, die zekere werkzaamheden, het lossen van een schuit bv. aannamen.

Evenwel mochten de kooplieden een arbeider of twee, die zij in huis hadden of die hen gewoonlijk dienden, gebruiken om hun goederen te laden en te lossen, maar indien twee man dit niet afkonden, moesten de overigen gezworen waagarbeiders zijn. Daartoe mochten de kooplieden dan geen schuitevoerders, straatloopers of andere onvrije personen gebruiken, tenzij alweer de goederen slechts in één, twee of drie pakken of vaten bestonden.

De waagdragers waren nog weer verdeeld in verschillende vemen, zooals o.a. blijkt uit een bepaling van 1618, waarbij de som wordt bepaald, die gildebroeders moesten betalen als zij van nieuws in een veem kwamen of van 't eene veem in 't andere geraakten.

3. Bierdragers.

De *bierdragers*, waarvan wij weten, dat zij nog in de 15e eeuw tot het algemeene „dragersgilde" behoorden [1]), vormden in 1547 een afzonderlijk gilde [2]). De keur van dat jaar werd in 1550 met nieuwe bepalingen vermeerderd, die meestal politiebepalingen zijn [3]). Een bos tot onderhoud van zieken en armen schijnt toen eerst te zijn geregeld; in 1575 geschiedde dit weder, ditmaal uitvoeriger.

In 1579 werden de keuren en usantiën op dit vak bevestigd en eenige nieuwe bepalingen gegeven, waarbij o.a. deze, dat de bierdragers met geen afgezette of geschorste vakgenooten mochten werken. In 1604 en 1611 kwamen nieuwe politiebepalingen de oude aanvullen. Het loon voor het dragen van verschillende bieren, wijnen en azijnen was in 1579 vastgesteld en werd successievelijk eenige malen verhoogd.

---

1) Breen, p. 347, Keurboek B. CIII. Zie hiervóór, p. 56.

2) Zij kregen reeds in 1510 afzonderlijke bepalingen, welke tegen de misbruiken in het bedrijf, als vennetschappen en gezelschappen, ten nadeel van de kooplieden en de stad waren gericht. De voornaamste zijn: dat alle bierdragers voortaan om al het werk zouden moeten loten, zelfs dat geen aanwezig bierdrager zich daaraan mocht onttrekken; verder, dat zij niet opnieuw mochten loten, voor zij het hun toegevallen werk hadden afgeleverd. De bierdragers mochten voortaan niemand meer te werk stellen, die niet gezworen bierdrager was. Breen, p. 476, Keurboek B. CCCXCVI.

3) Noordkerk p. 1195, 1196.

4. Turfdragers.

De *turfdragers* werden eerst in 1619 in een gilde bijeengebracht, waarbij de turfvulsters, -draagsters en -stouwsters waren inbegrepen. Wel waren er vóór dien tijd reeds geauthoriseerde turfdragers, maar velen oefenden het vak zonder authorisatie uit „tot groot achterdeel èn ongerief van ingezetenen en burgerij" [1]).

Dientengevolge werd het turfdragen verboden voor wie niet aan de turfdragersbos betaald had.

Mede werd verboden naar de venen te reizen of buiten de poorten te gaan, om turf van de huisluiden te koopen.

De gildebroeders of zusters mochten, noch op de markt, noch elders, turf koopen om die weer te verkoopen en te slijten; den huisluiden werd verboden hun eigen turf te dragen, te stuwen of te arbeiden, zelfs wanneer er op 't oogenblik geen gildebroeders beschikbaar waren.

Dit zijn de voornaamste beschermende bepalingen; de overige dienden ten nutte van de consumenten of regelden de bos.

Ook hier treffen wij vemen aan, blijkens de ordonnantie van 1621, waarbij verboden wordt, dat vemen meer dan één werk zouden aannemen.

III. Makelaars.

Wij kunnen ten slotte bij de ordonnantiën der vorige gilden gevoegelijk doen aansluiten de bepalingen, uitgevaardigd ter regeling van het makelaarsbedrijf.

Wij hebben gezien, dat in de oudste keuren ter regeling van den Amsterdamschen handel bepalingen omtrent de makelaardij slechts in zooverre voorkomen, dat dit bédrijf als niet geoorloofd wordt beschouwd [2]).

---

1) Noordkerk p. 1450. Reeds in 1465 komt een bepaling voor, dat de turfvulsters die turf met manden uitmaten, een eed moesten afleggen voor 't gerecht. Breen, p. 68 Keurboek A, LXXXIII en LXXXIV.

2) Zie hiervóór p. 47; Breen p. 304: Keur van 1495, Keurboek B, XXII.

In dit opzicht zijn uit den aard der zaak bij de ontwikkeling van den handel gedurende de 16e eeuw de denkbeelden gewijzigd, daar de makelaardij een noodzakelijke functie bij dien handel bleek. Het is evenwel niet meer na te gaan, wanneer de makelaars hun eerste officieele erkenning en ordonnantie van hun bedrijf hebben verkregen.

Er komt een bepaling voor in 1579 [2]), maar de voornaamste ordonnantie dateert van 1612.

Hieruit blijkt, dat zij geen eigenlijk gilde vormden, en dit is geheel in overeenstemming met den algemeenen economischen toestand te Amsterdam, daar 't niet in 't belang van den groothandel was, (wij hebben dit immers ook gezien bij de transportarbeiders), aan de onmiddellijke dienaren van dien handel een hen beschermende organisatie toe te staan.

Wel stonden aan 't hoofd van de makelaars een deken, vijf overluiden en twee bosmeesters, maar deze waren de werktuigen der regeering om de makelaars te controleeren en hun bos te beheeren, niets meer. Van beschermende bepalingen is in de keur geen sprake, tenzij men er een bepaling als deze toe wil rekenen, dat makelaars, die herberg houden, hun gasten in 't verkoopen of koopen niet mogen dienen. Deze bepaling toch zal veeleer mede gericht zijn geweest op 't belang der koopers.

De regeering stelde het makelaarsloon voor bepaalde artikelen vast, en in 1613 werd, in aanmerking nemende „den kostelijcken benauden tijt'', 't makelaarsloon voor vele artikelen verhoogd.

Tevens werden in dat jaar wekelijksche prijscouranten of cedullen ingesteld, die een officieel karakter zouden dragen, op te maken door daartoe gecommitteerde makelaars.

B. Kleinhandelsgilden.

1. Grootkramersgilde.

Het *grootkramersgilde*, dat naar Sint Martijn genoemd was en een dienst in de Sint Nicolaas-parochiekerk er op na hield, behoorde tot de oudste van Amsterdam's broederschappen.

---

2) Noordkerk p. 1602.

Het dateerde reeds minstens van de eerste jaren der 15e eeuw (d. w. z. van vóór 1413 [1]), toen bepaald werd, dat een kleinhandelaar binnen Amsterdam alleen op vrije marktdagen handel mocht drijven, tenzij hij poorter en gildebroeder van 't St. Maartensgilde was, (in welk geval 't hem ten allen tijde vrij stond zijn waren te slijten); de overluiden van 't gilde werden tot vinders van overtreders benoemd.

In 1476 kregen de „comanne" nieuwe bepalingen [2]), waaruit wij de artikelen leeren kennen, welke zij verkochten, hielden of maakten, namelijk „marcerye (d. i. ijzer en koperwerk van vreemden oorsprong), cramerye, malgerye (malerye), specerye, tijnnewerck, veteren, buydelen ofte houtwerck, dat van Westen compt", in het algemeen dus artikelen, die de Amsterdamsche nijverheid nog niet voortbracht.

Slechts op Maandag zou het den gildebroeders èn anderen geoorloofd zijn, buiten hun huizen met deze waren te koop te staan. Woonden de gildebroeders bij elkaar, zoo mochten zij elkaars uitstalling niet hinderen.

Dat het verbod, behalve op Maandag, op de markt geen „merserye van yser, coper, harnasch, messen" enz. te koop te bieden, door de broeders van Sint Maarten nog al eens overtreden werd, blijkt uit een nieuwe keur daarover van 1480 [3]).

In 1554 stond de regeering den gildebroeders van Sint Maarten nieuwe bepalingen toe [4]), welke in hoofdzaak slechts de oude keur herhaalden.

De bepaling, dat de gildebroeders voortaan slechts een bepaalde soort spijkers — van buiten Amsterdam — mochten verkoopen, om niet met de smeden te concurreeren, dateerde reeds van 1509 [5]).

De boden van 't gilde mochten nu degenen bekeuren, die zij met tafeletten en diergelijke „kraemkens" bij der strate vonden gaan buiten de Maandagen en weekmarkten.

---

1) „Ghien mairseman en moet binnen der vryhede sine mairserye toeghen noch vercopen, hy en zy poirter ende ghildebroeder". Breen p. 22, Keurboek A, 1e ged. XXXIV. Brouwer Ancher: p. 162.

2) Breen, p. 111. Keurboek A, CLXIX.

3) Breen, p. 148. Keurboek A, CCXLII, ook p. 255, in de ordonnancie voor de smeden. Keurboek, A, DXIII.

4) Noordkerk p. 1335; Brouwer Ancher p. 232, vermeldt ook nog bepalingen van 1526.

5) Zie bij het St. Eloyen-gilde, hierna p. 101.

In 1613 werd op verzoek van overluiden en gemeene gildekramers verboden, dat iemand met meer dan één kraam van eenerlei waar zou „voorstaan".

Wij vinden hier dus al zeer vroeg een vrij sterke afsluiting en bescherming van 't bedrijf en zien die bescherming in de eerste jaren der 17e eeuw nog krachtiger toegepast.

2. Uitdraagsters.

Bepalingen omtrent de nering in oude waren, die bijna uitsluitend door vrouwen scheen gedreven te worden, komen reeds in 1511 voor, zonder dat er sprake is van een gilde [1]). In dat jaar wordt een bepaling uitgevaardigd ten nutte van de timmerlieden, nam. dat „niemand, hem generende mette neringe van de uitdraagsters, nieu houtwerk buiten de stad mocht koopen of doen koopen om binnen de stad weer te verkoopen".

In 1513 wordt geordonneerd, daar er veel ongeregeldheden en bedrog geschiedden onder de uitdraagsters, dat geen uitdraagsters buiten erfhuizen mochten koopen of verkoopen dan om gereed geld.

In 1530 wordt haar verboden kleeren bij de straat te koop te dragen; in 1576, dat zij geen huisraad of meubelen mochten verkoopen, tenzij zij die eerst drie dagen voor de deur in 't openbaar te koop zouden gehangen hebben.

Verder komen in de ordonnanties van verschillende gilden na dien tijd politiebepalingen tegen de uitdraagsters voor; verschillende overluiden hadden de macht, ten allen tijde dit bedrijf te visiteeren om de concurrentie met de fatsoenlijke ambachtslieden te voorkomen.

Er is dus bij deze half-verachte, laagst-staande groep van handelaars wel geen sprake van bepalingen te hunner bescherming zij werden integendeel zooveel mogelijk in hun bedrijf beperkt.

3. Kleinkramersgilde.

De kleine kramers, d.w.z. zij, die den kleinhandel (uitslijterij) dreven van kaas bij de kleine wicht, granen bij de ronde maat, als erwten, boonen, gort, mitsgaders de winkeliers van allerlei vette

1) Noordkerk, p. 1283—1305.

waren, als spek, boter, kaas, zeep, zout, kaarsen, olie enz. waren tot 1621 geheel ongeorganiseerd en vrij in hun bedrijf [1]).

Reeds in 1613 had men een poging gedaan hen te beschermen [2]), door voor niet-poorters het verbod uit te vaardigen „buiten de gewone marktdagen en ter plaatsen daartoe geordonneerd, met spek, zout, meel en andere waren te gaan en staan, om dezelve bij de kleine gewichte en mate te slijten of te verkoopen, tot groote verkortinge van de borgerie dezer stad".

In 1621 pas achtte de regeering het nuttig hen in het kleine kramersgilde te vereenigen, aangezien hun getal zeer was vermenigvuldigd en onder hen „alsulcke ordre niet en wort geobserveert als wel behoort, maar in maten en gewicht van de voorsz. waren groote fraude gepleegd wort en de burgers alhier, die op zware huishuren zitten en alle lasten der stad moeten helpen dragen, in de voorsz. neringen door vreemde luiden, die uit Waterland en van elders komen en op de markt alhier met hunne waren voorstaan, zeer worden verkort".

De redenen van de oprichting waren dus tweeërlei: ten eerste het belang van alle consumenten, die schade of nadeel konden lijden door slechte maten en gewichten; maar in de tweede plaats de bescherming van deze kleine burgers tegen vreemde concurrentie. De bepalingen wijzen dit dan ook nader aan.

De kleinhandel in allerlei etenswaren werd voor buitenlui zeer beperkt en ingekrompen. In het algemeen mochten zij voortaan alleen op de markten verkoopen of in de hallen en ook daar slechts bij bepaalde hoeveelheid; zoo b.v. op de markten geen spek beneden de 50 pond; op de Ooster- en Westermarkt geen gort, erwten, boonen enz. bij minder dan een mudzak of uiterlijk een schepel.

Verder zijn natuurlijk een aantal bepalingen gewijd aan 't toezicht op de etenswaren; zoo b.v. tegen het verkoopen van Friesche-, Groningsche- en andere boter voor Hollandsche.

Aangezien de verkoop van kaarsen tot de kleinkramersnering behoorde, komen in de ordonnantie bepalingen omtrent kaarsen

1) Dit geldt niet voor de 15e eeuw, toen het Sint Jansgilde de kleinkramers omvatte. Men zie hierover meer bij de bontwerkers, hierna p. 116.

2) Noordkerk, p. 831.

voor. De kaarsen schenen toen nog voor een belangrijk deel buiten Amsterdam te worden gefabriceerd: er wordt althans bepaald, dat de kaarsen, die van buiten komen, door keurlieden van de kaarsenmakers op hun deugdelijkheid moeten worden gevisiteerd. Deze visitatie kan natuurlijk ook ten doel hebben gehad, den invoer van de kaarsen, die van buiten kwamen, te bemoeilijken.

Wij zien dus ook in dit gilde, en ditmaal zeer duidelijk, in dezelfde jaren weer een poging tot bescherming van een gedeelte der kleine burgerij.

C. Ambachtsgilden (kleine-nijverheid).

In Amsterdam's oudste keuren treffen wij een aantal der voornaamste ambachten, nog in bonte wanorde vereenigd door den band der gemeenschappelijke godsdienstige oefening, bij elkaar aan in twee groote broederschappen of gilden — de eerste naam is vooralsnog juister dan de tweede —, waaruit zich dan eerst langzamerhand bepaalde, strenger-omlijnde gilden-vereenigingen voor kleine warenproducenten en grondstof-bewerkers van gelijk beroep ontwikkelen.

De twee groote broederschappen, die bedoeld zijn, heetten die der metselaars en der timmerlieden, maar ze omvatten veel meer dan die namen aanduiden, en haar karakter van godsdienstige vereenigingen overwoog misschien nog dat van economische.

Het eerste groote gilde, ontstaan uit een godsdienstige broederschap in de parochie van O. L. Vrouwe en daarom het O. L. Vrouwengilde genaamd, omvatte toch, blijkens den oudst bewaarden gildebrief [1]), „borduerwerckers, glaesmakers, beeltsnijders, steenhouders, metzelairs, schilders, upreders, leydeckers of tegeldeckers", kortom de ambachtslieden, die in het toenmalige Amsterdam wel bijna uitsluitend of ten minste voornamelijk aan kerken en kloosters bezigheid zullen hebben gevonden, wanneer men de metselaars uitzondert.

Het tweede, aan St. Jozef gewijd [2]), omvatte de „huustimmer-

1) Breen: p. 344 volg., Keurboek B. CII.
2) „ p. 365 volg., Keurboek B. CXXXIX.

luden, scheepstimmerluden, kistemakers, (d. i. meubelmakers), ende anders", bijgevolg de meeste houtbewerkers, gelijk het andere de overige architectonische kunstenaars.

Aangezien deze broederschappen dus nog een zoo weinig omlijnd karakter vertoonen in dezen haar oudsten vorm, is 't het beste, ze eerst naast elkaar te beschouwen, haar karakter na te gaan, om vervolgens, wanneer een meer besliste differentieering heeft plaats gevonden, de tot nu gevolgde indeeling naar grondstoffen ook hier te volgen.

Wanneer wij het ontstaan der twee groote broederschappen nagaan, zien wij, dat blijkens de overweging de overlieden van het reeds bestaande O. L. Vrouwengilde de regeering hadden verzocht, den gildebrief te willen verleenen, „te kennen gevende, dat (die bepalingen) alzoe wel gaen ende dienen zullen grotelick voor die gemene poorterie als voor die meeste menichte van den metzelairs."

Uit alle bepalingen blijkt nog, hoe los de band was, die bij deze eerste ordonnantie de ambachtslieden omvatte.

Om in het gild toegelaten te worden, moest men poorter zijn en een vrij hoog intree-geld van 2 gouden Wilhelmus-schilden betalen [1]). Niemand, dat wil dus wel zeggen geen gildebroeder, mocht in het vervolg eenig werk aannemen, hij zij meester of knecht, of hij moest dit werk ook maken en niet verlaten voor een ander werk, eer het af was [2]). Omtrent de leerlingen werd bepaald, dat geen leerknechten mochten worden aangenomen voor minder dan twee jaar; tevens moesten dezen bij hun meester in de kost komen, indien zij vreemden, niet-poorters waren [3]).

Een volgend artikel bevatte in kiem de later ingevoerde strenge meesterproef; het bepaalde namelijk, dat niemand voor meester zou mogen werken, tenzij hij door de overluiden daarvoor geschikt werd geacht. Tevens hield het in, dat de overluiden het loon zouden bepalen voor degenen, die geen volle daghuur konden verdienen, terwijl de meesters daaraan niets zouden mogen winnen.

Uit dit artikel leert men mede, dat de economische positie der

1) Gildebrief voor de metselaars enz. Art. 1 en 2. Breen p. 344 volg. Ao 1498.
2) „ „ „ „ „ „ 3.
3) „ „ „ „ „ „ 4.

meesters zich nog zeer weinig onderscheidde van die hunner beste „gezellen", en dat van eenig kapitalistisch karakter, van eenig ondernemers-karakter, in deze bedrijven nog geen sprake was. Hoogstens uit den arbeid hunner leerknapen mochten de meesters winst maken, niet uit dien van hun gezellen. Dit werd althans zeker nog als de normale toestand aangemerkt.

Bevestigd wordt dit door een bepaling, eenige jaren later, in 1512 [1]), hierbij gevoegd, waarin werd gelast, dat de gildebroeders niemand tot hunne overluiden mochten kiezen, die knapen hield; de overman moest dus geheel van eigen arbeid leven.

In de eerste keur komen mede nog bepalingen voor, vaststellende, dat poorters en gildebroeders den voorrang zullen hebben boven anderen, dat een kleine belasting werd geheven van den meester, die vreemde knechts in dienst nam, en dat de overluiden elk kwartaal het loon zouden vaststellen.

Uit deze verschillende bepalingen bij elkaar blijkt dus, dat in de eerste plaats het gilde nog niet dwingend alle beoefenaars van de genoemde ambachten insloot en buitenstaanden expresselijk van de bedrijven poogde uit te sluiten, maar dat het aan den anderen kant reeds voor zijn leden de arbeidsvoorwaarden, het loon althans, op democratische wijze regelde, op democratische wijze, daar de overluiden immers door de gildebroeders werden benoemd.

Misschien mag men de veronderstelling wagen, dat, toen de gildebrief werd verleend, de reeds bestaande godsdienstige broederschap alle beoefenaars van de genoemde ambachten nagenoeg omvatte en het dus den overlieden niet noodig scheen, uitdrukkelijk te verzoeken om een bepaling, dat de broederschap voortaan alle beoefenaars met zekeren dwang binnen haar bereik zou mogen brengen.

Deze veronderstelling vindt misschien steun in de overweging, dat een groot deel van de in het O. L. Vrouwengilde vereenigde kunstenaars ongetwijfeld vooral door de geestelijkheid werd bezig-gehouden, wier bezittingen immers in de stad een zoo belangrijke plaats innamen en die ongeveer de eenige klasse zal geweest zijn,

---

1) Noordkerk p. 1283.

waarvoor iets als luxe-werk, ten minste werk, dat boven het alledaagsche zich verhief, werd vervaardigd.

Indien deze overweging recht van bestaan heeft, dan zal de gildebrief niet veel anders hebben gedaan dan den reeds bestaanden toestand wettelijk te consolideeren.

Van de broederschap der „timmerlieden" is 't mede zeker, dat zij in haar oudste gedaante niet alle beoefenaars der vermelde vakken omvatte, dat zij dus de „vrijheid van arbeid" eigenlijk gezegd nóg niet ophief.

Reeds in 't feit, dat de scheepstimmerlieden er toen nog onder ressorteerden, ligt misschien een voldoende verklaring van dezen toestand, daar het immers niet in het belang van den Amsterdamschen handel lag, dit voor haar belangrijkste ambacht te zeer te beschermen tegen concurrentie van buitenstaande elementen. Maar ook overigens geldt voor dit feit dezelfde opmerking, die wij bij de „metselaars" maakten.

De scheepstimmerage werd beperkt tot de gildebroeders-poorters, tenzij deze hooger loon eischten dan niet-gildebroeders, waaruit volgt, dat naast de gildebroeders de niet-gildebroeders bleven voortbestaan.

Als reden van de oprichting van het gild wordt, gelijk bij het O. L. Vrouwengild, weer opgegeven, dat men dan den goddelijken dienst, dien de broederschap reeds dagelijks in de O. L. Vrouwenkerk deed, beter zou kunnen verrichten. Ook hier bestond de broederschap dus reeds als godsdienstige inrichting.

Als economische inrichting was het gild in het bezit van een krachtswerktuig, nl. een blaasbalg om de schepen voor kalefatering te lichten; de aanschaffing daarvan ging de krachten der afzonderlijke ambachtslieden natuurlijk verre te boven [1]).

Bepalingen omtrent de overluiden en de vaststelling van het loon komen niet voor.

Wel werd een zekere belasting gelegd op de gildebroeders, die werk aannamen, dat eenigszins de gewone maat te buiten ging; een „huismaker (d. i. huistimmerman) namelijk, die een werk aannam,

1) Gildebrief voor de timmerlieden, Breen p. 365, art. 3, Ao. 1500.

waarvoor hij 20 Arnoldus guldens of meer als loon kreeg, betaalde een pond was aan 't gilde[1]).

Eindelijk werd een bepaling gericht tegen het feit, dat een meester te veel losse, telkens wisselende hulpkrachten in dienst zou nemen, welke bepaling luidde[2]): „zoe en zal geen knecht langer wercken mit een ghildebroeder dan 8 dagen, tenzy dat hy mitten meester besteet es een half jair lang of meer" [3]).

Men kan dus nu 't karakter van deze twee ambachtsgilden in hun oudsten vorm definieeren als volgt. Zij waren naar oorsprong en in de eerste plaats godsdienstige broederschappen en niet uit de economische behoeften van hun leden voortgesproten instellingen.

Daar de ambachten, welke zij omvatten, in Amsterdam een sociaal-ondergeschikte positie innamen, vergeleken bij de economisch alles overwegende handelsbelangen en bij die bedrijven, welke zich in handen van de heerschende laag der burgerij bevonden — wij bedoelen zeepziederij, olieslagerij, brouwerij, lakenbereiding —, werden zij in dezen oudsten vorm slechts in een uiterst lossen band opgesloten, welke de „broeders" weinig of niet tegen concurrentie beschermde.

Groot was de afstand tusschen wat hier gilde heette en een dergelijke instelling in een echt-middeleeuwsche stad, waar de politieke inrichtingen op de gilden berustten, als bv. in Groningen.

Wij zullen nu de ambachten, in deze twee groote broederschappen vereenigd, in hun verdere ontwikkeling, zooals die zich in de wetgeving weerspiegelt, nagaan gedurende den loop der 16e en het begin der 17e eeuw.

---

1) Gildebrief voor de timmerlieden van 1500, art. 4.

2) Idem art. 5.

3) In 1509 werd deze bepaling van kracht verklaard zoowel voor de kistemakers als voor de huismakers, wat betreft de knechts, waarmede zij uit werken gaan in de huizen „om dachgelden, makende huysmaeckerswerck, als huyzen uyter hant, poeyen, cazijnen, deuren, veynsteren in de wantten vant huys, voerscotten of afterscotten, stijlen, balcken, gespenten"; voor de kistemakersknechts, die alleen gebezigd werden voor meubelmakerswerk, gold de bepaling niet.

I. Houtbewerking.

1. St. Josephsgilde.

Nadat in 1517 de scheepstimmerlieden uit 't St. Josephsgilde zich hadden gevoegd bij 't buitenlandsvaardersgilde [1]), omvatte deze broederschap blijkens de groote keur van 1524 nog slechts de *huistimmerlieden*, *kistemakers*, *stoeldraaiers*, *ramakers*, *boommakers* en *riemmakers* [2]). Er waren dus in de plaats van de scheepstimmerlieden andere houtbewerkers bijgekomen.

In dat jaar werden proeven ingesteld voor wie een van deze ambachten als meester wilde beoefenen (opzetten), af te nemen door proefmeesters, die de gildebroeders zouden kiezen. Straffen werden bepaald voor wie een van de voorsz. neringen zou uitoefenen, poorter noch gildebroeder zijnde, alsmede voor den poorter, die geen gildebroeder was [3]). Hiermede waren dus deze ambachten voor concurrentie van ongeschoolde meesters behoed. Andere artikelen (12 en 13) stelden maatregelen vast tegen het onderling overschrijden van de grenzen der verschillende onder het ambacht begrepen neringen.

Ook tegen de concurrentie van de meesters in één ambacht werd straf bepaald, namelijk tegen 't onthuren van elkaars knechts en het treden in een werk, dat door anderen aangenomen was [4]).

Omtrent de knechts werd bepaald, dat timmerlieden slechts vaste knechts mochten aannemen voor minstens een half jaar [5]), en losse slechts voor 8 dagen, ook dat knechts, „die gelt winnen", komende van buiten of van binnen, een jaar lang mochten werken [6]); verder dat geen gildebroeder met eenige knechts, die geen meesters waren, in daghuur mocht werken, tenzij die knechts een proef hadden afgelegd en hun loon was vastgesteld door de keurmeesters [7]). Verder dat de meester voor 't loon van zulk een knecht niet meer mocht nemen (van dengene, voor wien hij werkte) dan door de

1) Brouwer Ancher, p. 2; op p. 78 spreekt Br. A. van 't binnenlandsvaardersgilde.
2) Noordkerk, p. 1288 volg.
3) Keur van 1524, art. 9, 10.
4) Idem, art. 14, 15. 5) Idem art. 16. 6) Idem art. 17. 7) Idem art. 18.

keurmeesters dien knecht was toegerekend, en dat niemand een knecht zou mogen „zetten", tenzij hij zelf gildebroeder was [1]).

Tegen onderlinge concurrentie was ook nog deze bepaling gericht, dat geen gildebroeder een werk zou mogen aannemen, dat hij „met de hand selver niet maken en kan" [2]).

Om conflicten tusschen timmerlieden en metselaars bij 't bouwen van huizen te voorkomen, diende de bepaling, dat geen timmerman of metselaar aannemen mocht een huis te bouwen, m. a. w. aan een huis slechts het werk mocht verrichten, dat tot zijn eigen ambacht behoorde [3]).

De overlieden waren tevens vinders van deze bepalingen.

In 1529 werden bepalingen omtrent de bos voor 't gilde uitgevaardigd [4]), waarbij o.a. deze, dat vreemde gezellen tegen betaling van 8 gr. Vl. een jaar lang in de stad mochten werken.

Bepalingen van 1527 zeggen o.a., dat timmerlieden en kistemakers niet meer dan twee werkgezellen mochten hebben [5]); er scheen dus reeds een neiging te komen tot het ontstaan van meesters, die met meerdere knechts grootere werken aannamen.

Uit al deze bepalingen blijkt echter genoegzaam, dat in het begin der 16e eeuw de economische toestand van de meesters in deze ambachten, speciaal in het voornaamste, dat der timmerlieden, nog zeer veel overeenkomst vertoonde met die van hun gezellen, hetzij deze laatsten al of niet hun meester-proef hadden afgelegd. De gezellen waren nog werkelijk „gezellen in den arbeid".

In 1541 treffen wij een bepaling aan, waarbij het monopolie van het gilde, wat betreft 't bezit van zekere hef- of hijschwerktuigen (kranen) werd bevestigd; alleen de overluiden mochten deze maken of doen maken. Het gilde was ook nog altijd in 't bezit van touwen en blokken.

In 1565 werd de broederschap vrij belangrijk uitgebreid, doordien *blokmakers*, *gotemakers*, *ledermakers* en *vijzelaars* er in werden opgenomen.

1) Keur van 1524, art. 18 en 20.
2) Idem art. 24. 3) Idem art. 25.
4) Bij Noordkerk p. 1293.
5) Brouwer Ancher. p. 17.

Onmiddellijk na de alteratie, in 1579, gaf de nieuwe regeering een aantal artikels tot onderhoud en vermeerdering van de bos. De belasting van 8 st. per jaar aan de bos voor vreemde gezellen bleef daarbij in wezen; maar belangrijker zijn een paar andere bepalingen, die, dunkt ons, er op wijzen, dat sinds de eerste helft der eeuw groote veranderingen in het vak hadden plaats gehad.

Deze bepalingen waren, dat, wanneer een meester een werk aanneemt dat hem te zwaar is, 't zij hoopwerk [1]) of daghuur, hij een of twee gildebroeders tot zich nemen mocht om 't werk te voltooien, en dat overigens niemand een aangenomen werk weer aan een ander besteden mocht, maar dit zelf met zijn knechts moest maken [2]).

Vervolgens is er een bepaling van 1593 — hetzelfde jaar, waarin een college van commissarissen tot regeling der bouwambachten (timmerlieden, kistemakers en metselaars) ingesteld [3]) en het aantal gezellen bepaald werd, dat timmerlieden en metselaars mochten hebben —, waardoor wij weer een inzicht in de sociale verhoudingen in deze ambachten omtrent dien tijd kunnen krijgen.

In de eerste plaats werd den timmerlieden-meesters in dat jaar toegestaan voortaan 6 gezellen te houden [4]). Verder werd vastgesteld, dat meester-timmerlieden, in plaats van 3 gr., 2 st. boven hunner knechts loon van den werkgever mochten nemen, meesters-kistemakers inplaats van 1 stooter 3 st., en meester-metselaars in plaats van 1 st. 3 grooten; nog werd bepaald dat, als de principale meester-timmerlieden, kistemakers en metselaars in hun werk andere meesters te hulp hadden, zij alsdan van de bijgevoegde meester-knechts genieten zouden, de principale meester-timmerman een braspenning en de bijgevoegde een blank, de principale meester-kistemaker 2 st. en de bijgevoegde 1 st., de principale metselaar een blank en de bijgevoegde een blank.

Wij mogen hieruit opmaken, dat in het laatst der 16e eeuw het ontstaan van *patroons*, kapitalisten in zekeren zin, onder de-

1) Hoopwerk d. i. aangenomen werk, een karwei.
2) Ordonnantie van 1579 art. 3 en 4. Noordkerk p. 1293.
3) Brouwer Ancher p. 17. 4) Idem p. 35.

meester-timmerlieden, waarschijnlijk in 't algemeen vooral in de bouwvakken (timmerlieden, metselaars en loodgieters b.v.) een feit was geworden.

Het zou niet te verwonderen zijn, indien de beperking van 't aantal knechts tot zes in genoemd jaar 1593 een reactionnaire maatregel was, genomen op aandrang van de groote meerderheid der meesters, die niet tot kapitalisten maar integendeel tot knechts waren geworden.

Wij kunnen voor die verandering van de sociale verhoudingen in de ambachten zelve, onder de vroeger ongeveer gelijke meesters, nog andere bewijzen bijbrengen.

In de rekeningen van het St. Pietersgasthuis [1]), die in 1579 beginnen, alsmede in een rekening van den stadsfabriekmeester over het jaar 1582 [2]), komt de timmermansbaas nog — in overeenstemming met den toestand, zooals de oude keur van 1524 dien b.v. aanwijst — zelf als arbeidende voor met eenige knechts of alleen met zijn jongen, en berekent hij zijn eigen loon in zijn rekening, zoo goed als dat van zijn helpers.

Maar in een tijdsverloop van slechts 10 jaar, van 1580—90, komt hierin (en 't zelfde geldt ook voor de metselaars) een volkomen verandering.

Na 1590 verdwijnen uit het „Memoriaal" van de onkosten van het nieuwe gasthuis de gedetailleerde loonsopgaven voor timmerlieden en metselaars, en komen daarvoor rekeningen in de plaats, waarbij niet afzonderlijk meesters en knechts worden onderscheiden, maar die van bazen, nu ondernemers geworden, afkomstig zijn. De „gezellen" zijn nu knechts geworden, hetzij ze meesters zijn, die de proef hebben afgelegd, of vreemde gezellen; de baas werkt waarschijnlijk niet meer zelf mee, maar leeft, als ondernemer, hoofdzakelijk geheel van de winst op het loon zijner knechts en op het materaal, dat hij levert.

Bij den „metselaar" aan het St. Pietersgasthuis, Cornelis Danckertsz., begint het inleveren van die rekeningen reeds in 1586, wat

1) „Memoriael van de oncosten vant nieuwe gasthuis, 1579, 13 Mei beginnende.". Gemeente Archief van Amsterdam.

2) „Reeckening van Claes Pietersz. Calff, fabrijckmr. in 1582", Amst. Arch. L. R. No. 13.

men, meenen wij, wel als bewijs mag aanmerken, dat ook hij toen wellicht reeds zelf niet meer meewerkte en een bouwondernemer was geworden.

Het is trouwens zeker, dat sommigen onder deze bouwondernemers zich in de eerste jaren der 17e eeuw reeds tot kapitalisten hadden opgewerkt.

Adriaan Lenaertsz., de stadstimmerman en koster, liet een vrij belangrijk vermogen na, vooral in huizen [1]); zijn zoon kon hij in de medicijnen laten studeeren. Vincent Corversz., een metselaar, laat in 1609 o.a. een huis na in de St. Janssteeg van 3500 g., twee woningen op den hoek van de Roelensteeg van 2200 g., een groot huis in de Halsteeg van 4600 g., twee woningen in 't Schoutensteegje van 1700 g., een klein huis in de Halsteeg van 2800 g. en nog diverse andere woningen, alles te zamen aan huizen alleen voor een bedrag van 20.000 g. [2]). In 1618 bedroeg de nalatenschap van een loodgieter, Dirck Claesz., ongeveer 100.000 g. [3]), waarbij een prachtig huis in de Warmoesstraat, genaamd „de Vergulde Kan" met twee woningen geschat op 21.000 g., en een aanzienlijk bedrag aan scheepsaandeelen.

De positie van deze lieden verschilde slechts weinig meer van die der groote burgerij (handels-bourgeoisie) en in ieder geval zeer veel van die van het gros der handwerkers-arbeiders en kleine burgers, wier erfenissen van enkele honderden guldens of minder wij in dezen tijd herhaaldelijk in de registers der Weeskamer hebben aangetroffen.

Ook de gilde-wetgeving tegen 't aannemen en besteden van bouwkarweien, waardoor metselaars en timmerlieden natuurlijk met elkaar in conflict kwamen, was wel niet in staat die noodzakelijke ontwikkeling van het bedrijf te verhinderen.

Wij hebben gezien, dat reeds in 1524 bepaald was, dat timmerlieden niet mochten aannemen een huis te timmeren en te metselen, evenmin als omgekeerd een metselaar.

---

1) Weeskamer, Register 12 fol. 147.
2) Weeskamer, Registers van Diverse Mem. II, fol. 14.
3) Weeskamer, Registers van Diverse Mem. II, fol. 213 v°

Nu schijnt echter deze bepaling geheel geen kracht meer te hebben uitgeoefend op het eind der 16e eeuw; hoe is 't anders mogelijk, dat men in 1615 een nieuwe keur in denzelfden geest kon uitvaardigen, zonder daarbij naar de toch reeds bestaande bepalingen te verwijzen en alsof zij iets geheel nieuws was?

„Op 't rapport van Harman Gijsbertsz. van de Pol, als commissaris daartoe gestelt, hebben myne voorsz. Heeren op 't verzoek van de timmerluyden, metselaers, steenhouwers, ende de remonstrantie ter contrarie van de metselaers-knechts, gedisponeert ende verstaen, dat van nu voortaen geen timmerluyden sullen mogen aannemen het werck van de metselaers, en omgekeerd" [1]). Wel zouden de metselaars 't werk van de steenhouwers mogen aannemen te leveren. De boete werd bepaald op 6 g., maar reeds in 1621 verhoogd op 25 g.; in 1626 werd weer bepaald, dat metselaars en timmerlieden niet in elkaars ambacht mochten treden, „noch 't selve mochten besteden of aennemen".

Dragen deze bepalingen niet duidelijk op 't voorhoofd, dat zij concessies waren aan de meerderheid der meesters, die het ontstaan van grootere bedrijven wilden weren? Concessies, die bovendien niet baatten, omdat de regeering niet bij machte was deze bepalingen streng toe te passen.

Wel hadden de beide groote gilden zich in 1621 onderling verbonden elkaar te helpen in 't straffen van overtreders, maar een boete van 25 g. kon onmogelijk de concentratie van het bouwvak weren, daar de voordeelen natuurlijk veel grooter waren dan deze boete. Strengere straffen zouden wel degelijk mogelijk geweest zijn, en komen in andere gilden dan ook voor (het ontzetten uit de nering voor korter of langer tijd).

Hoezeer de positie van sommigen onder de meester-timmerlieden en metselaars was veranderd, kan men 't beste zien, wanneer men daarmee vergelijkt hunne positie van voorheen of die van minder gelukkigen.

Elke economische en sociale positie is een relatieve, eene, die

1) Noordkerk, t a. p.

men niet anders kan beschouwen dan in verhouding tot die van anderen, en in dit geval natuurlijk met die van de gezellen, de knechts.

Welnu, in 1579 verdiende de meester-timmerman Ariaen Danckertsz, die zelf meewerkte aan den bouw of de reparatie van 't Gasthuis, 16 st. per dag zomerloon, een knecht 14 st., een andere 12 st.; eenige jongens wonnen van 2—7 st. Het verschil in loon was dus nog gering en de positie van meester en knecht verschilde zoo goed als niet.

Hetzelfde is 't geval met den meester-metselaar Cornelis Danckertsz, die per dag 16 st. verdiende; daarnaast een knecht 12 st., soms 14 st., een opperknecht 8 of 7 st.

Na den dood van haren man zette de weduwe Cornelis Danckertsz „de zaak" van haren man voort en diende dat jaar haar rekening in, waar natuurlijk geen afzonderlijke loonen worden opgesomd.

In 1596 komt dan een andere meester-timmerman voor als „onse timmerman" (nl. de timmerman van 't Gasthuis), die in dat jaar met een jongen 22 st. per dag verdient. Wij meenen echter, juist, omdat deze geen rekeningen indient, maar op de oude wijze zijn loon per dag specificeert, dat wij in dezen een geheel ander man hebben te zien dan b.v. in Adriaen Lenaertsz of in Cornelis Danckertsz, den overleden metselaar, nl. zooals deze in het laatst van hun leven waren geworden (zie boven, blz. 83).

Het was natuurlijk maar een klein gedeelte van de „meesters", die tot patroons of ondernemers waren geworden, en de zooeven genoemde, die zelf met één jongen werkende voorkomt in de jaren na 1596, was om zoo te zeggen de oude (meester)-knecht gebleven.

Keeren wij nu tot de gildewetgeving terug, om na te gaan, welke bepalingen nog van belang zijn voor de kennis van de sociale toestanden in deze ambachten.

Voor de *kistemakers* werd in 1597 het verbod opgeheven [1]) niet

1) Dit verbod dateerde van 1553, wordt althans in dat jaar uitgevaardigd; den kistemakers werd toen verboden voor de uitdraagsters eenig houtwerk te maken of dit te leveren.

voor uitdraagsters te werken, doch bepaald, dat geen uitdraagsters eenig nieuw houtwerk, buiten de stad gemaakt, mochten te koop houden.

In 1599 werd den gildebroeders verboden, werk, buiten de stad gemaakt, in en buiten de markt te koopen, om het weder te verkoopen.

In 1614 werden in vele opzichten strengere bepalingen ter bescherming ingevoerd.

In de eerste plaats werden in dat jaar een aantal ambachten in het gilde opgenomen: *witwerkers*, *lademakers*, *spiegelkasmakers*, *koffermakers*, *spaansche-stoelmakers*, *spietsemakers*, *staafmakers*, *getouwmakers*, *schaafmakers* en *ellemakers;* het gilde kreeg dus een veel grooter uitgebreidheid.

In de tweede plaats werden strengere bepalingen op den verkoop gemaakt.

Niemand, uitdraagsters of wie ook, geen gildebroeder zijnde, mocht voortaan eenige gildebroeders-nering doen of nieuw werk verkoopen, binnen of buiten de stad gemaakt; geen gildebroeder mocht voor anderen werken, die zulk werk in de stad weder wilde verkoopen, op verbeurte van dit werk, al was het ook, dat de laatsten (dus b.v. uitdraagsters) dat „nieuwe werk" in de jaarmarkten hadden gekocht.

Geen vreemde mocht na afloop van de jaarmarkt verkoopen, wat van buiten was ingebracht; geen buitenmeesters mochten „hen vervorderen", hier ter stede te meten en aan te nemen eenige bedsteden, kassen en andere werken om deze daarna in de jaarmarkten of op andere tijden te „stellen", „onder dexel" van ze in de jaarmarkten te hebben verkocht.

Op klacht en remonstrantie van de *wieldraaiers* werd bepaald, dat voortaan geen goederen of werken, dit ambacht aangaande, zouden mogen worden ingebracht, behalve op vrije jaarmarktdagen.

In 1615 werden de *spinnewielmakers* in de bos en in 't gilde opgenomen.

In 1617 werd op een request van de *Spaanschestoel-makers* besloten, dat dezen met hun knechts wel spaansche stoelen mochten draaien en maken, zonder de gildeproef te doen, mits zij echter

geen ander draaiwerk deden. In 1620 werd voor dezelfden een strenge keur uitgevaardigd tegen de vreemde stoeldraaiers en stoelstrooiers, die, poorters noch gildebroeders zijnde, „hen ver-vorderen alom binnen de stad langs de straten te loopen en gebroken stoelen te hermaken of te herstrooien, wat tot schade en nadeel van de gemeene gildebroeders strekt". Merkwaardig is, dat daarbij tegelijkertijd straf werd bepaald tegen de burgers, die zulk een stoel deden maken door vreemden, namelijk verbeurte van den stoel.

In 1619 werd een meester verboden iemand „te vryen buiten haar eigen werk"[1]), op een vrij zware boete van 12 g. voor iederen knecht, dien hij gevrijd zal hebben.

De proefmeesters, die wij in de keur van 1524 hebben aangetroffen, waren in 1589 op verzoek der overluiden afgeschaft[2]). Reeds in 1565 kwamen telkens geschillen voor tusschen overluiden en proefmeesters over proeven en 't salaris der proefmeesters. De taak der proefmeesters was toen op de overluiden overgegaan. In 1619 verzochten deze — wegens het groote werkverzuim, dat het proefafnemen hun berokkende, en zooals zij zeiden, daar zij „selfs mede ambachtslieden sijn, die van haar handen moeten leven," en voor elke proef 3 maal een halven dag moesten verzuimen — om loonsverhooging voor 't schouwen, en wel in plaats van 7 st. een gulden; zij kregen 12 st.

In 1621 werd, ten voordeele der *blokwerkers*, den zeilmakers verboden, blokken te verkoopen, tenzij zij oude blokken en tuig hadden gekocht.

De verhouding tot timmerlieden en kistemakers werd nader geregeld, in zooverre, dat niemand van de andere handwerkers in 't gilde eenig timmermans- of kistemakerswerk mocht doen, tenzij hij daarin mede zijn proef had afgelegd.

In 1623 werd, iets vrij zeldzaams in de gildewetgeving, een bepaling gemaakt, ten einde de knechts, die poorters of inwoners

---

1) d. w. z. een knecht te doen inschrijven bij 't gilde en dezen daardoor vrij, d.i. aan het gilde onderworpen te maken; een meester mocht dit alleen doen als de knecht in zijn eigen bedrijf werkte. Zie ook Brouwer Ancher p. 20.

2) Daarmee was tegelijk de eenige democratische instelling in het gilde opgeheven; immers de overluiden werden in alle gilden door de regeering benoemd.

waren, hulp te verschaffen in 't zoeken naar werk [1]). De meestertimmerluiden moesten vreemde knechts uit 't werk stellen, als zich poorters en inwoonders presenteerden, mits de laatsten konden bewijzen, dat zij bedreven in hun vak waren en waar zij het vak hadden geleerd, maar bovendien moesten de overluiden in zulk een geval met dergelijke knechts rondgaan om hen in 't werk te helpen en anderen er uit te zetten. Dit laatste komt schaarsch voor.

In 1624 werd op uitvoerige wijze de instelling van 't pand [2]), d. w. z. een soort algemeen verkoophuis voor de gildebroeders, voornamelijk de meubelmakers, geregeld.

Wij zien dus ook bij de ambachten, tot dit gilde behoorende, in de jaren 1610—25 — de neiging openbaart zich reeds in 1599 — een wetgeving, die er naar streeft, de concurrentie van buitensteedsche producenten zoo mogelijk geheel op te heffen en anderzijds de grenzen tusschen de verschillende ambachten scherper te bepalen. Ook werden in die periode verschillende ambachten, welke tot dien tijd geheel vrij schijnen te zijn geweest (in den modernen zin van het woord, d. i. onvrij volgens het 17e-eeuwsch spraakgebruik) in de gildebanden geklonken.

2. Scheepstimmerlieden.

De *scheepstimmerlieden* behoorden, zooals wij weten, oorspronkelijk onder het timmermansgilde thuis, maar in 1500 komen zij reeds voor, zoo niet als een afzonderlijk gilde, dan toch met eigen bepalingen [3]), o.a., dat het slechts gildebroeders geoorloofd zou zijn schepen „te braeuen of te verzien met timmeringen, stoppingen of anders", welk verbod in de oudste keur voor de broederschap der „timmerluden", gelijk men zich herinnert, nog niet voorkomt.

1) Slechts bij de goud- en zilversmeden, benevens voor de gezellen van het St. Lucasgilde komt iets dergelijks voor. Zie Brouwer Ancher p. 20, 21.

2) Over het kistemakerspand handelt uitvoerig Mr. N. de Roever in den bundel „Uit onze oude Amstelstad" III p. 48—55.

3) Brouwer Ancher. p. 24. Wij hebben boven (p. 80) gezien, dat de scheepstimmerlieden, oorspronkelijk aangesloten bij 't St. Josephsgilde, zich in 1517 aansloten bij de binnen- of buitenlandsvaarders. Het is niet meer precies na te gaan, wanneer zij eigenlijk een geheel afzonderlijke organisatie zijn gaan vormen.

In 1539 werd ook een waarborg vastgesteld voor de bekwaamheid der gezellen, dat wil zeggen, het werd hun verboden eenig schip te kalefateren, tenzij zij aan nieuw werk 6 st. daags konden verdienen, d.i. wel het gewone gezellenloon van dien tijd.

In 1589 werd een nieuwe groote ordonnantie uitgevaardigd [1]), „also sekere disordre en ongeregeltheyt onder de gildebroeders van de scheepstimmerluiden gebeurt sijn ende nog dagelijks meer gebeuren, en om 't gilde beter te onderhouden ten behoeve van de arme gildebroeders".

Streng werd voortaan toegezien op wie in het gild werd toegelaten; de candidaat moest een zomer lang bij een meester op 't groote nieuwe werk hebben gewrocht en 11 st. daags hebben gewonnen, verder getuigenis van dien meester omtrent zijn bekwaamheid mee brengen en bovendien een proef doen. De schuitemakers werden mede onder 't gild begrepen; ook zij moesten 11 st. gedurende den zomer gewonnen hebben.

De bepaling, dat slechts gildebroeders nieuwe schepen of schuiten zouden mogen maken, of oude schepen repareeren, timmeren, stoppen en brauwen, werd vernieuwd.

Maar met dit al werd er degelijk voor gezorgd, dat de schippers, de handel dus, niet aan de willekeur van het gilde zouden zijn overgeleverd. Zeer belangrijk is in dat opzicht artikel 8 van den gildebrief, omdat dit het monopolie van het gilde voor groote werken feitelijk te niet doet: „geen schipper zal mogen eenige vreemde timmerluiden te werk stellen aan zijn schip te repareeren (uitgezonderd degenen, die met hem varen) welverstaande nochtans, dat elke schipper, meester-timmerman of iemand anders, die schepen begeert te verhuiden of dubbeld te maken, of eenige andere reparatie te doen, waarvan de onkosten boven de 600 g. bedragen, dit zal mogen doen met alzulke timmerlieden als den schipper of meester-timmerman gelieft, hij zij gildebroeder of niet"; dit zou ook geschieden bij werken beneden de 600 g., als er geen gildebroeders door de drukte van het werk te bekomen waren, of als de daghuren zoo hoog liepen, dat geen gildebroeders voor een gulden daags

1) Noordkerk p. 1406.

in zomerloon (15 st. in winterloon) wilden werken, „sonder dat by dezen den gildebroeders daghuren gestelt worden", of door dezen (brief) verstaan wordt, dat de gildebroeders met hunne daghuren niet zouden mogen rijzen of dalen naar „haren appetijt" en na de gelegenheid des tijds.

Dit alles gold voor werk aan drijvende schepen, immers in 't volgende artikel werd bepaald: „alle schepen, die verlengd moeten worden" en andere werken op 't land en droog staande, zullen moeten gearbeid en naderhand in 't water voort afgetimmerd worden met alzulke timmerluiden, als 't den schipper ofte hellingmeester gelieven zal". Voor dit soort werk gold dus 't monopolie der gildebroeders mede niet.

Trouwens, er waren nog meer artikelen om den schipper te behoeden voor ongemak en hem een behoorlijke bediening te verzekeren: als de gildebroeder den schipper niet behoorlijk gerieft, zal de schipper zich mogen voorzien met een anderen gildebroeder, en als ook deze hem niet behoorlijk helpt en er geen andere gildebroeders te bekomen zijn, dan zal hij de overluiden mogen verzoeken, vreemde timmerluiden in zijn werk te mogen stellen. Ook het artikel, waarbij bepaald werd, dat ieder gildebroeder hoopwerk mocht aannemen, mits hij den schipper voldeed van 't werk, bij hem aangenomen, schijnt dezelfde bedoeling te hebben. 't Zelfde geldt van de bepaling, dat meesterbrauwers geen profijt mochten trekken van degenen, die zij voor den schipper huren, hetzij deze gildebroeders waren of niet, m. a. w. zij mochten den schipper slechts in rekening brengen de som, waarvoor zij zulke personen gehuurd hadden.

Ter bescherming van de scheepstimmerlieden, voornamelijk als producenten, tegen vreemde concurrentie, diende de bepaling, dat niemand nieuwe schuiten, schuitebooten enz., beneden de 4 last, die van elders waren ingebracht, zou mogen verkoopen, dan op de gewone drie marktdagen en 's Maandags; Dinsdags moesten zij dus weer uit de jurisdictie der stad zijn verwijderd.

Het gilde bezat nog altijd het monopolie van de blaasbalgen („om de schepen, leggende in 't water, opgeblazen ende besocht te werden"). Niemand dan de overluiden mocht deze houden.

In den gildebrief van 1589 overwegen de bepalingen tot waarborg

van de vrijheid en 't gerief van den handel onmiskenbaar die tot bescherming van 't handwerk tegen concurrentie. Bij een voor de scheepvaart zoo verbazend belangrijk bedrijf spreekt dit trouwens van zelve.

De bos ten behoeve der arme en zieke gildebroeders werd in denzelfden brief beter geregeld.

Eerst in 1621 komen dan wetswijzigingen van belang voor. In dat jaar werden de in art. 8 van de ordonnantie van 1589 genoemde 600 g. verhoogd tot 900 g. [1]), te weten arbeidsloon en materialen daarin begrepen, maar, opdat kooplui en schippers bij gebrek aan timmerlui in 't opbouwen of repareeren van hun schepen niet zouden worden vertraagd doch op 't spoedigste geholpen, stonden de heeren toe, dat, „als een meester-timmerman meerder volk van doen heeft en, hem voegende ter plaatse, daar de lediggaande timmerluiden hare vergaderinge ordinarie houden, niemand aldaar vindt (den geheelen dag), hij alsdan, wien hij wil, aan 't werk mag stellen, en dat een man, die op deze wijze aangenomen is, er dan niet mag worden uitgezet door een gildebroeder, vóór 't werk is volbracht". De vraag kan zich hierbij voordoen, of dit niet eer een bepaling ten gunste der knechts is, maar waarschijnlijker is het, dat men onder den meester-timmerman, hier genoemd, te verstaan heeft: den meester-timmerman van een schip, en onder de „lediggaande timmerluiden": zoowel meesters als knechts, natuurlijk dan meesters, wier positie van die der knechts weinig verschilde.

Belangrijker echter is nog een andere bepaling uit 't zelfde jaar, waarin de eerste poging te vinden is, de concurrentie van den vreemden scheepsbouw (in Waterland enz.) geheel te vernietigen. „Alsoo de Heeren in gewisse ervaringe zijn gekomen, dat meest alle de binnen- en buitenlandsvarende schepen, die zoo onder 't groote als onder 't kleine binnenlandsvaardersgilde zijn begrepen, in andere kwartieren, dorpen en ten platten lande gemaakt, gecalfaat en voorzien worden, tot groote schade ende nadeel der stad, niettegenstaande in vorige tijden dezelfde meest alhier gemaakt en voorzien

1) Het is waarschijnlijk, dat deze verhooging geheel of ten deele het gevolg is geweest van de stijging der prijzen en loonen in de verloopen dertig jaar.

plagen te worden, waartoe ook goede gelegenheid van hellingen en brauw-werven is geweest, twelk alle tesame door de genoemde diversie is vervallen en te niet gebracht", werd bepaald: dat alle lichters zonder masten, onder 't groote gilde van binnenlandsvaarders begrepen, alle veerschuiten enz. onder 't kleine binnenlandsvaarders-gilde resorteerende, gemaakt en gerepareerd moesten worden in Amsterdam, en dat in de genoemde gilden geen schepen, dan te Amsterdam gemaakte, zouden worden toegelaten.

Evenwel is 't merkwaardig, dat, terwijl de straf voor de schippers, in 't groote of kleine gilde begrepen, die hun schip elders lieten repareeren, in dit jaar zoo streng mogelijk werd bepaald, namelijk verbeurte van de beurtvaart, deze straf in 1623 reeds verminderd werd tot een boete van 25 g., terwijl de boete voor de buitenlandsvaarders, die elders lieten repareeren, in 50 g. voor de eerste en 100 g. voor de tweede maal werd veranderd [1]).

Blijkbaar was men in 1621 te streng geweest en te hard van stapel geloopen.

In 1626 werd weer verboden, dat „veerluiden en gebeneficieerde van onsen heeren alhier ter stede" elders dan in Amsterdam hun schepen lieten maken en vermaken, en in 1627 verhoogde men nog eens de boete voor hen, die hun lichters elders lieten repareeren.

In 1625 kwam men op verzoek van de overluiden terug van een maatregel omtrent den werktijd, in 1621 genomen. Toen was bepaald, dat allen, die aan oude schepen werkten, wanneer die schepen binnen de palen lagen, zoo wel als de nieuw-werkers gehouden zouden zijn te werken van 's morgens 5 tot 's avonds 7 uur, maar zoo de schepen op stroom lagen of buiten de palen, van 6 's morgens tot 6 's avonds; wie minder dan dien tijd werkte, zou dit pro rato aan zijn daghuur gekort worden. Nu, in 1625, werd de officieele werktijd voor allen weer gebracht van zes tot zes.

1) Dit verbod van kalefateren buiten de stad was in de eerste plaats gericht tegen de Waterlandsche en Zaansche dorpen; Van Rees, Gesch der Staathuishoudk. I p. 174, deelt mee, hoe deze Amsterdamsche maatregel ten slotte de Zaanstreek meer ten goede dan ten kwade is gekomen, aangezien de scheepsbouwers aldaar zich nu al spoedig gingen toeleggen op den *bouw* van schepen. Zoo heeft ook het verbod van den uitvoer van gezaagd hout naar de Zaanstreek den houthandel en de houtzagerij aldaar aangewakkerd, ibidem p. 175.

Waarschijnlijk waren de groote klachten van de overluiden over de bepaling van 1621 een gevolg hiervan, dat een gedeelte van de meesters daardoor langer moest arbeiden voor 't zelfde loon dan anderen, die buiten de palen werkten.

In 1626 werd nog bepaald, „wie zoomwerk en klinkwerk maken, zullen in hun werk mogen opnemen alzulke personen, als hun goed dunkt, maar die karveel en kielwerk maken, geen andere mogen employeeren, dan die in 't gilde zijn". Dit zal wel een bepaling zijn geweest om in een bestaande behoefte aan arbeidskracht te voorzien.

Wij zien dus ten slotte, gelijk in zoovele andere vakken, ook voor het scheepstimmervak, in de tweede en derde decenniën der 17e eeuw een neiging in de wetgeving tot zoover mogelijk gaande bescherming, hoewel in dit vak deze bescherming met het oog op het alles overwegende belang van den handel niet zóóver kon gaan als bij de ambachten, die niet onmiddellijk den handel dienden.

3. Houtzagers.

De *houtzagers* waren natuurlijk ook in Amsterdam met zijn grooten houthandel reeds vroeg zeer van belang en talrijk.

In 1529 bestond reeds een bos voor de arme houtzagers, die door vier gekozen overlieden werd bestuurd; deze overlieden verzochten in dat jaar ten behoeve van de bos zekere punten, die zij noodig hadden [1]).

De volgende artikelen uit dien brief zijn van belang. Geen houtzager mocht leerknechts aannemen voor minder dan een half jaar [2]), en deze leerknechts mocht hij niet „verzetten" of oorlof geven, voor ze volleerd waren [3]). Voor wie zich als meester wilde neerzetten, werd een proef ingesteld [4]).

Vreemde gezellen mochten in Amsterdam vrij zagen gedurende 14 dagen; na dien tijd betaalden zij een gulden in de bos [5]).

Door den bizonderen aard van het werk (altijd in paren) waren

---

1) Verschijnen de 4 gekoren overmans van de arme houtzagersbos, die vertoonen, dat zij zekere punten noodig hebben: Noordkerk p. 1270.

2) Keur van 1529, Art. 1 3) Id. Art. 2. 4) Id. Art. 5. 5) Id. Art. 6.

ook bepalingen noodig voor maats of gezellen, die „hen van een ander verveneden" (d.i. van elkaar gingen). Deze verbeurden n.l. 1 schelling, en insgelijks de houtzager, die binnen den tijd van een half jaar van gezel wenschte te veranderen [1]).

Eerst in 1615 schijnt het, dat er voor dit ambacht een nieuwe keur is vastgesteld [2]).

Toen werd bepaald, dat voortaan niemand binnen de stad hout mocht zagen, tenzij hij burger was en poortergeld had betaald. Dit was dus een maatregel, die wel bewijst, dat practisch het houtzagen tot dien tijd voor ieder had vrijgestaan, mits men iets aan 't gilde betaalde.

In 1621 werd deze beperking nog een weinig verscherpt: als iemand bevonden werd te zagen en hij geen burger dezer stad of vrij onder 't gilde was, werd hij bekeurd met 3 g.; ook mocht niemand arbeiden, voor hij in 't gilde aangenomen was [3]).

Verdere beschermende bepalingen van dat jaar waren: wie in andere gilden zijn, mogen in dit gilde niet komen, tenzij ze uit die andere gilden gegaan zijn [4]); geen gildebroeders mogen met onvrije personen zagen [5]); geen houtzagers of gildebroeders zullen „hen vervorderen" elkaar eenig werk te onderloopen, waar andere gildebroeders in arbeiden [6]).

Daarentegen moest, dit ter wille van de werkgevers, 't aangenomen werk behoorlijk worden afgemaakt [7]).

Tot 1615 heerscht practisch vrijheid van bedrijf; in dien tijd tracht de wetgeving de handwerkers krachtig tegen vreemde mededinging te beschutten.

---

1) Keur van 1529. art. 7.

2) In het houtzagen kwam op het eind der 16e eeuw een omwenteling tot stand, doordat de houtzaagmolen in 1592 werd uitgevonden door Cornelis Cornelisz. Zes jaar later werd op een door de stad verhuurd erf buiten de St. Anthonispoort de eerste zaagmolen opgericht door Adriaen Cornelisz. Deze man had tot circa 1619 het monopolie van deze nieuwe wijze van zagen. In dat jaar werd een tweede molen opgericht. De twee eigenaars sloten een overeenkomst, ieder slechts een bepaalde houtsoort te zagen

Later, in 1631, wisten de voornaamste houtkoopers, nadat zij een compagnie hadden gevormd voor het oprichten van zaagmolens, van de regeering der stad een beschermend verbod tegen den invoer van gezaagd hout in de stad te verkrijgen. (Mr. N. de Roever, *Uit onze oude Amstelstad*, III).

3) Keur van 1621 art. 2 en 3. 4) Id. art. 4. 5) Id. art. 6. 6) Id. art. 7. 7) Id. art. 10.

4. Mastemakers.

De *mastemakers*, voor wie in 1591 bepalingen werden uitgevaardigd [1]), op de menigvuldige klachten van de koopluiden en schippers, „wegens de groote gebreken binnen deze stede (voorkomende) in 't verkoopen en maken van de masten", waren in de eerste plaats winkeliers, kleinhandelaars of handelaars in masten, hoewel zij ze zelf ook maakten of lieten maken.

In ieder geval, de ordonnantie van 1591 bevat niets dan technische voorschriften voor het te verkoopen product, opdat de handelaars goede waar zouden leveren.

In 1603 werd zij nog wat verscherpt wegens nieuwe klachten over de disordre in 't verkoopen en meten van masten, en bepaald, dat niemand masten zou mogen meten, tenzij hij daartoe gecommitteerd en beëedigd was. Van een gilde tot bescherming van de producenten is bij dit vak geen sprake.

II. Bouwvakken.

Wij komen nu aan de ambachten, resorteerende onder het *metselaars*-gilde, dat reeds in de 15e eeuw bestond, maar, zooals wij gezien hebben, toen, als O. L. Vrouwengilde, geheel ongelijksoortige werkers omvatte. Nadat dezen waren heengegaan, omvatte de broederschap in het begin der 16e eeuw metselaars, steenhouwers, leidekkers en loodgieters, allen dus arbeiders in de bouwambachten.

In 1532 bestond er reeds een bos voor 't gilde en werd deze op verzoek van de gekoren overmans, „die vertoonden, hoe hen van noode is sekere puncten ende articulen, uyt machte van dewelcke sy te bet de voorsz. arme bosse mogen onderhouden", nader geregeld [2]).

De volgende artikelen zijn de belangrijkste: wie als meester 't

---

1) Noordkerk p. 1378.
2) Noordkerk p. 1382.

ambacht gebruiken wil, moet de bos voldaan hebben [1]); poortersgezellen mochten vreemde gezellen, die in daghuur of hoopwerk arbeidden, „verzetten" [2]).

Omtrent dit hoopwerk (accoordarbeid) werd bepaald, dat, wanneer iemand hoopwerk aannam, hij dit den bosmeesters moest aanbrengen en hun van elken gulden een oortje stuivers (d.i. $\frac{1}{4}$ st.) betalen; maar indien dezelfde werkman mede aangenomen had, te leveren kalk, steenen, tichelen en dergelijke zaken, dat hij daarvan niets hoefde te betalen [3]). Het was dus een soort van belasting, ten bate van alle beoefenaars van het vak, op het verrichten van arbeid op grootere schaal dan gewoonlijk.

Deze bosordonnantie getuigt dus nog altijd van een zeer weinig gecompliceerden toestand in deze ambachten, waarbij de positie van meesters en knechts weinig verschilde; ook was het ambacht blijkbaar practisch nog vrij en zelfs de toetreding tot de bos niet verplicht. Alleen de bepaling omtrent 't verzetten van vreemde gezellen draagt een eenigermate beschermend karakter.

In 1553 komt o. a. deze bepaling voor, dat, wie vrijwillig zijn naam uit de bos-lijst uithalen deed, nooit meer in de bos zou mogen worden ontvangen, mede wel een bewijs, dat in dien tijd 't gilde nog niet allen omvatte.

In 1579 werd een nieuwe, groote ordonnantie uitgevaardigd, die opent met een artikel: niemand mag voor meester werken of hoopwerk aannemen, die geen proef heeft gedaan.

Ook nu weer werd bepaald, dat degenen, die hun proef niet hadden gedaan, maar burgers waren, de burgers-knechts dus, werken mochten vóór eenige vreemden, tegen de daghuur, die was vastgesteld. [4])

Tegen concurrentie der meesters onderling waren de volgende bepalingen gericht: „niemand mag meer dan één hoopwerk tegelijk onder handen nemen; niemand mag in een anderen meester zijn werk treden, voor die meester is verdragen of ten volle betaald" [5]).

1) Ordonnantie van 1532 art. 4 (de inkomst van poorters-metselaars bedroeg volgens art. 3: 18 st.) 2) Idem art. 5. 3) Idem art. 6.
4) Ordonnantie van 1579, art. 4. 5) Idem art. 5 en 12.

Voorloopig, omdat er nog weinig te doen was, zoodat vele gezellen ledig gingen, werd den meesters verboden een knecht en een leerjongen tezamen te houden, wel een knecht alleen of een leerjongen alleen [1]). De zin van dit verbod kan wel geen andere zijn geweest, dan het aantal leerjongens zoo klein mogelijk te houden, om daardoor den volwassen gezellen meer arbeidsgelegenheid te geven.

Ook mocht een meester den knecht of leerjongen van een ander niet gebruiken, tenzij de meester van dien knecht of jongen mede in 't zelfde werk ware doch, dan alleen voor een dag of twee, drie, en alleen in hoopwerk, maar niet in dagwerk [2]).

De meesters, die vreemde of onvrije gezellen te werk stelden, betaalden voor elken gezel $1/2$ st. daags aan de bos [3]).

De beteekenis van het volgende artikel: „die de bosse of 't gilde schuldig zijn, ofte die werck hebben, ofte die uyttet werck sijn gescheyden sonder tselve af te maken, sullen geen onvrye mogen bossen ofte uyt haer werck mogen doen gaen. Maer so wie een vremt ofte onvrye wil bossen, die sal daer met eenen van de proefmeesters henen gaen, ende daer blijven wercken tot believen van de luyden ende den meester, sonder daeruyt te mogen gaen in een ander werck ofte te drincken, daerdoor de burgers souden mogen verhindert worden" [4]) is, dat de burgers gevrijwaard moeten zijn voor ongemotiveerde afbreking van een aangenomen werk. Zoolang de ambachtsman zijn verplichtingen tegenover het gilde en tegenover den werkgever niet was nagekomen, mocht hij geen gebruik maken van zijn recht om een niet tot het gilde behoorenden collega te verzetten: dit moet de beteekenis zijn van 't woord bossen.

Over de veranderingen, die in den economischen toestand van vele metselaars-meesters in de jaren na 1578 ongetwijfeld ook plaats vonden, hebben wij reeds bij de timmerlieden gesproken. Ook over de toeneming van het aannemen, een vorm van grooter bedrijf.

In 1593 werd het aantal knechts, dat een metselaars-meester mocht houden, op drie gesteld. Hieruit volgt misschien, dat het vak minder een kapitalistisch bedrijf was geworden dan het timmeren.

1) Ordonnantie van 1579, art. 13. 2) Idem art. 14. 3) Idem art. 7. 4) Idem art. 8.

In 1630 moest nog eens bepaald worden, dat niemand voor meester zou mogen werken, die niet eerst zijn proef had gedaan, en werd tevens een boete vastgesteld voor de meesters, „die eenige beunhazen, ende die als voren voor meesters zich uitgeven, daar zy het niet en zijn, bevryden." Het aantal onvrijen schijnt dus in dit vak omstreeks 1625 niet gering te zijn geweest, en dat het „bevryden" van beunhazen een middel voor metselaarsbazen kon zijn om grootere zaken te doen, ligt voor de hand.

Evenwel treft men bij dit gilde in de jaren 1610—25 niet de sterker beschermende bepalingen aan, die bij de meeste wel voorkomen.

III. Metaalbewerking.

1. St. Eloyengilde.

Onder de ambachten der metaalbewerking nam het *St. Eloyengilde* alreeds daarom de eerste plaats in, wijl het de meeste hamer- en vuurambachten omvatte, maar dan ook vooral, omdat het voor de scheepvaart een even belangrijke rol vervulde, als b.v. de scheepstimmerlieden. Al het ijzerwerk der schepen werd door ambachtslieden van dit gilde vervaardigd.

Het „Sinte Loeyen-gilde" bestond reeds vóór 1475, toen het een bepaling verkreeg [1]), dat niemand in de week, uitgezonderd Maandags, op de markt mocht staan en zijn „merserye van yser, coper, harnasch en messen of diergelijke" veil bieden, tenzij hij poorter en gildebroeder van „Sinte Loeyengilde" was. Deze bepaling was ongetwijfeld ten deele gericht tegen de „comanne" van het St. Maartensgilde. Dit blijkt vooral duidelijk uit een keur van 1480, reeds bij de groot-kramers aangehaald [2]), waardoor dezen nog eens uitdrukkelijk worden gewaarschuwd tegen het verkoopen van spijkers en ander ijzerwerk — behalve op Maandagen, — daar de „comanne" dit verbod herhaaldelijk hadden overtreden. Maar bovendien werd den

1) Breen, p. 94. Keurboek A CLII.
2) Breen, p. 149. Keurboek A CCXLII.

smeden, die niet alle soorten spijkers, welke te Amsterdam verbruikt werden, zelf konden maken, ook nog eens verboden, de spijkers, die zij van buiten haalden en dan zelf verkochten, op gewone werkdagen te verkoopen, en dit zelfs op een boete dubbel zoo groot als die der „comanne".

Men kan dus niet zeggen, dat deze keur een geheel zuiver beschermend karakter droeg; wat het voor den scheepsbouw gewichtigste artikel spijkers en ijzerwerk betrof, bleven de verkoopsvoorwaarden voor smeden — voor zoover het ten minste de soorten betrof, die van buiten werden ingevoerd, — geheel dezelfde als voor andere warenhandelaars. De prijs van deze voor den handel zoo onmisbare artikelen bleef geheel aan de wet van vraag en aanbod onderworpen; zij bleven volkomen zuiver het warenkarakter behouden.

In de groote ordonnantie, welke de smeden dan in 1491 op hun verzoek verkrijgen [1]) tot beter onderhoud van den godlijken dienst, komen de reeds vermelde bepalingen op nieuw voor. Maar verder wordt 't gilde reeds dan verplichtend gesteld voor wie „vuer (wilde) blasen ende mit die hamer slaen" (art. 5).

Er komen bepalingen voor omtrent de verhouding der knechts tot de meesters: niemand mag een knecht te werk zetten, die zijn vorigen meester niet voldaan heeft (art. 3), zooals wij die ook elders hebben aangetroffen.

Belangrijk zijn de bepalingen omtrent het monopolie van de kolenmaat, welke het gilde verkrijgt (art. 6); voor de groote maat waren de „schepelen" van het gilde verplichtend.

Eindelijk treffen wij als de belangrijkste bepalingen tot zoo veel mogelijk gelijkmaking van de arbeidsvoorwaarden dezer ambachtslieden — zooals wij ook b.v. zullen aantreffen bij de schoenmakers — het gebod aan, dat wanneer een van de broeders grondstof — ijzer en kolen — kocht, deze grondstof eerst moest worden „omgeleyt", d. w. z. den overigen broeders aangeboden, om zoo zij wilden, hun deel ervan te nemen (art. 11 en 12).

De gildebroeders moesten de handelaars in metaal en ijzer precies op tijd — op den afgesproken termijn — voldoen; gebeurde dit niet,

1) Breen, p. 255. Keurboek A, DXIII.

dan werd de broeder in zijn ambacht geschorst, tot de koopsom voldaan was (art. 11).

Deze bepalingen beschermen dus weliswaar reeds vrij vroeg de ambachtslieden tegen onderlinge concurrentie, maar de belangen van den handel werden in de keur daarom niet verwaarloosd.

De overweging van een nieuwe ordonnantie uit het jaar 1509 [1]) is in zooverre merkwaardig, dat zij niet gewaagt van den goddelijken dienst, maar zegt: „alsoe mynen heeren van den gherechte, als schickers des ghemeenen goets, gaerne souden sien, dat tot welvaeren van der stede ende poirteren van dien, alle neeringen worden verbetert ende vermeerdert, ende dat elck van den neeringhen hadden tgene des hem toebehoerde ende daerby zy mochten blyven in wesen ende goede voerspoet".

De brief houdt zich in de eerste plaats bezig met den handel in spijkers. Voortaan mocht niemand, kramer of smid, spijkers of nagels, grooter dan „schospijckeren", verkoopen, als deze niet binnen de stad gemaakt waren; wel mocht men in 't gros, bij 200 pond, spijkers of nagels, niet binnen de stad gemaakt, grooter dan „schospijckeren" verkoopen.

Slechts de smeden in de stad ende „die hem van den smeeden binnen deser stede gesorteert sullen hebben", mochten spijkers, grooter dan „schospijckeren" verkoopen, doch slechts zulke als in de stad gemaakt waren.

Bijgevolg kregen de smeden voor deze grootere soorten spijkers een monopolie.

Daarentegen bepaalde art. 4, dat elk poorter, altijd en zooveel hij wilde, aan een ieder zijn gerief van schospijckeren en kleinere soorten „mit ghene dat onder mailerie gherekent is" mocht verkoopen.

Het gewicht van de verschillende spijkersoorten werd vastgesteld per duizend, van schospijkers, lasnagelen, middelnagelen, dubbelde middelnagelen, spanspijkers. Dit waren alleen de zwaardere soorten, waarvan het gilde het monopolie bezat.

Vervolgens komen eenige artikelen omtrent de messemakerij.

---

1) Breen, p. 458. Keurboek B, CCCLXIX.

Men mocht geen andere messen, buiten de stad gemaakt, verkoopen dan „douzijn werck ende int gross, tdouzijn waerdich wesende een schelling groot Vlaems ende nyet meer". Op den weekmarktdag mocht natuurlijk een elk alle soort messen in 't groot en klein verkoopen, doch alleen in de straten en stegen, waar de smeden en messemakers volgens de keur nu moesten wonen.

Evenwel mocht iedereen binnen de stad gemaakte messen, altijd en overal veil bieden.

De messemakers mochten (in geen geval?) messen verkoopen, die niet binnen de stad gemaakt waren.

Eindelijk mocht elk poorter, wien dit ook vroeger reeds geoorloofd was, zwaarden, hellebaarden, breebijlen, alle instrumenten, die men binnen de stad niet gewoon was te vervaardigen, voorts al 't geen onder „maillerie" gerekend werd, verkoopen.

In 1530 verschenen de proefmeesters, nu van de *grofsmeden*, *slotenmakers*, *messenmakers* en *harnasmakers* op nieuw voor de heeren, om te betoogen, hoe zij zekere punten en artikelen noodig hadden, die hun dan ook werden toegestaan [1]).

Het voornaamste nieuwe punt was, dat voortaan voor elk der 4 ambachten, die het gilde nu omvatte, een proef werd ingesteld voor de meesters, die de meesterij wilden opzetten (een zaak beginnen).

In 1533 verschenen de deken en de vier nieuw gekozen bosmeesters „van der gemeene smeden arme bosse" en verzochten weer om een nieuwe regeling van die bos.

Ook bij het St. Eloyengilde treffen wij dus om dezen tijd nog een democratische instelling aan, als die van de gekozen bosmeesters. In 1533 werd deze wijze van benoeming bevestigd.

Blijkens art. 4 rekende men toen tot het gilde niet meer vier, maar zes ambachten: behalve de genoemde ook nog de *koperslagers* en *kamscherpers*.

Bepaald werd, dat niemand in de stad deze 6 ambachten mocht uitoefenen, of hij moest lid zijn van de bos [2]).

---

1) Noordkerk p. 1246.

2) Ordonnantie van 1533, art. 4: niemand van de 6 ambachten met hamer en vuur werkende enz.

Verdere bepalingen zijn: 1°. de gewone bepalingen omtrent leerknechten [1]), vervolgens een politiebepaling omtrent den werktijd: slechts op verlof van den deken mocht een meester, wanneer 't noodig was haastig werk te leveren, een nacht of twee, drie overwerken, mits hij voor die gunst iets aan de bos betaalde [2]).

Belangrijker is, dat de meesters der 6 ambachten twee „smitten" buiten 's huis mochten stellen, mits ze dubbel bosgeld betaalden [3]).

Tot bescherming zoowel tegen vreemde als onderlinge concurrentie dienden de volgende bepalingen. Den kistemakers was het verboden eenig slotwerk of ander ijzerwerk te bezigen, dat buiten de stad gemaakt was [4]); niemand van de zes ambachten mocht „hem in des anderen aangenomen werk vervorderen of steken" [5]). Smeden mochten geen buitengemaakt werk binnen de stad leveren, tenzij dat er niemand in de stad was, die „hem vermat sulcken gemaeckten werck te maecken" [6]).

Reeds in 1554 waren nieuwe bepalingen noodig geworden en kwam een nieuwe brief uit, veel omvangrijker dan die van 1533.

De eerste bepalingen er in waren tegen zekere vormen van detailhandel gericht: niemand, hij zij gildebroeder of niet, mocht „staen, wercken, verkoopen noch voordoen syne mercerie met twee winckelen in huysen ofte daerbuyten, dan alleenlick op Maendag" [7]).

Niemand mocht „rondgaen met kruiwagenen om yserwerck, koperwerck ofte dat de 5 ambachten eenigzins aengaet" te koopen of te verkoopen, uitgezonderd alleen de ketelboeters [8]). Niemand mocht eenig werk van de 5 ambachten, dat buiten de stad was gemaakt, verkoopen, dan alleen vreemden op Maandagen.

Uitgezonderd waren slechts de *messenmakers*, die de geheele week mochten staan met zulk meswerk en ter plaatse, waar 't hun beliefde [9]).

De *kramers* der stad zouden ten allen tijde mogen koopen en verkoopen spijkers en nagels, buiten de stad gemaakt, en geen andere; daarentegen mochten de smids geen kramerspijkers, buiten de stad gemaakt, verkoopen [10]). De boete voor de smids werd nu vastgesteld op niet minder dan: voor de eerste maal een vierde deel jaars geen

---

1) Ordonnantie van 1533, art. 5, 6 en 7. 2) Idem art. 8 en 9. 3) Idem art. 10. 4) Idem art. 11. 5) Idem art. 12. 6) Idem art. 13.
7) Ordonnantie van 1554, art. 1. 8) Idem art. 2. 9) Idem art. 3. 10) Idem art. 3 en 4.

nering te mogen doen, voor de tweede reis een half jaar, voor de derde een jaar en de vierde maal de gansche nering en poorterschap te verbeuren.

Over de spijkerindustrie handelden ook nu weer verscheidene artikelen, daar het natuurlijk noodig was, goed te bepalen, welke spijkers de smids dan wel mochten en moesten maken en verkoopen [1]).

Den *kistenmakers* werd het weer eens verboden in andere steden ijzerwerk te maken om hier te bezigen [2]).

De bepalingen, waardoor de onmisbare grondstoffen voor allen zooveel mogelijk gelijkelijk beschikbaar werden gesteld, strekten zich nu ook over het koper uit.

Wie ongewrocht koper kocht, moest 't 24 uur laten liggen, eer hij 't in ontvangst nam en (zijn) medegildebroeders, middelertijd komende, part en deelinge voor hun werk daarvan toestaan [3]).

In 1579 werden de bosmeesters afgeschaft en hun taak aan de overluiden opgedragen; daarmee was ook in dit gild deze inrichting van zelfbestuur afgeschaft.

In 1580 waren er op nieuw, zooals onvermijdelijk was, kwesties gerezen tusschen de smeden, spijkers-producenten, en de ijzerkramers, verkoopers van spijkers, en werden nieuwe verbodsbepalingen noodig geacht. De motieven zijn de moeite waard: de belangen van de scheepvaart worden daar, gelijk behoorde, 't eerst genoemd.

Zij luiden als volgt: „Alsoo door 't vermeerderen van de yserkramers en den koophandel van de spykers en ander yzerwerk op de kuilen gemaakt,.... 't zoo ver schijnt te komen, dat niet alleen de fabrijck ende scheepsbouwinge binnen deser stede in nadeel en evidente verargeringe soude geraken, maar ook de manufacture ofte handwerk van het smids- of slotemakersgilde tot bederf van veel schamele gezellen en ambachtsjongens geheel te niet en te gronde zou gaan...."

Er werd dan weer bepaald, dat niemand eenige spijkers boven dubbele middelnagels, noch ander ijzerwerk (maleryе uitgezonderd) buiten de stad gemaakt, zou mogen verwerken, mits dat „*nochtans de scheepstimmerman, dien eenig werk aanbesteed wordt, onder conditie*

1) Ordonnantie van 1554, art. 5, 6 en 7. 2) Idem art 8. 3) Idem art. 30.

dat de besteder tyzerwerk in deele of geheel sal leveren, alsulcke yzerwerk zal mogen werken en verbezigen, als de aanbesteder hem zal leveren".

Met andere woorden: de scheepsbouw, de groothandel moesten vrij zijn in het materiaal, ook het ijzerwerk, dat zij wilden gebruiken.

De smeden en slotemakers moesten voortaan ter vergemakkelijking van de contrôle en op strenge boete hun ijzerwerk en spijkers merken.

Twee jaar later, in 1582, werd de gildebrief van 1554 nog eens uitdrukkelijk geapprobeerd en kregen de overlieden autorisatie de huizen der uitdraagsters en dergelijke te visiteeren aangaande het werk van de 5 ambachten, dat dezen te koop hadden.

In 1602 werd het loon van de proefmeesters voor 't opnemen van de proef verdubbeld; in 1582 was dit vastgesteld op 18 st. voor de proefmeesters, ten wier huize de proef geschiedde, nu werd dit 36 st.; voor de anderen kwam het van 6 op 12 st.; in 1612 steeg het tot resp. 2 g. 10 st. en 1 g.

Geelgieters, koffer-, riem-, balans-, flessche- en knoopmakers, die niet in 't gilde waren, moesten mede de kolenmaat gebruiken.

In 1621 eindelijk werd de kolenhandel nog aan strenger toezicht onderworpen; de kolenverkoopers mochten een schepel gebruiken voor 't meten, dat overeen kwam met 't gildeschepel, maar zij mochten — met dit hun eigen schepel — aan één persoon niet meer meten dan een schepel of twee ten hoogste, terwijl het meerdere door de gezworen meters moest gemeten worden. Dit geschiedde blijkens de overweging: ten einde in 't meten bij de voorsz. koolverkoopers geen onbehoorlijkheid worde gepleegd, veel min des Heeren name gelasterd, ook den gezworen meters het brood niet uit den mond worde genomen [1]).

Wij vinden dus bij de vuur- en hamerambachten reeds omstreeks de eerste helft der 16e eeuw een vrij strenge wetgeving tegen vreemde en onderlinge concurrentie, en toch worden deze bepalingen in het eerste kwart der 17e eeuw nog verscherpt. Evenwel werd bij dit alles het belang van den groothandel steeds nauwlettend in 't oog gehouden.

1) Ordonnantie van 1621, Art. 4.

2. Tinnegieters.

De *tinnegieters* werden in 1533 tot een gilde vereenigd. Tot dien tijd was er, zooals de overweging der ordonnantie zegt, geen ordonnantie geweest onder de „gemeene kannemakers." De voornaamste bepalingen van die oudste keur waren, dat men voortaan een proef moest afleggen om 't ambacht van de kannemakers te doen of „meesterye daeraf te setten," en dat men drie jaar lang 't ambacht moest hebben geleerd [1]).

In 1581 eerst komen weer bepalingen van eenig belang voor. Blijkens de overweging van de keur van dat jaar hadden de tinnegieters zich in 1533 onder 't St. Maartensgilde begeven, onder voorwaarde, dat de overluiden daarvan hun zouden voorstaan in al hun gerechtigheid om allen vrede enz. te onderhouden.

Nu waren er echter kwesties gerezen tusschen tinnegieters ter eenre, en de kramers, geassocieerd met de lepelmakers, ter andere zijde, beroerende 't koopen en verkoopen van allerlei tinnewerk.

Bepaald werd nu, dat na 1 Mei eerstkomende niemand zou mogen handelen in, of bewerken eenig tinwerk, dan alleen de gildebroeders van 't tinnegieters-ambacht onder de proef staande; en dat de kramers alleen bepaalde kleine voorwerpen (tinnen lepels en kleine gedopte schaaltjes) mochten verkoopen.

Verder werd den tinnegieters, binnen 't gilde zijnde, expresselijk verboden eenig „contract, conventie of heimelijk verstand (te) maken, 't zij bij koopen, verkoopen of andere looze vonden, noch ook voor andere vreemde luiden (te) werken of doen werken, om eenig verkoop daarvan te houden binnen dezer stede" [2]).

Uit een verzoek van de keurmeesters van 't gilde, die tevens de overluiden waren, in 1594 gedaan, blijkt duidelijker misschien dan ergens elders, hoe 't groote doel der gildewetgeving, uit 't oogpunt der producenten-kleinhandelaars zelf, was, de productiekosten en

1) Ordonnantie van 1533: Art. 1 en 2, bij Noordkerk p. 1441. Wel is waar bevat de keur van 1469 op het bewerken van edele metalen, Breen p. 75, Keurboek A CXIII — zie hierna bij de goudsmeden — ook een bepaling omtrent het gehalte en den „assay" van tin, maar overigens is van bepalingen omtrent het ambacht in deze keur geen sprake, zoomin als in de keur op de tinnegieterij van 1475, Breen, p. 100 Keurboek A, CLVI.

2) Ordonnantie van 1581: Art. 2.

daarmede de prijzen voor alle producenten gelijk te houden. Zij beklaagden zich namelijk over 't feit, dat de regeering een ijkmeester had aangesteld, die gezworen was en tegen loon de kannen en gewichten van alle gildebroeders ijkte, terwijl zij dat vroeger zelf deden. Zij gaan dan voort: „alle 't welke strekt tot merkelijke nadeel van hen, supplianten, en hunne gemeene gildebroeders, gemerkt, dat de ijker, zelf kannen en gewichten makende, ijkende en verkoopende, en geen ijkloon betalende, lichtelijk alleen de gansche neringe tot hem zoude mogen trekken, als zijn werk beter koop mogende geven dan de andere gildebroeders, ijkloon betalende. Want het werk van den ijker hem zoo veel minder staat, als het ijkloon bedraagt, en 't gemeene volk loopt meest na de goede koop."

Uit dit verzoek blijkt ook nog, dat het loon der knechts op de winkels in dit bedrijf toen 15 st. per dag bedroeg en het loon van hen, die het rad draaiden, 12 st.

In 1614 komt nog eene bepaling voor, dat vreemde gezellen, die hun ambacht buiten de stad geleerd hadden, niet tot de proef en dus tot 't ambacht werden toegelaten, voor bewezen was, dat de gezellen, die binnen deze stad het ambacht hadden geleerd, in die andere plaatsen gelijke vrijheid genoten.

Andere beschermende bepalingen dan deze, die niet veel om 't lijf heeft, worden in deze jaren niet vermeld.

3. Goud- en Zilversmeden.

Omtrent de *Goud- en Zilversmeden* komen reeds vroeg bepalingen voor; in 1469 o.a. een keur op het gehalte der edele metalen, waarbij drie waardeins werden ingesteld tot keuring; ook een politiebepaling komt voor omtrent den tijd van uitoefenen van het bedrijf [1]).

In 1601 geeft de regeering tot „vorderinge van 't goudsmidsgilde ende vervallinge van de onkosten, die de overluiden van doen hebben totte huere van een plaatse, daer sy tot profijt van 't gilde byeen mogen komen, ende oock om de schamele gezellen, die hier aan geen werck konnen geraken, een teer-penninc mee te deelen" eenige nieuwe artikelen [2]).

1) Breen p. 75, Keurboek A, CXIII.
2) Noordkerk p. 1259.

Van veel belang zijn die wijzigingen niet en zij leeren ons niet veel omtrent 't gilde en de verhoudingen in het bedrijf. Nieuwe meesters, die hun ambacht hier ter stede niet hebben geleerd en begeeren in 't goudsmidsgilde te komen, moeten „bescheyt" van hun poorterschap toonen en voortaan, in plaats van een mark fijn zilver, 25 gulden betalen. Iets nieuw is dit niet. Verder moesten voortaan alle juweliers en alle wisselaars, kortom allen, die met goud en zilver of edelsteenen handelden, elk jaar een bijdrage leveren tot „vervallinge van de voorsz. kosten". Er schijnt dus van een bos in dit gilde geen sprake te zijn geweest. Misschien omdat de goud- en zilversmeden allen wel tot de zeer gegoeden zullen behoord hebben.

IV. Kunstambachten onder het St. Lucasgilde.

In 1579 werd dit gilde, dat reeds vroeger bestond, nieuw georganiseerd, omdat, zooals het heette, er „zekere disordre ende ongeregeltheid onder de gildebroeders van de kunste of St. Lucasgilde gebeurende zijn," en tot beter onderhoud van 't gild ten bate van de arme gildebroeders.

Blijkens het eerste artikel omvatte het toen de *schilders*, *glazemakers*, *beeldsnijders* en *figuursnijders*, *borduurwerkers*, *tapissierwerkers* en *leiwerkers*, *mitsgaders allen*, *die zich „metter penseel ofte metter verwe generen"* [1]).

Allen moesten bewijs brengen, voor zij in 't gilde werden toegelaten, dat zij hun leermeesters vromelijk hadden gediend, maar slechts de glazemakers moesten een proef afleggen.

Geen glazemakers, buiten de stad wonende, mochten werk leveren binnen de stad, vóór zij een som betaald hadden aan de bos [2]).

Den gildebroeders werd verboden in elkanders werk te treden, (tenzij de eerste meester der „goede luiden haar werk niet vervorderde" [3]).

---

1) Bijgevolg een aantal ambachten, die op het einde der 15e eeuw nog onder het „metzelairsgilde" hadden geressorteerd. De keur is te vinden bij Noordkerk p. 1366.
2) Ordonnantie van 1579, art. 8.
3) Idem art 10.

Onder „onvrijen" werden blijkbaar in deze ordonnantie slechts verstaan degenen, die een der ambachten uitoefenden zonder poorter te zijn; op hen hadden betrekking de artikelen, waarbij den glazemakers verboden werd, schilders te bevrijen om hun nering te doen en omgekeerd. Dit verbod gold evenzeer voor meesters van de andere ambachten [1]).

Als gezel kon men evenwel reeds vrij worden door 1/2 st. of 1 st. in de week aan de bos te betalen, 1/2 st. voor degenen, die 4 st. per dag verdienden, 1 st. voor wie er 10 verdienden [2]).

Het schilderen van onvrije personen aan huizen of schepen werd beboet [3]).

Een aantal artikelen omtrent de bos bevatten belangrijke mededeelingen.

Wij zouden geneigd zijn, uit een dier artikelen o.a. op te maken, dat het in deze ambachten normaal was, of ten minste zeer veel voorkwam, dat iemand zelfstandig een der neringen uitoefende, maar toch geen knecht in 't werk had. Volgt dit niet uit artikel 17, luidende „dat: niemant van de gildebroeders, die verout sijn en nochtans een knecht te werk houden in hun winkel, uit de bos zal mogen genieten (al zei hij ook, dat hij oud was en niet meer kon zien) en dat, overmits hij hem op een knecht wel behelpen ende onderhouden kan?"

De bepaling omtrent de werkzoekende knechts, inhoudende dat de overluiden met hen moeten rondgaan om te zien of er ook werk is, levert een in de gildewetgeving vrij zeldzaam voorbeeld op van zorg voor de gezellen, de knechts als zoodanig [4]). Zou men uit het eigenaardig feit, dat dergelijke bepalingen (behalve bij de bouwvakken: zie hiervóór blz. 88.) alleen voorkomen bij de kunstambachten en het goud- en zilversmidsvak, misschien mogen besluiten, dat zij een gevolg waren van de eigenaardige maatschappelijke verhoudingen in die vakken tusschen meester en knecht?

In 1608 begint een reeks beschermende bepalingen: de eerste daarvan is blijkbaar een gevolg van de groote uitbreiding, die de schilderkunst en de handel in schilderijen in de laatste jaren der

1) Ordonnantie van 1579, art. 9. 2) Idem art. 11. 3) Idem art. 12. 4) Idem art. 17.

16e eeuw hadden genomen; er werd verstaan, dat vreemdelingen, die binnen de stad kwamen met schilderijen, deze niet mochten verkoopen bij openbare veiling zonder verlof van burgemeesteren. Zooals men ziet, nog een zeer tamme beschermingsmaatregel.

In 1613 kwam het verbod, dat ook burgers geen schilderijen-veilingen mochten houden zonder verlof van burgemeesteren; in 1617 werd straf bepaald tegen den gildebroeder, die open winkel van schilderijen hield, vóór hij poorter was, een bepaling, wier zin niet duidelijk is, als men bedenkt, dat men, om gildebroeder te zijn, reeds burger moest wezen; in 1621 werd het gilde uitgebreid en krachtiger gemaakt door de bepaling, dat allen, die de navolgende ambachten wilden uitoefenen, poorters moesten zijn en 't gilde voldaan hebben: *schilders* en *verkoopers van schilderijen; glazemakers, borduurwerkers* en *verkoopers van dien, boekbinders* en *verkoopers van dien, beeldsnijders, plaat-* en *figuursnijders, tapissierwerkers, compassemakers, glay-werkers?, koffermakers,* benevens allen, die zich met penseel, borstel of verf geneerden.

In 1623 kwam een belangrijke en uitvoerige keur tegen het verkoopen van vreemde schilderijen buiten de jaarmarkten, deze bepalingen nog uitbreiden [1]).

In 1626 werden zelfs bepalingen gemaakt tegen de concurrentie van de schilderijen, die van wege de weeskamer werden verkocht, maar de ordonnantie van 1630 leert, hoe weinig deze en dergelijke bepalingen nog hadden gebaat en is een sterk bewijs van de zeer geringe uitwerking, die de gildewetgeving vaak had.

In de overweging wordt namelijk gezegd: „alzoo mijne Heeren bevinden, dat verscheyde personen, het gilde subject zijnde, over jaar en dag hun nering en handel gedaan hebben, zonder nochtans ooit het gilde gekocht te hebben, en dat glazemakers en glazeschrijvers zonder ooit hun proef te hebben gedaan, dit ook doen...." in overweging van dit alles wordt allen gildebroederen nog eens uitdrukkelijk bevolen, binnen een zekeren tijd het gild te koopen en te betalen, of hun proef te doen. Eigenaardig is daarbij, dat ook deze nog buiten het gild staanden toch gildebroeders worden genoemd.

1) Deze keur beslaat 9 uitvoerige artikelen, die den verkoop in bizonderheden regelen.

Nogmaals wordt een ieder, dus ook den concierge en boden van de weeskamer, verboden schilderijen, boeken, „prenten en konsten" te verkoopen bij uitroep, vóór ze daartoe verlof hadden gekregen van de overluiden.

Dan komen nog meer bepalingen omtrent dezen verkoop van schilderijen en dergelijke, die tot in details werd geregeld, alsmede een verbod van „rijfelarijen" van schilderijen zonder consent van Burgemeesteren, en ten slotte een menigte voorschriften omtrent 't innen der verschuldigde gelden, die maar al te duidelijk bewijzen, hoe lastig, ja hoe onmogelijk 't practisch was, de over een groote oppervlakte verspreide, losse en vluchtige elementen, die onder deze vele ambachten van de kunst sorteerden, onder een hoedje te vangen. Zij waren blijkbaar voor een deel alles behalve op dwang en beperkingen gesteld.

V. Lederbewerking.

1. Schoenmakersgilde.

Het schoenmakersgilde ontving in 1475 zijn eerste ordonnantie, welker bedoeling weer was, den goddelijken dienst, dien zij reeds uitoefenden, beter te onderhouden [1]).

Er werden twee vinders ingesteld, waarvan één overman moest zijn, om de broeders te „bekeuren".

Het handwerk werd reeds toen afgesloten, aangezien niemand voortaan voor meester zou mogen werken, tenzij hij gildebroeder was.

Eenige van de grondstoffen voor 't bedrijf, de run vooral, werden toen reeds in zekeren zin voor de broederschap gemonopoliseerd; niemand zou run mogen koopen dan bij consent van de overlieden; verder mocht geen schoenmaker smeer koopen of verkoopen, dan eveneens na toestemming van de overlieden [2]).

Uit deze bepalingen en tevens uit het feit, dat de huidekooperij in deze oudste keur nog niet als een afzonderlijke nering wordt genoemd, mogen wij waarschijnlijk opmaken, dat de schoenmakers

1) Breen, p. 99. Keurboek A CLV.
2) Art. 2 en 3 van keur CLV.

toen nog tevens de bereiders van de grondstof — het leer — waren, dat met andere woorden de huidenkooperij en leerbereiding nog niet tot een afzonderlijk bedrijf waren geworden. Overigens wordt de handel in bereid leer dan ook nog niet in banden geslagen.

Vijftien jaar later, in 1490, wordt deze ordonnantie eenigszins uitgebreider opnieuw uitgevaardigd [1]).

De voornaamste nieuwe bepalingen zijn de volgende. Ten eerste wordt de bepaling omtrent het koopen van „ruyn" of „schos" uitgebreid in dezen zin, dat, wanneer de run alsmede de „traen" door een gildebroeder gekocht is, de dienaar van 't ambacht bij alle meesters zal moeten rondgaan, om te vragen, of zij ook deel willen hebben aan dezen koop; consenteerde een der broeders en weigerde hij daarna zijn aandeel te ontvangen of te betalen, dan moest hij van stonde aan zijn mes neerleggen en mocht niet werken, voor hij betaald had [2]). De bedoeling dezer bepaling, die wij ook bij andere ambachtsgilden hebben aangetroffen, is, zooals wij weten, de grondstof voor allen gelijkelijk bereikbaar te maken, voor zoover dit mogelijk was. Verder verkrijgt het gilde (art. 6) het monopolie voor den traanverkoop bij de kleine maat, kan of mengele, d. w. z., niemand mag verder traan in 't klein verkoopen, dan degeen, die den traantap van het gilde gehuurd heeft.

Dan komen eenige bepalingen voor omtrent leerjongens en knechts, nog van weinig beteekenis trouwens. De knecht, die uit zijn huur liep zonder zijn meester te hebben voldaan — „vernuecht" — mocht door geen anderen meester te werk worden gesteld [3]).

Eigenaardig is het, dat art. 9, waarbij den gildebroeders verboden werd, met schoenen of „toffelen" op de markt te staan, in het keurboek geschrapt is. Deze bepaling schijnt dus geen ingang te hebben kunnen vinden. Dit is wel in overeenstemming met den nog uiterst geringen beschermings-geest, die zelfs bij de gewone ambachten in het toenmalige Amsterdam heerschte.

Deze ordonnantie schijnt geruimen tijd voor het bedrijf voldoende te zijn geweest; althans in de eerste helft der 16e eeuw treffen wij

1) Breen, p. 244. Keurboek A. CCCCLXXXIX.
2) Art. 5 van deze keur.
3) Art. 10 dezer keur.

geen nieuwe belangrijke bepalingen in de verzameling van Noordkerk aan.

Brouwer Ancher haalt eerst uit de tweede helft der 16e eeuw nieuwe bepalingen aan.

In 1553 werd namelijk vastgesteld, dat de schoenmakers voortaan twee leerlingen zouden mogen hebben, doch in 1561 trok men dit weer in, voortaan zouden zij er weer slechts één mogen hebben [1]).

De eerste nieuwe groote ordonnantie omtrent de huidekooperij, leerlooierij en schoenmakerij treffen wij dan eerst weer aan in den gildebrief van 1603 [2]).

Blijkbaar hadden in het lange tijdsverloop, tusschen de ordonnanties van 't einde der 15e eeuw en deze gelegen, diepgaande veranderingen in 't bedrijf der schoenmakers en de daarmee samenhangende neringen plaats gegrepen.

De keur van 1603 toch regelt in de eerste plaats den handel en de bereiding van de grondstof voor de schoenmakerij, het leer, welke in de oudste ordonnantie nog in 't geheel niet wordt genoemd.

Nu, in 't begin der 17e eeuw, zien wij integendeel dien handel en de looierij aan uiterst strenge bepalingen onderworpen, blijkbaar in de eerste plaats ter bescherming van de schoenmakerij. De huidekooperij en leerlooierij wordt in deze ordonnantie niet anders gereglementeerd dan als een hulpindustrie voor het schoenmakersambacht met de bedoeling, dat dit laatste steeds van goede en goedkoope grondstof verzekerd zal zijn. In den aanhef wordt dan ook slechts gesproken van 't schoenmakersgilde, welks oude gildebrief eensdeels wordt vernieuwd, eensdeels geamplieerd.

In de eerste plaats wordt bepaald: niemand mag voortaan huiden, gelooid of ongelooid, bij het stuk „uitten slicke" koopen, tenzij hij gildebroeder is, wel verstaande, dat de huidekoopers, 't zij mannen of vrouwen, die tot nog toe de nering van 't huidenkoopen continuelijk gedaan en hun jaarzang betaald hebben, voor hun inkomste deze reis niet meer zullen betalen dan halfgeld [3]).

1) Brouwer Ancher, p. 115, 235.
2) Noordkerk, p. 1275.
3) Keur van 1603: art. 17.

In één huis mogen niet meer personen zijn, die huiden verkoopen, dan drie, te weten: een man met zijn huisvrouw en een zoon, dochter of knaap. Als de man of vrouw niet koopen wilde, mocht in hun plaats nog een zoon of dochter of dienaar koopen, mits allen boven de 16 jaar oud en in 't gilde waren [1]).

Uit één huis mocht op een huid of „sorte" (d. i. partijtje) en op één plaats niet meer dan één persoon „werpen": geen gildebroeders of zusters mochten „hen vervorderen" tweemaal op een huid te werpen of te doen werpen. Alle huidekoopers, oud of jong, vrouwen of knechts, die op de voorsz. manier huiden wilden koopen, moesten hun namen doen inschrijven door de overluiden van 't gilde, met een verklaring voor welken meester zij begeerden te koopen [2]).

Gildebroeders mogen geen huiden bij 't stuk „uytten slijcke" voor vreemde lieden koopen, om die den vreemden voor een stuiver 't stuk meer of min over te doen [3]).

Vreemdelingen mogen geen huiden uit het slijk koopen op verbeurte van een schelling op elke huid. Evenwel „zal een poorter dezer stad de huid mogen nemen voor 't zelfde geld, indien 't hem belieft" [4]).

Uitgezonderd zijn de poorters van besloten steden, die op de Maandagsche weekmarkt huiden uit 't slik zullen mogen koopen [5]).

Huidekoopers mogen geen geld zetten op huiden, tenzij dat alle omstanders daarin consenteeren [6]).

Niemand zal „luisterende" (d.i. fluisterend) huiden mogen koopen, daar eenige van de gildebroeders of zusters bijstaan, of den verkooper terzijde nemen, op een boete van 12 car. gul., maar, wie bij den koop present zijn, zullen in het openbaar koopen en gelijk werpen [7]).

De meesters-huidekoopers moeten voor hun kinderen en knapen borg blijven voor de penningen van de door hen gekochte huiden [8]).

Op Zondag mag men geen huiden koopen.

---

1) Keur van 1603: art. 18. 2) Idem, art. 20 en 21. 3) Idem, art. 22. 4) Idem art. 23 [Hiermede zal wellicht bedoeld zijn, dat indien de vreemdeling de huid (met verbeurte van de boete) toch kocht, de poorter de huid voor den netto-verkoopprijs tot zich mocht nemen]. 5) Idem, art. 23. 6) Idem, art. 24. 7) Idem, art. 25. 8) Idem, art. 9.

Moeilijk kan men een bedrijf en een handel meer tot in kleinigheden regelen dan in deze reeks bepalingen, die voor zich zelf spreken, geschiedt.

De duidelijke bedoeling van dit samenstel is ongetwijfeld den gildebroeders-schoenmakers een zoo goedkoop en goed mogelijke grondstof te verzekeren. Daartoe wordt vooral de handel in gelooide vellen zoodanig beperkt, dat de bepalingen meer dan eenige andere aan de ingewikkelde en minutieuze voorschriften bij middeleeuwsche gilden herinneren.

Het blijkt, dat de huidenkooperij tot dien tijd vrijer was (Art. 17), en dat de keur derhalve een bepaald reactionnair karakter draagt. Dit is in den tijd, waaruit zij dateert, iets ongewoons.

Of de groothandel in ongelooide huiden naast dezen zoozeer „gemaszregelten" handel bestond of voortbestond, is niet duidelijk; in ieder geval kon aan dien groothandel dan de leerlooierij en huidenvetterij niet als vrije tak van bedrijf verbonden zijn.

De handel in andere grondstoffen voor het bedrijf bleef, gelijk vroeger, mede onder streng toezicht gesteld.

De bepalingen, welke wij in de oudste keuren aantroffen omtrent den koop van run, schors en traan, werden in de ordonnantie van 1603 natuurlijk herhaald en bekrachtigd.

Iets nieuw is de bepaling, dat de run alleen gemeten mocht worden met de maat en door den knecht van 't gilde.

Er komen nu echter een aantal nieuwe bepalingen voor tot grootere bescherming van 't eindbedrijf, de schoenmakerij, tegen onderlinge en vooral buitensteedsche concurrentie.

Geen schoenmakers of gildebroeders, noch eenige andere poorters of inwoners van de stad zouden buiten of binnen de stad mogen koopen of doen maken eenige schoenen enz. van schoenmakers, geen poorters dezer stad wezende [1]).

Verder was het zoowel voor de gildebroeders of andere poorters der stad als voor vreemde personen verboden binnen de stad op eenigen dag in de week met schoenen, booten enz. „voor te doen", dan alleen op de jaarmarkt.

1) Ordonnantie van 1603, art. 9.

De meester mocht slechts één leerjongen houden, dien hij twee jaar lang moest leeren; wie meesterije van schoenmaken wilde opzetten, moest twee jaar lang geleerd hebben bij een meester in een besloten stad [1]) (d.i. waar ook een schoenmakersgilde bestond).

Men kan niet ontkennen, dat de ordonnantie van 1603 een bizonder en in 't oog loopend krachtig beschermend karakter draagt.

Men mag het vermoeden wagen, dat de schoenmakerij een van de ambachten was, waarin zich reeds in de laatste jaren der 16e eeuw de manufactuur trachtte te ontwikkelen, de enge banden van het kleinbedrijf verscheurend, en dat wij ook in deze geheele bepalingenreeks een poging moeten zien, die ontwikkeling met geweld te verhinderen.

Vooral het strenge verbod buiten of binnen de stad schoenen te doen maken om die weer te verkoopen, wijst in deze richting. De meesters trachtten dan waarschijnlijk door huis-industrie de manufactuur te vervangen, wier bestaan natuurlijk onder een streng toezicht niet mogelijk was.

„De werkkrachten, die buiten de gilden stonden", zegt Brouwer Ancher, „dreigden grooter te worden dan die der gildebroeders en waren bovendien goedkooper te krijgen. De beunhazen konden uit den aard der zaak veel billijker werk leveren dan de gildebroeders, die de lasten van het gild hadden te dragen, en bovendien nog, „om hare neeringe te doen, zware hueren moeten verwonen", terwijl de eersten zich voor enkele stuivers in de week een kelder of zolderkamertje huurden en verder geen onkosten hadden." Door deze lage prijzen liet menig gildemeester zich verleiden een onvrije het gemaakte werk ten wederverkoop af te koopen" [2]).

In deze huisindustrie waren de productiekosten lager; hetzelfde weten wij, dat zich voordeed bij de manufactuur, de industrie met arbeidsverdeeling in de groote werkplaats, en wel juist voor de schoenmakerij.

Op het eind der 16e eeuw reeds vestigde zich een Hollander, Lucas van der Meden, te Bremen en dreef daar het schoenmakers-

1) Ordonnantie van 1603, artt. 11 en 12.
2) Brouwer Ancher, p. 176.

ambt fabriekmatig (lees: als manufactuur), doordien hij veel werk bij beunhazen uitbesteedde en aan zijn talrijke knechts en leerjongens niet volgens den regel van het gilde halfjaarsloon, maar dagloon en zelfs stukloon gaf[1]).

De ordonnanties voor het bedrijf na 1603 houden slechts eenige aanvullingen van de vorige in.

In 1621 werd op verzoek van de overluiden van 't schoenmakers- en 't schoenlappersgilde bepaald, dat men voortaan geen nieuwe schoenen voor oude ter markt mocht brengen en verkoopen, tenzij er een oude zool binnen of buiten aan was; verder dat schoenlappers, die niet vrij waren, geen zoodanig werk als in 't bovenstaande artikel was vervat, mochten maken, vóór zij aan 't gilde der schoenmakers 30 st. hadden betaald; eindelijk, dat schoenmakers, als ze tot armoede of „decadentie" vervielen, het schoenlappen niet mochten uitoefenen, voor en aleer ze in de bos der schoenlappers 30 st. hadden betaald[2]).

Uit de eerste bepaling kan men zien, dat 't mogelijk was nieuwe schoenen te leveren goedkooper dan oude. Kunnen die goedkoopere nieuwe door anderen dan door beunhazen op de hierboven genoemde wijze zijn vervaardigd?

In 1625 moest nog weer eens worden bepaald, dat niemand van nu af de schoenmakersnering openlijk mocht doen, voordat hij gebleken was poorter en gildebroeder te zijn.

2. Peltiers en Bontwerkers.

De *peltiers en bontwerkers* waren tot het jaar 1613 in één gilde met de appelkoopers vereenigd.

Deze op het eerste gezicht volkomen onverklaarbare samenkoppeling van een zuiveren kleinhandel met een volkomen afwijkend ambacht moet misschien aldus verklaard worden. In de eerste helft der vijftiende eeuw[3]) bezat een der godsdienstige broeder-

1) Medegedeeld door van Rees, Geschiedenis der Staathuisk. I p. 138.
2) Ordonnantie van 1621, art. 1, 2 en 3.
3) De perkamenten codex dagteekent van 1413 (zie Breen, Inleiding p. VII), maar de straks te noemen keur van het St. Jansgilde is later bijgeschreven en kan dus dagteekenen uit de jaren 1413—1452.

schappen te Amsterdam, het Sinte Jansgilde, het recht van de maat, met door de stad gebrande tonnen en „cubben", voor allerlei fruit. In het vierde artikel van de eerste wilkeuren dezer broederschap [1]) wordt nu de verkoop in het klein van bontwerken, pelzen, appelen en (ander) fruit beperkt tot de broeders van dit gilde. De verklaring van de samenvoeging van zoo heterogene artikelen is misschien hierin te zoeken, dat beide waren in hoofdzaak door dezelfde personen te Amsterdam werden aangevoerd, door boeren bv., en dat dezelfde lieden soms in beestevellen en vruchten handelden. Wellicht ook was de bedoeling dezer samenvoeging slechts, de inkomsten van de godsdienstige broederschap grooter te maken. Deze inkomsten bestonden zeker voor een belangrijk deel in de huur voor de vruchtenmaten — één groot per week voor de gildebroeders, één groot per dag voor niet-gildebroeders — en daarnaast uit het derde deel der boeten op overtreding van de artikelen. Deze artikelen, aan art. 4 voorafgaande, hielden namelijk in, ten eerste, dat geen vreemdeling — „gaste" — fruit slijten of verkoopen mocht binnen de stad, dan bij „cubben" en tonnen, dus in het groot; ten tweede, dat niemand fruit in de schepen, die het aanvoerden, mocht meten dan met de reeds genoemde gemerkte maten; alleen voor zijn eigen huis mocht hij kleinere maten gebruiken [2]). Verder moest iemand, die de gebrande maten gebruikte, een pand voor dit gebruik „zetten" en ze iederen avond weer in het huis, waar ze bewaard werden, neerzetten [3]).

Het Sint Jansgilde was dus oorspronkelijk een der zuivere kleinhandelsgilden, dat echter den groothandel in de bedoelde waren — zie art. 3 — niet belemmerde.

In 1456 of begin '57 verkreeg [4]) het Sinte Jansgilde een uitgebreider recht van de kleine maat — vierendelvaten of daarbeneden —, ook voor andere waren dan fruit, namelijk „gort, sout, mout, meel of andere wair", zoodat het toen hèt eigenlijke kleinkramersgilde was geworden.

1) Breen, p. 23. Keurboek A. 1e ged. XXXVIII*.
2) Art. 2 dezer keur.
3) Art. 3 dezer keur.
4) Breen, p. 53. Keurboek A. 2e ged. XVIII.

Dan echter verliezen wij het gilde uit het oog; wij hebben bij de kleinkramers gezien, dat dezen langzamerhand, in den loop der 16e eeuw waarschijnlijk, feitelijk geheel los van elken gildeband waren geworden.

Slechts de fruitverkoopers en bontwerkers schijnen in een broederschap vereenigd te zijn gebleven.

In 1613 kwam aan dezen eindelijk onhoudbaar geworden toestand een einde, en werd een reeks bepalingen uitgevaardigd om het bontwerkers-ambacht nu beter te beschermen [1]).

Om in 't gilde te komen, moest men twee jaar bij één meester gearbeid hebben; het was den meesters verboden meer dan één leerjongen tegelijk „op te zetten" en te leeren. Zij mochten elkanders knechts niet onderhuren.

Belangrijker zijn de bepalingen omtrent den handel in de grondstof.

Wie honderd of meer vellen koopt, betaalt aan 't gilde 1 st. van de honderd [2]).

Het werd den kramers verboden ruig, wit pelsersleer bij 't vel, dozijn of halfdozijn (dus in 't klein) uit te slijten tenzij ze gildebroeders waren. Wel mochten de kramers dit in 't gros doen [3]).

Ook mochten alleen gildebroeders schaapsvellen en andere vellen uit 't slijk koopen, om ze weder te verkoopen; uitgezonderd bleven weer de Oostersche en andere uitheemsche schaapsvellen, die over zee kwamen en die te voren altijd vrij waren geweest [4]).

Alleen gildebroeders mochten vellen, 't ambacht van de peltiers aangaande, touwen, of „getout" uitsnijden, verwerken of bij 't stuk verkoopen [5]).

Dit wat betreft den handel in de grondstof; men ziet, alleen de groothandel in Oostersche vellen bleef vrij.

Niemand mocht verder kleeren, tabberden enz. voeren, dan alleen wie 't gilde gewonnen had [6]).

Geen gildebroeders mochten eenige vellen, 't peltiersambacht concerneerende, touwen of bereiden voor burgers of kooplieden om binnen de stad weer uit te slijten of te verkoopen [7]).

1) Noordkerk p. 1400.
2) Ordonnantie van 1613, art 4.
3) Idem, art. 5. 4) Idem, art. 6. 5) Idem, art. 7. 6) Idem, art. 8. 7) Idem, art. 9.

Dat het heel moeilijk viel deze reeks van bepalingen te handhaven en den handel en de bereiding van vellen werkelijk tot de gildebroeders te beperken, spreekt van zelf, en blijkt uit de keuren, die kort daarop nieuw moesten worden uitgevaardigd.

In 1620 werd in een ordonnantie vastgesteld, dat de overluiden knechts mochten bekeuren, die, onvrij zijnde, in burgershuizen gingen werken. De boete was drie gulden [1]).

Geen knechts van peltiers, bij hunne meesters werkende, mochten eenig velwerk, bereid of onbereid, koopen of verkoopen „door haar selfs of door andere, om voor haer selfs te verwerken, of getout of ongetout te verkoopen"; de straf was verbeurte van de vellen [2]).

De beunhazerij tierde hier dus ook welig.

In 1621 werd bepaald, dat handschoenmakers, die in hun werk bont gebruikten, 3 g. in eens aan 't gild moesten betalen.

De bepaling omtrent onvrije knechts in de huizen der burgers werkende werd weer verscherpt; de overluiden mochten onderzoek naar hen doen en de boete werd verdubbeld [3]).

Technische bepalingen tegen verven en vervalschen werden mede verscherpt.

De verhouding tusschen meesters en knechts, was reeds blijkens de keur van 1620, niet zeer vriendschappelijk in dit vak.

In 1620 was een bepaling uitgevaardigd tegen knechts, die door rebellie of moeielijkheden, vóór den overeengekomen tijd van hun meesters wegliepen.

In 1621 werd wegens de groote „moeite" en twist tusschen meesters en knechts bepaald, dat de meester bij 't aannemen van knechts de conditiën van aanneming aan de overluiden moest opgeven, opdat daarover geen misverstand kon bestaan.

In 1625 werd den overluiden toegestaan, ten allen tijde in alle winkels een onderzoek in te stellen, welke pelterijen daar werden gebruikt, om bedrog te voorkomen.

In 1626 werd de verhouding tusschen dit gilde en de kleerkoopers (zoowel van nieuwe als van oude kleeren) nader geregeld, door de

1) Ordonnantie van 1620, art. 3.
2) Idem, art. 5.
3) Idem 1621, art. 2.

bepaling, dat de laatsten wel kleeren met bont gevoerd mochten verkoopen, maar geen kleeren, oud of nieuw, met bont zouden mogen voeren, maar gehouden zouden zijn dit door de pelletiers te laten doen.

3. Zeemleerbereiders.

De *zeemleerbereiders* kregen in 1621 voor de eerste maal een ordonnantie en werden tot een gilde vereenigd [1]), hoewel eerst in een ordonnantie van 1640 gezegd wordt: „goedgevonden de Spaensleerbereiders en leertouwers, mitsgaders personen, die het leer bereiden, en mede die het in open winkel hier verkoopen, al t'samen te brengen ende te ordonneeren onder een gilde".

Toch draagt de ordonnantie van 1621 het karakter van een gildekeur.

Niemand mag 't ambacht opstellen, vóór hij gildebroeder is, opent de rij der bepalingen.

Uit artikel 2 schijnt te blijken, dat het gilde voornamelijk twee soorten van personen omvatte, wier bedrijf niet altijd samenging: degenen, die de molens gebruikten om leer daarop te laten bereiden en „die vensternering doen en met de soort verkoopen of met het dozijn of met het stuk", winkeliers dus.

Het was den zeemleerbereiders slechts geoorloofd, één leerjongen tegelijk te houden, die vier jaar bij één meester moest gediend hebben, eer hij zelf 't ambacht mocht opzetten (art. 9); wanneer echter de leerjongen twee jaar bij den meester was geweest, mocht deze een tweeden aannemen.

Het gilde omvatte ook knechts en deze, die hun ambacht hier geleerd en hun meester voldaan hadden en daarbij jaarlijks aan 't gilde bijdroegen, moesten door de meesters geprefereerd worden boven vreemde knechts.

Blijkbaar waren dit dus knechts, die de meesterij hadden kunnen opzetten, indien hun daartoe niet 't geld ontbroken had.

Wat de bescherming van het ambacht aangaat, de bepalingen daaromtrent zijn niet talrijk.

1) Noordkerk p. 1352.

De voornaamste is, dat niemand kalfsvellen bij 't stuk of uit het slijk mocht koopen, die geen gildebroeder was. Dit dus tot behoorlijke voorziening van het ambacht met de grondstof.

De gildebroeders moesten daartoe iets betalen aan 't schoenmakersgilde.

VI. Kleedingnijverheid.

1. Kleermakers.

De *kleermakers* of *snijders* treffen wij in de oudste keur op dit bedrijf, uit het jaar 1475, met de droogscheerders vereenigd aan in het St. Niclaes-gilde [1]).

Gelijk bij alle ambachtskeuren uit de 15e eeuw is de overweging ook hier weer, dat de goddelijke dienst door de bepalingen beter zal worden geregeld.

Voor beide bedrijven wordt bepaald, dat ze voortaan nog slechts door poorters en gildebroeders als meester mogen worden beoefend. Voor de droogscheerders gold bovendien nog, dat niemand het ambacht zou mogen doen, eer hij een jaar lang voor knecht en een jaar lang voor meesterknecht gewerkt had [2]).

Een bepaling omtrent de knechts luidt, dat, indien een knecht bij een meester zekeren tijd „besteedt" was, hij zijn tijd moest uitdienen of met verlof van zijn meester heengaan, „sijn meesters gemode hebben". Liep hij vóór dien tijd weg, dan mocht geen andere meester hem te werk zetten, vóór hij zijn ouden meester voldaan had [3]).

Men ziet, dat de bepalingen van deze oudste ordonnantie weer, als gewoonlijk, uiterst weinig vaststellen en eigenlijk nog volstrekt geen beschermend karakter dragen, want 't intreegeld, dat iemand, van buiten de stad komende, moest betalen, om 't gilde te mogen winnen, rekenen wij hier zoo min als elders tot de tegen concurrentie beschermende bepalingen [4]).

1) Breen, p. 97, Keurboek A, CLIV.
2) Keur CLIV art. 1, 3, 5.
3) Idem art. 7.
4) Idem art. 1.

Een nieuwe groote ordonnantie voor de kleermakers treffen wij dan eerst weer een eeuw later aan, in 1589. Het vak werd daarbij opnieuw afgesloten voor wie geen gildebroeder was en zijn proef niet had gedaan. De ordonnantie hield tegelijk in, dat wie geen gildebroeder was, geen buiten de stad gemaakte lakens bij de el mocht uitsnijden, welke bepaling reeds in de oudste keur mede voorkomt; natuurlijk gold dit verbod [1]) niet voor de droogscheerders, die laken verkochten.

De weduwe van een kleermaker mocht nu met een meester-knecht de zaak voorzetten, maar zij bleef verantwoordelijk voor de handelingen van den knecht.

Tot bescherming van de gildebroeders komen een aantal nieuwe (?) bepalingen voor.

Streng waren vooral die, welke gericht waren tegen oude kleerkoopers en uitdraagsters: oude kleerkoopers mochten geen kleeren verkoopen, nieuwe of oude, voor zij 't gild der snijders voldaan hadden, evenzoo de lakenkoopers [2]).

De overluiden van het snijdersgilde hadden het opzicht over de uitdraagsters, opdat deze geen werk door onvrije meesters binnen of buiten de stad lieten maken [3]).

Lakensche-handschoenen- en kousenverkoopers, allen die met de schaar hun werk sneden, moesten evenals de lakenverkoopers het gilde voldoen [4]).

De wollenaaisters mochten binnen noch buiten de huizen snijden, tenzij zij het gilde voldaan hadden naar behooren, en dan mochten zij nog alleen kinderwerk maken [5]).

Tegen onderlinge concurrentie dienden verschillende gewichtige bepalingen.

Ten eerste moest, zoolang een andere gildebroeder voor geleverd werk niet betaald was, een meester, werk van dien wanbetaler

1) Ordonnantie van 1589 art. 5, bij Noordkerk p. 1304
2) Idem art. 13.
3) Idem art. 14.
4) Idem art. 15.
5) Idem art. 16.

krijgende, dit den gildeknecht in bewaring geven, tot de eerste meester betaald was [1]).

Gildebroeders mochten buiten hun winkels geen kousen of kleeren verkoopen dan alleen op Maan- en Vrijdagen [2]).

Maar verreweg het belangrijkste was, dat geen meester noch in zijn winkel, noch elders op één en denzelfden tijd meer dan 10 knechts en één leerling in zijn werk mocht hebben [3]).

Ongetwijfeld trachtte men daarmee ook in dit vak de ontwikkeling tot een grooter bedrijf, 't zij als manufactuur, 't zij door huis-industrie te belemmeren.

Om de meesters te behoeden voor 't heengaan van knechts in den druksten tijd, werd den knechts eenvoudig verboden in de veertien dagen vóór hoogtijden van den meester weg te gaan [4]).

Blijkbaar vonden er in het vak eenige jaren later bewegingen der gezellen plaats, waarschijnlijk ter bekorting van den arbeidsdag, en schijnen verschillende meesters ook te hebben moeten toegeven, doch zij geraakten daardoor in strijd met de gelijkheid van arbeids-voorwaarden, die 't doel der kleine producenten was, en zoo kwam het verbod voor de meesters (patroons) tot stand, geen knechts te mogen aannemen, die niet wilden werken volgens 't oude gebruik, d. i. in den zomer 's avonds, zoolang zij zien konden [5]).

De booze meester, die andere of betere arbeidsvoorwaarden aan zijn gezellen toestond, kon gestraft worden met een der zwaarste straffen, drie maanden het ambacht niet te mogen uitoefenen.

Intusschen was de beunhazerij ook hier moeilijker te bestrijden. In 1599 was reeds weer een reeks bepalingen noodig.

Wie, zijn meestersproef niet gedaan hebbende, bevonden werd een winkel opgezet te hebben of in eenige huizen te werken, zou behalve de boete van 24 st. in 't reeds genoemde artikel bepaald, ook binnen den tijd van $\frac{1}{4}$ jaar zijn proef niet mogen doen. Men kan niet zeggen, dat deze bepaling er bizonder afschrikwekkend uitziet [6]).

1) Ordonnantie van 1589, art. 7.
2) Idem art. 17.
3) Idem art. 19.
4) Idem art. 20.
5) Ordonnantie van 1597.
6) Ordonnantie van 1599, art. 1.

De uitdraagsters moesten bewijzen, dat het door haar verkochte werk door vrije meesters was vervaardigd [1]).

Als ampliatie van 't 19e artikel omtrent de knechts diende, dat niet meer dan één meester winkel zou mogen houden in één huis [2]).

De gezellen schenen nog altijd zich niet bij den arbeidstijd te kunnen neerleggen; om hierin te voorzien werd bevel gegeven, dat alle gezellen 's morgens van elf uur tot twaalf uur vrij zouden hebben [3]).

In 1621 doet nog een bepaling zien, hoezeer de nering tot beunhazerij als van zelve dreef: gildebroeders mogen van nu af buiten hun huis of winkel geen knechts in hun werk zenden en gebruiken (onder welk voorwendsel ook), op een boete van 3 gul. telken reize, terwijl de knechts of gasten als onvrije bekeurd zouden worden.

Was dit een verordening om den „onvrijen" arbeid in huisindustrie beter te kunnen nagaan en bestrijden, of zagen zelfs gildebroeders er voordeel in hun eigen beschermende bepalingen te overtreden?

Het is wel zeker, dat ook in het kleermakersbedrijf, gelijk bij de schoenmakers en, zooals wij weldra zullen zien bij de hoedemakers, reeds op het eind der 16e eeuw sommige bedrijven bezig waren zich tot den manufactuurvorm of het grootere bedrijf met huisarbeid te ontwikkelen, en dat men trachtte die natuurlijke ontwikkeling te belemmeren. Dat desondanks het ontstaan van grootere winkels niet kon belet worden, wordt bewezen door het feit, dat men in 1655 reeds genoodzaakt was de beperking omtrent het aantal gezellen op te heffen.

2. Wollenaaisters.

De *wollenaaisters*, die zekere punten met de kleermakers gemeen hadden, waren evenwel in 1579 tot een afzonderlijk gilde vereenigd [4]). Bij 't eerste punt van den brief werd 't ambacht afgesloten voor wie 't gildegeld niet had voldaan; verder werd voor degenen,

1) Ordonnantie van 1599, art. 3.
2) Idem art. 4.
3) Idem art. 5.
4) Noordkerk p. 1307.

die 't ambacht van naaister wilden „opzetten", een proef vereischt, d. w. z., indien iemand een winkel wilde opstellen of in iemands huis wilde werken „van nieuw laken of ander nieuw stof vrouwenwerk".

Dit was dus de omschrijving van het bedrijf der wollenaaisters. In artikel 9 wordt hierbij ook nog genoemd het maken van laken handschoenen, mutsjes of kousen „op de koop" (voor het debiet).

De naaisters, die niet haar proef gedaan hadden, mochten alleen oude en gedragen kleeren vermaken en verstellen en voor kinderen wat anders daarvan maken.

Het gilde nam een geheel ondergeschikte plaats in ten opzichte van de kleermakers, en van bizondere beschermende maatregelen is dan ook geen kwestie.

3. Hoedemakers.

De *hoedemakers* werden eerst in 1621 tot een gilde vereenigd [1]).

De overweging van de ordonnantie zegt: omdat onder de gemeene vilthoedenmakers binnen deze stad groote disorder en ongeregeldheid is, zoo wegens kwesties en misverstanden, tusschen meesters en knechts voorvallende nopens werk, leertijd enz. als ten aanzien van de vreemde hoedemakers, die met slechte en ondeugdelijke vilten de vilt-handeling ganschelijk ten instal brengen en de reputatie, die de stad had wegens 't maken van goede en sterke vilten, grootendeels verminderen.... vinden de heeren het goed, 't voorsz. hoedemakersambacht tot een gilde te brengen.

Vóór dien tijd was dus 't hoedemaken in Amsterdam een geheel ongeregelde, vrije (in liberalen zin) nijverheid, die blijkbaar reeds aardig op weg was tot den manufactuur-vorm aan te groeien, aangezien wij enkele jaren later een bedrijf met 24 knechts in Amsterdam aantreffen.

De bepaling, dat het elken meester vrij zou staan met zooveel knechts te werken, als hij wilde, opende zelfs de ordonnantie van 1621 [2]).

Waartoe die uitdrukkelijke verzekering, terwijl men in andere

1) Noordkerk p. 1262.
2) Ordonnantie van 1621, art. 1.

gilden omtrent het aantal knechts niets bepaalde (bv. bij de in 1621 mede tot een gilde vereenigde zeemleertouwers)? Vermoedelijk zal reeds toen een sterke strooming onder de hoedemakers zijn geweest om de bedrijven te beperken, ten einde zoo de enkele grootere den nek te breken, maar zal de invloed van die enkele grootere in 1621 nog te veel gewerkt hebben, dan dat men tot beperking van alle bedrijven reeds durfde overgaan. Eerst 4 jaar later gelukte dit, zooals wij zullen zien.

Een meester mocht volgens de ordonnantie van 1621 niet meer dan twee leerjongens hebben, om aan de „booge of walkbank" te laten werken [1]).

Leerjongens moesten 4 jaar uitdienen bij één meester.

Degenen, die zich nieuw als meesters wilden vestigen, moesten bewijzen, dat zij hun leerjaren „voldaan" hadden, en een proef afleggen in 't viltmaken [2]).

In 1622 werd bepaald, dat ook knechts 4 jaar lang bij één meester moesten hebben geleerd.

In 1623 werd Zondagsarbeid verboden.

Eindelijk kwam in 1625 de reactionnaire bepaling in de wereld, dat de hoedemakers in 't vervolg niet meer dan 6 knechts houden mochten, uitgezonderd één manufacturier, Hans Lenaertsz, die gedurende zijn leven 24 knechts mocht behouden.

Zeven jaar later, in 1632, werd het maximum-aantal op 8 gesteld, en bovendien werd in dat jaar den meesters toegestaan allerhande knechts van welke nationaliteit ook te werk te stellen.

Aangezien later in de 17e eeuw het groote bedrijf in deze industrie geheel de overhand kreeg, is het wel niet gewaagd, de bepaling van 1625 reactionnair te noemen.

VII. Voedingsindustrieën.

Degenen, die zich met de bereiding en den verkoop der voedingsmiddelen, speciaal de voornaamste, brood, bier en vleesch, bezig

1) Ordonnantie van 1621, art. 2.
2) Idem, art. 5 en 7.

hielden, waren natuurlijk al zeer vroeg aan toezicht onderworpen, omdat het belang van allen in den ruimsten zin bij hun bedrijf betrokken was en de stedelijke overheid, die zich als vertegenwoordigster van het gemeene belang voelde, al vroeg haar aandacht aan hen wijdde, niet in de eerste plaats als warenproducenten, maar als leveranciers van de burgerij.

Bier en brood, beide de twee eerste voedingsmiddelen der middeleeuwen, waren dan ook in Amsterdam in de 15e eeuw nauwkeurig onder toezicht gesteld. Wij hebben gezien, dat de oudste ordonnantie op de brouwerij zelfs betrekkelijk zeer weinig rekening hield met het speciale belang der brouwers [1]).

1. Bakkers.

De *bakkers* kregen hun eerste keur in 1477 en daarbij werd de broodprijs aan de bizondere willekeur der producenten onttrokken en eens voor al afhankelijk gesteld van den graanprijs op de wereldmarkt, mag men wel zeggen, want zoo eene dan was de graanhandel van Amsterdam reeds toen wereldhandel. Het roggebrood van vol gewicht zou voortaan voor niet meer penningen verkocht worden, dan het last rogge Rijnsche guldens deed [2]). Weldra wordt dan, als noodzakelijke aanvulling, ook het gewicht van het roggebrood vastgesteld, en wel op 12 pond [3]).

Natuurlijk kon van dezen prijs in bizondere omstandigheden worden afgeweken; maar in hoofdzaak bleef deze regeling de volgende eeuwen in wezen.

Door een keur van 1481 [4]) kunnen wij een blik slaan in de wijze van broodverkoop, zooals die toen gebruikelijk was. Den bakkers wordt er gelast, het brood, zooals van ouds de gewoonte was, „op hoere veinster te coop houden leggen"; deden zij dit niet, dan liepen zij gevaar hunne nering te verbeuren. Duidelijk blijkt uit een dergelijke bepaling, hoe het bakkersbedrijf als van zelf, door het eenmaal ingestelde toezicht, hoe langer hoe meer een soort communaal karakter verkreeg.

---

1) Zie hiervóór p. 51.
2) Breen, p. 123, Keurboek A, CXCIII, Oct. 1477.
3) Breen, p. 143, Keurboek A, CCXXV, Juli 1479.
4) Breen, p. 163, Keurboek A, CCLXXVIII.

In 1483 en '84 komen dan uitgebreidere keuren op 't gewicht, en die de geheele industrie regelden, dit als 't ware semi-communale karakter van de bakkerij-nering bevestigen. Broodwegers werden ingesteld, die tot keurmeesters van graan en baksel aangesteld, tevens zetters van wicht en prijs waren [1]).

Geen korendrager mocht graan dragen naar des bakkers huis, vóór hij den broodwegers een monster daarvan getoond had, om te bepalen, of 't goed genoeg was om te bakken; elke bakker mocht slechts van één graansoort tegelijk brood bakken, niet van gemengd meel, en hij mocht niet meer „kornell of zeemelen" in 't tarwebrood mengen, dan „dieselve tarwe(e) in hoere substancie begrepen heeft"; elke bakker moest verder voortaan een teeken hebben, om op elk brood te zetten en dit teeken den broodzetters aanbrengen.

Natuurlijk werd er nog een massa brood door de bakkers slechts gebakken, nadat het bereid was door degenen, die het wilden consumeeren; daarom moest ook een ieder, die zijn brood bij den bakker liet bakken, hierop een vast teeken aanbrengen.

Ten slotte bleef de verkoop van brood, dat niet aan al deze dwingende contrôle-bepalingen was onderworpen, op Maandag voor een ieder, ook voor niet-stedelingen vrij, doch slechts op de markt, en wel, zooals het in de keur heet, „alsoe dit een coopstede is". Op dien dag moest een ieder, staat er verder, maar uit zijn oogen kijken, wat men hem in handen stopte.

Mocht een van de bakkers bezwaar maken om op deze bezwaarlijke voorwaarden zijn bedrijf voort te zetten, dan zou hij een jaar lang zijn nering moeten derven.

In 1530 wendden zich de bosmeesters van de bakkers tot de regeering met het verzoek hun zekere artikelen toe te staan om de arme bos beter te onderhouden [2]).

In het, tusschen deze ordonnantie en de hiervoor behandelde, verloopen tijdvak schijnt er dus een broederschap met daaraan verbonden armenbos, onder patronaat van St. Ober, tot stand te zijn gekomen; in 1486 althans, weten wij beslist, bestond een dergelijke

1) Breen, p. 204, Keurboek A, CCCCII, Ao. 1484.
2) Ordonnantie van het St. Obergild van 1530, Noordkerk p. 1181 art. 1.

broederschap of gilde nog niet, daar in de reeds meermalen vermelde lijst der broederschappen van dat jaar de bakkers niet worden genoemd.

In deze ordonnantie treffen wij eenige beschermende bepalingen voor de bakkers zelf aan; maar bijna niet van beteekenis.

Niemand mocht ovens zetten of opstellen om te bakken, tenzij hij 't ambacht van de bakkerij voldaan, en de bosmeesters bevredigd had. Vreemd brood of meel mocht binnen de stad Amsterdam, noch in 't openbaar, noch in 't heimelijk verkocht worden dan alleen 's Maandags en op vrije marktdagen [1]).

Er bestonden reeds brood- en meelslijters, die zelf niet bakten, maar enkel winkeliers waren; dezen moesten een bijdrage aan de bos geven, op pene van verlies van nering [2]).

Naast de beschermende bepalingen komt echter ook deze voor: brood, dat te licht bevonden is, wordt verbeurd verklaard ten behoeve der armen in een bepaalde wijk [3]).

In het laatst der 16e eeuw schijnt de concurrentie van het vreemde brood zeer erg te zijn geworden, en in 1601 achtte de regeering het noodig in dezen maatregelen te nemen.

In dat jaar werd verboden, dat iemand, wie het ook was, poorter, inwonende, vreemdeling, binnen de stad vreemd brood zou verkoopen dan alleen op marktdagen en andere vrije dagen, en op de plaatsen, waar men „de beschuitmate is houdende" en op geen andere plaatsen, terwijl niemand met vreemd brood of in de stad gebakken brood langs de straten mocht loopen. 't Vreemde brood werd bovendien, wat gewicht aangaat, onderworpen aan 't gewone stadstoezicht.

Verder werd den bakkers verboden in 't vervolg het brood thuis te doen bezorgen: klaarblijkelijk een op verzoek der bakkers gedane poging om deze hun door de klanten afgedwongen nieuwigheid, waardoor de kosten voor het bedrijf vermeerderd werden, tegen te gaan.

In 1604 was reeds een vernieuwing van deze keur noodig; in een uitvoerige inleiding motiveert de regeering haar optreden; uit die inleiding blijkt, hoe algemeen het kwaad was. Aangezien, heet

1) Ordonnantie van 1530, art. 4.
2) Idem, art. 4. 3) Idem, art. 6.

het, het vreemde brood op de marktdagen en gedurende de geheele week secretelijk in groote hoeveelheid te koop gebracht wordt, en op dit brood zoo goed toezicht niet kan genomen worden als op 't binnen de stad gebakken brood, waardoor de koopers niet zulk goed brood krijgen als behoort; aangezien bovendien de gemeene bakkers, die alle burgerlijke lasten dragen, in hun nering verkort worden, overmits ze hun brood zoo goedkoop niet kunnen geven, als het buitenbrood verkocht wordt, doordat dit veeltijds van zoo goede substantie niet is, om al deze redenen wordt verboden, dat iemand na eenigen tijd hier ter stede te koop zal mogen brengen of verkoopen eenig week brood, buiten de stad van tarwe gebakken.

Dit zou dus een zeer reëele bescherming voor de bakkers geweest zijn — al was bescherming van hun productie dan ook niet 't hoofdmotief —, indien deze keur den invoer van vreemd brood had vermogen te verhinderen. Hoe weinig dit het geval was, leert ons de ordonnantie van 1617, waarin de omvang van den broodinvoer, met name uit de Waterlandsche dorpen, Wormer, Gisp enz. weer als kolossaal wordt voorgesteld.

Uit die ordonnantie blijkt, dat de bakkers uit die dorpen in de eerste plaats zich niet hielden aan het voorschrift, op marktdagen alleen vóór 2 uur te verkoopen, en dat zij vervolgens het niet verkochte brood in kelders en op andere plaatsen opsloegen en dit dan door makelaars en andere tusschenpersonen zochten te verkoopen en aan de burgerij uit te slijten.

Een sterk voorbeeld dus, hoe de economische behoefte de enge gildebanden met geweld doorbrak.

Het hier vermelde werd natuurlijk alles verboden, maar reeds in 1621 was een ampliatie van de keur noodig, waarbij aan beschuitbakkers van Wormer, Gisp enz. verboden werd, brood binnen de stad te laten vernachten, terwijl in 1624 't zelfs noodig was, aan binnenbeschuitbakkers, burgers of wie dan ook, te verbieden, beschuit en brood van die van Wormer enz. te koopen, met het doel het weder te verkoopen.

Dertig jaar later moest men 't zelfde nog weer uitdrukkelijk verbieden, toen mede voor scheepsbeschuit!

Zoo blijkt ook bij dit bedrijf duidelijk in denzelfden tijd als bij

vele andere, nl. in de eerste helft der zeventiende eeuw, een neiging in de wetgeving om de buitensteedsche concurrentie zoo mogelijk geheel te niet te doen, al waren ook hier de economische behoeften der zich snel ontwikkelde groote stad geheel in strijd met deze reactionnaire pogingen.

2. Vleeschhouwers, visch- en wildhandelaars. [1])

De vleeschhouwers en hun bedrijf stonden onder even sterk stedelijk toezicht als het bakkersbedrijf. Wij zullen zien, hoe gering zij daarentegen als producenten en verkoopers werden beschermd, ja hoe zij zelfs in 't laatst der 16e eeuw practisch een poos lang aan een onbeperkte concurrentie van vreemden werden blootgesteld.

Reeds in de oudste collectie keuren, welke bewaard is gebleven, treffen wij bepalingen omtrent de vleeschhouwers en vischverkoopers aan, bepalingen, die dus van vóór het jaar 1413 moeten dagteekenen [2]).

Uit deze bepalingen [3]) blijkt in de eerste plaats, dat reeds toen een stedelijk toezicht op den vleeschverkoop bestond, maar verder, dat er toen van een bescherming der poorters of beperking van het bedrijf tot hen alleen geen sprake is. De keur toch houdt in, dat ieder, „*tsy poirter of gaste*", die een rund slachten wilde, dit moest toonen aan twee gezworenen van de stad, en was het rund van den vreemdeling goedgekeurd en geslacht, dan moest deze „sijn marckt houden."

Geen vleeschhouwer mocht „groen vleysch" op zijn venster ten toon spreiden of op zijn bank verkoopen, „ongesprenghet" (d. i. ongezouten) langer dan drie malen (d. i. etmalen).

Niemand mocht schapen of lammeren opblazen, als hij ze slachtte.

Uit de keur „van de vischcopers, vischmarcte ende van den voghelen te vercopen", blijkt evenmin iets van een monopolie van dit bedrijf voor poorters of broeders der toen reeds bestaande

---

1) Wij vatten hier deze verschillende bedrijven onder één rubriek samen, omdat er in vele gevallen geen duidelijke scheidingslijn — vooral in de keuren — tusschen hen is waar te nemen, en omdat de vleeschhouwers en vischkoopers blijkbaar in de 15e eeuw tot een zelfde broederschap behoorden; zoo in de gildenlijst van 1486, waar zij samen worden opgeroepen in den stoet ter verwelkoming van den „Koning der Romeynen", Maximiliaan, zoo ook in keurboek A, CCCCLX, Breen p. 232; zie hierna p. 136

2) Zie Breen, Inl. p. VII.

3) Breen pag. 23 en 24, keurboek A, 1e ged. XXXIX en XL.

broederschap [1]). Immers ook hier vinden wij een bepaling, „dat enich gaste of poirter, die vissche an der marct bringhet, die zal die vissche zelve eenmale sliten, eer hij en vercoept zamenscoeps" (d. i. wel: bij den afslag). Verder treffen wij bepalingen aan, die het „toghen, vercopen noch in huyze zetten" van vogels en wild verbieden vóór een bepaald tijdstip, alsmede het „zamenscoeps" koopen van visschen of vogelen, „eer dat male ghedain wair."

De vinders, d. w. z. „der stede knechts", hadden ook hier 't toezicht op de waren, die verkocht werden. De kiem der latere bepalingen tegen voorkoop vinden wij in de bepaling, „nyemant en moet varen uter stede, eer tmale ghedaen is, om vissche te copen twisschen Yoerde, der Holensloet ende der meere" (d. i. in de naaste omgeving der stad).

In de volgende willekeur, die wij kennen, van 1463 [2]), wordt verboden, dat vreemde luiden dood vleesch binnen de stad brengen en dat voor versch vleesch verkoopen; willen zij vleesch hier verkoopen, dan moeten zij dit hier levend brengen en 't den vinders presenteeren, waarop zij 't op Maandag zullen mogen slachten, verkoopen en slijten, maar op geen anderen dag in de week.

Hier treffen wij dus reeds een monopolie van de vleeschslijterij aan voor de inwoners der stad, 't welk nog duidelijker blijkt uit 't tweede artikel: „dat geen man noch wijf vleisch by cleyne pennijncwart, dat is te weten niet min dan een half deel, vercopen noch slyten en sullen mogen, sy en sullen poirters, gildebroeders of gildesusters wesen"; geen beesten, die de vreemden „niet wel toe hoeren wille" verkoopen mochten, zouden zij mogen doen slachten, verkoopen en ter bank doen houden of door iemand anders doen slijten — al was deze ook een gildebroeder — dan alleen op den Maandag.

Deze ordonnantie moet ontegenzeggelijk dienen om den kleinhandel in vleesch — de uitslijterij — tegen vreemde mededinging te beschermen; ook hier was de Maandag weer de eenige dag, waarop

1) Uit Art. 9 van keur XL: „zo wie mit vloeten of mit enigherhande dinghe uptie Vischsteghe staet mit vissche, die zal 2 d. Hollans *Sinte Peters-ghilde* gheven, by eenre buete van 4 sc. Hollans, half tots *ghilden* behoef", blijkt het bestaan van het gilde.

2) Breen, p. 63, keurboek A, 2e ged., LXIII.

de „bueren" uit den omtrek vleesch in 't klein mochten verkoopen. Zij draagt trouwens 't karakter, van niet de eerste te zijn, die dit ten doel heeft.

In 1473 treffen wij dan een nieuwe ordonnantie aan op den vischverkoop [1]), waarbij ook een bepaling voorkomt omtrent het uitsnijden van „rammen of oyen" — dit wordt namelijk verboden —, welke keur, naar 't schijnt in veel geringere mate, nu toch ook de stedelijke vischkoopers eenigszins beschermt. Aan vreemde luiden wordt namelijk toegestaan in de stad hun visch te komen slijten en uitverkoopen en wel tweemaal, zonder de visch te doen afslaan [2]); daarentegen moest een ieder, die zalm in de stad bracht om deze te verkoopen, de eerste maal, dat hij in de stad kwam, den vinders te kennen geven, dat hij de zalm aangebracht had, en deze bij de eerste gelegenheid doen afslaan. Hij mocht niet langer de „merct houden" dan tweemaal. Hadden voorkoopers zalmen gekocht, dan mochten zij daarmee twee middagen de markt houden en niet langer. Allen, die zalm, bruinvisch, zeehond of steur „van anderen lude wegen" ontvingen en in den afslag brachten, mochten deze visch niet zelf mijnen of voor zich doen mijnen. Bracht een vreemdeling deze vischsoorten aan, dan moesten de vinders hem, zoowel als den kooper, een eed afnemen, dat de visch van te voren niet reeds verkocht was.

De vinders blijken dus nu de afslagers te zijn geworden.

In deze keur treffen wij ook ettelijke bepalingen aan, gericht tegen den voorkoop; de bedoeling der regeering was, dat de visch onmiddellijk uit handen van den producent overging in handen van den consument, en dat zoo mogelijk geen tusschenpersoon zich in dit proces mengde.

In 1475 werden de reeds bestaande ordonnanties op vleesch, visch, vogels en „andere eetbaere goeden" vernieuwd en uitgebreid [3]).

1) Breen, p. 87, keurboek A. CXXXVII.

2) Art. 1 luidt, dat vreemde luiden, die zelf hun visch willen komen slijten,.... „die sullen dieselve vissche selver slyten, uutsnyden ende vry vercoopen mogen een ygelijc sijn gading, sonder dieselve vissche te doen ofslaen, sonder verbueren, twe malen lange ende niet langer, up 2 sch. te verbueren."

3) Breen, p. 109, keurboek A. CLXVIII.

Natuurlijk komen hier een aantal van de oude bepalingen terug, doch er zijn ook nieuwe.

In de eerste plaats treffen wij aan een algemeen verbod van den voorkoop van „enyge eettelwair" [1]) binnen een halve mijl van de stad, vóór de klok negen had geslagen.

Het artikel omtrent de zalm (zie boven) wordt eenigszins gewijzigd in dezen zin, dat iemand, die voor de eerste maal zalm aanbrengt, deze op den eersten afslag moet brengen, „ten waere sake, dat hy se selver uutsnyden ende vercoepen woude sonder ofslaen" [2]).

Weer wordt verboden, dat iemand zijn eigen visch, „off dair hy pairt ende deell an heeft", zelf zal mijnen of doen mijnen.

Omtrent het vleesch wordt nieuw bepaald, dat niemand een rund mag slachten, om het vleesch uit te slijten, vóór dat de vinders dit dier gekeurd hadden, en opnieuw o. a. dat geen vleeschhouwer op zijn venster of bank versch vleesch langer dan een bepaalden tijd mocht uitstallen. Dit waren alle bepalingen in 't belang der consumenten.

't Zelfde geldt van de artikelen omtrent den verkoop van tamme vogels, die niet dood verkocht mochten worden of ter markt gebracht.

Ja, de ordonnantie strekt zich zelfs uit over „coocte spyse", „gesoden en gebraden"; straf werd gesteld op het verkoopen daarvan, indien deze niet „goet noch bequaem en wair te eten, ende gebrec hadde van ruken off anders".

Ten slotte wordt een boete gesteld op het verkoopen van boter, die niet haar volle gewicht had.

Onder de bepalingen omtrent den afslag uit 't jaar 1484 [3]) is eigenlijk alleen nieuw en van belang deze, dat zalm, zeehonden, bruinvisch of „dierghelijck, die uter zee comen", niet uit de stad mochten gevoerd worden, eer ze op den afslag waren geweest.

In 1488 eindelijk worden beide bedrijven van vleeschhouwers en vischverkoopers afgesloten voor wie geen lid wilde worden van het

1) Dit verbod dateerde trouwens reeds minstens van 1465: Breen, p. 69, keurboek A, XC.

2) Toegevoegd is nog: „Met (?) niet langer die merckt dairmede te houden dan die eerste twee male".

3) Breen, p. 207, keurboek A, CCCCIII.

St. Petersgilde; in dat jaar verschenen de overluiden van het „Vleyschouwers- en Vyschcopersghilde" met het verzoek om nieuwe punten te mogen ontvangen, ten einde hun gilde en den goddelijken dienst beter te kunnen onderhouden [1]). Overigens zijn de bepalingen van dezen brief niet veelzeggend; het voornaamste is wel, dat zij over meer inkomsten de beschikking kregen door de boeten, die hun werden toegestaan. Daarbij is o. a. deze, dat waterschepen, uitvarende op heilige dagen, een 1/2 st. aan 't gilde verbeuren.

In April 1492 wordt een maximum-prijs voor den verkoop van zalm in 't klein vastgesteld [2]), en nog in 't zelfde jaar komt een nieuwe ordonnantie op de visch en de vischmarkt tot stand, welke inhoudt, dat niemand voortaan visch zal mogen verkoopen dan op de vischbanken ter vischmarkt, die een ieder moet huren.

Een uitzondering wordt gemaakt voor degenen, die van buiten komen met riviervisch, en degenen, die van buiten komen met „buytenvisch" (d. i. wel zeevisch); voor hen worden andere standplaatsen aangewezen. Bij gevolg wordt nu voor de poorters-gildebroeders het huren van een stedelijke vischbank verplichtend gesteld.

Alle visch, die binnen de stad kwam, moest oogenblikkelijk, zoodra die soort aan de beurt kwam, afgeslagen en verkocht worden [3]); verzuimde de aanvoerder dit, dan mocht hij zijn visch binnen de stad niet verkoopen. Ongetwijfeld was deze bepaling bedoeld om den gildebroeders aangenaam te zijn en hun gelijke kansen te verleenen op de aangevoerde waar.

Van 1497 dateert een keur op 't „slaan" van beesten [4]), welke dienen moet om de „excyzers" (d.i. wie den runderaccijns van de stad hadden gepacht) te verzekeren tegen ontduiking van dien accijns.

In 1502 treffen wij dan een nieuwe uitgebreide ordonnantie [5]) aan op „die vindinge of toesicht van den vleysch, dat men voertan binnen deser stede ter banck vercopen sall". De teekens voor het

1) Breen, p. 232, Keurboek A. CCCCLX.

2) Breen p 263, Keurboek A. DXXIV.

3) Breen p. 268, Art. 3: „dat men die ellek up zijn maell nae dat ze coemt, tzy vorder off na der noenne, sonder enich vertreck off mael over te houden, offslaen ende vercopen sall".

4) Breen, p. 326, Keurboek B. LXVI.

5) Breen, p. 386, Keurboek B. CLXXXI.

vleesch van verschillende soort en in verschillend seizoen worden er vastgesteld, en 't geheel is een reeks politiebepalingen om de consumenten tegen bedrog te vrijwaren.

Bovendien wordt de nering van het „vleysch te houden" (d.i. houwen) voortaan aan vrouwen verboden.

In 1510 kreeg het St. Pietersgilde het recht [1]), dat voortaan geen vischkoopers „posch, spierinck, ael" of dergelijke visch, die men bij manden of vaten levert en verkoopt, zouden mogen ontvangen of leveren dan met de manden en „vierendelen" van dit gilde, en in 1511 treffen wij dan nog weer een tot in bizonderheden den afslag regelende, uitgebreide ordonnantie op de visch aan [2]), welke echter voor ons doel geen nadere ontleding behoeft.

Ongetwijfeld zal 't in de volgende jaren aan ordonnanties op deze zoozeer aan wisseling onderhevige en door zoo rumoerige en ruwe lieden gedreven neringen niet hebben ontbroken, doch deze staan ons in de gedrukte bronnen niet ten dienste, weshalve wij terstond overgaan tot den toestand, zooals wij dien, kort na de alteratie, ontmoeten in een ordonnantie van 1582.

In 1582 toch werd weer eens een nieuwe „regule en ordonnantie" op 't stuk van de vleeschhal ingevoerd [3]).

Onder deze ordonnantie werden nu ook de handelaars in gevogelte en wild begrepen en hun werd verboden een en ander binnen hun huis te verkoopen; zij moesten echter dagelijks met die waren voorstaan bij de nieuwe hal. Zij, en ook de visschers, betaalden 30 st. voor 't inkomen in 't gilde; de vleeschhouwers 4 g.

Voor de vleeschhouwers werd de klein-verkoop (slijterij) van vleesch verboden binnen hun huis; daar mochten zij slechts in 't groot vleesch verkoopen [4]).

De bepalingen, dat geen gildebroeder zijn bank in de Hal aan een ander mocht overdoen dan bij consent van Burgemeesteren en dat geen vennooten, elk een bank hebbende, hunne waren mochten

---

1) Breen, p. 476. Keurboek B. CCCXCIII.

2) Breen, p. 497. Keurboek B. CCCCXXXV.

3) Noordkerk, p. 1461.

4) Ordonnantie van 1582, art. 6: in hun huizen mogen de gildebroeders slechts vleesch verkoopen „een halven voet" of daarboven en geheele schapen.

verkoopen op één bank, maar ieder op zijn eigen bank, waren zeker in de eerste plaats politiebepalingen [1]).

Een bos voor de arme gildebroeders werd nu ingesteld; of zij niet reeds bestond, valt moeielijk te zeggen.

In 1586 werd op verzoek van de overluiden een belangrijke beschermingsmaatregel ingevoerd tegen onderlinge concurrentie: geen gildebroeders mochten van personen, die hun beesten naar deze stad dreven of in schuiten daarheen voerden, deze beesten onderweg of in 't gebied der stad opkoopen; zij mochten alleen op de openbare markt koopen [2]). Daarmee wilde men allen gelijke kansen geven bij 't aanschaffen van de grondstof. Van minder gewicht is, dat vader en zoon of moeder en dochter niet tegelijk op verschillende plaatsen, te weten de een in de oude en de andere in de nieuwe hal of daarvóór, met vleesch, wild of gevogelte mochten voorstaan, tenzij die zoon of dochter gehuwd en „haar eigen zelfs waren", en 't gild voldaan hadden.

Maar in 1593 komt de hoogst belangrijke keur uit, waarbij de concurrentie van de vreemdelingen, met de uitgesproken bedoeling de prijzen te verlagen, weer wordt toegelaten. Voortaan zouden alle vreemdelingen achter 't groote vleeschhuis van Zaterdags tot

---

1) Ordonnantie van 1582, art. 5 en 8.

2) Deze bepaling was dus feitelijk weer gericht tegen den zoogenaamden voorkoop, d. w. z. het opkoopen van waren voor de stedelijke markt bestemd, buiten de stedelijke jurisdictie en vóór zij de stedelijke markt bereikt hadden; doch dezen keer niet, als vroeger, in de eerste plaats in 't belang der consumenten, maar wel om aan de stedelijke klein-producenten gelijke kansen te bieden.

Bepalingen tegen den voorkoop gericht, treffen wij voor andere waren reeds veel vroeger zeer talrijk aan.

De belangrijkste is wellicht de speciale ordonnantie tegen den voorkoop van 1576, waarin naar vroegere bepalingen verwezen wordt. (Noordkerk p. 873).

Wij laten hier de voornaamste artikelen dier ordonnantie volgen. Zij belemmerde natuurlijk in geen enkel opzicht den Amsterdamschen groothandel, maar behoorde tot die maatregelen, waardoor de regeerende burgerij zich, voorzoover het hoogere handelsbelang dit niet verbood, ook de belangen van de kleine burgerij, de consumenten in massa, aantrok.

In de overweging heet het, dat reeds vroeger meermalen de voorkoop was verboden van eetbare waren, waardoor de schamele gemeente grootelijks werd benauwd en belast.

Artikel 1 luidt: Niemand mag eenige boter, beneden een half vat, kazen beneden een half schippond en handkazen beneden een honderd pond koopen, bedingen, begoodspenningen noch aan zich verzekeren, voor en aleer de klok 9 uur voormiddag geslagen zal hebben.

en met Dinsdags mogen markten en voorstaan met alle soorten van vleesch, konijnen, vogels, spek enz., opdat deze soorten bij de burgerij tot minder prijs dan te voren gekocht zouden mogen worden.

In 1596 werd dit verlof zelfs nog uitgebreid, tot meerder gerief van de burgerij, in zooverre, dat de vreemden voortaan ook in St. Olofskapel en andere plaatsen, door burgemeesteren aan te wijzen, mochten staan, mits het vleesch onderworpen was aan de schouw der vinders.

Om ruzie tusschen de vleeschhouwers der stad en de vreemdelingen te voorkomen, werd den eersten verboden „directelijk of indirectelijk te koopen eenige de voorsz. soorten van vleysch", die door de vreemden te markt gebracht zullen zijn, en aan beiden, mitsgaders aan allen, die van hun familie of in hun dienst waren, werd verboden op dezelfde dagen „de een omtrent des anders banken te komen".

In 't zelfde jaar werd, zeker op verzoek van de gildebroeders-vleeschhouwers, nog besloten, dat de bedoelde vreemde vleeschhouwers buiten de vrijheid der stad en een mijl in 't rond moesten wonen, en met geen der bedoelde waren, binnen een mijl rondom de stad gekocht, mochten voorstaan.

Art. 2. Op Zondagen mag niemand boter of kaas in 't gros koopen of aan zich verzekeren.

Art. 3. Niemand zal eenigen voorkoop van hoenderen, vogelen, konijnen, eieren, wortelen, kool, warmoes, melk, ajuin, boter bij de kop of halve kop of andere eetbare waren binnen deze stad of haar vrijheid mogen doen, om weder alhier te verkoopen, noch den verkoopers van de voorsz. waren tegemoet loopen om voorkoop te doen.

Poorters der stad zal het geoorloofd zijn van de vreemden, hier ter stede te markt komende met wortelen, kool, ajuinen, warmoes en radijs, nadat dezen gelegen zullen hebben met hunne schepen of schuiten aan den wal driemaal 24 uren tot gerijf van de burgerij en gemeente dezer stad, alsdan van genoemde vreemden te mogen koopen wortelen enz.

Art. 6. Den poorters en inwoonders is het verboden, wortels, ajuin enz. in schepen of schuiten te verkoopen; zij zullen die alleen mogen verkoopen in hunne woonhuizen, op de Warmoesmarkt gelegen.

De vroegere bepalingen, waarvan in deze samenvattende ordonnantie sprake is, dateeren gedeeltelijk reeds uit de 15e eeuw, zoo een ordonnantie tegen den voorkoop van koren, bier of andere „fytalye", terwijl dit nog zeilde, van 1481, (Breen, p. 159 Keurboek A. CCLXXIII en CCLXXIV), een tegen den voorkoop van alle eetbare waar vóór negen uur 's morgens, van 1508, (Breen, p. 404 Keurboek B. CCXVII).

En in 1601 werd, weer op verzoek van de overluiden, verklaard, dat de personen, die hier ter stede kwamen om vleesch te verkoopen „als vreemde luiden", niet eer zouden geacht worden voor vreemden, eer zij behoorlijk bescheid hadden gebracht van de plaats van hun verblijf, dat ze daar burgers waren.

In 1602 werd den slagers de kleinverkoop van vleesch in hun huis op Vrijdag toegestaan, en werd de bepaling omtrent de opkooperij van vee, opweg naar Amsterdam, verscherpt.

Geen vleeschhouwers, zoo hier ter stede als in andere steden en plaatsen wonende, mochten in schepen of schuiten van de vreemde luiden koopen kalveren of ander klein vee, noch voor deze geld of goodspenningen bieden, „of ze in eeniger manieren aan hen bedingen".

Deze keuren toonen, dat er weer een neiging ontstond, de onbeperkte concurrentie van de vreemde vleeschverkoopers te gaan weren, en zoo draagt mede een beschermend karakter de bepaling, dat vreemde luiden, hier ter stede komende met kalveren, schapen of lammeren, die niet mochten stallen, steken of snijden ten huize van gildebroeders, en dat degenen, die buiten de hal stonden, hun vleesch moesten dekken of wegnemen, zoolang de hal gesloten was.

Uit een bepaling van 1606 zou men opmaken, dat de plaatsen, waar de vreemde vleeschverkoopers stonden, bizonder gunstig gelegen waren voor den verkoop; in dat jaar toch kregen de vleeschhouwers, die in de nieuwe of kleine hal met hun vleesch voorstonden, vergunning, buiten de hal bij de vreemde vleeschhouwers te mogen staan en hun vleesch te verkoopen.

In 1615 werd een bos voor de gildebroeders opnieuw opgericht.

In 1624 werd de boete tegen 't opkoopen van vee verscherpt: alle koopers, die van nu af bevonden werden part of deel in den koop van beesten te hebben, welke in schuiten of schepen buiten de markt waren verkocht, verbeurden per hoofd 25 g.

Wij zien dus ook voor de vleeschhouwers en met hen gelijkgestelden in het begin der 17e eeuw, zoover dit niet indruischte tegen het in dezen overwegende belang der consumenten van de geheele stad, een neiging tot bescherming in de wetgeving

doorbreken [1]), als een soort reactie tegen den geest, welke nog spreekt uit de wetgeving van het laatste kwart der 16e eeuw, toen het belang der consumenten in dezen bedrijfstak blijkbaar bij de regeering geheel dat der klein-producenten overwoog.

3. Bierbeschooiers.

De *bierbeschoiers* waren de tusschenpersonen tusschen tappers en brouwers, dus degenen, die den groothandel in bier dreven. Uit den aard van dit bedrijf waren zij veel meer gezien dan de zooeven behandelde kleine burgers. De bierbeschooiers stonden blijkbaar op de grens der groote burgerij.

Tot 1621 was hun bedrijf dan ook geheel vrij en ongeregeld, maar in dat jaar werd hun een ordonnantie gegeven, die er voornamelijk op gericht was, hen ten opzichte van niet betalende tappers krachtiger te maken en te zorgen, dat de eene bierhandelaar den anderen niet benadeelde door om de tappersleverantie te zeer te werven.

De vrij ingewikkelde bepalingen komen hierop neer, dat bierbeschooiers tegenover tot betalen onmachtige of onwillige tappers de macht kregen, al hun collega's te verbieden bier aan dezen tapper te leveren, tenzij een hunner de schuld van den tapper wilde aannemen (op zich nemen) en dan nog op vrij lastige condities.

Ook tegen de concurrentie bij het koopen van het bier van de brouwers werd een bepaling uitgevaardigd. De eene bierbeschooier zal van nu af niet vermogen, in prejudicie van andere bierbeschooiers met derzelver brouwers te handelen of contract te maken, om alzoo hun nering te onderkruipen; op straffe o. a. dat dat contract ongeldig verklaard zou worden.

---

1) Later, in de tweede helft der 17e eeuw, wordt de bescherming der Amsterdamsche vleeschhouwers veel krasser doorgevoerd; in 1652 wordt bepaald, dat de buitenlui voortaan alleen 's Maandags met hun vleesch mochten ter markt te staan en in 1669 werd zelfs — bij wijze van proef voor een jaar — aan buitenlui het markten geheel verboden. Bontemantel geeft te verstaan, dat deze protectie van de Amsterdamsche vleeschhouwers het gevolg was van het feit, dat sommige regenten als grootgrondbezitters zelf vetweiders waren en hun vee aan de Amsterdamsche slagers verkochten. Zie Bontemantel (ed. Kernkamp) II p. 504, 505.

4. Molenaars.

De *molenaars* kregen in 1579 een gildebrief, die naar 't schijnt tevens de eerste regeling van dit bedrijf was. De keur werd gegeven tot gerief van de gemeente dezer stad en draagt dus van te voren hoofdzakelijk een politiekarakter [1]).

Tot bescherming tegen onderlinge concurrentie werd bepaald, dat een molenaar geen koren voor eenigen bakker of brouwer mocht malen, die een anderen gildebroeder nog maalloon schuldig was. De gildebroeder, die aan zulk een bakker of brouwer ten achteren was, moest zijn medegildebroeder een weet of vermaning doen van zijn achterstallen.

Dat van een gilde eigenlijk bij dit bedrijf niet kan gesproken worden, is op te maken uit 't feit, dat alle boeten en gildegelden voor de helft aan 't Leprozenhuis kwamen, en dat de vaders der leprozen bij geschillen tusschen de gildebroeders 't recht hadden deze te beslissen of tot een accoord te brengen.

Op het houden van een meesterknecht of leerknecht lag een kleine belasting, ten minste zoodra dit vast personeel werd, dat langer dan 8 dagen in dienst bleef.

Het maalloon voor de verschillende soorten van graan werd vastgesteld.

Eigenaardig is het, dat eerst in 1602 maatregelen werden genomen, om niet-poorters uit 't gilde te weren.

In 1607 werd, waarschijnlijk vooral ter wille van het bakkersbedrijf, dat der molenaars meer in banden geslagen. Voortaan zou een molenaar slechts één specie (tarwe, rogge of mout) mogen malen en niet mogen veranderen, tenzij hij den overluiden der bakkers daarvan drie maanden van te voren had kennis gegeven.

Een andere bepaling van 't zelfde jaar diende meer ten gunste van de molenaars zelf. Degenen, die aandeel bezaten in molens, zonder het bedrijf zelf uit te oefenen, kregen de verplichting 't gilde te koopen en te helpen onderhouden ten bate van de arme gildebroeders.

In 1612 werd de armenbos beter nog geregeld, en als gevolg

1) Noordkerk p. 1388.

daarvan in 1614 de bepaling van den brief van 1579 nopens de bijdrage aan de Leprozen en 't toezicht van de „vaders" der Leprozen afgeschaft. Daarmee was 't gilde, wat zijn inkomsten betrof, onafhankelijk geworden als andere.

VIII. Diverse neringen.

1. Mandemakers.

De *mandemakers* werden in 1586 tot een gilde vereenigd. Dit ambacht was tot dien tijd zoo 't schijnt geheel regelloos. De overweging luidt: om te verhoeden alle misverstand onder de mandemakers binnen deze stad en om 't selve ambacht te brengen tot een gilde, mitsgaders dat de arme gildebroeders van 't zelve gilde onderhouden mogen worden.

De keur is over 't algemeen vrij sterk beschermend.

In de eerste plaats komt het verbod voor de gildebroeders, manden of vreemd teenwerk, hier ter stede van buiten te koop komende, te koopen. Als zij gebrek hadden aan waar, moest de eene gildebroeder van den anderen koopen, opdat door elken gildebroeder de kost mocht gewonnen worden [1]).

Vervolgens mocht ook geen gildebroeder buiten de stad trekken om eenig werk te koopen, weer tot onderlinge bescherming, namelijk, opdat de schamele gildebroeders „de macht niet hebbende om sulcx te doen, daarin niet zouden worden verkort en 't werk, dat zij in huis maakten, des te lichter mochten verkoopen" [2]).

Gildebroeders mochten slechts op één plaats, 't ambacht gebruiken en niet meer dan een winkel houden, maar op vrije marktdagen mochten zij met hunne waar voorstaan op de markt [3]).

Ook hier komt de coöperatieve taak van 't gilde bij het verschaffen van de grondstof tegen matigen prijs aan allen voor.

Niemand van de gildebroeders mocht namelijk teenen koopen binnen een mijl rondom de jurisdictie der stad, en hij mocht geen teenen, hier ter stede van buiten komende, koopen, voor alle gilde-

1) Ordonnantie 1586. Noordkerk p. 1375 art. 1.
2) Idem, art. 2.
3) Idem, art. 7.

broeders daartoe door den knecht van 't gilde aangesproken en geroepen waren [1]). Uit een latere bepaling blijkt, dat dan ook om de grondstof werd geloot en deze „omgeleyt" over alle producenten [2]).

Dan komt ook bij dit bedrijf een beperking van 't aantal knechts voor: gildebroeders mochten niet meer houden dan vijf stukwerkers, drie week-werkers en 2 jongens tegelijk [3]).

Dat echter dit alles nog niet in staat was, alle meesters ook meesters te maken of te doen blijven, zien wij uit het artikel, dat een gildebroeder, komende tot armoede, zoodat hij bij een anderen meester voor knecht moest werken, niet meer „verstrekken" zou dan een knecht en geen meester [4]).

De bescherming tegen concurrentie van buiten berustte voornamelijk op de twee artikels: niemand mag eenig werk van 't gilde te koop houden of langs de straten te koop dragen, als hij 't gilde niet voldaan heeft, en geen vreemde personen mogen eenige manden of teenwerk hier ter stede te koop brengen dan op jaarmarktdagen [5]).

In 1604 komt een verscherping van 't verbod tegen 't koopen van buiten de stad gemaakt teenwerk voor; ook hier schijnt de productie door onvrije werkkrachten op 't platteland goedkooper te zijn geweest dan in de stad en de lust, hiervan gebruik te maken te sterk voor sommige zwakkere broederen. Een gildebroeder, die eenige manden of ander teenwerk hier ter stede van buiten komende, gekocht had, zou 't hier niet mogen verkoopen op boete van 6 g., zelfs al had hij de boete van 3 g. tegen 't koopen van vreemd werk reeds betaald.

Men ziet hieruit vrij duidelijk, hoe voor eenigszins groote producenten de geringe boete geen beletsel was, toch nog met voordeel de vreemde waar op te koopen en van de hand te doen.

In 1614 werd een soort belasting ten bate van 't gilde (de bos) gelegd op den inkoop der grondstof: wie „tien" (teenen) kocht of verkocht, zou van elke vim? iets betalen, weldra van iederen gulden 4 penn.

---

1) Ordonnantie 1586, art. 12 en 13.
2) Ordonnantie van 1628 omtrent de betaling
3) Ordonnantie 1586, art. 14.
4) Idem, art. 15.
5) Idem, art. 9 en 11.

De koop van teenen op Zon- en hooge dagen werd verboden.

De gemeenschappelijke aankoop van teenen werd nauwkeuriger geregeld, opdat de handelaars in teenen ook op den bepaalden afgesproken tijd van allen tegelijk hun geld zouden ontvangen [1]).

Dan werd ook nog een kleine belasting op het houden van knechts gelegd ten bate der arme gildebroeders; wie een knecht aan 't werk stelde, betaalde 6 st. aan de bos.

In 1622 komen een aantal bepalingen uit tot strengere bescherming zoowel tegen inwendige als uitwendige concurrentie.

Niemand zal eenig mandewerk bij de huizen en langs de straten mogen omdragen en daarmee rondloopen, om het te verkoopen op verbeurte van de waar en een boete. Dit maakte natuurlijk wering van vreemde negotie veel eenvoudiger [2]).

Voortaan zouden nog slechts twee marktdagen gehouden worden, waarop het geoorloofd was vreemd mandwerk te verkoopen [3]).

Maar het voornaamste was, dat het aantal geautoriseerde knechts werd beperkt; voortaan was het maximum drie knechts op stukwerk en twee weekwerkers behalve den ordinaris leerjongen [4]).

Omtrent de knechts werd bepaald, dat zij een maand lang bij hun meester in dienst moesten blijven en den dienst 14 dagen van te voren opzeggen [5]).

Evenwel werd het 4e artikel, nopens het aantal knechts, reeds eenige maanden later weer vernietigd, en daarmee de oude toestand hersteld: toch blijkt er wel uit, dat een strooming tot reactionnaire beperking ook hier aanwezig was.

2. Klompenmakers.

De *stillegang-*, *klompe-*, *leeste- en schaatsemakers* werden in 1551 gescheiden van het chirurgijnsgilde, waarmee zij tot dien tijd èèn broederschap vormden.

Het werd bij ordonnantie van dat jaar verboden de ambachten of hanteringen, hier bedoeld, op te zetten, zonder 't gilde gewonnen te hebben.

Om de onderlinge concurrentie te belemmeren, diende de zoo

1) Ordonnantie van 1614, art. 5. 2) Ordonnantie van 1622, art. 1. 3) Idem art. 2
4) Idem art. 4. 5) Idem art. 5.

vaak voorkomende bepaling: niemand van de gildebroeders mag „met synen goeden voordoen" behalve in zijn woonstede [1]).

De gelijkmatige verdeeling van de grondstof voor alle leden werd verzekerd door het voorschrift: wanneer er hout te koop komt, dienende tot het voorsz. ambacht, boven een halfduizend, moet het hout eerst „omgeleit" worden door de gemeene gildebroeders, „omme elck sijn gadinge te gekrygen, voor iemand daeraf sal mogen koopen." Beneden de halfduizend mocht ieder direct koopen [2]).

Eerst in 1610 werd de bos eenigszins beter geregeld.

In 1617 waren er blijkbaar een aantal ambachtslieden, deze neringen uitoefenende zonder tot het gilde te behooren, ja zelfs zonder burger te zijn.

Immers in dat jaar werd op nieuw de verplichting uitgesproken voor degenen, die de ambachten beoefenden, tot het gilde toe te treden. Eerst zou men ze waarschuwen, daarna volgde boete.

Verder kwam nog weer een verbod aan kramers, smeden en anderen buiten 't gilde om schaatsen, leesten, klomphouten of klompen te verkoopen.

Uit de weinige en niet zeer dringende bepalingen blijkt wel, dat dit gilde niet zeer belangrijk werd geacht en dat het langen tijd vrij slecht werd gehandhaafd.

Ook hier echter zien wij, als bij zoovele bedrijven, in het tweede decennium der 17e eeuw een verscherping van de bepalingen, gericht tegen vreemde concurrentie.

3. Kuipers en wijnverlaters.

De *kuipers en wijnverlaters* daarentegen waren voor Amsterdam en Amsterdam's groothandel mede van 't uiterste gewicht. Eenige van de voornaamste waren, vooral de haring en andere visch, verder wijn, bier, olie, enz. werden in producten van hun nijverheid verhandeld en 't kwam er voor den handel der stad op aan, dat de verpakking van die waren goed, deugdelijk en vooral uniform was, opdat men direct aan de soliditeit van de verpakking de herkomst uit Amsterdam kon herkennen. De regeering als ver-

1) Ordonnantie van 1551, bij Noordkerk p. 1310, art. 2. 2) Idem art. 4.

tegenwoordigster van den groothandel vooral, hield derhalve een nauwlettend toezicht op de verpakkingsmiddelen en men kan dus a priori een uitgebreid stel politiemaatregelen voor deze producten en de vervaardigers ervan verwachten.

Daarnaast kwamen het belang van de producenten, van de kuipers zelf, hun bescherming tegen concurrentie en het gelijkmaken van hun productiekosten natuurlijk slechts in de tweede plaats in aanmerking.

Verreweg 't belangrijkste van de taak der kuipers was hun aandeel in de werkzaamheden der haringpakkerij en reeds in de oudste ordonnantiën omtrent dat bedrijf [1]) worden hun dan ook zekere voorschriften gegeven.

In 1511, bij de ordonnantie omtrent „den brant" van de haring, d. i. de haring, voor wier kwaliteit de stad door 't branden van haar wapen op de tonnen de garantie op zich nam, werd den kuipers gelast hun bepaalde merken te zetten naast 't schild van de stad [2]).

De stad nam slechts de garantie op zich voor de haring, na St. Jacob gevangen, en nauwkeurig wordt den kuipers, die tevens de pakkers waren, voorgeschreven, hoe deze verpakking voor verschillende haringsoorten behoorde te geschieden (Artt. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8). De kuipers werden betaald door den haringkooper en de prijzen voor hun arbeid worden in de ordonnantie vastgesteld, gelijk ook die van de huur voor de „plaetsen" (paktuinen), waar dit werk geschiedde. Als regel was het verboden, buiten deze vastgestelde plaatsen te pakken.

Keurmeesters, pakkers (kuipers) en leggers — d. w. z. zij, die de haringvaten in de pakhuizen stuwden — moesten allen „gezworen" zijn.

Evenwel bleef de groothandel in haring, ondanks al deze be-

1) Brouwer Ancher deelt p. 80 uit de kuipers-keur van 1542, die bij Noordkerk niet voorkomt, de voorschriften omtrent de proef mede en zegt p. 78, dat de kuipers vóór dien tijd onder het St. Eloyen-gilde ressorteerden en in genoemd jaar een eigen gilde zijn gaan vormen; evenwel worden zij in 1583 niet vermeld onder de 6 ambachten, toen onder dat groote gilde ressorteerende.

2) Noordkerk p. 897; Breen p. 493, Keurboek B, CCCCXXXIV, art. 6.

palingen, toch vrij [1]), d. w. z. voor ieder, die haring wilde koopen en daarbij geen brand of pakking begeerde; bij eventueele twisten tusschen zulke koopers en de verkoopers waren de keurmeesters mede scheidsrechters.

In 1527 komen bepalingen voor, waaruit wij de organisatie van het bedrijf in dien tijd nog wat nader leeren kennen [2]). De kuipers moesten zich verdeelen in 5 deelen of „vennetschappen" en deze groepen moesten, wanneer een schip met haring verkocht werd, er om loten, welke vennootschap de verpakking van deze haring zou ten deel vallen. De pakkers (waarmee, zooals wij zagen, bedoeld worden de meesterkuipers) mochten verder geen aandeel hebben aan de haring, die zij pakten, en omgekeerd, wie haring kocht, geen aandeel in de „packerye".

De pakkers mochten uit een schip, 't welk zij begonnen hadden, niet scheiden voor 't uitgepakt was. Verder werden hun voorschriften gegeven omtrent hun werktuigen en gereedschap. Al deze bepalingen zijn ten duidelijkste gericht op 't gerief van den haringhandel.

In 1563 komt een nieuwe, veel uitgebreider ordonnantie op 't stuk van de haring voor [3]). Hierbij wordt verboden haring te pakken in schuiten of schepen; verder mocht niemand aannemen haring bij den koop te pakken, maar alleen bij het last, op een bepaald loon [4]). Tevens blijkt uit dit artikel, dat de kuiper de tusschenpersoon of makelaar was bij den haringhandel; immers er werd bepaald, dat, indien de pakker of kuiper, die de haring gemakeld had, zelf zoo zeer geoccupeerd was, dat hij den koopman met pakken niet gerieven kon, de keurmeesters in zulk een geval een plaats „ordonneren" mochten, waar men de verkochte haring zou pakken.

1) „Dat elck man, die will, zal mogen copen, die gheen brant oft packinge en begheert, gelyckerwijs als men tot haertoe gedaen heeft, te weten 14 stuckx (d. i. vaten) voor tlast", art. 17 van keur CCCCXXXIV.

2) Noordkerk p. 898. 3) Noordkerk p. 893.

4) Waarschijnlijk heeft dit artikel de bedoeling te verhinderen, dat de kuiper, door het pakken van een geheelen „koop" voor een bepaalde som aan te nemen, beneden het normale pakloon werkte.

De afsluiting van het bedrijf voor wie niet geautoriseerd was, moest wel een noodzakelijk gevolg zijn van dit nauwere toezicht: geen kuipers zouden haring mogen pakken of tonnen opslaan en weer dicht maken, tenzij deze kuipers of arbeidsluiden daartoe door de overluiden van 't kuipersgilde of de keurmeesters van de haring waren toegelaten.

Het blijkt, dat de meester-kuipers vaak de bezitters van haringpaktuinen waren, waarnaast de paktuinen van de haringkoopers zelve stonden.

De meester-kuipers, die paktuinen bezaten, of zich verbonden hadden als meesters in paktuinen te werken, moesten zich in persoon in de paktuinen ophouden, om toezicht te oefenen op het werk; bovendien moesten alle meester-kuipers, „ten minste uyt elcke packtuyn", vóór zij in een paktuin mochten werken, een eed doen in handen van Burgemeesteren om „getrouwelijk te zien na des koopmans goed".

De kuipers mochten geen haringtonnen enz. maken en uit huis laten gaan, vóór deze haringvaten door den stadsbrandmeester gebrand waren.

Men ziet, hoezeer de kuiperij geheel in dienst van de haringkooperij wordt gesteld; zij is ter wille van dit bedrijf geregeld.

In 1579 kwam weer een ordonnantie op de haring uit [1]). Zij bevat omtrent de kuiperij niets belangrijks; maar in 1601 treffen wij een nieuwe ordonnantie omtrent 't haringpakken aan, en in hetzelfde jaar werd de kuiperij, het kuipersgilde, opnieuw uitvoerig geregeld in een zeer uitgebreide keur van meer dan 50 artikelen [2]).

Gedeeltelijk is deze keur een aanvulling van de gelijktijdige omtrent de haringpakkerij, maar andere bepalingen zijn beschermende maatregelen voor de kuipers en deze zullen wij nader beschouwen.

De aanhef spreekt van „sekere disordre en ongeregeltheden", die onder de gildebroeders gebeuren, en waarin voorzien moet worden.

Een bos voor de arme gildebroeders werd ingesteld en geregeld. Het ambacht werd voor degenen, die geen gildebroeders waren en geen proef hadden gedaan, afgesloten [3]).

1) Noordkerk p. 900. 2) Ibidem. 3) Ordonnantie van 1601, art. 8.

Tot bescherming tegen vreemde concurrentie diende de bepaling: niemand mag kuiperswerk binnen de stad verkoopen, tenzij het daar is gemaakt; maar de bepaling kwam natuurlijk evenzeer den groothandel ten goede [1]).

Tegen onderlinge concurrentie dienden de voorschriften: dat niemand een anders knecht mocht te werk stellen, als deze zijn meester niet had voldaan, en dat de gildebroeder op geen andere plaatsen meesterije houden of kuipen mocht dan op 't door hem bewoonde erf, tenzij hij dubbel gilde- en jaargeld betaalde [2]).

De weduwe van een overleden gildebroeder mocht geen knechts uitzenden om te werken in kelders of op straat, ten ware zij zelve een open winkel hield met een bij haar inwonenden vrijen knecht [3]).

De kuipers schijnen zich het uitsluitend recht op de makelaardij van haring te hebben toegeschreven, maar de handel eischte meer vrijheid op dit stuk en uitdrukkelijk werd dan ook bepaald, dat het makelen den gezworen makelaars even goed toekwam als den kuipers, „mits de gezworen makelaars hen niet sullen mogen onderwinden, eenige visch of haring te makelen, dan daer sy specialijk toe werden verzocht" [4]).

Artikel 50 bepaalde, dat bij lossen arbeid de poorters en gildebroeders vreemden bij de haringpakkerij mochten verzetten: „wanneer een meester van een paktuin of zijn meester eenige knechten te werk stelde, die hem niet en hadden verbonden een maand lang gestadelijken met den selven meester te werken, dat alsdan in zulken gevalle een poorter en gildebroeder (even bekwaam zijnde) den knecht verzetten en in 't werk zal mogen treden voor 't zelfde loon."

Ten slotte was het aan niemand, die geen gildebroeder was, geoorloofd haringtonnen „op of toe te slaan", vóór hij tot behoef van 't gilde „10 st. eens" betaald had, waarvoor zijn meester moest vaststaan.

In 1609 werd een groote keur uitgevaardigd omtrent de biertonnen; daarbij komt o. a. een artikel voor, dat brouwers noch

1) Ordonnantie van 1601, art. 11; de boete was 30 st. 2) Ibidem, artt. 19 en 38.
3) Ibidem art. 39. 4) Ibidem art. 45.

hun knechts eenige vaten binnen hun huizen of brouwerijen zullen mogen maken of doen maken [1]).

In 1627 werd strenger verbod tegen den verkoop van vreemde kuiperswaren binnen Amsterdam uitgevaardigd [2]).

Wij zien dus ook hier, voor zoover de behoeften van den groothandel dit gedoogden, zij 't dan ook iets later dan bij andere bedrijven, de afsluiting van 't bedrijf tegen vreemde mededinging tot stand komen.

D. Textielnijverheid.

De industrieën, die men onder den naam draperie kan begrijpen, omdat zij eerst bijna uitsluitend de lakenbereiding omvatten, droegen, wat hare sociale en economische samenstelling aangaat, reeds in de 15e eeuw te Amsterdam, gelijk elders, een geheel ander karakter dan de overige ambachten.

Over de relatieve beteekenis der draperie in het Amsterdam van dien tijd en het begin der 16e eeuw, leert ons de Informacie van 1514 't een en ander. Wij hebben daar gezien, dat Amsterdam slechts betrekkelijk weinig en vooral een ruw product van geringe waarde produceerde.

Maar de aard der lakenindustrie zelve — geheel afgezien van de vraag, of de industrie een hoogen trap had bereikt en dus ook voor den export werkte, dan wel of zij nog slechts eenvoudige, ruwe stoffen voor eigen consumptie der stad en hare omgeving leverde — had overal tengevolge gehad, dat de leiding van het bedrijf in handen was gekomen van hen, die zich met den verkoop van het product als waar bezig hielden, m. a. w. van degenen, die men eerst drapeniers, later lakenbereiders, lakenverkoopers, taffawerkers enz. noemde.

Van hen waren alle producenten, alle meesters, economisch afhankelijk, omdat het product pas tot een waar werd in de handen van wie hen allen betaalde.

De sociale positie van de meesters in de bedrijven, die tot de

---

1) Ordonnantie van 1609, art. 11.

2) Van nu af mag niemand eenige vaten of vaatjes, de kuiperij aangaande, hoe dezelve ook zouden mogen wezen, die buiten deze stad gemaakt zijn, alhier verkoopen, noch in winkels of huizen opzetten of gebruiken: ampliatie art. 11 der Ordonn. van 1601.

lakenindustrie en verwante industrieën behoorden, was dus eene geheel andere dan van de meesters in andere vakken, juist omdat zij geen warenproducenten, maar afhankelijk van hun aller meester, den koopman-kapitalist, waren.

Reeds in 1411 krijgt Amsterdam zijn college van waardijns, zoodat in 't begin der 15e eeuw de lakenproductie in de stad reeds iets beteekende; de organisatie dier industrie verandert in den loop der volgende eeuwen in beginsel niet.

Wijl de industrie voor één van haar onderdeelen, zooals overal elders in de middeleeuwen, arbeidskrachten van buiten de stad behoefde, bij de spinnerij namelijk, die voor Amsterdam meestal in de dorpen van Waterland werd uitgeoefend [1]), strekte zich het gezag der waardijns ook buiten de stad uit. Als leiders van het voornaamste handwerk waren zij bekleed met een gezag, in zijne soort bijna even groot als dat van Burgemeesters of Schepenen.

De oudste keuren omtrent de lakenbereiding dateeren mede uit denzelfden tijd; zij bevinden zich in het eerste gedeelte van Keurboek A, zijn dus van vóór 1413. Zij deelen ons wel is waar niet veel mede omtrent de economische en maatschappelijke verhoudingen in het bedrijf, doch genoeg om het bovenstaande te bevestigen. De arbeiders, die in de lakenbereiding bezig waren, bestonden uit wevers en vullers (meesters en knechts) als mannelijke, kamsters, nopsters, schroodsters, kaardsters en spinsters als vrouwelijke werkkrachten [2]). Het was dezen arbeiders, of zij meesters of knechten waren, verboden zelf te drapenieren [3]), en de drapeniers bezaten voor de stad — uitgezonderd natuurlijk den vrijen Maandag — het monopolie van den kleinverkoop, de slijterij van laken, ten minste aan vreemden [4]).

1) Zie hiervóór bldz. 30.

2) Breen, p. 40, Keurboek A, 1e ged., LVIII.

3) Keur LVIII, art. 2: „ghien wever noch sijn knechte, verwersknechte, kemmester, wollemaecster noch nopster, die werken om hair loene, en zal lakene drapenieren..." Bekend is het, dat, met weinige uitzonderingen, voor de draperie deze zelfde bepalingen in alle middeleeuwsche steden golden. Voor die uitzonderingen zie men bv. A. Doren, Untersuch. z. Gesch. der Kaufmannsgilden des Mittelalters, p. 127, in Schmollers Forschungen XII (1893); voor het verbod, aldaar o.a.p. 107, 124.

4) Breen, p. 47, Keurboek A, 1e ged. LXV; „zo wat gaste laken vercofte enen gaste by der ellene, binnen der stede, die wairs op X sc. Hollans, ten wair op enen Manendach".

Hoe klein overigens het bedrijf der drapeniers omstreeks het midden der 15e eeuw te Amsterdam nog was, blijkt uit een bepaling van 1455, waarbij het een ieder verboden werd, binnen een jaar meer wol te „drapenieren" in één huis dan 5 zak; bovendien mocht een drapenier alleen zijn eigen en niemand anders wol verwerken [1]. Tevens zien wij uit deze keur, dat de draperie — met uitzondering van de arbeiders — vrij was voor een ieder, en niet tot poorters of leden eener broederschap beperkt. Tien jaar later, in 1465, wordt echter bepaald [2], dat wie drapeniert en niet in 't drapeniersgilde is, per zak wol 2 st. aan 't gilde moest betalen; toen bestond er dus een broederschap. In 1472 wordt allen drapeniers gelast, in 't gilde te treden [3], maar... zij mochten er ook weer vrij „uutgesceyden". Wilden zij er dan weer inkomen, dan betaalden zij 14 st. Naast de drapeniers, de fabrikanten, stonden de „wolhaelres", de eigenlijke wolkoopers, die de wol uit Calais aanbrachten; ook dezen moesten in 't gilde treden. Men ziet echter, hoe weinig dwingend een dergelijk bevel mocht heeten!

In 't jaar 1474 wordt den drapeniers, die zelf touwen houden, d. w. z. zelf (?) weven of op hun eigen getouwen doen weven, gelast het weversgilde mede te winnen, tenzij degenen, die op dit getouw weefden, beiden in 't weversgilde waren. Toch mocht elk drapenier zijn eigen werk doen weven op eigen getouw, door knechten of op andere wijze, zooals hij wilde [4].

Wij treffen hier ook reeds een broederschap der wevers aan, welke de regeering eenigszins wilde tegemoet komen.

In het jaar 1497 vinden wij een vernieuwing [5] van de oude keur omtrent de hoeveelheid grondstof, die elke drapenier mocht doen verwerken, waaruit wij ten eerste zien, dat de drapeniers deze

---

1) Breen, p. 52, Keurboek A, 2e ged. XIV.
2) Breen, p. 70, Keurboek A, XCIV.
3) Breen, p. 84, Keurboek A, CXXXI.
4) Breen, p. 94, Keurboek A, CLI: „dat geen drapenyere, die touwen houden, en moten werken of doen werken om gelt, tensy dat sy in den weversgilde sijnen de dat gilde gewonnen hebben; of dat degene, die up dat touwe om gelt werken, beyde in den weversgilde sijn..... Mer een ygelijc drapenyerer moet sijn selfs werc doen weven up sijn selfs touwe, by knechten of anders, als hem dat believet".
5) Breen, p. 322, Keurboek B, LXI.

hoeveelheid herhaaldelijk en met goedkeuring van de waardijns waren te buiten gegaan. Nu echter werd deze hoeveelheid weer beperkt, en wel tot 36 zakken [1]), waaruit evenwel duidelijk blijkt, dat de draperie heel wat grooter bedrijf geworden was in dien tijd. Verder mocht geen drapenier meer gaande houden dan 3 weefgetouwen, en mocht hij zich niet behelpen met „eenige lopende weefgetouwen" of iets anders, dat „ter contrarie dienen mach" [2]).

Een aantal, deels zeer uitgebreide, keuren lichten ons voor den aan deze laatste keur voorafgaanden tijd in omtrent de vollers en hun bedrijf, waaruit wij in de eerste plaats opmerken, dat deze lieden te Amsterdam, gelijk elders, er niet tegen opzagen, zoo hunne arbeids-voorwaarden hun niet aanstonden, een „uutganck" of „ledichganck" te maken, waaraan de regeering dan weer zoo spoedig mogelijk een einde maakte, door hunne eischen, voor zoover 't ging, toe te staan. De vollers, ook te Amsterdam veelal uit de Zuidelijke Nederlanden afkomstig, voelden zich, meesters en knechts te gader, meer dan eenig ander ambachtsman als proletariërs; de redenen daarvoor hebben wij boven nagegaan.

In de oudste ons bewaarde keur op het volambacht van 1434 [3]) wordt het aantal „kommen" voor elken meester beperkt tot vier (art. 2); worden „kommen en getouwen" gescheiden (art. 21), d.w.z. wordt verboden, dat iemand meesterij zou houden in beide ambachten; worden „vinders" ingesteld, te benoemen door 't gerecht, die 't ambacht moeten controleeren (art. 24); wordt den meesters verboden, meer dan een zeker aantal ellen tegelijk te vollen en minder dan het van ouds bepaalde loon aan te nemen (art. 41-44). Voorts komen een aantal bepalingen voor omtrent de verhouding tusschen meesters en knechts, den leertijd, enz. Deze bepalingen moeten voor een deel beslist de meesters beschermen tegen onderlinge concur-

1) 12 scarpeliers staat in de keur; een scarpelier werd gerekend op 500 vellen. (Breen, p. 544, Ordonnanciën van de Draperie, art. 14, dateerende van vóór 1501: zie Breen Inl. p. IX, waarschijnlijk tusschen 30 April 1496 en Jan. 1497).

2) Uit de ordonnantie voor de „meesters-vulres en knapen" van 1450 (Breen p. 562) blijkt, dat in dien tijd een drapenier ook slechts één voller mocht hebben, dien hij eerst moest hebben voldaan, éér hij een anderen mocht nemen; de drapenier was de „calant" van den volder (Breen, p. 564, Ord. van 1459, art. 2).

3) Breen, p. 556.

rentie; overigens is er van een bepaalde broederschap geen sprake.

In 1446 wordt het vullers-loon voor meesters en knechts — na een loongeschil tusschen drapeniers en meesters en dezen en de knapen, en na den daarop gevolgden uittocht (werkstaking) van de knapen — vastgesteld op 25 st. per half laken, waarvan de knapen 18 st. zouden genieten [1]; dit loon wordt bevestigd in 1450, waarbij tevens bepaald werd, dat elke knaap 3 st. zou ontvangen [2]; wij mogen hieruit dus opmaken, dat de meester-volder in dien tijd meestal 6 knechts in dienst had. De meesters ontvingen eenige nieuwe bepalingen omtrent hunne verhouding tot de drapeniers, o. a. dat zij geen nieuwe stof mochten halen van hun „calants", éér zij betaald waren voor de vorige.

Nieuwe werkstaking en twisten vonden in de volgende jaren plaats, waaraan een keur van 1459, tevens een pardon voor het misdrevene, een einde maakte [3], doch niet voor lang, aangezien wij in 1468 alweer een beslechting van geschillen en een verdrag aantreffen [4]; nu beloofden de meeste knapen, voor zichzelven en hun nakomelingen, nog wel op hun leven, dat zij nooit meer een „uitgang" zouden maken!

Toch schijnt er van dat oogenblik af werkelijk wat meer stabiliteit in de industrie te zijn ontstaan; althans in 1489 doet, zonder dat er gewaagd wordt van voorafgaande uittochten of geschillen, 't gerecht uitspraak omtrent 't voldersloon [5]) en stelt dit vast op 19 st. per half laken, waarvan voor elken knecht 4½ st., een vrij aanzienlijke rijzing dus sinds 1450.

Van dit tijdstip tot kort voor de troebelen gaat de industrie afwisselend voor- en achteruit; van tijd tot tijd zijn wij nog eens in staat een blik in 't bedrijf te slaan, voor zoover de sociale verhoudingen van meesters en knechts en van deze beiden tot de drapeniers betreft.

Na een daling in de loonen schijnt omstreeks 1540 eerst een

1) Breen, p. 562.
2) Breen, p. 563, Nadere ordonn. enz. art. 1.
3) Breen p. 564.
4) Breen, p. 565.
5) Breen, p. 243. Keurboek A. CCCCLXXXVI.

rijzing te hebben plaats gegrepen, maar in 1550 klagen de meesters-vulders, dat hun loon nog 't zelfde is als vóór 70 jaar, niettegenstaande alles veel duurder is geworden [1]).

In 1559 wendden meesters en knechts zich op nieuw tot de regeering om loonsverhooging en verkregen die ook [2]); in datzelfde

1) De geschillen in het jaar 1541 tusschen de drapeniers en de meesters-vulders en dezen en hun gezellen, liepen natuurlijk weer over het loon. De vulders-gezellen verlangden, dat de meesters hun dagelijks als arbeidsloon zouden geven 3 braspenningen vrij geld, zonder „eenich afftreck", „gemerct dat men in allen steden van Hollant vry gelt geeft, gemerckt oick sy grooten zwaeren arbeyt doen, sittende op costelijcke huyshuyer en alle dinck zeer diere ende costelicken es...." De meesters hielden daarentegen vol, dat het van ouds hun recht was, „den knapen te corten van haer arbeytsloon voor ongelt 6 penn. Holl.", en begeerden dit recht te behouden, „gemerct zy oick quaet genoch hebben, die cost voor wijff ende kinderen te crigen ende sitten mede op costelijcke huyshuyere"; nochtans was het hun wel, den knapen daags 3 braspenningen vrij geld te geven, „mits dat die drapeniers gehouden sullen wesen die voorsz. 6 penn. Holl. mee(r) te geven van elcke halff laecken dan (zij) zijn gewoenlicken te doen." De drapeniers verklaarden daartegenover weer, dat het hun recht was, van elk half laken niet meer te geven dan 12½ braspenning (aan Brabantsche stuivers 15½ st. en 1 d. uitmakende).

Het gerecht stelde nu vast, dat voortaan de drapeniers gehouden zouden wezen, de meesters-volders van elk half-laken te betalen 16 st. (waarvan 20 st. een Karolusgulden uitmaken), „daervan die Mrs. volers gehouden zullen wesen te betalen den knapen daechs voor haer arbeytsloon drie gelijcke stuvers ende een blancke vry gelts, zonder eenigen afftreck...."

Men ziet hier dus mede uit, dat het loon der vuldersmeesters en knechts sinds 1489 ongeveer op dezelfde hoogte was gebleven, 't wélk ten overvloede bevestigd wordt door de nieuwe eischen der meesters-vulders in 1550. Dezen toch eischten toen opnieuw loonsverhooging, „seggende tzelve loen alnoch te wesen alst over de 70 jaeren lestleden geweest es, ende dat de tijd nu ongelijck anders was dan die in voertijden es geweest, mits de rijsinge van de huyshuyere ende die duerte van boeter, caes, melck ende andere victualie, zulcx dat zyluden, meestal scamele gesellen wesende, opt voorsz. oude loen den cost nyet en wisten te gecrighen.... ende dat uytten voorsz. ende ander oorsaicken haer loen in den steden van Haerlem, Leyden ende anderen sedert der voorsz. tijt tot meermael verhoecht ende verandert es geweest na den eysch van der tijt." Zij dreigden, in geval men aan hun eisch niet voldeed, de stad te verlaten.

De heeren ordonneerden, dat de drapeniers de meestervulders voor elk half laken 17 st. zouden geven, „daeraff de meestervulders den knapen gheven zullen van den wasch 12 st." (Ontleend aan Brouwer Ancher, De Gilden, p. 38 volg.)

2) Nu verlangden de vuldermeesters en knapen 2 st. meer op elk half laken. De drapeniers wilden niet toegeven en bleven ook in hun gecombineerde vergadering met burgemeesters, waardijns en hoofden van het vuldersambacht stijf op hun stuk staan, zoodat Burgemrs. de zaak ter afdoening stelden in handen van schout en schepenen; deze ordonneerden 13 Sept. 1559, dat de drapeniers den vulderknechts voor elk half laken 1½ st. meer zouden betalen en daarenboven den mr-vulder een

jaar verkregen ook de wevers, meesters en knechts, een vermeerdering van loon; ook in dit bedrijf waren beide kategorieën ten opzichte van de drapeniers slechts loonarbeiders.

In 1562 dwingen de vulders op nieuw en met een bedreiging van werkstaking een kleine lotsverbetering af.

In 1548 had een regeling van de loonen der droogscheerders plaats gehad en wel naar de hoedanigheid van het te bewerken product; uit de tabel der lakenprijzen kan men mede zien, welk een minderwaardig product de Amsterdamsche industrie toen nog vervaardigde.

De positie der verwers tegenover de drapeniers scheen in denzelfden tijd, kort vóór de troebelen, iets gunstiger te zijn; althans in 1562 wordt een besluit tot oprichting van een groote ververij, voor rekening van de gezamenlijke drapeniers en met voorschot van de stad, gemotiveerd met de overweging, overmits de „veruwers deser stede te zeer excessijff loen van verwen hebben willen." De oprichting dezer ververij moest dus ongetwijfeld mede dienen, de ververs wat meer onder contrôle te stellen en afhankelijker te maken.

In 1548 was het aantal knechts, dat een droogscheerder mocht hebben, op zes vastgesteld; in dit bedrijf schijnt dus de positie der meesters ongeveer gelijk aan die van hun makkers in de vollerij en weverij te zijn geweest.

Spoedig na het begin der troebelen volgt blijkbaar voor de geheele industrie een verbazende depressie; terwijl in 1561 het salaris der waardijns wegens hun vele werkzaamheden nog was verhoogd, werd het in 1573 geheel afgeschaft, „overmits de draperye geheel en al cesseert".

Na de alteratie bloeien de verschillende textielindustrieën, in de eerste plaats de aloude lakenindustrie en vooral de ververij, zeer snel op, waartoe weldra de toestrooming van kapitaal en arbeidskrachten uit de Zuidelijke Nederlanden niet weinig bijdroeg.

„oort stuvers", eveneens per half laken. De drapeniers legden zich hierbij neer, de vulders echter niet; reeds in 1562 drongen zij weer aan op loonsverbetering en thans dreigend. Het resultaat was, dat de drapeniers boven het loon van 1559 nog per half laken zouden betalen 1 st. en een blank, waarvan de vulderskneeht 3 gr. en de meester-vulder een oort stuivers zou genieten. (Ontleend als voren).

In 't begin der 17e eeuw hadden zij dan ook reeds een hooge vlucht genomen.

In 1590 komt een ordonnantie op de tarra van de lakenen voor, waarbij het toezicht en het merken der lakens van wegen de stad in bizonderheden werd geregeld, zonder dat dit de industrie eigenlijk raakte. Evenmin was dit het geval met de ordonnanties van 1591, '92, '94 en '97 op het *verven* der lakens, die technisch tot in bizonderheden deze industrie regelden [1]).

Van grooter belang is daarentegen de ordonnantie op de geheele lakennering, die in 1618 werd gegeven en uitdrukkelijk al de bedrijven aan de lakenkoopers onderwierp.

Deze ordonnantie bevat in sommige opzichten zeer scherpe bepalingen, om de geheele industrie onder contrôle van de „opzienders", zooals het nieuwe college heette, te brengen. Zoo werd bepaald, dat wie eenigen handel of nering in wollen waren deed, zijn naam moest opgeven aan de „opzienders", op niet-nakoming van welk verbod eerst boete, daarna zelfs verbod van nering stond.

De opzienders, geheel in overeenstemming met het hooge belang der industrie en vooral met het feit, dat de lakenkoopers tot de groote en regeerende bourgeoisie behoorden, kregen veel meer macht dan de overluiden in eenig gilde bezaten.

Zij hadden zeer in het algemeen te letten op alles, wat tot welstand van de nering kon dienen en kregen het recht (met voorgaande kennisse van Burgemrs) in 't werk te stellen „'t geen in gelijke omstandigheden tot andere tijden met dienste was gebruikt of naar de gelegenheid nuttig gevonden zou worden".

Allen, die voor de opzienders werden ontboden, waren gehouden te komen.

De opzienders mochten eenigen van de nering (lakenkoopers) ten behoeve van die nering uit de stad committeeren.

---

1) In 1591 werd de Kloveniersburgwal bepaaldelijk voor de lakenverwers aangewezen, maar later, toen deze gracht een meer deftig aanzien kreeg, verhuisden zij naar de daar achter gelegen grachten; in 1618 werd de Bloemgracht hun aangewezen. (Een halve eeuw later, in 1665, werden de ververs tot een afzonderlijk gilde vereenigd. Amsterdam in de 17e eeuw. Overzicht van Handel en Nijverheid door Dr. H. Brugmans p. 200).

In 1626 werd de zijdeververij, welke in de laatste jaren zeer belangrijk was geworden, door een keur geregeld. Het uitdrukkelijke doel dier regeling was, gelijk bij de andere takken der textielnijverheid, een nauwlettend toezicht op het product mogelijk te maken [1]). De keur werd dan ook uitgevaardigd in „observatie van 't plakkaat der Staten-Generaal op de vervalschte en verzwaarde zijde van 29 Dec. 1625".

Er werd daarbij bepaald, dat voortaan niemand zou mogen verven, die geen burger was en niet 2 jaar bij een meester-verver in de leer was geweest of gearbeid had. De meester zoowel als de knecht moest een eed afleggen, dat hij de zijde bij 't verven niet zou verzwaren, en 't toezicht op de zijde in de huizen der gildebroeders werd in bizonderheden geregeld. Overigens mocht ieder voor zichzelf verven, zooveel hem geliefde, mits hij 't den overluiden aangaf. Alleen mochten de winkeliers of zijdeverkoopers, als ook degenen, die caffa lieten maken, geen ververij in hun huis er op na houden.

Beschermende bepalingen voor de meesters komen er in den brief slechts twee voor [2]). De eerste verbiedt het onderhuren van elkaars knechts. De tweede luidt, dat om 't verderf van de gemeene gildebroeders te voorkomen, de koopluiden en anderen, die de zijde doen verven, geen verver in 't geheel (d.i. volkomen) zullen mogen verlaten en van hem blijven, tenzij de verver geheel voldaan en betaald is, wat betreft zijn verdiende verfloon. Bij gebreke van dien zou zoodanige verver door den knecht van 't gilde aan de gemeene ververs een verbod mogen laten doen, voor zoodanigen persoon te verven.

Aangezien in dit bedrijf, zooals wij weten, verscheidene groote kapitalisten, de zijdelakenkoopers, voorkomen, en de geringe

1) Een bijna volkomen hiermede overeenkomende regeling der zijde-industrie treft men b.v. aan in Genua; zie daarvoor H. Sieveking, Die Genueser Seiden-industrie im 15en und 16en Jahrhundert s. 101 flg., in Schmoller's Jahrb. XXI. Alleen wisten in Genua de ververs tegenover de groot-handelaars, de „Verleger", hun onafhankelijkheid te bewaren, terwijl dit in Amsterdam niet 't geval was.

2) Ordonnantie van 't zijdeverversgilde art. 26 en 30. Men zie ook nog: Amsterdam in de 17e eeuw. Overzicht van handel en nijverheid door Dr. H. Brugmans p. 205.

beschermende bepalingen voor dezen niet hinderlijk zullen zijn geweest, waren de hier genoemde beschermingsmaatregelen ongetwijfeld een goedkoope concessie, door de machtigen in deze industrie gedaan, welke alleen voor de kleinere winkeliers wel eens lastig kon worden.

E. De Zeepziederij.

Reeds bij den aanvang van dit hoofdstuk hebben wij gezien, dat de olieslagerij en -handel, met de zeepziederij de voornaamste exportindustrie van het oude Amsterdam, op het einde der 15e eeuw slechts aan eenige politiebepalingen was onderworpen om de qualiteit van het product te waarborgen, evenals bij de haring en het bier.

De 16e eeuw zag daarna een reeks van ordonnanties op dit stuk, maar allen droegen een gelijk karakter [1]). De productie van de olie en de zeep zelve, in handen van de regeerende burgerij, bleef geheel vrij.

In 1526 luidt de overweging van de keur: „alzoo tot nog toe de beste regule in de neringe van de zeepzieders niet geweest en is, mits daerinne dickwils quaad materie gemengt is geweest, ende vele andere gebreken tot bedrog en achterdeel van de koopluiden, sulke seep koopende, daarby dezelve nering geschapen is geheelijck vernielt te worden". Van deze overweging uitgaande, werd de samenstelling van het product in verschillende jaargetijden vastgesteld en bepaald, dat de zeep eerst gekeurd moest worden, vóór ze de werkplaats verliet. Verboden werd het gebruik van vetten in plaats van olie bij de bereiding.

In 1543 werd op verzoek van de gemeene zeepzieders een eed vastgesteld voor de meester-zeepzieders en hun knechts.

In 1551 werd de verpakking van het product, de zeepvaten, in bizonderheden geregeld, en verboden, dat men olie anders dan onvermengd zou verkoopen.

---

1) Noordkerk p. 1150 en volg.

In 1554 kregen de overluiden van de kuipers de opdracht de verpakking te visiteeren.

Een nieuwe ordonnantie op de olie geheel ten bate van de zeepziederij komt daarna in 1618 voor. Zij is gericht tegen den invoer van onzuivere olie in de stad. Aan alle kooplieden, vreemde olieslagers, factors of schippers wordt verboden, die te veilen of te verkoopen, anders dan „soo se 't blok ofte de meulen geeft".

Geen olie mocht voortaan meer worden gemeten en ontvangen, tenzij door een beëedigden zeepziedersknecht of een persoon, die zijn eed tot dien einde gedaan had.

In 1621 werd ten strengste het bergen van olie in traanvaten en 't vermengen van olie met traan verboden.

Wij treffen hier dus geen spoor aan van bepalingen omtrent de grootte van het bedrijf, noch tot bescherming van de producenten zelf, en dit komt geheel overeen met het feit, dat de zeepziederij, als min of meer grootbedrijf, werd uitgeoefend door de groote burgerij, die meesters en knechts beiden als proletariërs in haar werkplaatsen gebruikte.

---

§ 3. Conclusie.

Welke conclusie mogen wij nu uit het voorafgaand overzicht van de gildewetgeving gedurende de 16e en het eerste kwart der 17e eeuw trekken?

Wij meenen, deze: dat langzamerhand en inzonderheid na de alteratie en in het eerste kwart der 17e eeuw voor vele neringen en bedrijven, — speciaal die van ambachtslieden, kleine winkeliers en kleine warenproducenten — in de wetgeving een duidelijke neiging tot steeds sterkere bescherming tegen onderlinge en buitensteedsche concurrentie valt waar te nemen.

Hiervoor verwijzend naar onze beschouwingen bij de afzonderlijke neringen in dit hoofdstuk, noemen wij de binnenschippers, schuitevoerders, grootkramers, kleinkramers, timmerlieden, kistemakers enz., scheepstimmerlieden, houtzagers, schoenmakers, zeemleerbereiders, kleermakers, hoedemakers, bakkers, vleeschhouwers, mandemakers, klompemakers en kuipers als voorbeelden van klein-burgers zoowel kleine winkeliers als kleine waren-producenten, die de regeering van Amsterdam meer en meer, — en bizonder sterk treft dit verschijnsel juist in den tijd van het Bestand, m. a. w. in den tijd, toen de anti-staatsche politiek op het Amsterdamsche stadhuis heerschte — door verbodsbepalingen tegen onderlinge en buitensteedsche concurrentie trachtte te beschermen.

Met andere woorden zou men kunnen zeggen, dat de neiging tot wering van alle concurrentie, tot volstrekte afsluiting en bescherming van de voornaamste bedrijven, in dit tijdvak zich steeds meer baan breekt, terwijl de vrijheid van bedrijf en de daarmee samengaande concurrentie, zooals wij die in de oudste bedrijfswetgeving van Amsterdam opmerkten, slechts gehandhaafd bleef voor den groothandel, alsmede voor die bedrijven en industrie-takken, welke zich van ouds te Amsterdam mede in 't bezit der groote of handelsburgerij bevonden: textielnijverheid, zeepziederij, touwslagerij, olieslagerij, brouwerij.

Men kan deze toenemende neiging tot bescherming van de kleine burgerij door de groote kapitalistische handelsburgerij, — van welker belangen de Amsterdamsche regeering sinds de alteratie weer de zuivere vertegenwoordigster was — o. i. op de volgende wijze verklaren. Deze bescherming, die immers, — daarvan hebben wij bij de afzonderlijke bedrijven de bewijzen opgemerkt, — nooit verder ging dan zooverre de groothandel daardoor niet werd geschaad, was een soort van noodzakelijke, — wij zeggen erbij, waarschijnlijk onbewust verleende — concessie aan de klasse der kleine burgerij, die in ieder geval zeer wezenlijk bijdroeg tot den bloei der stad en voor dien bloei onmisbaar mocht heeten. De steun dezer groote en talrijke bevolkingsgroep kon de regeering der stad niet alleen niet onverschillig zijn, maar was haar feitelijk wel onmisbaar geworden, vooral sinds de vestiging der Republiek, toen in Holland de steden in vele opzichten in nog sterkere mate autonoom waren geworden, dan onder het vroegere gecentraliseerde bestuur het geval was.

Men zal het ontstaan dezer steeds meer dringende bepalingen tegen concurrentie nu ongetwijfeld hierdoor moeten verklaren, dat de kleinburgers zelf bij de regeering op deze bepalingen aandrongen, daartoe genoopt door het ontstaan van de manufactuur (het grootbedrijf) in sommige neringen en vooral door de hand over hand toenemende concurrentie van het platteland (zie de voorbeelden daarvan bij houtzagers, bakkers, scheepstimmerlieden enz).

In hoeverre de overwinning der Calvinistische groep — die ongetwijfeld in nauwer contact stond met de kleine burgerij dan de Staatsgezinden, de zuivere groothandelaars, die vóór dien tijd de regeering uitmaakten — ten gevolge heeft gehad, dat gedurende de jaren, toen zij aan het roer stond, de beschermingsbepalingen bizonder talrijk en krachtig werden in 't leven geroepen, wagen wij voorshands niet te beslissen. Het in dit hoofdstuk medegedeelde lijkt ons voor een dergelijke conclusie niet toereikend.

Ten slotte willen wij er nog op wijzen, dat een aantal nieuwe bedrijven, die in de laatste jaren der 16e en het eerste kwart der 17e eeuw, maar in nog sterkere mate na dien tijd, te Amsterdam als 't ware nieuw werden geïmporteerd, niet in gildebanden werden

opgesloten om de eenvoudige reden, dat zij ongetwijfeld voor 't meerendeel bij hun ontstaan reeds den manufactuur-vorm bezaten en bovendien gesticht werden door de groote handelsburgerij. Een treffend voorbeeld hiervan is de buskruitmakerij, waarvoor wij verwijzen naar Bijlage V (in voce Van Hoorn), en vooral de glasblazerij, geïmporteerd en gesticht door den grooten koopman Jan Jansz. Carel (zie Bijlage V in voce Schrijver). Deze industrieën werden ingevoerd in het door ons besproken tijdvak [1]; later kwamen er nog talrijke nieuwe bij, als de suikerraffinaderij en de zijdereederij.

In dien geest hebben wij dan ook wel de woorden van Mr. de Roever op te vatten, waar deze zegt, dat sedert het begin der 17e eeuw er nagenoeg geen nieuwe gilden meer opgericht werden [2]).

In letterlijken zin, dit is uit het voorafgaande overzicht duidelijk genoeg gebleken, kan deze uiting niet juist genoemd worden, aangezien althans gedurende het eerste kwartaal der 17e eeuw verschillende bedrijven nog in een gildeband werden opgenomen, om hunne beoefenaars tegen concurrentie te beschermen.

Overigens betoogt Mr. de Roever in het hieronder geciteerde opstel reeds in 't kort een en ander van wat wij boven opmerkten, vooral waar hij zegt, dat geheel de groothandel buiten de gildebanden viel, en als de industrieën, waarvan men hetzelfde opmerken kan, noemt: bierbrouwerijen, zeepziederijen, lijndraaierijen, suikerraffinaderijen, zijdereederijen enz.

Pringsheim stelt het voor, alsof eerst door de komst der refugiés de manufactuur in ons land op eenigszins belangrijke schaal gevestigd zou zijn [3]).

1) Buskruit werd weliswaar te Amsterdam reeds in het begin der 16e eeuw geproduceerd, (in 1507 komt een keur voor, Breen p. 440, Keurboek B, CCCXXIV, waarbij verboden wordt, buskruit te maken of te bewaren binnen de stad; dit mocht slechts op de vesten geschieden), maar de industrie werd pas in de laatste helft der eeuw belangrijk, wat ook reeds blijkt uit 't haast volslagen ontbreken van bepalingen vóór dien tijd.

2) Mr. N. de Roever, Uit onze oude Amstelstad IV p. 74 (Over de gilden).

3) O. Pringsheim Beiträge zur wirtschaftlichen Entwickelungsgeschichte der Ver. Niederlande, p. 31, waar hij zegt: „Wie wurde nun die Manufaktur in den Niederlanden geschaffen? Die ökonomischen Bedingungen ihrer Entstehung: Ansammlung grӧszerer Kapitaliën in einzelnen Händen, Bildung einer Klasse von ungelernten Arbeitern, Welthandel und groszer Markt, waren in Holland mindestens seit dem Anfang des 17en Jahrhunderts vorhanden. Dennoch werden bis zum letzten Drittel des 17en Jahrhunderts nur ausnahmsweise Manufakturen errichtet . . . .”

Men zal opmerken, dat de bovenstaande beschouwingen ook met deze opvatting eenigermate strijden. Wij kunnen ons den productievorm van verschillende industrieën, welke zich in handen der groote handelsburgerij bevonden en niet door gildebanden beschermd werden, niet anders denken dan als den manufactuur-vorm. Hoe weinig ons ook omtrent de organisatie eener lijnslagerij, zeepziederij, brouwerij, buskruitmakerij te Amsterdam op het eind der 16e eeuw bekend moge zijn, dit weinige duidt op niets anders dan op de manufactuur-productie met haar vrij groot aantal arbeiders in ééne ruimte bijeengebracht, sterke arbeidsdeeling en betrekkelijk groote productie.

Het is evenwel volkomen waar, dat verreweg het grootste deel der nijverheid ook te Amsterdam, in het eerste kwartaal der 17e eeuw, nog was en bleef de door gilden gereglementeerde kleinproductie, en dat bv. de textiel-industrie hieronder nog wel geheel zal begrepen zijn geweest.

Bij deze laatste industrieën was de koopman-winkelier (lakenkooper, zijdelakenkooper enz.) de bezitter van het kapitaal, die de kleine producenten, in naam vrij, doch inderdaad geheel afhankelijk, voor zich liet werken en hunne producten opkocht.

Het handelskapitaal beheerschte bij deze productietakken de producenten, gelijk normaal was in geheel Europa. Het gevolg hiervan was natuurlijk, dat vooral in deze industrie een belangenstrijd en een diepgaande maatschappelijke tegenstelling tusschen de groothandelaars en de kleine producenten niet kon uitblijven.

De een toch voelde zich als volkomen vrij warenruiler op de wereldmarkt, kende geen sociale macht boven zich en was van niemand afhankelijk; de ander was in maatschappelijk opzicht niet veel meer dan een proletariër, en hem ontbrak de organisatie, die andere kleine producenten tegen onderlinge concurrentie beschermde, het gilde.

Wij hebben ten slotte in een Bijlage eenige loongegevens verzameld, ten einde een denkbeeld te verkrijgen van de maatschappelijke positie van sommige in gilden vereenigde ambachtslieden, zooals die zich ontwikkelt in het laatste kwart der 16e en de eerste jaren der 17e eeuw.

Daarheen verwijzend voor de onmiddellijke conclusie, welke wij uit die gegevens meenden te mogen trekken, kunnen wij als algemeene conclusie daaruit reeds het volgende mededeelen.

De in gilden vereenigde kleine producenten, handelaars en ambachtslieden, worden, voor zoover ze uit den aard van hun bedrijf arbeiden moeten in dienst van anderen, (bv. bouwvakken, hamer- en vuurambachten, scheepsnijverheid enz.), in het tijdvak, dat na de alteratie begint, voor een groot gedeelte in levensomstandigheden gelijk aan de proletariërs, zooals delvers, die niets te verkoopen hebben dan hun arbeidskracht.

Er ontstaat dus te Amsterdam een groote menigte klein-burgers, in gilden opgenomen en beschermd, die toch naar hun economisch wezen slechts proletariërs zijn.

Hun geldloon stijgt in het genoemde tijdvak weliswaar vrij sterk, maar die stijging beteekent een stilstand, ja een achteruitgang, wanneer men ze vergelijkt met de toeneming van de kapitalen der groote burgerij, die zich bezighoudt met den groothandel of met een der vrije bedrijven (brouwerij, lakenhandel, zeepziederij enz.).

TWEEDE GEDEELTE.

HOOFDSTUK III.

De sociale beteekenis van den aristocratischen regeeringsvorm in Amsterdam.

De geschiedenis van Holland in 't algemeen en van elke stad van dit gewest in 't bizonder levert ons 't eigenaardige verschijnsel, dat stad en gewest gedurende twee à drie eeuwen een in hoofdzaken gelijke politieke inrichting behouden, niettegenstaande de geheele economische en sociale toestand van beide in dien tijd enorme veranderingen ondergaat.

Immers de stad Amsterdam en het gewest Holland van het einde der 15e eeuw zijn economisch en naar hun sociale samenstelling geheel verscheiden van hetzelfde gewest en dezelfde stad in 1618. Vandaar tot 1795 is het onderscheid niet minder groot; en evenwel worden gewest en stad op die verschillende tijdstippen volgens dezelfde beginselen geregeerd, wordt de politieke macht er op dezelfde wijze van den een op den ander overgedragen.

Zoo schijnt het althans bij den eersten aanblik en twee vragen doen zich na constateering van 't zooeven genoemde verschijnsel onmiddellijk op: ten eerste, of werkelijk, om ons bij de stad Amsterdam te bepalen, de regeering op die verschillende tijdstippen in wezen dezelfde is gebleven, en ten tweede, waarin, indien het antwoord hierop bevestigend moet luiden, de oorzaak van dezen stilstand valt te zoeken?

Wij willen beproeven, om voor het beperkte tijdvak, waarmee wij ons bezig houden, deze vragen zooal niet op te lossen, dan toch een poging te doen in die richting.

Immers reeds bij een beperking van de kwestie tot het jaar 1625, het jaar, waarin de politiek van de Staatsgezinden, zooals

Corn. Pietersz. Hooft die het best heeft geformuleerd, zegeviert, is deze belangrijk genoeg.

Men bedenke een oogenblik: daar hebben een politieke en een economische verandering, beide van 't grootste belang, plaats gegrepen sinds de regeering van Karel V; Holland en Amsterdam zijn vrij geworden, maken geen deel meer uit van een absoluut staatsgeheel, Amsterdam en Holland zijn de centra van den wereldhandel geworden, en nochtans schijnt bij den eersten aanblik in de regeering van stad en gewest niets veranderd. Is een verklaring van dit verschijnsel niet noodzakelijk?

In de eerste plaats zullen wij dus de vraag ietwat nader treden, of de regeering van Amsterdam vóór en na de alteratie werkelijk dezelfde, d. w. z. in wezen gelijk was gebleven, om naar mate het antwoord luidt, een verklaring te beproeven van het feit, dat in ieder geval naar den vorm die regeering vóór en na 1578 gelijk was gebleven.

De regeering van Amsterdam was vóór en na de alteratie eene aristocratische, d. w. z. een regeering, die rechtens niet ontstond door middel van een stelsel van *vertegenwoordiging*, hetzij van de geheele bevolking, hetzij van bepaalde groepen van die bevolking, of van zekere met rechten bekleede lichamen (gilden, corporaties, enz.), maar een regeering van personen, die door coöptatie zich zelve aanvulde, en — juridisch — geen personen of lichamen, maar de stad vertegenwoordigde.

Wanneer men in het coöpteeren het beslissende moment mag aannemen, waardoor de aristocratische regeering zich onderscheidt van de vertegenwoordigende, dan dateert deze regeeringsvorm in Amsterdam van 't jaar 1477, het sterfjaar van hertog Karel van Bourgondië, toen alom in de Bourgondische gewesten de greep van het absolutisme zich ontspande en de afzonderlijke deelen zich weer van hun oude voorrechten meester maakten of nieuwe wisten te verwerven van Maria van Bourgondië. Toen toch kreeg de vroedschap (de fundamenteele instelling van het stedelijk regeeringswezen gedurende het ancien régime, zooals de heer Elias zegt [1])), het recht

1) Johan E. Elias, De Vroedschap van Amsterdam. Inl. p. XI.

zich door coöptatie aan te vullen, in stede van, zooals vóór dien tijd geschiedde, verkozen te worden door de wijsheid en rijkdom van de stad, m. a. w. door de leden der burgerij, die economisch het meest hadden in te brengen.

In den loop der 16e eeuw zien wij dan dezen regeeringsvorm, dezelfde gebleven, leiden tot een toestand, waarbij de voornaamste en economisch 't meest beteekenende burgers zich niet kunnen neerleggen, een toestand, die hen dwingt tegen de regeering in de oppositie te gaan. De regeering is dan ontaard tot een kliek, die eigen belangen, hetzij van persoonlijken of familie-aard, hooger stelt dan die van stad of burgerij. Deze kliek wordt oorzaak, dat Amsterdam zich niet bij de zaak van den opstand aansluit, integendeel alles doet, om de losscheuring van Spanje te verhinderen.

Wordt de stad dan eindelijk geus, dan keeren de voormalige opposanten terug, doch stellen geen poging in 't werk de regeering naar inhoud of vorm te wijzigen, maar maken zich voor hun personen van 't gezag meester, en dit feit geeft reeds na veertig jaar aanleiding tot een analogen toestand als in 1565—66. Ook dan weer valt de regeering in handen eener kleine groep, die, deels uit uitgesproken winzucht, deels haar particuliere belangen hullend in een godsdienstig mom, de machtige stad van hare normale politiek doet afwijken en Holland groote schade berokkent.

De krisis, die hierdoor wordt veroorzaakt, heeft dan eindelijk goede gevolgen, in zooverre zij er toe leidt, dat weinige jaren later de normale politiek der stad in hare regeering bovendrijft en gedurende de volgende decenniën der 17e eeuw de stad beheerscht. Wij moeten dus nagaan, wat de politieke inhoud van den aristocratischen regeeringsvorm eerst vóór, dan ná de alteratie was.

Berustte „de macht van regeringe", zooals de heer Elias zegt van die regeering na 1578, vóór en na dit tijdstip werkelijk bij „een nauwbegrensde klasse, die met uitsluiting van alle andere staatsburgers, alleen zich gerechtigd achtte tot het bekleeden van ambten en bedieningen.... [1])?

1) Elias, De Vroedschap van Amsterdam. Inl. p. XXXIII.

Formeel en feitelijk kunnen wij ons met deze opvatting niet geheel vereenigen.

Formeel niet, omdat het woord „klasse" blijkbaar misplaatst is ter aanduiding van een wisselend aantal families, die zich nòch economisch nòch juridisch van een groot aantal hunner medeburgers onderscheidden, maar, wat belangrijker is, ook feitelijk niet, omdat naar wij meenen, de regenten, althans in den beginne en ook nog geruimen tijd na het ontstaan der coöptatie, niets anders waren en als niets anders beschouwd werden, dan wat ze éénmaal waren: de vertegenwoordigers der gezeten en gegoede burgerij, van „den rijckdom ende wijshede der stede."

Wat toch was de regeering der stad oorspronkelijk? Zij vertegenwoordigde de belangen der poorters (economisch gezegd van het handelskapitaal in staat van wording) tegenover den landsheer, den graaf, terwijl zij tevens belast was met de regeling van die inwendige aangelegenheden van de „poort", waar de landsheer geen belang bij had.

Wat onderscheidde de stad Amsterdam van andere steden, zoowel Hollandsche als buitenlandsche? De eenvormigheid van haar poorterij; het totaal ontbreken van een machtigen ambachtsstand, in gilden georganiseerd, het absolute overwegen van de handelsbelangen, die maakten, dat iedere bezittende burger haast een koopman was of althans trachtte dit te worden.

Mogen wij nu de veronderstelling wagen, dat in een dergelijke stad, waar feitelijk voor de geheele burgerij slechts één belang gold, waar van een belangenstrijd moeilijk sprake kon zijn — wel te verstaan van een belangstrijd te midden van degenen, die iets bezaten, de ontstaande bourgeoisie dus — die burgerij zich als van zelf neerlegde bij een verandering, gelijk in 1477 plaats greep, omdat daardoor feitelijk niets wezenlijks in de regeering veranderde en omdat de regeering een vertegenwoordiging van de levensbelangen dier burgerij bleef?

De geheele burgerij [1]) bijeen te roepen voor de verkiezing van

1) Het is zeer lastig een juist woord te vinden voor de groep van poorters, die wij hier willen aanduiden als degenen, die in aanmerking kwamen voor de regeering; het was de handelsburgerij — de rijkdom — der stad, mits men in 't oog houdt, dat deze groep, zooals uit Bijlage V nader kan blijken, in dezen tijd *maatschappelijk* zich nog niet had gescheiden van de deftigen onder de handwerkers.

regeeringspersonen was lastig; hoeveel eenvoudiger leek het in een kleine stad, waar alle bezittende families haast met elkaar verwant waren, en de nieuw aankomenden, die zich tot den „rijkdom" wisten op te werken, door huwelijken spoedig in het verband der handelsburgerij werden' opgenomen, het coöptatiestelsel aan te nemen, waardoor immers zelfs de kans om in de regeering te komen voor wie tot de kapitaal-krachtigen behoorde en economisch vooraan stond, bijna even groot bleef als voorheen?

Immers alles, wat wij van het Amsterdam dier dagen weten, wijst op een nog zeer eenvoudigen, men mag wel zeggen eenvormigen maatschappelijken toestand van de bezittende burgerij, zoowel de toevallige mededeelingen omtrent de zeden [1]), als wat ons bekend is omtrent de grootte der bezittingen en de weinig-gecompliceerde rechtstoestanden. Amsterdam was weliswaar een reeds bloeiend stadje met een handelsburgerij, die een groot deel van het omliggende platteland economisch beheerschte, maar te midden van die bezittende burgerij was nog niet het onderscheid in fortuin en aanzien op te merken, zooals bv. de Vlaamsche steden dat kenden of zooals het een eeuw later in Amsterdam zelf zou ontstaan.

Wij zouden dus de aristocratische regeering bij haar ontstaan en omstreeks de eerste jaren der 16e eeuw beschouwd willen zien als het adaequate van een regeering, vertegenwoordigende de geheele „bourgeoisie", als wij dit woord mogen gebruiken voor *bezittende* burgerij.

Als de heer Elias zegt, dat de poorterij in 1477, na drievierden eener eeuw, haar doel had bereikt, en zelfregeering in de ruimste mate haar deel was geworden [2]), zouden wij deze uitspraak in nog eenigzins ruimeren zin opgevat willen zien, dan hij doet, in dezen zin namelijk, dat de aristocratische regeering in Amsterdam werkelijk een vorm van zelf-regeering voor de geheele jonge bourgeoisie beteekende, een zeer onbeholpen en kinderlijke vorm van zelf-

1) Wij verwijzen hiervoor naar Bijlage V en de daar aan het werk van den heer Elias ontleende maatschappelijke feiten.

2) Elias. Inl. p. XXXIV.

regeering ongetwijfeld, en geregeld op een wijze, die vroeg of laat schromelijke gevolgen na zich moest sleepen.

Immers dit stelsel, dat in den beginne voldeed, droeg in zich zelf de strekking tot corruptie, tot het ontaarden in een familie-regeering.

De heer Elias zegt: „Het streven naar beperking van den kring, waaruit de regenten der stad gekozen werden, en naar erfelijk behoud van het verworven machtsbezit in de familiën, die op het oogenblik van het ontstaan van den nieuwen, voor de vorming van een aristocratie gunstigen toestand, de macht in handen hadden, kan dan ook te Amsterdam geacht worden in de 15e eeuw zijn oorsprong te nemen" [1]), en ongetwijfeld is deze opmerking onweerlegbaar, maar zij behoeft o.i. nog niet tegen de bovenvermelde opvatting te pleiten.

Want, is „het streven naar erfelijk behoud van het verworven machtsbezit in de familiën, die op het oogenblik van het ontstaan van den nieuwen toestand, de macht in handen hadden", niet een verschijnsel, dat zich zelfs bij een vertegenwoordigend regeeringsstelsel zou hebben voorgedaan, een gevolg van het economische feit, dat bij den aanvang van het ontstaan van het kapitaal de familie, meer dan het individu, de agens was bij het accumuleeren en concentreeren van geld, omdat het individu om verschillende redenen nog te zwak was of te veel gevaren liep, en zoomin den steun van zijn verwanten, als dien van het economisch geheel, waartoe hij behoorde, kon ontberen [2])?

---

1) Elias Inl. p. XXXV.

2) Met die eigenaardige positie der familie (d.i. van het geslacht), speciaal in Noord-Nederland, hangt misschien het bestaan van het instituut der weeskamers samen, als een instelling met het doel, het eenmaal verworven bezit in de familie te bewaren en te behoeden voor verkwisting tijdens de minderjarigheid.

In Italië (Florence, Genua), waar de economische ontwikkeling in de 14e en 15e eeuw reeds tot het kapitalisme was gestegen, waren ze niet aanwezig of reeds verdwenen.

In de 17e eeuw wordt ook in ons land voor groote vermogens de instelling lastig en schadelijk.

De zwakheid van het individu bij het ontstaan van het kapitalisme verklaart immers ook de beteekenis van de *stad*, zoowel in de middeleeuwen, als nog in de 16e en 17e eeuw, daar de burger haar bescherming behoefde bij zijn kapitaals-accumulatie.

De gevolgen van het eenmaal aangenomen stelsel moesten nu echter zijn, dat, zoo de omstandigheden hiertoe meewerkten, de neiging tot ontaarding, welke het stelsel in zich verborg, zich krachtig liet gelden en dat de belangen van enkele families, van een kleine groep, die van de geheele klasse, van de gansche handels-bourgeoisie gingen overschaduwen. Men zou kunnen zeggen, dat het familiebelang, hetwelk oorspronkelijk in dit stelsel was, wat het individueel belang bij de moderne bourgeoisie zou worden: de drijfkracht van de kapitaalsontwikkeling, een component van het klassebelang, neiging vertoonde uit den band te springen en zich van het ruwe, eenvoudige werktuig, waarover het beschikte, te bedienen tegen de algemeene belangen der geheele bezittende burgerij in. In dat geval ontstond de kans, dat het belang der Amsterdamsche handelsbourgeoisie doorkruist, ja opgeheven werd door familiebelangen.

Het spreekt van zelf, dat dit geval zich des te minder kon voordoen, naarmate de burgerij of de stad in haar levensbelangen meer bedreigd werd door gevaren of vijandige machten van buiten, en zoo zou het niet onmogelijk zijn, dat twee krachten, vijandig aan de Amsterdamsche poorterij, de ontaarding van den aristocratischen regeeringsvorm in den aanvang der 16e eeuw hebben tegengehouden, eerst de anabaptistische woelingen in de jaren 1533—35 en vervolgens de druk van de centrale regeering te Brussel, die een krachtigen strijd voor het algemeen belang der bezittende burgerij in beide gevallen noodzakelijk maakten.

Daar kwam evenwel een tijd, dat de verkeerde strekking van het stelsel met geweld doorbrak en wederom kan men ook in dezen misschien een als 't ware van buitenaf werkende kracht noemen, die hierop sterken invloed heeft geoefend.

De godsdienstige vervolging immers veroorzaakte, dat tal van families en personen, die krachtens hun economische positie voor de regeering in aanmerking hadden behooren te komen, nu wegens hun godsdienstige neigingen zich hoe langer hoe meer op den achtergrond moesten houden en uit de regeering konden worden geweerd, wat het natuurlijk de katholieke kliek des te

gemakkelijker maakte zich geheel van de regeering meester te maken [1]).

Wij weten, hoe reeds omstreeks 1550 het verschijnsel valt waar te nemen, dat de Amsterdamsche regeering geheel in handen was gevallen van een groep van katholieke families, die rechtstreeks tegen de belangen der economisch-sterkste en invloedrijkste burgers inging. Het was zoover gekomen, dat de regeering niet meer bestond uit vertegenwoordigers van de groote handels- en neringdrijvende bourgeoisie, maar reeds voor een deel uit lieden, die van hun ambt in de regeering leefden, parasieten dus, zooals de patriciërs in zooveel middeleeuwsche steden waren geworden.

Een beweging daartegen begon van de uitgeslotenen, opposanten op politiek en godsdienstig gebied, die daarbij den steun van de kleine burgerij, schippers, matrozen enz., voor zoover dezen protestant waren, niet versmaadden. Deze beweging zou ongetwijfeld de regeering van Amsterdam reeds in 1566—67 weer tot een normale vertegenwoordiging van de handelsbourgeoisie hebben gemaakt, indien de gebeurtenissen in den lande, de komst van Alva, de tijdelijke zegepraal van het absolutisme, dit niet verhinderd hadden. Nu moesten de gecompromitteerden vluchten en Amsterdam bleef in de handen der kliek en Roomsch.

Wat gebeurt nu in 1578, met de alteratie? De doleanten van vóór 10 jaar keeren met talrijke anderen terug en worden door de

1) Zie daarvan de zeer in 't oog vallende voorbeelden hierna in Bijlage V in voce Bicker. De heer Elias heeft, (Inleiding p. XXXV volg.) de doleanten van 1565—66 in hun economische positie beschouwd en geconstateerd, dat zij tot de rijksten der stad behoorden. Hij zegt mede, dat de katholieke regeeringskliek de handelsbelangen der stad verwaarloosde en dat dit tot voor den handel onduldbare toestanden had geleid. Evenwel kan men, o. i., niet met voldoende zekerheid uit wat ons van de toen gewisselde stukken bewaard is gebleven, (er ontbreken o.a. in de Doleantie enz., Bijdr. en Med. Hist. Gen. Deel XXIV p. 59 volg., de blijkbaar zeer belangrijke middelen van accoord, door den prins van Oranje aan partijen aangeboden: zie aldaar p. 189) opmaken, dat werkelijk de regeerende families zich aan een zoo schandelijk wanbeheer hadden schuldig gemaakt, hoewel de Doleantie zeer gegronde klachten bevat over den tragen gang der justitie, p. 107, over 't ontbreken van een verordening op 't bouwen buiten de muren, p. 125, enz. Wel is echter zeker, dat bepaalde familiegroepen, de 10, die de heer Elias opnoemt, o.a. om hun godsdienst en waarschijnlijk ook wegens familiemotieven, stelselmatig uit de regeering werden geweerd, waarin zij krachtens hun economische positie behoorden.

burgerij met de regeering bekleed, door de burgerij d.w.z. door de vereenigingen, waarin de Amsterdamsche burgerij was georganiseerd, de schutterijen. Met andere woorden: de goede gang der regeeringsmachine, die sinds twintig jaar minstens gestoord was en haperde, werd hersteld door de klasse zelve, wier belangen zij dienen moest. Zooals de heer Elias zegt: „de vrijgeworden burgerij gaf zich met het volste vertrouwen aan *de leiding en de hoede der uit haar midden voortgesproten notabelen over*" [1]).

„De burgerij eischte zelfs geen waarborgen ter voorkoming van een herhaling der onder de vroegere regeering heerschende misstanden", gaat hij voort. Volkomen waar, maar naar wij meenen ook volkomen van zelf sprekend; zou de burgerij geen volkomen vertrouwen stellen in mannen, wier qualiteiten beproefd waren en die bovendien door hun sociale positie, hun familierelaties, kortom in alles, niets dan de eersten onder de bezittende burgerij waren?

Maar bovendien: de georganiseerde bourgeoisie had de regeering ingesteld en hare organisaties bleven naast de regeering bestaan en moesten in de omstandigheden, waarin de stad en de regeering toen verkeerden, als stilzwijgend zich een zekere contrôle blijven voorbehouden, een contrôle, die inderdaad nog vrij lang na de alteratie is waar te nemen. Want al verbood het Statenbesluit van Maart 1581 de stedelijke regeeringen voorgoed, gilden en schutterijen in bewindszaken te kennen, in Amsterdam stoorde men zich aan dit besluit niet; verscheidene malen zijn na dien tijd nog, waar het gewichtige levenskwesties vòor de geheele burgerij gold, de schutterijen geraadpleegd, zoo 29 Sept. 1584 nopens het onderhandelen met de kroon van Frankrijk, 20 April 1585 over het onderhandelen met Engeland, 1 Juli 1586 over de kwestie, of men de betimmering met steenen huizen van de Lastage zou toelaten [2]).

---

1) Elias, Inleiding p. XXXIX.

2) Zie de vroedschapsresoluties van die data. Zie verder de verhandeling van Wagenaar over de schutterijen in P. Scheltema, Oud en Nieuw I p. 110, waar Wagenaar 6 gevallen opnoemt, waarin de krijgsraad der schutterijen geraadpleegd is (30 Sept. 1584, 28 Mrt., 20 April en 30 Nov. '85, 14 Aug. 1587, 28 Mrt. 1588). Wagenaar, geheel doordrongen van het uitsluitend recht van „Heeren Burgemeesteren en vroedschap", stelt het hier natuurlijk voor, alsof de heeren zich aan de besluiten van den krijgsraad toch niet hoefden te storen en dezen geheel vrijwillig raadpleegden. Naar den vorm was

Wij zouden dus den aristocratischen regeeringsvorm, zooals die in 1578 werd bevestigd, willen beschouwen als een herstel van de oorspronkelijke beteekenis van dit werktuig, zooals het juist een eeuw geleden was ingesteld, namelijk een wijze van vertegenwoordiging van de geheele bourgeoisie, wier wezen nog 't zelfde was als vóór de troebelen, namelijk een bourgeoisie, bij wie de handelsbelangen primair waren en daarnaast de industrieën, die den handel dienden en voedden. Een overzicht immers van degenen, die in 1578 in de vroedschap werden benoemd, leert, dat daarbij alle neringen, die in Amsterdam van belang waren, werden vertegenwoordigd, en in de volgende jaren blijft dit zoo; alleen schijnt er dan een neiging te ontstaan om uitsluitend kooplieden in de regeering op te nemen [1]).

De regeering van Amsterdam was gedurende de jaren, volgend op de alteratie, een zoo zuivere representante van de bezittende klasse der stad, als zij door een vertegenwoordigend stelsel niet beter had kunnen zijn: „het blijkt nergens", zooals de heer Elias zegt, „dat in de eerste jaren na 1578 een bizondere familie of familie-

dit ook ongetwijfeld het geval, maar naar het wezen blijkt, uit deze herhaalde raadpleging, hoe de regeering zich nog min of meer afhankelijk van de geheele groote burgerij voelde. Wagenaar drukt dit onbewust ook uit, waar hij zegt: „blijkende rondomme, dat de Regeeringe, zwak gezeten zijnde, het goeddunken van den krijgsraad heeft gevraagd in zoodanigen zaken, waaromtrent zij op de gemeente geen vertrouwen had, en naderhand, sterker zijnde geworden, zich bepaald heeft tot de Raden, die bij de privilegiën geroepen zijn".

1) 2 compassenmaker, 3 lijrdraaier, 4 zeepzieder, 5 koopman in granen en zeepzieder, 6 koopman, 7 geneesheer, 8 ossenkooper, 9 korenkooper, 10 zeepzieder, 11 koopman, 12 drapenierder, 13 koopman, 14 lakenkooper, 15 stokvischkooper, 16 korenkooper, 17?, 18 zeepzieder en oliekooper, 19 verver en korenkooper, 20 handelaar op Engeland en bierschooier, 21 koopman, 22 ijzerkooper, 23?, 24 lakenkooper, 25 zuivelkooper, 26 buskruithandelaar, 27 zijdelakenkooper, 28 haringkooper, 29 korenkooper, 30 koopman, 31 zeepzieder, 32 huidenkoopman en leerlooier, 33 kruidenier, 34 lijndraaier, 35 zeepzieder, 36 wijnkooper, 37 lakenkooper, 38 lakenkoopman, 39 korenkoopman, 40 koopman, 41?, 42 scheepmaker en lijndraaier, 43 lijndraaier, 44 korenkooper, 45?, 46 heemraad, 47 lijnslager, 48?, 49 koopman in haring, olie en graan, 50 waard en koopman in wijn, 51 koopman of zeepzieder, 52 rentmeester der vronen, 53 koopman, 54?, 55 koopman, 56 koopman, 57 koopman en brouwer, 58 schuitemaker eerst, dan koopman, 59 korenkooper en buskruithandelaar, 60?, 61 koopman en reeder, 62 wollelakenkooper, 63 brouwer, 64 koopman en reeder, brouwer, 65 koopman en reeder, 66 houtkooper, dan brouwer, 67 brouwer, 68 houtkooper, 69 koopman, 70 haringkooper, 71 koopman en reeder, 72 grondbezitter, 73 advocaat en raadsheer, 74 koopman in hout.

Deze lijst is ontleend aan de mededeelingen van den heer Elias, in zijn aangehaald werk, over de 74 eerste vroedschapsleden.

groep een overwegenden invloed op de regeering verkregen of daarna getracht heeft" [1]).

Immers voor welk een taak stond die regeering! Direct reeds na de alteratie, maar speciaal na Antwerpen's val in 1585, begint de intocht van kooplieden, ambachtslieden en proletariërs naar de snel opbloeiende stad, waar in de jaren tusschen 1578 en 1600 in vele opzichten een economische revolutie plaats greep, waar het handelskapitaal enorm aanzwelt, de nijverheid deels nieuw ontstaat, deels snel opbloeit, en die na twintig jaar reeds van een tweede-rangs havenplaats op weg is een van de centra van den wereldhandel te worden. De klassentegenstellingen namen snel toe, een proletariaat, een kleine burgerij, economisch-afhankelijk van de groothandelaars en grootindustrieëlen, ontstond, en ook in de handelsbourgeoisie zelve begon zich reeds een scheiding naar vermogen en aanzien voor te doen.

Rekent men daarbij de enorme financieële eischen, die de oorlog stelde, de steeds toenemende belastingen, die in de eerste plaats op kleine burgerij en proletariaat drukten, eindelijk hoe een geheel nieuwe gezichtseinder zich met de vaart op Guinea, de Middellandsche Zee, weldra Amerika voor het handelskapitaal opende, dan zal men, dit alles in aanmerking nemend, moeten zeggen, dat mannen als een Bardesius en Reynier Cant, Egbert Roelofsz. en Dr. Martin Jansz. Coster, Balthasar Simonsz. Appelman, Pieter Boom Cornelisz., Cornelis Florisz. van Teylingen, Cornelis Pietersz. Hooft, de burgemeesters, die van 1578—1600 het meest op den voorgrond traden, zich als bekwame en volkomen vertrouwenswaardige representanten van hun klasse hebben getoond.

Zij waren de „oude geuzen", die Cornelis Pietersz. Hooft in zijne Memoriën en Adviezen zoo herhaaldelijk stelt tegenover de „scrupellose" Calvinisten en Calvinisten-volgers, die na 1610, toen de oude generatie, door wie de alteratie was gemaakt, voor 't grootste deel niet meer bestond, de regeering der stad in handen kregen en misbruikten op de wijze, zooals de heer Elias dat vooral uitvoerig heeft beschreven.

Bij Hooft vinden wij nog een opvatting van de taak der regenten,

---

1) Elias, Inl. p. XLIII.

zooals die voortkwam uit de nieuwe instelling van het patriciaat in 1578. Hij haalt den eed aan, waarbij regenten en burgers elkaar wederzijds trouw zweren, een eed, die van 1477 dateerend en in 1578 vernieuwd, de positie der regenten als „der burgeren vaders, voetsterheren ende beschermers" bepaalt; en hem is het ook nog zeer wel bewust, dat „de actiën (van de regenten) by groot ende kleyn aenschout ende geoordelt mogen werden", en dat niet „al 't verstandt van de gemeente besloten werdt binnen de cameren van de regieringe".

Uit die opvatting sprekend, kon hij zeggen, dat „nae de constitutie van den staet deser landen, de Aristocratijcke regeeringe ons nodichste ende zeeckerste is, om veelderleye redenen, zoo verre als men deselve op eenen bequamen voet kan practiseren"; daarom kon hij de veelhoofdige regeering prijzen, omdat zij „by maniere van spreecken onsterfelick" is, en ook voor Holland den aristocratischen regeeringsvorm loven boven den monarchalen.

Maar de ruim twintig jaar, die, toen de nieuwe eeuw begon, sinds de alteratie waren verloopen, waren tijds genoeg geweest, om het bederf, dat het coöpteerende stelsel in zijn wezen met zich droeg, weer te doen uitbreken, en nogmaals, gelijk reeds eenmaal van 1565—78 het geval was geweest, zou de regeering van Amsterdam in handen vallen van een kabaal, die het instrument gebruikte tegen de belangen van de handelsbourgeoisie in haar geheel in.

Hiermee wordt niet bedoeld het gebruik, dat de kliek Oetgens-Cromhout (Frans Hendricksz. Oetgens en Barthold Cromhout) bij de uitlegging der stad tot eigen verrijking van het „magnificat" maakten: dit was slechts een symptoom en een, om zoo te zeggen, toevallig, persoonlijk, element in het afwijken van de regeeringsmachine.

Neen, de richting, die Pauw c. s., de echte Calvinisten, na het sluiten van het bestand aan de Amsterdamsche politiek wisten te geven: die politiek van weerstand tegen het ware belang van Holland en dus van Amsterdam, van verzet tegen Oldenbarnevelt en de meerderheid der Staten van Holland, van een verbond dientengevolge met de Calvinisten, met de kerkelijke partij, ten slotte

met de anti-Hollandsche meerderheid in de Staten-Generaal, met den Prins en de militairen, een politiek, die er niet voor terugdeinsde zelfs de burgerlijke orde in de stad te laten verstoren, een politiek kortom, lijnrecht in strijd met de blijvende belangen der groote bourgeoisie, die politiek is bedoeld, als wij zeggen, dat de aristocratische regeeringsvorm in Amsterdam nogmaals tot een analoog gebeuren als in 1565—78 aanleiding gaf.

De heer Elias heeft voor 't eerst onweerlegbaar bewezen, dat economische oorzaken den doorslag hebben gegeven bij de politiek van Amsterdam's regeering na het sluiten van het bestand [1]).

Hij heeft aangetoond, hoe een Calvinistische meerderheid in de regeering tot stand kwam, doordien de weinige echte Calvinisten versterkt werden door een aantal regenten, die Oldenbarnevelt en de meerderheid der Staten van Holland vijandig gezind waren, omdat zij hunne particuliere handelsbelangen geschaad achtten door het sluiten van het Bestand en het verhinderen van de oprichting der W. I. C., waardoor de kaapvaart voor 't oogenblik onmogelijk was geworden, ten minste zeer bemoeilijkt. De naijver op Hoorn kwam deze politiek nieuw voedsel geven: Hoorn was mede voor de vrije vaart op West-Indië geweest en Remonstrantsch in merg en been.

Hierna zullen wij trachten aan te toonen, waarom 't ons waarschijnlijk voorkomt, dat ook de oprichting der O. I. C. en vooral het karakter, dat deze al spoedig daarna eigen werd, heeft bijgedragen tot het ontstaan van de stemming onder een zeker aantal kooplieden en regenten-kooplieden, wier drijven Amsterdam op den verkeerden weg heeft gebracht, een stemming, die op godsdienstig terrein zich vertoonde als Calvinisme.

Nu komt het er op aan te bewijzen, dat de politiek van de meerderheid der Amsterdamsche regeering ook werkelijk een politiek was, strijdig met het blijvend belang der Amsterdamsche grootburgerij en van den Amsterdamschen handel.

Waar gesproken zal worden over de O. I. C. en haar invloed

1) Elias. Inl. p. XLIX vgg.

op den partijstrijd, zal meer over deze dingen gezegd worden. Voor het oogenblik volsta het volgende:

Wat was de economische politiek, die in 1600 reeds een eeuw lang minstens door den handel van Amsterdam werd gevoerd? In het kort uitgedrukt kan men zeggen, dat het een streven was den handel in zijn voornaamste takken, de vaart naar Oost en West, zooveel mogelijk van alle belemmeringen te ontdoen, een streven dus naar handelsvrijheid.

Bij de beschouwing van Amsterdam's economische samenstelling en wetgeving in 't begin der 16e eeuw hebben wij dat streven reeds zeer duidelijk uitgedrukt gevonden en voor een groot deel ook verwezenlijkt.

Nu (op het eind der 16e en in de eerste jaren der 17e eeuw) was het belang van Amsterdam's handel en manufactuur in hun belangrijkste takken niet anders geworden. Een koopman als Cornelis Pietersz. Hooft kan er als type en vertegenwoordiger van gelden. Men verlieze dit geen oogenblik uit 't oog: Cornelis Pietersz. Hooft en zijn medestanders op politiek gebied waren ook kooplieden, evengoed als de „groothandelaars en speculanten, die het plan tot stichting eener W. I. C. moesten laten varen"[1]), ja meer dan zij, omdat, „het behalen van buit bij hare meest invloedrijke bevorderaars meer op den voorgrond (stond) dan het streven naar handelsvoordeelen"[2]).

In 1578 hadden deze kooplieden de regeering van Amsterdam in handen genomen en was hun politiek een toepassing van het beginsel der handelsvrijheid geweest, waaraan zij in het politieke en godsdienstige den naam van burgerlijke vrijheid gaven, maar zonder dat zij daarom de uit een oogpunt van handels-politiek schadelijke practijken van sommige leden hunner klasse goedkeurden (zeerooverij, valsche munterij enz.). Dat de Amsterdamsche en Hollandsche koopman soms zelfs tegen de belangen van zijn eigen klasse inhandelde, was een gevolg van het ontbreken van een centraal gezag en van het bandelooze en ongebreidelde, dat zijn positie als lid eener plotseling tot de oppermacht gekomen klasse, zonder een nog geheel volgroeide rechtsmoraal, wel eigen moest zijn.

1) Elias, Inl. p. XLIX. 2) Ibidem.

Maar degenen onder hen, die een verantwoordelijke, politieke positie innamen, en vooral zij, wien de handelstraditie reeds in 't bloed was overgegaan, verafschuwden ongetwijfeld de practijken van die zwarte schapen onder de kudde; en wij moeten dan ook opkomen tegen de algemeene bewering: „zelden oefent een tijd van buitengewonen materieëlen voorspoed op een volk een veredelenden invloed uit" [1]); hadden Corn. Pietersz. Hooft en zijn partijgenooten hun deel van dien voorspoed ook niet genoten?

Neen, het onderscheid tusschen hen en de vrijbuiters op handels- en politiek gebied, Calvinisten van godsdienst, was dit: zij voelden zich vertegenwoordigers van een klasse, van een politiek geheel (de stad en Holland), zij voelden zich politiek verantwoordelijk; de anderen waren niemand verantwoording schuldig dan .... hun God, die hen door uitverkiezing boven velen had verheven en hun de vette brokken in den schoot wierp. Bijgevolg deden zij, wat in hun particulier belang te pas kwam.

Het was niet het feit, dat zij zich verzette tegen het sluiten van het Bestand, waardoor de meerderheid der Amsterdamsche regeering zich schuldig maakte aan een verraad van de ware belangen der stad, van hare eigen klassebelangen. Veel meer ligt dat verraad hierin, dat die meerderheid zich, toen het Bestand eenmaal gesloten was, niet neerlegde bij het fait accompli, maar de oppositie tegen Oldenbarneveldt en de Staatsche meerderheid voortzette, verbonden met twee aan de groot-bourgeoisie van nature vijandige machten: de kerkelijke partij en het volk, voortzette tot een punt, waar de geheele heerschappij der bourgeoisie slechts van de willekeur van één man leek af te hangen, en het den militairen bevelhebber vrij scheen te staan de hand naar het absolute gezag uit te strekken.

Dit was slechts schijn, en feitelijk zijn de geduchte slagen, die de Statenpartij in 1618 heeft ontvangen, niet in staat geweest hare positie ook maar eenigszins te schokken, maar zeker is, dat het niet aan de Amsterdamsche meerderheid gelegen heeft, dat dit niet gebeurd is. Wetend of onwetend hadden die lieden aangestuurd op de vernedering hunner klasse.

1) Elias, Inl. p. XLIV.

Wij zeiden zooeven, het was niet het feit, dat Amsterdam zich verzette tegen de meerderheid der Staten, hetwelk op zichzelf tegen het belang der Amsterdamsche handelsbourgeoisie indruischte.

Wanneer wij denken aan de oppositie van Amsterdam tegen Holland op financieël en fiscaal gebied, die haast traditioneel was, is dit duidelijk [1]).

Maar het ware belang van geheel Holland en dus ook van Amsterdam eischte in de eerste jaren van de 17e eeuw een stilstand in den strijd [2]), en moest voor dit hoogere belang van de meerderheid van bourgeoisie en volk beide, het geringere niet wijken?

Hooft begreep dit, waar hij de voordeelen van den vrede prees. Het Bestand is de redding van Holland geweest [3]).

---

1) Die oppositie op financieël en fiscaal gebied trad onmiddellijk na de alteratie aan het licht bij het geschil over de punten der satisfactie, in welk geschil de Prins uitspraak had gedaan ten gunste van Amsterdam; de kwestie, waar het om ging, is te vinden bij Van Deventer: Gedenkst. van Oldenbarnevelt enz. deel I. p. 35 (No. XV).

Later, in 1595, ontstond een geschil over de rente-reductie tusschen de Staten van Holland en Amsterdam, waarbij o.a. burgemr. Cornelis Pietersz. Hooft het goed recht der stad tegenover Holland verdedigde. Over deze kwestie zie hierna, Bijlage IV: De kwestie der rente-reductie.

2) Zie voor de berekening van Hollands lasten: Van Deventer, Gedenkstukken van Oldenbarnevelt enz. deel III p. 49, den brief van Oldenbarnevelt aan Aerssen aldaar, No. CLXVII, vooral Busanval aan Villeroy, aldaar No. CLXXIII, eindelijk nog aldaar No. CCV en de Inleiding pag. XXVII.

3) Corn. Pz. Hooft, Mem. en Adv. p. 159, 186, 314, waar deze bv. zegt, p. 159: „Wy weten nochtans wel, dat wy gedurende den oorloge boven alle onse lopende middelen van tijdt tot tijdt nyet alleen zoo extraordinaris zware consenten hebben moeten dragen, maer dat wy noch daerenboven eenige jaren langh van de Cronen van Vranckrijck ende Engelandt met ongehoorde subsidiën van veel tonnen goudts hebben moeten werden geassisteert, ende dat wy door 't goede beleydt van des landts zaecken, in soo weynich jaren als wy uytten openbaren oorloge zijn geweest, ons nyet alleen met soo kleynen somme door alle buytenlandsche schulden van zoo grote Monarchen hebben gereddet, maer oock alle alsucke treffelijcke veronderpande plaetsen .... wederom in volkomen vryheydt hebben gestelt.

Wy weten oock van gelycken, in hoe sware schulden van veel tonnen goudts alle de comptoiren van de convoyen ende licenten waren vervallen, *zulcks datter by staenden oorloge nyet alleen geen uytcomst van was te verwachten, maer eerder gesyen was, meer ende meer in schulden te smoren*, ende dat alle deselfde nochtans in zoo weynich jaren, bovent onderhoudt van zoo aensienlycken getal van schepen van oorloge als den dienst vandt landt ende de veylinge van der zee heeft vereyscht, uyt alle hare schulden geraekt ende een claren bodem daervan gemaeckt is geweest.

Dat mede, uytgenomen de lijfrenten, alle de lasten van sooveel honderdt duysenden op de comptoiren van de gemene middelen van Hollandt ende Westvrieslandt, zoo op renten als op interest lopende, zeer onlangs na den inganck van de treves, by forme

Hiermede is niet in strijd, dat de handel en de economische bloei der stad in 't algemeen gedurende het Bestand waarschijnlijk eer stil stonden dan vooruit gingen. Heel zeker zijn trouwens voor dien achteruitgang geen bewijzen te leveren.

Cornelis Pz. Hooft spreekt reeds vóór 't sluiten van 't bestand van een tijd van slappe nering en verminderde huishuren [1]); de huren der stadshuizen schijnen ook eerder op een betrekkelijken stilstand reeds na 1600 te wijzen; de ontvangst van den 50en penning stijgt nog van 1589 tot 1599 van resp. 62.191—12 p. tot 96.272; daarentegen van 1601—1610 slechts van 97.688—9 tot 106.000 p. [2]).

Zelfs indien die achteruitgang *voor Amsterdam* werkelijk met 't Bestand samen is gevallen, doet dit tot 't bovengezegde niets af.

Immers, nadat de Calvinisten-kliek in 1618 door het gewelddadig ingrijpen van Maurits onbeperkt meester scheen geworden, begon reeds twee jaar later de débâcle.

Aan Pauw en de enkele oprechte Calvinisten ontzonk de grond: de normale toestand herstelde zich weer in de Amsterdamsche regeering. Het eerste symptoom was het blijk van onafhankelijkheid van den Stadhouder, dat de raad 8 Jan. 1620 gaf [3]); in 't zelfde jaar reeds was het met Pauw's oppermacht gedaan. Van dat jaar wijzigt zich de toestand met een snelheid, die onbegrijpelijk moet schijnen voor wie achter de persoonlijke intriges, zooals de heer Elias die beschreven heeft, niet een herstel van de normale functie van den coöpteerenden regeeringsvorm als vertegenwoordiging der groote handelsbourgeoisie ziet.

In drie jaar was de Amsterdamsche regeering weer libertijnsch, hadden de beginselen van Cornelis Pietersz. Hooft gezegevierd [4])!

---

van reductie, een heel vierde paert, tot goedt genoegen van de crediteuren zijn verlicht, mitsgaders d'obligatiën van interest in rentebrieven geconverteert, zulcks dat de lossinge van dyen alsnu langer nyet tot keuze van den rentheffers, maer van 't gemene landt is bestaende.

Waarby oock wel gedacht behoort te werden de merckelijcke verlichtinghe, dye tot verschoninge van den trafyckerenden coopluyden, van 't stuck van de licenten ende convoyen nu een goeden tijdt heeft geduyrt". (Cursiveering van ons).

1) Zie de memorie van Hooft over de rente-reductie, hierna in Bijlage IV.

2) Rapiamus van die jaren.

3) De niet benoeming van Laurens Spiegel als vroedschap, ondanks de aanbeveling van Maurits. Zie Elias, Inl. p. LXXI.

4) Elias, Inl. p. LXXIII.

Intusschen had er in de regeering nog een tweede verandering plaats gegrepen, die maakte dat de regenten van Amsterdam na de crisis niet meer dezelfden zijn als voor dien tijd.

Reeds in de 16e eeuw zijn er sporen op te merken van de verandering, die bedoeld wordt, namelijk dat de regenten werkelijk in leefwijze en stand zich van de groote bourgeoisie gaan onderscheiden.

Maar eerst het begin der 17e eeuw brengt voor Amsterdam het verschijnsel als iets algemeens, dat de regenten door het verwerven van zoo mogelijk *heerlijk* grondbezit, er naar trachtten zich tot den adel te verheffen, dien zij nog overal in Europa kenden als de heerschende klasse.

Echter is het te sterk te zeggen, dat daarmee een zich terugtrekken uit den handel gepaard gaat: de Bickers bijv., die men toch wel de meest typische vertegenwoordigers der Amsterdamsche regenten na de crisis van 1618 mag noemen, bleven in de eerste plaats *kooplieden*, en slechts daarnaast en als bijzaak grootgrondbezitters.

Zeker is het evenwel, dat men de regenten bij den dood van Cornelis Pietersz. Hooft langzamerhand een stand ziet worden, d.w.z. een gesloten groep, die zich door bizondere eigenschappen afgescheiden houdt van de overige groote bourgeoisie, zonder dat deze stand evenwel ophoudt de belangen der groote bourgeoisie, d. i. van Amsterdam's handel, te vertegenwoordigen.

Wij meenen dus, dat men, politiek sprekende, kan zeggen, dat in de jaren na 1618 de Amsterdamsche regeering weer wordt een regeering, vertegenwoordigende de groote handelsbourgeoisie, maar met dit verschil ten opzichte van het bewind gedurende de eerste jaren na de alteratie, dat zij nu een geheel gesloten kaste begint te vormen, en dat hare leden, vooral ook, omdat de klassentegenstellingen in 't algemeen steeds verscherpen, zich van deze hunne functie in 't geheel niet meer bewust zijn, en dientengevolge de kans op een doorbreken van familie- of kliekbelangen nog grooter is geworden.

HOOFDSTUK IV.

Het wezen van den partijstrijd te Amsterdam in het eerste kwart der 17e eeuw.

§ 1. Libertijnen en Calvinisten.

Wij hebben hierboven de regeering van Amsterdam, zooals die na de alteratie werd ingesteld of liever hersteld, een vertegenwoordiging genoemd van een bepaalde klasse, de groote handelsbourgeoisie, wier belangen voorloopig nog samenvielen met die van de groote meerderheid der bezittende burgerij, d. w. z. van de stad.

Wij zullen in Cornelis Pietersz. Hooft's politieke overtuigingen en in zijn godsdienstige mede (want deze hangen te nauw samen om ze te scheiden) de uitdrukking van deze belangen vinden, aangezien deze burgemeester de meest typische vertegenwoordiger is van de zuivere staatsgezinde of libertijnsche politiek, die ten slotte ook voor goed de zegepraal behaalt.

In de eerste plaats geldt van deze overtuigingen, dat ze die van een „politicus" in de oorspronkelijke beteekenis van het woord zijn, van een *stads-burger* en *-regeerder* dus, maar daarnaast, dat de politieke meeningen van hem en zijn partijgenooten niet uitsluitend gebaseerd waren op de belangen van de ééne stad, zooals dit bv. 't geval was in de stedelijke republieken in Italië, in Vlaanderen's groote communes in de 14e eeuw, of in de Duitsche Rijkssteden.

Het belang der stad Amsterdam immers was ten minste tegenover de Unie en het buitenland één en identiek met dat van de andere steden van Holland, door wier steun en bondgenootschap slechts de machtige positie der stad gewaarborgd was.

Levendig voelde Hooft, dat de belangen van zijn stad onverbrekelijk verbonden waren met die van de andere Hollandsche steden,

deels door historische oorzaken, al was 't slechts door dit eene groote feit, dat Amsterdam met geweld aan de Spaansche heerschappij had moeten ontrukt worden en bevrijd was door de kloekheid der andere Hollandsche steden [1]), deels, omdat slechts de eendracht der Hollandsche steden den miraculeuzen opbloei van den handel op Oost en West had mogelijk gemaakt [2]), en de zeeën bevrijd van zeeroovers, terwijl de eenheid op financieel gebied [3]) de Hollandsche steden in staat had gesteld, den strijd tegen Spanje vol te houden, zaken, waartoe Amsterdam alleen niet krachtig genoeg zou zijn geweest.

Hooft voelde dus den bloei van zijn stad voor een belangrijk deel als het verdienstelijk werk van de regeerders van geheel Holland [4]).

---

1) Mem. en Adv. p. 59.

2) „Wy sijn oock daerby (door de forme van onse landts Regieringe) door Godes segeninge tot grote voorspoet gecomen: Concordia enim res parvae crescunt; ende alsoo onse meeste *kracht ende welvaert bestaet by het Imperium maris* ende by de buytenlandtsche commerciën, soo hebben wy oock daerin door den selven segen Goodts meer gevoirdert als eenige andere natiën.

De voornaemste seesteden van de Oostsee, als Coningsbergen, Dantsich, Wismer, Lubeck ende Coppenhaven, sijn voort eerst, ende daerna oock dye van Hamborch ende Emden meest door ons uytte water gevaren.

Alsoo ist oock gegaen met dye treffelycke steden ende Regieringen van Venetiën, Ragousa ende andere aen de Middell. see, dye immers by onse leven ter see seer vermaert sijn geweest.

Godt de Heere heeft ons oock daerenboven dye genade bewesen, dat wy in soo swaren ende langduyrigen oorloch, door goede ordre, soo het ooster- als het westerwater, mitsgaders dye treffelycke visscheryen, soo suyver van seeroveryen hebben gehouden, dat het grotelicks is te verwonderen". (*Mem. en Adv. p. 236.*)

3) „Wy weten, dat in de eendrachticheydt van de regieringe ende *in't stuck van de eenparicheydt van de gemene middelen*, naest Godt, de kracht van den lande is bestaende". *(Mem. en Adv. p. 301.)*

Sy (de Staten van Holland) zijn immers degeene, dye met soo groten yver, swaericheydt ende peryckel hebben helpen vinden ende int werck stellen, soo veelderleye soorten van gemeene middelen, daerin zy zoowel als anderen goede gemene luyden, haere quote goedwillichlick hebben gedragen, om daeruyt de lasten van der oorloge, hoe langer hoe swaerder vallende, te mogen vinden". *(Mem. en Adv. p. 311.)*

„Sy (idem) zijn oock degene, dye ... den steen van den grave hebben moeten leggen" (zoo dikwijls er zich gedurende den oorlog bizondere moeielijkheden voordeden, waarvoor onmiddellijk geld en buitengewone belastingen noodig waren), „waertoe als d'ander provinciën voor hare quote geen raedt wisten nochte credijt hadden om te lichten, dye van Hollandt haer credijt daervoor hebben moeten verstrecken, zoo ick mene, tot op desen tijdt te samen wel monteert ter somme van 50 tonnen schats". *(Mem. en Adv. p. 313.)*

4) Mem. en Adv. p. 314.

Dientengevolge was eenheid, eendracht met de overige Hollandsche steden een van de groote eischen van zijn staatkundig program, zoover dit namelijk zich met de algemeene staatkundige verhouding van Amsterdam tot de andere leden van Holland bezig hield. Nergens vindt men in zijn staatkundige opstellen een spoor van de tegenstellingen, die tusschen Amsterdam's belang en dat van de overige steden van Holland, of Holland als geheel, toch wel bestonden.

Voor zijn gevoel was het belang, dat de steden van Holland tezamen bond, oneindig grooter, dan wat hen soms mocht verdeelen, en met afschuw schildert hij, hoe de tweedracht, die in 1606 en volgende jaren in Holland was ontstaan, de schromelijkste gevolgen reeds ten gevolge had [1]) of onvermijdelijk nog na zich zou sleepen [2]).

Met andere woorden: de grootheid en bloei van zijn stad berustte voor Hooft op die van geheel Holland, van het stedenverbond, waarvan Amsterdam de primus uitmaakte, en alles, wat dus de machtspositie van Holland, van de Hollandsche Staten, in Holland en in de Unie benadeelde, was in zijn oog ook schadelijk voor Amsterdam.

Hierdoor onderscheidde zijn politiek zich na 1606 van die van de meerderheid in de Amsterdamsche regeering, die, ter wille van een tijdelijk Amsterdamsch belang (en dan nog wel van slechts een deel der Amsterdamsche bourgeoisie), de positie van Holland verzwakte en daardoor indirect ook de blijvende belangen van Amsterdam.

Immers en volkomen terecht vreesde Hooft van de politiek der meerderheid in de Staten-Generaal een benadeeling van Holland en daardoor ook weer van Amsterdam [3]).

Wij zijn zooeven begonnen met de opmerking, dat de politieke overtuigingen van Hooft die van zijn Stad waren, en de belangen van de Stad die van een bepaalde klasse in de stad, namelijk van de groote handeldrijvende bourgeoisie, wier leuze en politiek streven zich sinds een eeuw in het woord vrijheid, d. i. vrijheid van geldaccumulatie liet resumeeren.

1) Mem. en Adv. p. 236-237. 2) Mem. en Adv. p. 337.
3) Mem. en Adv. p. 347, 348, vooral p. 326.

Die vrijheid was niet mogelijk zonder eendracht met de andere steden van Holland, wier belangen, in 't groot genomen, dezelfde waren, en de functies van de vereeniging van steden, waaruit Holland feitelijk bestond, bepaalden zich dan ook hoofdzakelijk tot financieele, met dat ééne groote doel, de vrijheid zich zelf te regeeren en in vrijheid kapitaal te accumuleeren.

De eendracht nu, voor allen noodzakelijk, vond van zelve hare uitdrukking in het beginsel van de gelijkheid der stemmende leden of steden, een beginsel, dat historisch ontstaan was in een tijd, toen die gelijkheid, tegenover een veel machtigeren, den landsheer, nog eenigszins een werkelijkheid kon heeten.

Maar het stemt overeen met wat opgemerkt is omtrent het allesoverwegende van de financieele functie van den stedenbond, dat dit beginsel op dit gebied niet kon gehandhaafd worden.

Overstemming, met andere woorden, was in alle punten gebruikelijk, wijl niet zeer schadelijk, ja zelfs onmisbaar, behalve in het financieele, in 't opbrengen van de gemeenschappelijke lasten [1]).

Hoe zou, nu feitelijk de verschillen zoo enorm waren geworden, nu Amsterdam zoodanig alle andere leden was gaan overtreffen, 't nog mogelijk zijn geweest, dat de machtige wereldstad had geduld, dat een plaatsje als Edam bv. invloed, beslissenden invloed uitoefende bij het vaststellen van het deel van haren rijkdom, dat Amsterdam voor de algemeene belangen behoorde los te laten?

De gelijkheid in de politiek hield op, waar de gelijkheid in economisch gewicht zoodanig was verbroken [2]). En hierbij zien wij nu, hoe een man als Cornelis Pietersz. Hooft zich ook wel degelijk voor de bizondere belangen van de Stad, zoodra die tegen de be-

---

1) Mem. en Adv. p. 23.

2) Men vergelijke in dit opzicht de meening van Hugo de Groot over de verhouding van Holland tot de Unie. „Want gemeenschap van goederen of rechten is den rijcksten schadelijkst ende den armen voordeligh: dat daerom myne Heeren van Holland met goede redenen hadden bedongen by d'erectie van den Raet van Staete drie personen tegens twee of één van de andere Provinciën, insgelijcks in de Admiraliteyt en in de Comp. van Oost-Indië. Maer veel te willen brengen aen een Vergaderingh, daer Hollandt ende West-Vrieslandt staet in gelijckheyt met Groeningen en Ommelanden, konde voor Holl. ende W. V. niet anders sijn dan seer schadelijck". Memorie van Hugo de Groot (Intentiën en notabele bejegeningen) in Scheltema, Oud en Nieuw. p. 189.

langen van de andere leden van Holland indruischten, wilde in 't gareel spannen, iets, wat hij met zijn politiek program kon overeenbrengen, omdat de essentieele belangen van Holland en de Hollandsche Staten daardoor niet werden geschaad [1]).

Holland en Amsterdam stonden evenwel niet alleen: zij maakten deel uit van een Unie met andere gewesten, voor een deel van geheel andere sociale en economische samenstelling. De opstand had den voortgang van het vorstelijk absolutisme, alleen bij machte die verschillende gewesten tot een Staat samen te smeden, tot stilstand gebracht, en het aangevangen werk weer te niet gedaan, zoodat de verschillende gewesten d. w. z. de heerschende klassen in die gewesten hun souvereiniteit en onbeperkt gezag hadden herkregen.

Wat nu het gevoelen aangaat van een man als Hooft over de verbonden gewesten (Zeeland alleen stond wegens zijn ligging en geschiedenis eenigermate nader): het laat zich resumeeren in een woord, dat hij aan Oldenbarnevelt ontleende, namelijk, dat zij nuttige bolwerken tegen den vijand waren, van wie men 't zeer op prijs moest stellen, dat zij bij geval ook nog een klein deel der oorlogskosten droegen [2]).

Immers Holland en Zeeland alleen hadden het door hun onuitputtelijken geldvoorraad mogelijk gemaakt, dat de oorlog over het algemeen gelukkig gevoerd was. Het geld van Holland en Zeeland had de legers geschapen en in stand gehouden, wier discipline en verzorging zoo gunstig afstak tegen die van den vijand [3]); die *geregeld* vloeiende geldmiddelen hadden hen, meer dan veldheerstalent of geluk, een superieuren vijand doen verslaan; aan hen hadden de land-provincies haar vrijheid, haar bestaan, kortom alles te danken [4]).

Van zelve kwam dus Holland uit den aard van het bestaan der Unie de suprematie toe, Holland, wiens grootste staatsman en voortreffelijke financier dan ook door Hooft geprezen wordt als de bewerker van al dit goeds [5]).

Geregelde betaling en een voortreffelijke intendance waren de

1) Zie hierna: Bijlage IV. De kwestie der rente-reductie.
2) Mem. en Adv. p. 313. 3) Ibidem p. 316. 4) Ibidem p. 312, 313. 5) Ibidem p. 302.

oorzaak geweest, dat onder de troepen een goede geest heerschte en muiterijen waren voorkomen, in zoo scherpe tegenstelling tot den vijand, waar alleen onder Albertus' regeering een pamfletschrijver twaalf muiterijen optelt [1]).

Inderdaad was in Hooft's oogen de geschiedenis van den opstand de geschiedenis der financiën van de gewesten Holland en Zeeland geweest, en slechts door een uitstekend beheer was men er in geslaagd, het crediet van Holland hoog te houden, zoodat het de voor dien tijd ontzachlijke sommen had kunnen opnemen, die Hooft op 5 millioen schatte [2]), 't welk maar een zeer klein deel was van wat de Hollandsche burgerijen hadden opgebracht om den oorlog te voeren.

Het verbond met de overige gewesten leverde naast de voordeelen voor de Hollandsche groote burgerij ook een gevaar op, namelijk dat de gemeenschappelijke legeraanvoerder, de Stadhouder, steunend op monarchaalgezinde klassen in de andere gewesten, zou trachten zich tot een soort monarchale positie in de Unie en bijgevolg ook in Holland te verheffen.

In Holland zelf ontbrak elke basis voor de vestiging van een vorstelijk gezag.

De opstand trof er reeds zoo goed als geen adel meer aan; van het weinige grootgrondbezit, dat nog aan den adel behoorde, ging in de laatste jaren der 16e en het begin der 17e eeuw het meeste in handen der groote burgerij over en de burgerij vond dus geen klasse boven zich, toen de opstand het Brusselsche gezag had verbroken; zij werd onbeperkt de heerschende klasse.

De burgerij der steden alleen was gewapend in de schutterijen en alle voorwaarden voor haar onbeperkte heerschappij zouden dus voorhanden geweest zijn, ware het niet, dat, vooral na de groote toestrooming van handwerkslieden en arbeiders uit 't Zuiden, de kleine burgerij en het proletariaat zoo talrijk waren geworden, dat zij in vele gevallen, door hun samenscholen alleen, de groote burgerij ontzag inboezemden.

---

1) Pamflet ter Koninkl. Bibl. Catal. Knuttel No. 1170.
2) Mem. en Adv. p. 313.

Maar deze massa's waren ongeorganiseerd[1]); in gewone tijden waren zij dus ongevaarlijk; het ware gevaar lag veel meer hierin, dat de burgerij onmogelijk, uit den aard van haar sociaal wezen, zelf den oorlog kon voeren, zelf het bevel over het leger in handen kon houden en dit moest overlaten aan een grootendeels buitenlandschen adel, onder aanvoering van een vorst, die reeds door traditie en naam, maar ook door zijn ontzachlijk inkomen en grootgrondbezit, te zeer de Hollandsche burgerij overstraalde.

Hoe schitterend echter ook de positie van Maurits van Nassau in de Unie en in Holland was, een bodem, waarop hij steunen kon om zich van het vorstelijk gezag in *Holland* meester te maken, ontbrak toch zoo volkomen, dat hij er nooit eenige poging toe heeft aangewend: immers de eenige klasse, waarop hij hadde kunnen steunen, was de militaire, en deze bestond grootendeels uit vreemdelingen, die goed betaald werden en dus tevreden waren.

Bovendien, op vreemdelingen, op huurtroepen vestigt men geen vorstelijk gezag, tenzij men een land eerst heeft onderworpen.

Maar voor de overige gewesten, waar Maurits stadhouder was, geldt deze zelfde overweging niet; daar waren de heerschende klassen gedeeltelijk nog wel monarchaal gezind en op hen en de overheerschte klassen in Holland steunende, scheen Maurits met eenigen grond zijne hand naar de monarchie te hebben kunnen uitstrekken.

Wij weten nu, dat een verbond van de meerderheid der deelen van de Unie met Maurits en de onderliggende klassen in Holland, werkelijk tengevolge van het Bestand na 1609 is tot stand gekomen.

Maar dat niet alleen: in Holland zelf had Amsterdam met enkele andere steden zich aan de zijde van Holland's vijanden gesteld en werkte de Statenmeerderheid tegen.

---

1) Hiermee schijnt in strijd het feit, dat sinds de oprichting der burgervendels door Prins Willem in 1580, alle inwoners van Amsterdam in deze organisatie, die alras de oude „schutterijen" geheel te niet deed gaan, waren opgenomen, en de kleine burgerij zich te Amsterdam dus bevond in een militaire organisatie, waarover de groote, regeerende burgerij beschikte. (Zie voor dit alles Wagenaar's: Verhand. over de schutterijen in P. Scheltema's Oud en Nieuw I, p. 89 vooral). Maar de tooneelen tijdens het Bestand, de oproerige houding van „het volk" in die dagen, waartegen men de schutterij niet heeft gebruikt, toonen duidelijk, hoe weinig deze organisatie als machtsmiddel der heerschende klasse beduidde.

Toen moest een man als Cornelis Pietersz. Hooft het gevaar voor een omverwerping van de heerschappij der aristocratie en invoering van de monarchie wel dreigend lijken, vooral, waar in zijn stad de predikanten vrijheid bezaten, voortdurend van den preekstoel de gemeente tegen de bestaande orde op te ruien.

En evenwel, hoezeer 't gevaar toen dreigend scheen, kon Hooft zich zoo weinig de invoering van de monarchie denken; zoozeer scheen hem de aristocratische regeering, de regeering der groote burgerij, de natuurlijke, van zelf sprekende (en ze was het, daar geen enkele andere klasse in Holland er ook maar over kon denken de macht in handen te nemen, en de heerschappij der burgerij sinds een eeuw in Holland gegrondvest was), dat hij tegen de Monarchie en ter verdediging van het bestaande feitelijk niets van belang weet in te brengen, zoo min als men bv. op dat tijdstip in Frankrijk of Engeland veel woorden ter verdediging van de monarchie noodig vond.

De aristocratische regeeringsvorm was zoodanig de normale, beantwoordde zoozeer aan de behoeften van de economisch-overheerschende klasse, dat hij na den opstand even vast gegrondvest was als elders de monarchie [1]).

De verdediging van het bestaande stelsel door Hooft is inderdaad zeer zwak. Immers al verzekert hij, dat „nae de constitutie van den staet deser landen, de Aristocratycke regeeringe ons nodichste ende

1) Het is wellicht de moeite waard als voorbeeld van het eigenaardige conservatisme, dat neerkwam op een verdediging van den aristocratischen regeeringsvorm aan te halen de opinies van Simon Steven, in het „Burgerlijc leven", een in 1590 geschreven vlugschrift, dat in 1611 uitkwam, (Cat. Knuttel, no. 1926). De auteur tracht hier o.a. vast te stellen, wat men onder „burgerlijkheid (burgerzin) moet verstaan. Hij gaat daarbij uit van de stelling, dat de bestaande overheid altijd de rechte is; deze moet men in elk geval onderdanig zijn. Dit betaamt niet alleen dengenen, die in een land komen, maar ook hun, die daar wonen.

In het derde hoofdstuk onderscheidt Stevin vier regeeringsvormen: „eenichvorstheydt of monarchia, gemeenheydt of democratia, staet-vorstheydt, en voornamelickheydt of aristocratia".

Monarchie noemt hij de despotie, gelijk bij de Turken, den grootvorst van Moscoviën enz.

Staet-vorsten zijn de vorsten, die Staten naast zich hebben; hij vat dit ruim op, want hij rangschikt er onder zelfs het Fransche Parlement, de Inquisitie in Spanje, den Senaat in Venetië.

Ontstaat er twist in een land en moet men partij kiezen tusschen twee partijen, die beide wettelijke regeerders aan 't hoofd hebben, dan moet men die partij weerstaan, die tegen haar eed de goede wetten, vrijheden, ambten enz. wil veranderen.

zeeckerste is, om veelderleye redenen, zoo verre als men deselve op eenen bequamen voet kan practiseren" [1]), wanneer het er op aankomt een dier veelderlei redenen te noemen, blijken deze zich te reduceeren tot de ééne, dat de veelhoofdige regeering „by maniere van spreecken onsterfelick" is, en het monarchale gezag altijd bedreigd wordt door moordaanslagen of de kansen van „onbequaeme en onvrome" nakomelingschap [2]).

Voorwaar, deze redenen tegen de monarchie zijn van even weinig nadruk als zijn herhaalde opsommingen van de zonden en misslagen van talrijke Oud-Testamentische potentaatjes. Terwijl overal in de omliggende landen de Monarchie, zij 't dan ook slechts als „Staats-vorstheydt" (Stevin) bestond, terwijl een geschikte candidaat voor de vorstelijke waardigheid bij de hand was, terwijl de invloedrijke predikanten om een Saul, een Jehu riepen, wist een belezen, scherpzinnig man als de oud-burgemeester niets anders te vinden.

Toch had hij gelijk: naar den aard dezer landen was de aristocratische regeering niet alleen de noodzakelijke en meest veilige, maar zelfs de eenig mogelijke; de economische en sociale inrichting van de deelen, die Holland samenstelden, en het naast elkander leven dier deelen in den lossen bond Holland vonden hun volkomen uitdrukking in de regeering van de steden en van de delegatie dier afzonderlijke deelen, welke de Staten van Holland vormde.

Toen dan ook het groote verbond tegen de Hollandsche Staten in 1618 tot daden overging, toen Maurits zijn staatsgreep waagde, toen de leiders der Staten werden gevangen gezet, toen de aristocratie schijnbaar weerloos en ontwapend ter aarde lag en 't gezag zich geheel scheen te bevinden in handen van den militairen chef....

Meer practisch levert Stevin dan echter voor de Unie een betoog voor het goed recht der hier bestaande regeering, de aristocratische (in onzen zin).

Zoo bv. p. 14, waar hij zegt: „De pluymstryckers zien des vorsts groote staet, sijn groot naeghevolgh ende uyterlicke eere, die men hem doet. Maer weder ter contrarie, dat hy onderdanich moet sijn het besluyt sijnder Staten, twelc somtijts personen sijn van cleender ghedaente, als *cooplieden*, *ambachtslieden* of sulcke alsser deur de Fortuyne tot regierders des landts gherocht sijn".... En iets verder: De raad dezer hovelingen, die den vorst raden de Staten op zij te schuiven, is *onburgerlick;* zoo is, zegt men, de hertog van Alençon door zijn kwaden raad bewogen „tot de onburgherlicke overvallinghe der stadt van Antwerpen."

1) Mem. en Adv. p. 23. 2) Ibidem p. 156.

toen was er in werkelijkheid niets veranderd, kon Maurits er geen oogenblik aan denken de bestaande orde te verstoren en een vorstelijk gezag in 't leven te roepen, gleed dat schijngezag hem binnen enkele jaren weer als droog zand door de vingers. Zoo weinig bodem bleek er in Holland nu voor de monarchie te zijn; zoo weinig vermocht ook hier geweld aan een constitutie, die op vaste basis rustte, te veranderen.

Hooft heeft het nog beleefd, dat er geen grond bleek te zijn voor de „swaricheyden", die hij voor 't land duchtte, namelijk, dat de overige provincies van haar tijdelijk overwicht zouden gebruik maken, om Holland's belangen te verwaarloozen [1]). Holland was de groote kapitalist en daaraan deed het feit niets af, dat Pauw c. s. er nu meester waren in de Staten.

Zien wij nu, hoe met deze staatkundige, de godsdienstige en kerkelijke meeningen van den koopman-burgemeester samenhingen.

Niet alleen onder de kleine burgerij en het proletariaat trof men de grootste verscheidenheid in afkomst en geloof aan: ook de groote handelsbourgeoisie, tevens de bezitters der manufacturen en de klasse, die de handwerkers exploiteerde, was verdeeld naar geloof en landaard. Wel bestond zij voor een belangrijk deel uit de families, die reeds vóór de troebelen den Amsterdamschen groothandel hadden gedragen (zie hiervoor Bijlage V), maar uit de overige provinciën, uit katholieke en protestantsche streken, niet te vergeten uit de Zuidelijke Nederlanden had die grootbourgeoisie talrijke elementen in zich opgenomen.

De groote bourgeoisie was, dit is algemeen bekend, dus reeds door haar eigen samenstelling tot een begrijpen en waardeeren van verschillende godsdienstige opvattingen geneigd [2]); zij had sinds de

1) Mem. en Adv. p. 326.

2) Vergelijk de bekende plaats bij Hooft, Mem. en Adv. p. 30: „Bovendyen, alhoewel de metwaericheydt ende gemeensaemheydt onder allen eerlycken luyden voor een deucht ende als prijswaerdich behoort geacht te werden, ende dat de natuere deser landen ende insonderheydt deser stede (als door Godes segeninge meest by de zevaert ende coopmanschap bestaende), ten hoochsten vereyscht familiare lieftallicheydt onder den menschen...."

alteratie geen klasse of macht meer boven zich, waartegen een strijd ook op godsdienstig, ethisch en wijsgeerig gebied noodig was, een strijd, die tot concentratie in den godsdienst en de moraal mede zou geleid hebben.

Zij kon zich tevreden stellen met een gematigd protestantisme voor zich zelve, een protestantisme, dat bij enkelen reeds tot een soort deïsme leidde, een Christendom, waar de Godheid als persoonlijk, in de menschelijke lotgevallen ingrijpend wezen, had afgedaan [1]).

Cornelis Pietersz. Hooft, zonder zoo ver te gaan als deze zijn klassegenooten op den weg naar een vrijere, meer filosofische levensopvatting, had niettemin nooit lid willen worden van de Gereformeerde Kerk, die na de alteratie de Staatskerk was geworden [2]).

De wijze, waarop men daar den nadruk legde op het hooge en kwestieuze punt, de praedestinatie, stuitte hem tegen de borst. Zijn vrouw zocht bij voorkeur haar stichting bij de Mennonieten; de

1) B.v. bij Coornhert en Spiegel. Coornherts Wellevenskonste IIe boek 1e hoofdst., dat handelt over de Wille, bevat een zeer beslist betoog, dat de menschelijke wil vrij is en de Godheid slechts de rol van Voorzienigheid of Vooroogentheyt vervult.

Zoo § 39: „Dats nu soo verde van daar, dat men door 't ghevoelen van der menschen *vrywilligheyt in heur doen ende laten* Gode soude maken blint, of sijn Voorsienigheyt (so sy oneygentlick noemen sijn eeuwighe Vooroogentheyt), onseker, dat men in 't jegendeel door 't voorss. gevoelen Gode moet houden voor alsiende en zyne Alwetenheyt boven alle dinghen seker ende gants ontwyfelick", en iets verder: „Wat anders is te willen ende wat anders is te sien, datter yet geschied........ Een van beyden moet waerachtigh sijn, te weten, dat Godt — soo icx houde — alle onse wercken siet, omdat wy die sullen doen, of dat wy die doen, omdat God wil, dat wy die also doen sullen. Seyt men het eerste, soo en volghter nyet ongeschikts altoos, maer seyt men 't laatste, wie sal den mensche beschuldighen ende Gode ontschuldigen mogen van de zonde ende van 't quade, als voortkomende uyten wille Godes zelve?"

Het is duidelijk, dat door deze opvatting de directe besturing door de Godheid wordt geloochend om voor den menschelijken vrijen wil, d. i. de vrije krachten der burgerij plaats te maken, en dat de richting-Coornhert zich beweegt naar het deïsme en de feitelijke elimineering eener actieve Godsidee

Ook bij Spiegel wordt de Godsidee als handelende kracht feitelijk reeds buitengesloten; men zie b.v. de regels:

„Die voorvals oorzaak ghaw en na 't ghevolgh wilt trachten,
Die merkt, dat ellik dier, ja plant, so is ghesint,
Dattet zijn zellefs quets al vliet, en heil bemint". Hertsp. I v. 178—81.

Ook de Staat is bij Spiegel alleen uit de behoefte der menschen ontstaan. Men zie verder Hertsp. II passim, vooral 139 volg.

2) Mem. en Adv. p. 126.

leden der regeering, met wie hij familiaren omgang had gehad reeds tijdens de ballingschap en die na de alteratie de voornaamste rol in de regeering op zich hadden genomen, een Adriaen Cromhout, Martin Jansz. Coster, Egbert Roelofsz, Dirck Jansz. Graeff, Bardesius, Cant, Teylingen, Boom enz., waren met de praedestinatie-prediking evenmin gediend [1]), en burgemeester Oetgens b.v. was het met Hooft geheel eens, dat hij van de kerk lid zou hebben kunnen worden, als de predikanten er allen als een Jacobus Harminius hadden gepreekt [2]).

Als particulier persoon had Hooft dus, gelijk het meerendeel van zijn klassegenooten, een tegenzin in de leer, zooals die door de tegenstanders van Arminius, de Contra-Remonstranten, anders gezegd de Calvinisten, werd gepredikt.

Maar als lid van de regeering, als overheidspersoon, kon Hooft zich niet vergenoegen met eenvoudig een afwijzende houding tegenover de Gereformeerde Kerk aan te nemen, haar te laten voor wat zij was.

De Gereformeerde Kerk toch was maar niet een kerk onder andere gelijkwaardige gemeenten; zij stond niet gelijk met b.v. de Luthersche, de Mennonitische, de Roomsch-Katholieke kerken; zij was de kerk, die historisch op geestelijk en godsdienstig gebied de losgescheurde gewesten representeerde tegenover den vijand, en tegenover de omliggende bevriende of vijandige machten.

Háár alleen erkenden de verschillende steden en het gewest als een macht naast de wereldlijke overheid, die de vroegere kerk, de Katholieke, in al haar essentieele rechten had vervangen; haar alleen hadden zij beloofd te beschermen.

Hun kwam dus uit kracht van die verleende rechten en van die bescherming van zelve een beschermheerschap, een toezicht over de Gereformeerde Kerk toe.

In overeenstemming hiermee is het program, dat Cornelis Pietersz. Hooft opstelt voor de verhouding van de stedelijke en gewestelijke regeering tot de kerk.

Hij wil, dat de gezaghebbenden in de kerk, zoo predikanten als

1) Mem. en Adv. p. 12. 13. 2) Ibidem p. 15.

ouderlingen en diakens, ten minste den eed van trouw aan de overheid zullen afleggen [1]), zooals dit met burgerlijke ambtenaren 't geval was; voorts keurt hij de wijze van benoemen van deze personen, door een geheel onverantwoordelijken kerkeraad, af, die voor een groot deel uit uitheemsche, in vele gevallen burgerlijk en financieel weinig betrouwbare personen bestond [2]), en wijst er op, dat zelfs in het bolwerk van het Calvinisme, Genève, de kerkelijke ambtenaren voor een deel door den Raad der stad werden benoemd [3]).

Voorts moest het niet geoorloofd zijn, dat er zonder voorkennis van de regeering vergaderingen van kerkelijke personen, zelfs uit andere provinciën, werden gehouden, en de regeering moest zoo goed het recht hebben kerkelijke personen uit te wijzen als wereldlijke, die haar lastig vielen.

Toezicht dus op de Gereformeerde Kerk, juist omdat de regeering van Stad en Gewest deze met zekere machtsbevoegdheden had bekleed (b.v. het sluiten van huwelijken), haar in 't bizonder erkende

1) Mem. en Adv. pag. 2. Hier spreekt vooral ook sterk bij Hooft de afkeer van vreemdelingen, niet-Hollanders, als bedienaars van den godsdienst. Zie iets verder en ook Mem. en Adv. p. 29.

2) Mem. en Adv. p. 2, 66, 131: „Ende alhoewel alle deselfde (d. i. ouderlingen en diakenen) haer meestal zoo mette coopmanschap als handtwercken ende andere neringen zijn behelpende, daervan zy, zoowel als andere, haer principale werck moeten maecken om haer huysen te onderhouden, ende dat men onder denselven hyer ter stede, vant begin van onse reformatie, zoo mennichfuldige fouten van banckerotten ende andere mishandelingen heeft gevonden, dattet onder soo kleynen getal van volck, als tot nochtoe daertoe is gebruyckt, al te wonder ende te beclaechlick is...."

3) „Dye van der kerck stellen jaerlicks, zonder yemandt daerin te kennen, alsulcke ouderlingen ende diaconen als zy goedtvinden, welcke diaconen, onder d'opsicht van den kerckenraden, hebben de vrye dispositie over haer collecte, des jaers, zoo ick mene, wel omtrent tzeventich duysent gulden ofte meer importerende.... Deselfde kerckenraden doen oock, alsser ministers ontbreecken, zelfs daervan de verkiesinge, zonder tegenspreecken vander Overheydt, aller welcker ministeren gagiën, met haer huyshuyren, tot negen ofte thyen in getale (buyten de gasthuysen, Walsche ende Engelsche predicanten) elck, zoo ick mene, wel omtrent vijfthyen honderdt gulden jaerlicks bedragen". (*Mem. en Adv. p. 53.)*

Iets verder geeft Hooft dan een staaltje van het feit, dat de predikanten met dit hooge tractement nog niet tevreden waren: Jacobus Triglandus nm. had, hoewel hij slechts vier kinderen telde, pas weer om een subsidie gevraagd van 150 g. voor boeken en gastheerplichten, wat eenigen van zijn collega's genoten, omdat zij 7 of 8 kinderen hadden, terwijl denzelfden Trigland voor eenige jaren pas op zijn verzoek twee honderd gulden voor boeken waren toegekend. Zie verder nog Mem. en Adv. p. 65, 66.

en beschermde, omdat de Gereformeerde Kerk m. a. w. ook voor Hooft en zijn geestverwanten, de positie van heerschende of Staatskerk innam.

En dat toezicht moest wel in de eerste plaats dienen, opdat de Kerk het beginsel der verdraagzaamheid, dat Hooft en zijn partijgenooten reeds in 't bloed was overgegaan, maar waartegen zij zich, gelijk van zelf spreekt, uit haren aard als Kerk kantte, zij 't dan ook gedwongen, in toepassing zou brengen.

Om de beteekenis van de verdraagzaamheid, die Cornelis Pietersz. Hooft en de zijnen van regeering en kerk verlangden, goed te doorgronden, moeten wij teruggaan naar de laatste jaren der 16e eeuw, toen de tegenstellingen in kerk en godsdienst nog niet zulk een graad van heftigheid hadden bereikt, als na het sluiten van het Bestand.

Cornelis Pietersz. Hooft sprak toen, wij bedoelen in 1597 en '98 ter gelegenheid van het geval Vogelsanck, bovendien als regeerend burgemeester, in zijn volle verantwoordelijkheid dus als representant der groote bourgeoisie, en naar aanleiding van een zaak, die des te meer beteekenisvol en omvattend was, wijl de bedoelde handwerksman de godheid van Christus had geloochend en zich dus buiten de Christelijke gemeenschap had geplaatst [1]).

De redevoeringen, die Cornelis Pz. Hooft den 15en October 1597 en den 26en Januari en 26en Februari 1598 over het geval van dezen man hield, die uit de Ned. Gereform. Kerk was verwijderd en daarna op aanstooken van de kerkelijke overheid gevangen gezet wegens blasphemie, zijn van zeer veel belang, omdat zij de verdraagzaamheid als het ware tot maxime van Staat verheffen en onverbiddelijk de kerk terugwijzen binnen haar eigen grenzen.

De redeneering van Hooft is deze: de opstand is indertijd begonnen ter vrijmaking van de Spaansche godsdienstvervolging; de Spanjaarden vervolgden niet slechts de aanhangers der Gereformeerde religie, maar evengoed, ja in talrijker getale, Mennoniten,

1) Zie Wagenaar, Amsterdam, I p. 409 vlg. Goossen Vogelsanck had een boekje, „Het Licht der Waarheid" uitgegeven, waarin hij o. a. de Godheid Christi loochende; de kerkeraad, niet tevreden hem daarvoor uit de kerk te zetten, verlangde ook nog zijn vervolging en bestraffing door de overheid.

Lutherschen en „geestdrijvers"; zij waren dus de gemeenschappelijke vijand en slechts door gemeenschappelijke krachten had men den opstand staande gehouden; gingen nu de eertijds vervolgden weer tot geloofsvervolging van andersdenkenden over, dan zou de ruïne van de eendracht daarvan het onvermijdelijk gevolg zijn, daar immers de Gereformeerden *allen*, die niet als zij dachten, tot godslasteraars verklaarden.

„Redelijcker en voor 's lants welvaart dienstiger was, dat men, volgende den ouden voet van Regieringe, niemant over geloofszaken moeilijk viele, maar elkanders doolingen ten goede hielde, als komende alleenlijk ten laste van hem, dien ze bezwaarden. Dan zou men eendracht in den staat behouden en elkander de hand blyven bieden in 't wederstaan van den algemeenen vyand; daar, zoo zy, die naar nieuwe vervolging schenen te haken, hunnen wensch kregen, het verval van den Staat onvermijdbaar was [1])".

De quintessens van zijn gevoelen, zooals het toen reeds in die redevoeringen werd uitgedrukt, is, dat „burgerlyke eenigheydt" gaan moest boven kerkelijke verdeeldheid, dezelfde meening, die later in de Memoriën en Adviezen schering en inslag is van zijn betoog, waar hij over kerk en godsdienst komt te gewagen [2]).

De verdraagzaamheid van de overheid ten opzichte van verschillende godsdienstige overtuigingen buiten de Ned. Gereform. Kerk had tot noodwendig correlaat, tot noodwendige aanvulling, de verdraagzaamheid der Ned. Gereform. Kerk ten opzichte van hare leden.

De verdraagzaamheid was en moest voor Hooft en zijn klassegenooten mede zijn een andere vorm voor en tegelijkertijd voorwaarde tot eendracht ook op kerkelijk terrein, waarnaar de groote bourgeoisie althans streefde.

De Kerk m.a.w. moest zich in hare prediking meer toeleggen op het prediken van burgerlijke eendracht, van verdraagzaamheid en liefde tot den naaste, dan zich bizonder druk maken over de

1) Wagenaar: o. c. I. p. 414.
2) Zie Mem. en Adv. bv. pag. 33, 90, 239. Vergelijk Mem. en Adv. bv. pag. 29, 30, 139.

hooge en kwestieuze punten, die hare predikanten bij voorkeur behandelden.

De Gereformeerde Kerk, die Holland en de Unie op geestelijk gebied representeerde tegenover den vijand, het Katholicisme, behoorde hare deuren wijd open te zetten voor lieden van allerlei stand en denkwijze, voor rijken en armen, patriciërs en „gemeen"; zij moest de verbroederende, verzoenende macht zijn, die de veelheid der standen, der klassen en gezindheden, verbond tot een geheel tegenover den vijand.

Het ideaal van een dergelijke kerk, die Hooft te practisch was om zich te kunnen denken als werkelijk algemeen, Nederlandsch in volle beteekenis, vindt men duidelijker nog bij een man als Coolhaes.

In overeenstemming met diens aard als theoloog is het denkbeeld bij dezen werkelijk alles omvattend en universeel.

Coolhaes wilde allen, die in de H. S. gelooven, gehouden hebben voor leden van Christus' kerk; duidelijker dan anderen had hij een Christendom gepredikt, dat boven de secten verheven was, dat dus de secten als 't ware zou uitwisschen en daarmee, in 't geestelijke althans, de eenheid zou herstellen, die 't opkomende kapitalisme in de werkelijkheid hoe langer hoe meer verstoorde en reeds had verstoord.

„Die dan op hetzelfde fondament (d.i. de H. S.) staan, moeten ook eendrachtig zijn, evenals wij zien, dat de verschillende bouwmaterialen op één fondament elkander niet scheuren, maar een huis, slot of stad vormen" [1]).

In zijn „Toutssteen" spreekt hij er in afkeurenden zin van, hoe: „de wereldt wordt door affecten geregeerd, ja, de H. Schrift moet onze affecten dienen" [2]), terwijl hij juist wilde, dat de H. Schrift daartoe niet dienen zou, maar de menschen opvoeden tot eendracht, broederlijkheid en liefde.

De noodwendige consequentie van deze meening was dan ook zijn gevoelen, dat men allen, die gelooven, tot de Heilige tafel

---

1) Dr. H. C. Rogge, Caspar Jansz. Coolhaes, De voorlooper van Arminius en de Remonstranten, II p. 49. 2) Ibidem p. 44.

moest toelaten, een van de grootste en meest diepgaande verschillen, welke hem van de Calvinisten scheidden [1]).

En bizonder helder is de beteekenis van zijn verlangen naar de eenheid der Kerk ook op het gebied van de armenzorg. Hij meende, dat het de plicht der Kerk was, in navolging van de apostolische, allen armen de tijdelijke nooddruft aan hun lichaam te verzorgen.

In dit opzicht kon hij zeggen: „Dat de voornoemde (d. w. z. de Roomsche, Gereformeerde, Luthersche etc.) kerken dit inderdaad niet doen, kunnen alle armen getuigen en de voorstanders der Kerk zelve niet loochenen. Men is partijdig, want de armen worden niet naar hunne behoeften verzorgd. Iedere partij houdt alleen voor huisarmen, die haar voor de ware kerk erkennen, en hoewel aan anderen soms ook wat meegedeeld wordt, zoo houdt men dezen toch niet voor huisgenooten des geloofs.

Men zegt, dat de kerk geen ordonnantie tegen het bedelen kan maken. Maar de predikanten kunnen toch bij de overheden daar wel op aandringen. Doch in plaats daarvan wordt de overheid thans verhinderd, als zij in dezen haar ambt wil vervullen en zegt men, dat zij geen mannen mag aanstellen, die voor de armen kunnen zorgen" [2]).

Vergelijken wij nu met de opvattingen van dezen predikant de meeningen van den grootsten jurist der Hollandsche aristocratie, die als vertegenwoordiger van de meerderheid der Staten van Holland 23 April 1616 zijn groote rede hield in de Amsterdamsche Vroedschap, ter verdediging van de „Resolutie tot vrede der kerke",

1) „Er bestaat geen reden, dat men het Woord aan iedereen preekt, maar het gebruik der sacramenten enkelen onthoudt.. .. Maar hier zal men mij vragen, of zij, die in openbare zonde leven, niet als een hond of een zwijn te beschouwen zijn? Ik antwoord ja, zoolang zij geen oprecht berouw gevoelen; doch, gelijk wij van alle menschen, die uiterlijk goed leven, moeten gelooven, dat zij inderdaad zoo zijn, ofschoon niemand ons daarvan verzekering kan geven, zoo mogen wij ook niet te streng oordeelen over hen, die schijnbaar openlijk in de zonde leven. Gode alleen komt het oordeel toe. Indien deze laatsten begeeren het woord te hooren en de sacramenten te gebruiken, mogen wij hen niet terugstooten": Rogge, Coolhaes II, p. 52.

2) Rogge, Coolhaes II, p. 54.

dan zullen wij daar dezelfde behoefte der regeerende klassen vinden uitgesproken, alleen in sommige opzichten nog iets duidelijker en klaarder dan Hooft dit vermocht, wiens eenvoudig betoog natuurlijk niet zoo diep ging als dat van den genialen geleerde, Hugo de Groot.

Ook hier weder: eenheid, inwendige verdraagzaamheid, een onderdrukken van de kwestieuze punten.

„Twelck indien oyt plaetse heeft ghehadt (te weten 't verzwygen der kwestieuze punten), vooral in desen tegenwoordigen tijdt plaetse behoort te hebben, alsoo men siet, dat soo vele personen door het verhandelen van de hooge leer-poincten jegens malkanderen in bitterheydt werden ontsteecken: sulcx dat het buyten twyfel hem luyden veel dienstiger soude sijn, dagelijkcx te hooren de vermaningen tot de Godsalicheidt ende Christelijcke deuchden; immers soude de leere van de questieuse poincten wel dienen uitgestelt, totdat de gemeente metter daed bethoonde eerst wel gheleert te hebben dat het noodichste is, te weten de rechte boetvaerdicheyd ende beternisse des levens, die men doorgaens siet seer weinigh betracht te werden".

Maar vooral deze andere passage, waar hij 't politieke belang uiteenzet van een machtige, eensgezinde, ongedeelde Nederl. Gereformeerde Kerk.

„De gereformeerde Kerke deser landen aan twee te laten scheuren, is wel doenlijk, maer ten uitersten pernicieus. T'is waer, wy laeten toe by conniventie eenige vergaderinge van Martinisten en Mennoniten; maer Uwe E. weten wel, dat dit een geheel andre saecke is; alsoo de Heeren Staeten niet hebben aangenomen de protectie van soodaenige gesindheden, maar alleen van de waere Gereformeerde Kerke, die haar Edele M. behooren soo ongescheurt te conserveren, als sy deselve ongescheurt hebben ontfangen. T'is het woordt der waerheit, dat alle rijk, dat in hem zelven verdeelt is, verstrooit moet werden . . ."

En iets verder: „De Engelsche puritainen siet men onder haar scheuren van daege tot daege meer en meer. . . . Hieruit is goedt af te nemen, mijn Heeren, dat wy, eens de scheuringe toelaetende, niet en hebben te verwachten als meerder en meerder verwoestinge van de Gereformeerde Kerk, tot afbreuk van de waere Religie,

vreugt en victorie van de Papisten. Wat swaerigheit dat dit mede sal brengen in den staet van het landt, konnen alle polityke persoonen lichtelijk bemerken.

De *siekten van de publyke kerken infecteren altijdt de politye, insonderheydt in een regeeringe, wiens principalen bandt is de Religie;* want den selven bandt ontknocht sijnde, moet daeruit volgen dissolutie van de eenigheit van den Staet, vyandschap van Provintie tegens Provintie, haet van steden tegens steden, factiën in de steden selve, jae partyschap tot binnen in de huisen toe" [1]).

Komt hier uit het theologisch omhulsel — want de rede houdt zich overigens voor het grootste deel bezig met een vergelijking van de gevoelens der Remonstranten en Contra-remonstranten, — niet zeer duidelijk de behoefte van een vertegenwoordiger der heerschende klasse uit?

De kerk moet in de eerste plaats predikster van „godsalicheydt en Christelijcke deuchden, boetvaerdicheydt en beternisse des levens" zijn: dan is zij een van de banden, die de maatschappij en het politieke gebouw samenhouden.

De verdraagzaamheid van de Ned. Gereformeerde Kerk en de overheid ten opzichte van andere secten, die Hooft en de zijnen wilden, kon, gelijk van zelve spreekt, niet met de macht der Calvinisten samengaan.

Hooft en zijn partijgenooten verweten den Calvinisten, dat deze, indien zij over de macht daartoe hadden beschikt, tot vervolging van andersdenkenden zouden zijn overgegaan.

Hem was wel bekend, hoe zij beproefd hadden de Doopsgezinden in hun godsdienstoefeningen te storen, hoe hun kerkeraad nog eens in 1597 de regeering verzocht had, met de Mennoniten in disputatie te mogen komen [2]).

Dit waren feiten, die niet te loochenen vielen, evenmin als de godsdienstvervolging, op touw gezet tegen den armen Vogelsanck. Onschuldiger was het wellicht, dat hunne predikanten van den kansel

---

1) Wagenaar, Amsterdam, I p. 452; ook bij Brandt, Historie der Reformatie II p. 345—383, waar de geheele rede te vinden is.

2) Mem. en Adv. p. 17, 46, 133.

luide hun wensch verkondigden, dat de landsregeering van republikeinsch monarchaal zou worden, om vervolgens alle ingezetenen, die de gereformeerde leer niet wilden aannemen, uit het land te drijven, gelijk de oude Israëlieten indertijd met de Canaänieten hadden gedaan [1]); maar het is toch levendig te begrijpen, dat, zelfs al nam men deze taal niet al te ernstig op, het een onaangenamen indruk moest maken, wanneer een predikant van den kansel verkondigde, dat men om een „soo heerlijck" werk uit te voeren, zijnentwegen alle nering mocht verliezen, wat Hooft doet vragen [2]), hoe deze sinjeur er over zou denken, indien hij zelf zijn halve nering, d. i. zijn halve gage verloor.

Maar, afgezien van deze wellicht eenigszins ijdele dreigementen, kon Hooft met meer recht van de Calvinisten, indien dezen de macht in handen hadden gekregen, een ernstigen aanslag vreezen op het burgerlijk huwelijk, een van de weinige diep-ingrijpende veranderingen, welke de alteratie had meegebracht.

Want juist in die jaren was ook in de Nederlanden het bewijs geleverd, dat de Calvinistische partij, waar zij de kans daartoe schoon zag, het burgerlijk huwelijk weer trachtte af te schaffen om slechts het door de Gereformeerde Kerk gesloten huwelijk te erkennen. In Groningen, de stad, waar men het Calvinisme na de reductie in 1594, met dwang had ingevoerd, was de overheid inderdaad luttele jaren later reeds zoover gevorderd, dat zij in 1601 er toe overging, te bepalen, dat voor ongedoopte kinderen het erfrecht werd opgeheven, aangezien, „die in bloetschande ofte verboden graden contrayeeren (d. i. huwen): ofte *oock buyten der ghereformeerde kercke sich copuleren laten*, in *ververvinghe* der goederen ende sunts sich der echtschap niet (zouden) hebben te erfreuwen ofte ghenieten, noch oock echte kinderen" enz.[3])...

Hoezeer een dergelijke maatregel volstrekt onvereenigbaar was met de bestaansvoorwaarden eener groote, wereldhandel-drijvende stad, waar lieden van allerlei gezinten samen moesten wonen en

1) Mem. en Adv. p. 184, 208. 2) Mem. en Adv. p. 208.
3) Pamflet Kon. Bibl. Knuttel 1172: „Samenspreeckinge" over 't plakkaat van Groningen, waarin een gereformeerde de bovengenoemde bepalingen tracht te verdedigen.

handelen, en waar het burgerlijk huwelijk met het daaraan verbonden, door de stad beschermde, erfrecht een van de hechste banden was, die allen omsloot, zal wel geen betoog behoeven.

Zeer terecht maakte Hooft de opmerking, dat voor een betrekkelijk kleine en arme stad geheel andere voorwaarden golden dan voor een stad als Amsterdam en dat de regeering over Amsterdam zoomin te vergelijken was met die over een op zichzelf aangewezen stadje, als het besturen van een groot schip met dat van een mosselschuit [1]).

In zulke kleine, economisch zelfgenoegzame plaatsen, was het wellicht mogelijk, om, zooals de Groningsche overheid in 1602 deed, de uitoefening van elke religie, behalve de Gereformeerde, te verbieden, iets wat b.v. ook de Christen-staatsman Marnix altijd had gewild [2]); in Amsterdam ware iets dergelijks ondenkbaar geweest.

De tolerante, eendrachtige kerk, zonder de hooge en kwestieuze punten, zooals een Hooft en zijn geestverwanten die wilden was het nu juist, wat de meerderheid der niet-heerschende klassen, zoover zij Protestantsch waren, niet verlangde, ja verfoeide.

Het is niet genoeg, dien afkeer van kleine burgerij, proletariaat en landelijke bevolking (handwerkers, ambachtslieden, arbeiders, schippers, matrozen, visschers en kleine landbouwers [3]), uitsluitend te verklaren uit het politieke moment, dat bij de groote burgerij en

1) Mem. en Adv. p. 130, waar Hooft ook zegt: „De stadt van Genève (als voorbeeld) verstae ick nyet groot, nochte d'inwoonderen van dyen doorgaens van geen sonderling vermogen te wesen, maer veelal van voortvluchtigen van ander landen, ofte derselver naecomelingen, ende oversulcks van luyden van sobere conditie te bestaen, waervan het, mijns bedunckens, vry wadt anders is mette regieringe van sodanighen gemeente, als van dusdanighen landt, ofte van dusdanighen stadt als Amsterdam alleen".

2) Karakteristiek is deze plaats uit zijn „Traité contre les hérétiques", dat een aantal tegenschriften uitlokte (Catalogus Meulman 810 volg.): „il n'y a homme d'entendement qui ne juge que aussi bien nostre salut et conservation, comme le deservice de nos ennemis, gist principallement en ce poinct, que soions bien unis au faict de la religion, et que, tendens tous à procurer et maintenir l'honneur de Dieu, il n'y ait aucun libertin, athée ne contempteur de Dieu en tous nos limites".

3) Zie voor den maatschappelijken strijd dezer lieden tegen den adel en de grondbezittende aristocratie: Pamflet Knuttel 1235: „Deductie of remonstrantie van weghen Burgemrs. ende Regierders der stadt Leyden ter vergadering van de Mo. E. H. Staten van Holl. gedaen, jeghens de gepretendeerde perceptie van thienden op wortelen, cool, ajuyn, saladen, plocboonen, en diergelijcke aertvruchten, in warmoeshoven wassende".

de aristocratie de verhouding tot de kerk en de wenschen omtrent haar wezen en leer bepaalde.

Het is niet voldoende te zeggen: de aristocratie en groote bourgeoisie verlangden die kerk, ergo het „volk" de andere, de meer democratische, een kerk, die niet afhankelijk was van de overheid, maar zelf regeerend en vrij.

Ongetwijfeld is dit politieke moment mede aanwezig, maar het kan reeds daarom niet den doorslag hebben gegeven bij de stemming der „kleinen", omdat ook de kerk, waarvoor zij opkwamen, vaak niet democratisch meer was, maar reeds in vele gevallen hoofdzakelijk volgens dezelfde techniek werd bestuurd als Stad en Gewest, namelijk door coöptatie.

De wijze van verkiezing van den kerkeraad was in Holland zeer verschillend; allerlei overgangen deden zich daar voor van de oorspronkelijke democratische inrichting tot eene, waarbij de ge-

---

De grootgrondbezitters om Leiden deden in de laatste jaren der 16e eeuw opnieuw een poging, gelijk reeds in de eerste jaren der eeuw geschied was, tienden te heffen van de warmoeskruiden, niettegenstaande het plakkaat van 1529 (mede in dit pamflet aangehaald) uitdrukkelijk verbood tienden te heffen van hooi, boomgaarden en warmoeshoven.

De Hooge Raad moest in dezen uitspraak doen tusschen de burgers van Leiden en de ingezetenen van Rijnland eenerzijds en de edelen (heeren) anderzijds.

Nu deed zich daarbij 't geval voor, dat verscheidene Raadsheeren zelf tiendrecht bezaten en van de warmoeziers ook tienden begeerden. Evenwel concludeerde de Hooge Raad, dat de warmoeziers geen tienden schuldig waren. Zelfs bij deze uitspraak legden zich de grootgrondbezitters nog niet neer.

Met de volgende redenen toonen de kleine tuiniers aan, dat behalve de wettelijke redenen er ook nog natuurlijke voor spreken, hun bedrijf niet met tienden te belasten.

„De qualiteyt ende natuyre der landen van Rijnlant is zulcx, dat dezelve gheene warmoesvruchten uyt haer eyghen zelfs deuchde en zouden moghen draeghen; maer moeten daertoe de voorschreven landen werden ghepreparеert mit zeer groote onverdragheliche costen ende bloedighen arbeyt.

Met onverdraegliche costen, doordien, bovendien dat de warmoesluyden een hondert guldens, hondert twintich, ja honderd vijftich guldens sjaers moeten geven voor een morgen lants, deselve de voorzeyde landen noch moeten teenemael van nieus toemaken: costende, boven den arbeyt, altemets 3, 4, 500 guldens, eerse een kerl saets daerinne moghen werpen, verzwyghe een stuver daervan connen trecken.

Wordende alle de voorscreven costen.... alleen gedaen voor 3, 4 jaren, dat se de voorscreven landen moghen gebruycken tot hare teelinge, als naer breeder zal gezeyt werden. Door oorsaecke de.... landen alsdan zo uytgeteelt zijn, datse tot gheen warmoesteelinge vorder nut en zijn".

Zij wijzen dan op de groote moeite en risico, juist aan deze teelt verbonden, vergeleken met de teelt van tiendplichtige vruchten als granen, vlas enz.

„Bezaeyt zijnde, ende tzaet opcomende, werden de arme luyden genootzaeckt om

meente even weinig meer te zeggen had als bij de verkiezing der politieke lichamen.

In Amsterdam heerschte een stelsel, dat in beginsel met coöptatie gelijk stond: de oude kerkeraad koos den nieuwen en de gemeente was dus van elken invloed buitengesloten.

In Leiden benoemde de kerkeraad 12 personen en de regeering deed er een keus uit, zoodat ook hier feitelijk coöptatie heerschte; op sommige plaatsen en vóór 1610 bv. ook te Alkmaar benoemde de kerkeraad een dubbeltal, waaruit de lidmaten een keuze deden; in Haarlem en Medemblik deelden gemeente en kerkeraad de keuze, maar bezat de magistraat het recht de benoemden te schrappen.

In Hoorn eindelijk en in bijna alle dorpen heerschte nog een democratisch stelsel; daar kozen de leden der gemeente direct den kerkeraad [1]).

Zoo oefenden dus zelfs in een stad als Amsterdam, waar de regeering volstrekt niet gekend werd in de benoeming van den kerkeraad, de „kleinen" alles behalve een beslissenden invloed uit op het bestuur der Kerk, al bestonden ook de ouderlingen en diakenen over het algemeen niet uit de groote kooplieden, de aristocraten, maar uit een iets lagere laag der bourgeoisie, waar de stormen van het opkomende kapitalisme meer en heftiger verwoestingen aanrichtten, zooals Hooft getuigt, die klaagt over de talrijke bankroeten, welke onder deze lieden voorkwamen [2]).

Wanneer men echter bedenkt, dat in Alkmaar naar aanleiding van de benoeming van den kerkeraad de heftige twist ontstond, die in 1610 het crisis-tijdvak van het Bestand inluidde, dan is 't wel duidelijk, dat deze, om zoo te zeggen, politieke kant van het kerkelijk vraagstuk reeds in staat was de geesten hevig in beweging

---

nacht ende dach te employeren tot uytroyen van het oncruyt enz. Ende in summa moeten tgansche jaer met haer wyven ende kinderen legghen wroeten in de voorschreven thuynen als aertwormen, ende aldaer haer tijt so zuyrlick, in hitte ende coude, in reghen, wint ende onweder overbrenghen".

Ten slotte wijzen zij er op, hoe warmoeskruiden maar al te vaak het hoofdvoedsel van den armen man moeten uitmaken; derhalve moeten ze goedkoop blijven.

Deze deductie wordt ook aangehaald door Dr. J. Prinsen J.L.zn. in: Armenzorg te Leiden in 1577, Bijdr. en Med. Hist. Gen. deel XXVI p. 117.

1) Zie voor dit alles Brandt, Gesch. der Reformatie, II p. 118.

2) Mem. en Adv. p. 207.

te brengen, natuurlijk in de eerste plaats de direct belanghebbenden, de predikanten en besturen der gemeenten.

Maar een politieke kwestie alleen, een vraagstuk omtrent de wijze van besturen, van invloed en gezag, zou in die dagen, toen bij de groote massa reeds elk begrip van zelfregeering, van democratie, was verdwenen, nooit in die mate de gemoederen hebben kunnen passioneeren, als ieder weet, dat de kerkelijke en religieuze kwestie in die dagen deed; zij zou nooit hebben kunnen veroorzaken, dat men de Remonstranten met haat en schimp, met scheldwoorden en vuilnis op straat vervolgde, dat de woede van het volk in Amsterdam steeg tot de bekende uitbarstingen tegen de Remonstrantsche vergaderingen en de huizen der Remonstranten [1]).

Om den geduchten invloed van het Calvinisme bij de meerderheid van het Protestantsche volk te verklaren, dient men in het oog te vatten, dat het Calvinisme, de Kerk, voor de kleine burgers en arbeiders iets meer en gewichtigers was dan een politieke instelling. Bij de kwesties, waarover men streed, ging het om meer dan om politieken invloed: het waren machtkwesties, waaronder een psychologisch moment, dat wezenlijk veroorzaakt werd door het klassegevoel, verscholen lag.

Voor het gereformeerde volk was de Kerk geen machtsinstrument, dat zijn klassebelangen kon en moest dienen, maar nog altijd, wat zij in de middeleeuwen was geweest, de zaligmakende of verdoemende macht, aan wie de sleutels van de hemelpoort waren toevertrouwd, de macht, die over de hoogste bezittingen en verwachtingen, de geestelijke, beschikte, en deze uitdeelde en bewaarde.

Dat geestelijk goed was van des te grooter waarde geworden, naarmate het verschil tusschen het aardsche bezit in de onderscheiden klassen der bevolking toenam, naarmate de afstand tusschen de verschillende lagen der stedelijke bevolking grooter werd, en de verdediging van dat geestelijk goed werd nu het hoogste belang, waarbij de politiek-kerkelijke kwesties in het niet zonken, in ieder geval slechts van secundair belang waren.

1) Zie hiervoor bv. Brandt, Historie der Reformatie, II, p. 483—99 en 623.

Dat geestelijk goed bestond uit de leerstellingen der Kerk, de dogma's, welke haar leeraren elke week van den kansel hun hoorders ontwikkelden: geen moraal, maar een overtuiging, geen zedepreek, die vermaande tot een beter leven op aarde, maar een betoog, dat leerde van een verheerlijking en uitverkiezing hiernamaals, met gelijke, geringe kansen voor allen, met één woord de leer van Gods voorbeschikking en uitverkiezing, de praedestinatie.

De praedestinatie-leer beantwoordde aan deze twee alles overwegende geestelijke behoeften van het volk: zij herstelde in het geestelijk leven de gelijkheid van kansen voor allen, zonder onderscheid van geboorte of bezit, van goede werken of leefwijze, en zij weerspiegelde de maatschappelijke wet, die een ieder of aan het eigen lijf of in zijn naaste omgeving voelde, dat de een door onbekende en niet te doorgronden machten tot rijkdom, aanzien en geluk werd verheven, hij die kort te voren nog niets was, en de ander klein bleef, of wellicht zelfs maatschappelijk nog daalde [1]).

Het „volk" verdedigde dus in de rechtzinnige leer en hare vertegenwoordigers, de Contra-Remonstrantsche predikanten, iets meer en iets belangrijkers dan een regeling van de verhouding der kerk tot de overheid, of van de macht in de kerk; het verdedigde in die leer zijn meest vitale geestelijke belangen en, onbewust, de belangen van de onderliggende klassen, tegen over die der heerschende.

Het spreekt vanzelf, dat ook andere maatschappelijke oorzaken het fanatisme van de Gereformeerden aanwakkerden.

---

1) Wij laten onbeslist, in hoeverre naast de hier besproken maatschappelijke oorzaken, natuurkatastrophen het voorbeschikkings-geloof in de laatste jaren der 16e en het begin der 17e eeuw hebben aangewakkerd.

Alleen valt misschien te wijzen op een reeks epidemieën en slechte jaren, die juist in dien tijd vallen.

Zoo in 1599 een pest, die in Mei begon, waarbij uitdrukkelijk vermeld wordt, dat de meeste sterfte was onder het arme volk en voornamelijk onder de kinderen; deze pest duurde 4 à 5 jaar en bereikte haar culminatiepunt in 1602, toen in Leiden een poos lang 700 à 800 menschen per week stierven, te Amsterdam meer dan 800. Velius, Cron. van Hoorn ed. 1740 p. 502 volg.; zie ook Wagenaar, Amsterdam I p. 418, die mede constateert: „dat deeze langdurige besmettelijke ziekte niemand der Burgem., Schepenen, Thesaurieren, Regenten van 't Weeshuis, Predikanten, Ouderlingen, Diakenen, enz. tot op den 17en Augustus toe in 't graf sleepte: waaruit misschien af te nemen is, dat zij voornamelijk de kleine gemeente getroffen heeft en uit gering of ongezond voedsel ontstaan is".

De predikanten, voor een belangrijk deel uit diezelfde kleine burgerij gesproten [1]), droegen, nu ze eenmaal in hun predikatie een zoo machtig agitatie- en ophitsingsmiddel bezaten, alle consequenties van hun stelsel natuurlijk voor.

Het zijn voornamelijk de jaren, onmiddellijk aan het Bestand vorafgaande, en de vredesonderhandelingen, die wij meenen, waar wij spraken over bizondere maatschappelijke oorzaken, welke het fanatisme der Gereformeerden mede deden toenemen.

Talrijke groepen der bevolking toch in en buiten Holland hadden belang bij het voortduren van den oorlog met Spanje en wilden den vrede niet; oorlog tegen Spanje beteekende in geestelijken vorm oorlog tegen het papisme, en daarom was het gemakkelijk bij de betrokken groepen een zoo scherp mogelijk geprononceerd antipapisme, d.w.z. het Calvinisme te doen ingang vinden [2]).

Geheel Zeeland bijna was bij het voortduren van den oorlog geinteresseerd, omdat het voor een groot deel leefde van de kaapvaart.

In de eerste plaats waren natuurlijk verder het leger en de officieren, met Maurits aan het hoofd, vóór den oorlog; deze heeren staken het niet onder stoelen of banken, dat de oorlog hun om de meest verschillende redenen de wenschelijkste toestand scheen; in een pamflet, dat blijkbaar uit militaire kringen afkomstig is, vindt men zelfs een, trouwens vrij onbeholpen, verheerlijking van den oorlog als zoodanig en in ieder geval [3]).

De talrijke pamfletten, die tegen het sluiten van den vrede in de jaren vóór 1609 verschenen, toonen reeds op zichzelve, hoe groote belangen er in Holland en elders aan het voortduren van den oorlog waren verbonden.

Beginnen wij met de groote kooplieden, de heerschende klasse, dan ontbreken de vrede-haters daar in de jaren 1606 en volgende niet.

Vooral de veroveringen in de Indiën hadden bij velen een geest wakker gemaakt, die in wezen verschilde van dien van den vreed-

---

1) Zie Hooft, Mem. en Adv. p. 4, 268, 335—336 ook 54.

2) Vergel. b.v. Bakhuizen van den Brink: Isaäc le Maire p. 10.

3) Pamflet Knuttel 1478: „De triumf van den oorlog en de misprysinge van den pays door een Gomarist".

zamen ouderen Hollandschen handelaar en van de meerderheid der kooplieden [1]).

Maar naast deze kapitalisten treffen wij de talrijkste groep van vrede-tegenstanders, tevens fanatieke Calvinisten, in andere lagen der bevolking aan.

Zij werd gevormd door die duizenden en tienduizenden ambachtslieden, handwerkers, kooplieden en matrozen, die vóór en na Antwerpen's val de Zuidelijke Nederlanden waren ontvlucht en bij wie de hoop op een terugkeer en haat tegen den vijand gelijkelijk de Calvinistische gevoelens aanstookten en warm hielden.

Trouwens, zij hadden alles opgeofferd voor hun overtuiging en werden toch in het Noorden, waar zij gemeend hadden slechts broeders te vinden, door de oude Hollanders en de regeerende families met den nek aangezien; voor zoover zij kooplieden waren, buitengesloten uit de regeering [2]), voorzoover zij handwerkers en ambachtslieden waren, geëxploiteerd door de kapitalisten van Amsterdam, Haarlem, Leiden enz.

Is het wonder, dat een diepe afkeer, die weldra tot haat wies, in hen groeide tegen de veelal lauwe, ja, o gruwel, ongodsdienstige of paapsche regenten?

Ten slotte viel ook onder het eigenlijk gezegde Hollandsche volk in breede groepen een voorliefde voor den oorlog waar te nemen.

Zoo bij de schippers en bootsluiden vooral, zoowel de binnen- als de buitenlandsvaarders. Van de eersten heet het in een pamflet: „Schuytpraetgens" [3]): „ho, ho, daer (van den vrede) rekenen wy kalissen meer schâ dan voordeel af; desen stilstant heeft alree menich arme ruyter gemaect. Wy scippers ende voerluy pleghen gelt te winnen als slick met de leghers te volghen ende oock binnenslands, maer nu loopt het heel schrael af, ende bovendien wort alle dingen veel dierder". De woordvoerder der laatsten, der buitenlandsvaarders, die de sluiting van de vaart op de Indiën vreesden en in ieder geval vermindering van den handel en een

1) Zie hierover uitvoeriger, hierna § 2.

2) De Stoppelaar, Balthasar de Moucheron p. 74 volg.

3) Pamflet Knuttel 1450: „Schuytpraetgens op de vaert naer Amsterdam tusschen een Landtman, Hovelinck, Borgher en Schipper".

verbod van de kaapvaart, kortom een afsluiting van kansen op winst, evenals de Moucheron en Wsselincx [1]), is de auteur van het veel gelezen en zeer populaire pamflet: „Een oud schipper van Monnikendam" [2]).

Om een voorbeeld te geven, hoezeer de kaapvaart den oorlogslust en de begeerte bij het scheepsvolk moest doen stijgen, kan het best de verovering van de beroemde kraak in 1604, door Heemskerck dienen [3]).

Het scheepsvolk kreeg van den buit bij die gelegenheid 123.800 gulden voor zijn aandeel; toen de schepen van Wybrant van Warwijck eenige maanden later binnenliepen, eveneens met een veroverde kraak, werd onder de schepelingen 98.000 gulden uitgedeeld.

Wel is waar, dat deze bedragen, zooals van zelve spreekt, miniem waren in vergelijking met de voordeelen der aandeelhouders, die in het eerste geval meer dan een millioen beliepen; maar stelt men zich voor, welke voor hen groote bedragen de matrozen zoo met één reis door een gelukkig toeval in handen kregen, dan is het te begrijpen, welk een ontzachlijken indruk zulke gebeurtenissen op het volk der zeesteden maakten en hoe zij de begeerte naar buit en kaapvaart, en dus naar voortzetting van den oorlog, tot een hartstocht deden stijgen.

Een getuigenis van Velius doet ons ook zeer duidelijk een blik slaan in de verandering, welke deze nieuwe vaart in de geesten der zeevarenden teweeg bracht [4]).

Hij zegt: „In desen tijd (1605) begon hier de vrye rooverye op de Spangiaerds, en was Willem Melknap d'eerste hier tot Hoorn, die uytvoer en bragt eenen seer kostelycken prijs in. Dit verweckte voort andere meer, en nam dese handel soo toe, dat eerlang 7 of 8 kapiteynen alleen hier van Hoorn uytvoeren, en kreegen meest treffelyke buyten van suyker, syde en ander kostelijckheydt". Iets verder [5]) vermeldt hij, hoe de vrijbuiters in 1606 verscheidene prijzen

1) Zie hierna p. 227.

2) Pamflet Knuttel 1466—1474: „Een oud schipper van Monnickendam". De populariteit van dit geschrift blijkt ten duidelijkste uit het groote aantal drukken in korten tijd.

3) R. Fruin: Een onuitgegeven werk van Hugo de Groot, in: Verspreide Geschriften III, p. 367 vlg. vooral p. 394, 398.

4) Velius, ed. 1740, p. 524.

5) Velius, p. 528.

binnenbrachten, zoo zes Spaansche barken, samen geschat op 300.000 gulden.

Over den invloed, welken dit nieuwe bedrijf op zijn beoefenaars had, laat Velius zich uit als volgt: „De verbeteringhe anders, die 't landt en de luyden daervan hadden, was weynigh; de meesten speelden soo gewonnen, soo verteert. En 't slimste was noch, dat de ghemeene man daerdeur soo verwilderde, dat men naulijcx huys met haer houden kon. Veel roofden soo wel op vrienden als op vijands, deden degenen, dier haer in handen quamen, veel quellinghen en overlasts aen, en brachten 't landt, dat de genomen goederen voor haer betalen moest, in moeyten en schulden" [1]).

Wie eenmaal als matroos of schipper van dit prikkelende voedsel had genoten, verlangde geen ander meer.

De vaart op Oost-Indië en de daaruit ontstane kaapvaart oefenden dus een verbazenden invloed uit op de stemming der talrijke stedebevolkingen, die direct of indirect met de scheepvaart zich verbonden voelden.

Men moet echter hierop letten, dat de belangen, die toen in 't spel kwamen, niet zoozeer reëele economische, dan wel illusoire waren, maar die daarom een niet minder heftige aantrekkingskracht op de gemoederen van matrozen, arbeiders en kleine burgers uitoefenden.

De vaart op Oost-Indië, weldra de gelukkige uitkomsten van den nieuwen koers — de kaapvaart —, de fabelachtige sommen, die eenige malen eensklaps waren verworven, dit alles verblindde ongetwijfeld talloos velen en schiep in zeer sterke mate den schijn, alsof het ook voor den kleinen bezitter was weggelegd, van de onmetelijke rijkdommen, die men daar ginder vermoedde, zijn deel te krijgen. Bij den eenen ontstond die hoop uit het feit, dat hij eenige gelden in de eerste compagnieën had kunnen inleggen en zich aandeelhouder voelde gelijk de schatrijke Amsterdamsche en andere kooplieden [1]).

1) Velius p. 525.

2) In de registers der Amsterdamsche Weeskamer van omstreeks 1600 treft men reeds vaak voorbeelden aan van kleine aandeelhouders in een der Compagnieën; zoo b.v. een varentman, die 50 g. had belegd: Wk. Reg. 13 fo. 86.

Bij anderen was een familielid, een vriend, een buur, als schipper of varensgezel met een van de vloten mee geweest en met een handvol geld teruggekomen.

Maar voor allen glansde de Oost-Indische vaart en niet te vergeten de kaapvaart als de vorm, waarin het handelskapitalisme zich voor hen vertoonde in al zijn heerlijkheid, met zijn kansen van plotselingen rijkdom en zijn geweldig-wijden horizon van oceanen, die voor buit en winst braak lagen.

De pamfletten leveren overal de bewijzen van dien fascineerenden invloed van den Indischen handel; van economische en handelsvraagstukken was het dit alleen, maar dit dan ook zeer sterk, dat de gemoederen in spanning hield en even hartstochtelijke verdedigers vond als hét groote andere vraagstuk, het godsdienstige.

De werkelijke belangen, bij de vaart op Oost-Indië betrokken, waren ook voor de kleine lieden gering, vergeleken bij de andere takken van Holland's commercie, maar die andere takken werden door de vredesplannen niet bedreigd, ten minste niet direct, en zij waren ook geen wapens tegen Spanje, maar integendeel voor Spanje onmisbaar.

Het volk kende wel hun nut, wist dat zij noodzakelijk waren, maar zij wekten geen hoop noch staken zij geestdrift aan; zij waren als natuurlijke en voedzame planten, wier aanwezigheid niemand loofde, veel minder bezong; maar de Oost-Indische vaart was voor de smalle gemeente als een wonderbaarlijke bloem, als een tak met gouden appelen, die meer dan het algemeen dagelijksch voedsel, die een illusie, een gulden schijn was.

En die illusie hadden zij lief en verheerlijkten zij, zooals zij de andere illusie, die er mee correspondeerde, de gelijkheid van de uitverkiezing Gods voor allen die geloofden, liefhadden en verheerlijkten.

De verbazende uitbreiding der zeevaart in de laatste jaren van de 16e eeuw wekte echter nog iets anders dan hoop op buit en plundering alleen.

Zooals de geografische gezichteinder der Hollanders in die jaren zich verruimde en welhaast de geheele wereldzee zich voor hen

opende, zoo groeide ook, bij wie het verst zag en het diepst nadacht, het verlangen naar een grooteren en wijderen opbloei van het geheele leven des volks, en ook, niet het minst, van zijn nijverheid.

Wij vinden die verwachtingen, gewekt door de nieuwe vaart op West-Indië vooral, (d.i. in het algemeen op het toen bekende deel van Amerika), het klaarst en meest bewust uitgesproken bij den grooten koopman-pionier Willem Wsselincx. Die verwachtingen nu beantwoordden wezenlijk aan de behoeften der klein-producenten, vooral aan de textiel-nijverheid, waarover wij zouden spraken.

Waar wij zoopas zeiden, dat de vaart op de Indiën bij het proletariaat en de kleine burgerij der zeesteden het Calvinisme aanwakkerde door de kans op buit en winst, welke zij bood, is het dus noodig op te merken, dat die vaart nog op een andere wijze bij een andere laag van het Calvinistische volk verwachtingen van nog verdere strekking kon doen geboren worden, daar zij de gedachte aan een veel grootere expansie van de nijverheid kon wekken.

Wij zullen nu zien, hoe Wsselincx, door die verwachtingen te formuleeren, wel degelijk de belangen van zijn geloofsgenooten, de Calvinisten, niet alleen in materieel maar ook in ideëel opzicht verdedigde, terwijl aan den anderen kant hij alleen, als Calvinist en uitgewekene tegelijk, de man kon zijn, die, verder ziende dan de eenigszins bekrompen Hollandsche handelskapitalisten, in den bloei van de kleine nijverheid, door middel van die overzeesche vaart, haast onbeperkte vergezichten zag opengaan, zoowel voor het handelskapitaal als voor den godsdienst.

Immers Wsselincx was vurig Calvinist en stond daardoor reeds veel nader dan de meeste Hollandsche kooplieden tot zijn geloofsgenooten-handwerkers, die, vooral in de textiel-industrie, gelijk hij zelf meest uit het Zuiden afkomstig waren, en juist voor hen vreesde hij bij het sluiten van den vrede een groote vermindering van afzet, dus slappe nering, waarvan 't noodwendig gevolg zou zijn, dat zij het Noorden weer zouden verlaten en zich onder 't gezag der aartshertogen begeven.

Zijn handel, dien hij bijna uitsluitend met West-Indië had gedreven, was oorzaak, dat hij naar die gewesten het oog richtte als geschikt om een afzetgebied voor de industrie te worden.

Reeds de handel op de kust van Guinea had de mogelijkheid van een afzetgebied voor de inlandsche nijverheid onder wilde en barbaarsche volken, die later een van de groote objecten der koloniale staatkunde zou worden, aangetoond.

Die handel verschilde dus in dit opzicht essentieel van den handel op Oost-Indië, waar een afzetgebied voor Europeesche stoffen niet bestond. Het feit wordt bewezen door de remonstrantie der gezamenlijke traffiquanten en bewindhebbers van de compagnieën op de kust van Guinea, die uitdrukkelijk vermelden, dat groote hoeveelheden inlandsche manufacturen, gedurende de 15 jaar, dat deze vaart vóór 1606 werd gedreven, in Guinea waren gesleten [1]).

Voor een scherpzinnigen geest, die belang stelde in de textielnijverheid, moest het duidelijk zijn, dat een dergelijke handel voor het geheele land (en niet uitsluitend voor de handelskapitalisten), van veel grooter belang was dan het opkoopen van specerijen in Indië, dat geheel en uitsluitend ten voordeele kwam van een kleine groep groote reeders.

Immers de handel op de kust van Guinea strekte op twee wijzen het land ten voordeel: ten eerste verwierf men er kostbare waren van hen, die de waarde als zoodanig nog zelfs niet kenden, en ten tweede ruilde men die waren in tegen Europeesche van veel geringer waarde.

Vergelijkt men deze processen met wat in Indië plaats vond, waar men met een geheel andere bevolking te doen had, met sluwe vorsten, die het begrip waarde wel degelijk kenden en die bijgevolg betaling in baar geld verlangden, dan is het wel niet twijfelachtig, waar de grootere voordeelen, zoowel voor de afzonderlijke kapitalisten als voor het algemeen te vinden waren.

Wsselincx kende den handel op de Goudkust en een voorstelling

1) De Jonge, Opkomst, enz. I p. 39. Zie ook: „Remonstrantie van de Heeren van Zeelandt aan de Staten van Hollandt". M. S. pamflet, Knuttel, No. 1531, Ao 1608, waar men leest: „Ten vijften compt hier noch by, dat deurt maecken van corte treves, sonderlinge als die maer alleen in Europa soude wesen, indirecktelijck (?) tot niet gebracht soude worden die Guinesche handelinge, die deurt uytvoeren van de manufacturen derwaerts ende wederbrenginge van goudt uyt Guinea soo grooten proffijt int landt brenght . . .".

van wat een dergelijke handel op de West-Indiën kon gaan beteekenen, rees voor hem op [1]).

Zijn geloofs- en landgenoot de Moucheron had de vaart op Spaansch-Indië geopend, nadat de vaart op Amerika zich geruimen tijd beperkt had tot Brazilië [2]).

Gelijktijdig met en na die eerste pogingen van 't jaar 1595 volgden anderen het voorbeeld van den ondernemenden Middelburger, en kort vóór het Bestand had de handel op West-Indië in engeren zin, Guyana en de Antillen, reeds een vrij groot belang gekregen.

Twee takken van dien handel komen hierbij vooral in aanmerking: het afhalen van zout en de aanvoer van huiden, die de West-Indische eilanden in uitstekende hoedanigheid en groote hoeveelheid opleverden. Zoo was de vaart op die streken onmisbaar, misschien wel de hoofdvoedingsbron voor twee der allerbelangrijkste takken van de nijverheid in Holland en Zeeland, de haringpakkerij en de leerlooierij, de laatste bij name in Zeeland [3]).

Bijgevolg was de vaart op West-Indië reeds van veel meer beteekenis voor de industrie althans, dan die op Oost-Indië, vanwaar geen grondstoffen voor de nijverheid werden aangevoerd.

Doch Wsselincx zag in de vaart op West-Indië de mogelijkheid tot nog iets meer dan een aanvoer van zout en huiden, gelijk uit Brazilië suiker, katoen en gember kwamen.

In zijn „Vertoogh, hoe nootwendich enz. het sy voor de Ver-

---

1) Zie zijn brochures: „Bedenckingen over den staet van de Ver. Nederl. 1608", Catal. Knuttel no. 1438; „Naerder Bedenckingen over de zeevaerdt enz." Knuttel 1441 en „Vertoogh hoe nootwendich het sy te behouden de vryheyt van te handelen op West-Indiën" Knuttel 1442. Zie ook J. Franklin Jameson, Willem Wsselincx p. 35—42.

2) De Jonge, Opkomst enz., I p. 35—46.

3) De Stoppelaar, Balthasar de Moucheron, p. 166 volg. De ruwe vellen te Veere aangevoerd vonden daar altijd een gereeden aftrek; zij moesten voorzien in de behoefte der talrijke Zeeuwsche looierijen....; De Jonge, t. a. p. p. 240.

Ook Wsselincx wijst op het belang van dien handel in huiden in zijn Vertoogh enz.: „Dat de schipvaert hiermede (met het stichten van nederzettingen. koloniën in de de West) mede oock seer soude versterckt zijn, ende veel bootsvolck mede aenghequeeckt worden, ende in de vaert ghehouden, can men, wt het ghene voorschreven is, ghenoech sien, want so den West Indischen *handel vant zout ende huyden*, die men in groot peryckel ghedreuen heeft, *by de hondert Schepen* heeft in de vaert gehouden, wat soude het wesen, als men bouen het zoudt, noch de suyckeren, diuersche houten, oliën, wynen ende andere waren met der tijt daertoe vercreghe".

eenichde Nederlanden, te behouden de vryheyt van handelen op West-Indië", somt hij eerst alleen de voordeelen op van den handel op die gewesten, den gewonen simpelen koophandel, maar daarna tracht hij aan te toonen, hoe veel grooter belang die landen en andere Amerikaansche gewesten voor de Vereenigde Nederlanden konden krijgen, indien ze in handen der Nederlanders waren, of indien dezen er koloniën konden stichten.

Wsselincx veroordeelt den slavenarbeid, omdat „de slaven meest naect loopen ende alsoo en trecken sy daer gheen voordeel uut als den arbeyt", en evenzoo de behandeling der wilden of Brazilianen, van wie de Portugeezen en Spanjaarden „oock gheen gheniet of voordeel" hebben, omdat „sy die veracht, t' onder ende ongheoeffent houden", terwijl „daerentegen, als wy daer waren, soo souden wy uut onse aerbeyders mede groot voordeel trecken", waardoor de koophandel zeer „versterkt zou wesen".

Hij beklaagt de domheid der Spanjaarden, die „door hare grouwelicke tyrannie de inwoonders van de landen, daer sy ghebiet hebben, meest hadden uytgheroyt", van wie zij ongetwijfeld meer voordeel zouden hebben kunnen trekken, dan zij nu doen, „dewyle d'Indianen wat borgherlijcker souden gheworden hebben, en om te ghenieten de vrucht, die van den aerbeyt compt, haer tot den aerbeyt zouden hebben ghewent".

Hij berekent, hoe veel voordeeliger de Nederlanders die gewesten van manufacturen zouden kunnen voorzien, dan de Spanjaarden en Portugeezen nu doen, voor zoover de geringe behoefte der Spaansche Indiën verlangt.

„Het profijt, dat wy van dese landen souden doen met onse manufacturen, soude onghelijck noch meerder zijn als tgene, dat de Spaegniaerts doen, dewyle men weet, dat de goederen, die over Spaegniën gesonden worden, moeten d'oncosten dragen van hier darrewaerts te voeren; dat den coopman aen deselve pleecht ghemeenlick twintich ten hondert te winnen, d'een tijt min en d'ander tijt meerder. In Spaengiën in het incomen worden met tollen ende ander oncosten noch 20 % belast; in het uutgaen weder sooveel, dan vallen d'oncosten van Spaegniën op Indiën oock onghelijck meerder als van dese landen, . . ." enz.

Maar een nog wijder verschiet voor de gelegenheid tot winst en afzet, dan hetgeen wij zooeven overzagen, opende zich voor Wsselincx. Hij voorzag, dat de Indianen ook langzamerhand behoefte aen manufacturen zouden gaan gevoelen en „so souden sy doch arbeyden om iets te hebben, daervoor sy deselve souden mogen becomen, ende haer alsoo d'een tot landbouwinghe, d'ander tot het wercken in de mynen, ende de vrouwen tot spinnen van cattoenen ende syde-reedinghe begheven,.... welck gesponnen catoenen ende gereede zyde men dan hier int land zoude brenghen om tot fusteynen ende andere hantwercken ghebruyckt te werden....

Ende alsoo den Spangiaert wel weet, dat de coophandel bestaet in het overbrenghen van waren ende coopmanschappen van d'een landt in d'ander, ende dat daertoe noodich is, dat het een landt overvloet hebbe van tghene d'ander ontbreect: so laet hy niet toe, dat in Indiën olyen oft wynen geplant worden, om also den coophandel te onderhouden, waertoe wy een veel beter bequaemheyt hebben als den Spaengiaert oft eenighe landen in Europa, want also in Indiën gheen handtwercken en worden gemaeckt van weverye, cramerye, maelderye oft Neuremburgherye, so soude niet toegelaten worden, dat yemandt van degene, die derrewaerts souden gaen uut dese landen, aldaer eenighe der voorsz. handtwercken soude moghen maken, maer souden hun, daer sijnde, moeten gheneiren met lantbouwinghe ende coophandel oft eenige ambachten, die tot onderhout van haer ende hare steden noodich waren, ende daerdoor den coophandel ende dese landen niet vercort en worden, waertoe alle, die derwaerts varen, souden moeten eedt doen, dat se gheen der voorschreven handtwercken souden maken noch laten maken."

In deze zinnen ligt een geheel nieuw economisch systeem, een andere wereld, een nieuwe politiek geopenbaard.

Hier spreekt niet meer het belang van het handelskapitaal, dat slechts naar accumulatie van geld streeft door ruil, maar zijn de belangen van het industrieele kapitaal geformuleerd, dat in zijn manufactuurvorm naar steeds nieuwe gebieden van afzet moet zoeken en naar goedkoopere grondstoffen tegelijk.

Deze geheele tirade is naar den vorm nog een verheffen van de voordeelen der West-Indische vaart voor den handel; naar inhoud

beschouwt zij Amerika als wat het later geworden is voor Engeland, een kolonie van verbruikers der manufactuur-producten van het moederland, die het moederland op hun beurt van grondstoffen en landbouwartikelen voorzien.

Welk een toekomst opende zich daarbij voor de ambachtslieden, de klein-industrieelen dezer landen!

„Uut het ghene voorschreven is, can men oock ghenoech sien, dat dit een middel soude wesen om de ambachtslieden van dese landen grooter daghhueren te doen winnen als elders ende hare hantwercken wel te doen vertieren. Daer noch by voeghende, dat van dese landen nae Indiën gheene manufacturen en souden moghen ghesonden worden, als die in dese landen ghemaect, ghemerct oft gheloot souden sijn....

Dese voordeelen ende weldaet en souden niet alleenlick ghenieten die van Hollandt ende Zeelandt, maer alle de geunieerde Provintiën souden daer wel by varen, soo wel Gelderlandt, Vrieslandt, Overijssel, Groeninghe ende Utrecht, als andere, daer het volck sich tot den aerbeyt soude willen begheuen, dewyle een vruchtbaer aertrijck ende een aerbeytsaem volc de landtsaten rijck maeckt. Ende oft onder deselve eenige waren, daer de inwoonders niet seer tot hantwercken gheneghen en zijn, soo souden sy (midts aen de uytghewekene van Brabandt, Vlaendren ende andre verheerde landen eenighe cleyne voordeelen ghevende) de selve tot haer trecken, waertoe den goeden coop lijftocht ende huyshuere, diese daer hebben, oock seer souden helpen: sodat uut Hooghduytschlandt, Oostlandt ende Enghelandt oock veel Nederlanders herwaerts souden comen wonen, ende haer in dese vereenichde landen.... nederslaen: jae uut Brabandt en Vlaenderen souden noch groote menichte herwaerts comen...."

Maar er was, boven en behalve dit alles, voor Wsselincx een nog grooter kant aan de vaart op Amerika.

Hij zag, en de voorgaande beschouwingen hebben dit trouwens reeds half onuitgesproken mede tot grondslag, hij zag de mogelijkheid van een uitgebreide kolonisatie in de streken, die nog niet onder Spanje's heerschappij waren getrokken, een kolonisatie natuurlijk van agrarischen aard, maar die dan toch weer aan een

ander deel der Nederlandsche bevolking den weg zou openen, zich tot een beter, vrijer existentie, tot bezitters en welvarende landbouwers te verheffen.

Hij wist het wel, dat er reeds een belangrijke klasse was ontstaan, wie een eeuwigdurende, slavende arbeid toch niet in staat stelde, zich ooit uit de misère te verheffen, ooit tot dat doel te komen, waar allen naar streefden, tot een, zij het dan ook klein bezit, tot een matigen welstand, tot rust.

Hem en zijn tijdgenooten scheen dit nog iets monsterachtigs toe, een onnatuurlijke toestand, waarvoor een remedie dringend noodig was.

Na betoogd te hebben, dat het klimaat in West-Indië, zelfs onder de keerkringen, handenarbeid en zelfs zeer zwaren arbeid, voor Europeanen [1]) wel toelaat en dat een matige arbeidstijd voldoende is, om groote resultaten te bereiken in suikerbereiding en andere teelt, beantwoordt hij de vragende tegenwerping: „Sal het dan altijt te arbeyden zijn? als men wil arbeyden, men behoeft daerom in Indiën niet te loopen, maer een yder can in zijn eygen landt wel tot arbeyden comen", met deze woorden: „Hierop is te antwoorden, dat in dese landen ende schier over geheel Europa de dachloonen so cleen zijn, voornemelick voor die het lant bouwen, dat sy nemmermeer soveel met arbeyden en connen verdienen, dat sy eens ter ruste mochten geraken, maer moeten altijt arbeyden, daer men in Indiën door de vruchtbaerheit en de rijckdom des landts in weynich tijts soveel sal connen verdienen, dat men sich na eenige jaren arbeyts sal mogen tot ruste begheven".

1) „Om het contrarye hiervan te bewysen, en hoeve maer d'ervarenheyt te verhalen, die ons heeft geleert, dat de Nederlanders, waer sy comen, tsy in Spaegniën, Canariën, Barbariën, Guinea, Oost- of West-Indiën, overal de lieden van die landen overtreffen in aerbeytsaemheyt; ende al hadden wy gheen ander preuve als van het soudt, dat in West-Indiën gehaelt wort in een seer heet climaet, twelck den meesten aerbeyt is, die ick achte dat ter werelt gedaen wort, so sonde tzelve genoech wesen om dit te betuugen, ende nochtans heeft men niet bevonden, dat aen eenighe schepen, die derwaerts ghevaren zijn, oyt volck heeft ontbroken, ende die eens derwaerts ghevaren hebben, sijnder dickwils weder ghekeert.... Den grootsten aerbeyt, die in de steden ende in de suyckermeulens moet ghedaen worden, can men wel by nachte doen. Ende sooveel den ackerbouw belangt, daartoe heeft men tijt van smorgens ten 5 of 6 uren totten 10 uren toe, ende daerna weder van der naemiddachs ten 3 uren tot savonts 6 of 7 uren, twelck sijn 8 oft 9 uren 'sdaechs, ende alsmen reckent, wat d'arbeyders hier te lande wercken, men sal bevinden, dat se niet langer en aerbeyden als den voorsz. tijt".
(Deze aanhaling en die in den tekst zijn uit het „Vertoogh", enz.)

En met kracht wijst hij de domme opvatting af, dat slavenarbeid, zelfs in de tropen, voordeeliger zou uitkomen: „al wat sy (de slaven) doen, is sonder industrie, alles doende als onvernuftige dieren met groten arbeyt. Een man van desen lande sal meer wercks aflegghen als dry swerten, die groot gelt costen, ende als sy eenighen onwillighe crygen, so vergeven sy haer selven oft sterven van honger, om haer meesters spijt te doen".

Zoo zou Amerika dan een nieuw vaderland worden voor een talrijke bevolking van landbouwers, nijvere en welvarende Calvinisten: wien het zwoegen hier te lande te lang en te zwaar viel, hem zou een nieuwe, betere wereld daarginds zijn geopend!

Vonden nu die verwachtingen, kan men vragen, ook onder het Calvinistische volk zelf weerklank? wakkerden ze daar ook den geloofsijver nog meer aan?

Wij weten het niet. Wsselincx heeft zich wel meer dan eenig ander koopman van zijn tijd in brochures tot de openbare meening gewend, maar of de kleine burgerij hem begrepen heeft, is een andere zaak. Waarschijnlijk las zij in die brochures slechts een krachtige aansporing tot den strijd tegen Spanje en voor den godsdienst. In dien geest heeft Wsselincx dan toch in ieder geval mede grooten invloed geoefend op den strijd tusschen Libertijnen en Calvinisten, en dien strijd ook te Amsterdam, immers een middelpunt der textiel-nijverheid, verscherpt.

Men zal de verwachtingen van Wsselincx misschien illusies noemen. Inderdaad waren zij illusies, in zooverre als Wsselincx de krachten van het Nederlandsche kapitalisme overschatte en voorbij zag, dat het in de eerste plaats uit handels- en geldkapitaal was samengesteld, maar ten minste illusies, die dat kapitalisme, de geheele snelle ontwikkeling van scheepvaart en industrie op natuurlijke wijze in het leven riep, omdat zij aan zekere ontwikkelingsfactoren ervan beantwoordden. En om die illusies, dien schoonen schijn, waarmee de ontwikkeling van het kapitalisme zich in veler hoofden weerspiegelde, was het ons in dit geval, bij dezen partijstrijd, juist te doen.

---

§ 2. De invloed der oprichting en ontwikkeling van de O.-I. Compagnie en der Indische Vaart op den partijstrijd.

Het is de moeite waard, ten slotte nog iets meer in bizonderheden den invloed na te gaan, dien de Vereenigde O.-I. Compagnie, eenmaal opgericht, op den partijstrijd, ook te Amsterdam, uitoefende, waarbij men, zooals reeds ter sprake kwam, zorgvuldig moet onderscheiden, in hoeverre de groote burgerij al of niet belang had bij dit lichaam, en haren invloed op andere bevolkingsgroepen.

Bepalen wij ons nu tot den partijstrijd, dien zij in de handelsbourgeoisie verwekte, dan moet men in de eerste plaats opmerken, dat in de handen der Vereenigde Compagnie de vaart op Oost-Indië direct van karakter veranderde en dat zij van vreedzamen handel, bestaande in het opkoopen van specerijen, een georganiseerde kaapvaart werd.

De vaart nam dit karakter aan van het jaar 1602 af en werd daardoor in haar wezen veranderd [1]).

Tot dien tijd was de Hollandsche koopman gewoon geweest zich met de vreedzame vrachtvaart bezig te houden; hij had immer den strijd geschuwd; onder bescherming van de oorlogsschepen der Admiraliteiten was hij, na betaling van convooien en licenten, gerust naar Oost en West gezeild [2]).

---

1) R. Fruin, Verspr. Geschr. III p. 377, 378. In de bovenaangehaalde Remonstrantie der Heeren van Zeeland aan de Staten van Holland wordt het aantal veroverde gallioenen en kraken in de vier jaar, verloopen sinds de oprichting der O. I. C., aangegeven als „tot dertig toe".

2) Zelfs een pionier-koopman als de Moucheron, de heftige Calvinist en vijand der Spanjaarden, instrueerde zijn gezagvoerders „een vrome, getrouwe, oprechte handelinghe te soecken, sonder soo te water als te lande iemand te beschadigen, selfs al waren het schoon openbare vianden" (1594), en evenzoo nog in 1598: De Stoppelaar, Balthasar de Moucheron p. 124 volg.

Men trachtte den weg om het Noorden naar Indië te vinden, o. a. om den vijand te ontgaan, ibidem.

Natuurlijk wekte, wij hebben 't al gezien, deze nieuwe wijze van winstbehalen met alle middelen, ook door strijd en kaperij, waarbij de roof dikwijls van meer belang was dan de handelswinst, den afkeer van vele kooplieden uit de oude school.

Onder de bezwaren van zedelijken aard, uitgesproken door een Lijntges en anderen, Doopsgezinden en Libertijnen, ja Papisten in de oogen van zeer velen, en waarmee deze hun uittreden uit de Compagnie trachtten te rechtvaardigen, kan een zeer reëel economisch bezwaar verborgen zijn geweest, namelijk hun afkeer van de groote risico en de kosten, maar vooral van de risico, het kansspelkarakter, hetwelk deze vaart eigen was.

De geheele traditie van hun vredigen, rustigen, betrekkelijk zekeren en securen handel, met zijn tamelijk vasten winstvoet, kwam tegen dit spel in opstand en maakte hen van de Compagnie, wier systeem al direct strijd en verovering meebracht, afkeerig. Ongetwijfeld redeneerden zij, dat het niet op den weg van een *koopman* lag, de Portugeezen en Spanjaarden te bevechten, land te veroveren en te bezetten, en nog veel minder handelsschepen, al waren deze dan van den vijand, te kapen.

De handeldrijvende Portugees was niet hun vijand, maar een concurrent.

De vijand, dat was de Spaansche regeering, die hen zelf nog maar kort geleden uit Spanje had geweerd en zoo velen hunner klassegenooten in 't verderf had gestort door de inbeslagneming der Hollandsche schepen en de knevelarijen en martelingen der Hollandsche kooplieden [1]).

Wat zij dus in de Vereenigde O.-I. Compagnie afkeurden, was niet, dat deze een monopolisch karakter droeg, immers het was, om

1) Het laatste groote beslag op de Ned. koopvaarders in Spanje had plaats in 1597. Hoorn alleen verloor daarbij 25 schepen en een aantal schippers en matrozen stierven in de gevangenschap. Velius ed. 1740 p. 497.

Zie ook F. Nagtglas, David Baute, bladz. uit de handelsgesch. der 17e eeuw, in Sloet's Tijdschr. deel 27.

In 1598 werden 500 Nederlandsche schepen in de Spaansche havens aangehouden

Amsterdam in de 17e eeuw, Overzicht van den Handel en de Nijverheid door Dr. Brugmans p. 89.

den handel op Indië winstgevend te houden, onvermijdelijk gebleken, de doodende onderlinge concurrentie aan banden te leggen, maar wel, dat zij nu verder ging, en de eerste voorwaarde voor een solieden handel, rustige en vredige houding tegenover vreemdelingen, overtrad en in plaats van verdedigster van de vrijheid van handel en de rust, tot aanvallende en onruststokende macht werd.

Maar dat nieuwe karakter van de Indische vaart was het niet, wat andere groot-aandeelhouders in de Compagnie afschrikte.

Integendeel, mannen als Isaäc le Maire, Balthasar de Moucheron en Willem Wsselincx, accepteerden van ganscher harte de tweevoudige actie der Compagnie, de geheele vernietiging der Spaansche en Portugeesche koopvaart en macht ter zee, en zij accepteerden dus den oorlog en de plundering als noodwendige middelen tot dit doel.

Maar om een andere reden kwam zij met de richting, die in de Compagnie overheerschte en vooral door de kamer Amsterdam werd vertegenwoordigd, in botsing.

De Moucheron, die vóór de Compagnie reeds getracht had den vijand afbreuk te doen door hem vestingen en eilanden te ontrukken, die op zijn eigen houdje als oorlogvoerende mogendheid was opgetreden, had zich slechts met den uitersten weerzin bij de Compagnie aangesloten. Hij stond in Middelburg aan het hoofd van een geheele schaar uitgeweken Vlaamsche kooplieden, allen mannen van grooten ondernemingslust, wier geheele leven het onmogelijk maakte, dat ze zich zouden bukken onder de tucht van een lichaam, waar hun mededingers en vijanden, mag men wel zeggen, in dit geval de kooplieden-regenten van Zeeland, de eerste viool speelden in de kamer Zeeland [1]). Reeds jaren lang had er een felle rivaliteit en een scherpe afscheiding tusschen deze twee groepen bestaan.

Maar in 1602 was er geen andere mogelijkheid geweest dan zich bij het onvermijdelijke neer te leggen en zich in den dwang der Comp. te schikken: immers een onweerstaanbare strooming in de publieke opinie had toen allen meegesleept; Oldenbarnevelt had er even goed op aangedrongen als Maurits; wilde men niet voor

1) Zie de Stoppelaar, Balthasar de Moucheron p. 74.

een verrader des vaderlands en handlanger van Spanje doorgaan, dan was er geen keus mogelijk.

Reeds in 1603 was dit veranderd in zooverre, dat de Moucheron inzag, hoe hij en zijn medestanders niets in de kamer van XVII hadden te zeggen, waar Amsterdam alleen reeds een overwegenden invloed oefende, en zelfs waarschijnlijk niets in de Zeeuwsche Kamer, waar de regenten, zijn tegenstanders, wel zullen gezorgd hebben, dat zij de lakens uitdeelden.

Twee jaar later kwam ook Isaäc le Maire tot de overtuiging, dat er voor hem in de Compagnie geen plaats was. Wel is waar ontbrak het hem schijnbaar niet aan invloed; hij was een van de machtigste aandeelhouders der Amsterdamsche Kamer en herhaaldelijk tot bewindhebber benoemd. Men zou dus zeggen, dat voor hem de redenen niet golden, die de groep der Zuid-Nederlandsche kooplieden in Zeeland het leven in de Comp. onmogelijk maakten; maar dat Le Maire een stem had in het hoogste college der Compagnie, dat hij deel uitmaakte van het bestuur der Kamer, die den doorslag gaf, bewijst nog niet, dat zijn stem in die lichamen eenigen invloed had, dat hij er niet alleen of zoo goed als alleen stond tegenover een compacte meerderheid, met geheel andere bedoelingen en opvattingen dan de zijne.

Wij moeten dus zien, welke deze opvattingen van Le Maire omtrent de taak der Comp. waren.

Evenals de uitgewekenen Vlamingen en Brabanders in Zeeland (de Moucheron c.s.) was Le Maire van meening, dat de Compagnie, blijkens haar wijze van optreden, en veel meer nog, door wat zij *niet* deed, dan door wat zij wel verrichtte, een belemmering werd en circulatie van het handelskapitaal, met zijn kans op groote of was voor de vrije ontwikkeling dat zij gebleken was te zijn een instrument, dat een kleine winsten groep kapitalisten, de machthebbers in de Kamer van Amsterdam vooral gebruikten om hun eigen (beperkt) kapitaal een abnormaal hoogen winstvoet te doen afwerpen, alleen mogelijk door uitsluiting van ander kapitaal.

Wel is waar gebruikte de Compagnie meer kapitaal, dan hare aandeelen bedroegen, meer dan de ingeschreven kapitalen der Kamers, en was zij ook een instelling, waar men tegen een matige

rente zijn geld kon plaatsen, daar de Compagnie groote bedragen als obligaties tegen een vaste rente, 4 à 4½ % opnam, maar die wijze van belegging, waarbij het kapitaal den vorm van geldkapitaal aannam, verschilde wezenlijk van de belegging als handelskapitaal, ja zij onttrok eerder kapitaal aan de laatstgenoemde functioneering. Het geld, dat de Compagnie opnam, was voor den handel als zoodanig verloren; het bracht zijn vaste rente op aan de bezitters, maar wat het daarboven opbracht, kwam niet hun, maar slechts aan de in aantal beperkte aandeelhouders der Compagnie ten goede.

De Compagnie had door haar ontzachlijk uitgebreid octrooi een groot deel van den aardbol voor de exploitatie van het *handelskapitaal* der inwoners van de Vereenigde Nederlanden afgesloten.

In dit feit is de grond der klachten van Le Maire en andere, meer vèr-ziende kapitalisten dan de heeren bewindhebbers waren [1]), te zoeken.

't Was toch geheel iets anders of men zijn geld aan de Compagnie kon afstaan en er een matige rente voor ontvangen, op dezelfde wijs, als men aan andere personen of lichamen geld kon voorschieten, dan of men, zeker met veel grooter gevaar, maar ook met kans op veel grooter winst, zijn geld in den warenhandel op de kusten van alle wereldzeeën productief kon maken.

En ware de Compagnie nu ten minste in staat geweest, het gansche wijde gebied, dat haar was afgestaan, eenigermate te exploiteeren, het hatelijke van haar monopolie, uit een handelskapitalistisch oogpunt, zou daarmee niet zijn weggenomen, maar ten minste eenigermate verzacht, ook, omdat dan overwegingen van anderen aard, politieke en vaderlandslievende gevoelens, een woord zouden hebben meegesproken en voor een lichaam gepleit, dat aan het kapitaal der Hollandsche bourgeoisie, zij 't dan ook niet op de meest gewenschte wijze, een exploitatieveld, den halven aardbol groot, verschafte.

---

1) Zie Bakhuizen v. d. Brink, Isaäk le Maire, Studiën en Schetsen, ed. 1877, deel IV p. 242 volg. en Van Rees, Gesch der Staathuishoudkunde in Nederland II p. 85 vlg. en 48, die deze opmerking ook reeds heeft gemaakt.

Maar neen, niet alleen verhinderde de Compagnie de functioneering van het kapitaal in den voordeeligsten vorm voor allen, maar zelfs liet zij de exploitatie na van het grootste deel van het gebied, dat haar was toegestaan.

Gaan wij Le Maire's bezwaren na, dan zien wij, dat ze werkelijk dezen zin hebben. Hij keurde het af, dat de aandacht der bewindhebbers zich uitsluitend bepaalde tot Bantam en de Moluksche eilanden, dat de oostkust van Afrika onbezocht bleef en dat nog niets werd gedaan om den handel op Japan aan de Portugeezen te ontrukken. Bovendien achtte hij het niet alleen in het belang der Comp., maar tevens haar plicht, zich ook met de westkust van Amerika bezig te houden.

Door de inboorlingen van Chili, die reeds jaren lang met dapperheid en volharding hun onafhankelijkheid tegen de Spanjaarden verdedigden, bij te staan, zou zij de laatsten gemakkelijk uit dat land verdrijven en zich daardoor den weg banen naar het goudrijke Peru, de bron van Spanje's rijkdom en macht.

Eenige jaren later, toen hij zich verzette tegen een nog grooter ampliatie van het octrooi, geeft Le Maire deze redenen op:

„Dit octroy ... heeft de voorsz. Comp. nu omtrent 7 vervolgende jaren gepossedeert ende desniettegenstaande in Oost-Indiën evenwel gevaren in sulcker vougen ende maniere, ende niet anders, als sy gedaen hebben te vooren, eer dat hun het octroy was vergunt, sonder dat eenige plaetsen, landen ofte andere vaert hebben ontdeckt tot *voorderinge* van de *commercie*, die in dese landen mancqueert ende ten hoochsten noodich is, ten aensien van de veelheyt *van de cooplieden*, schepen ende zeevarende volck, dat van jaer tot jaer is toenemende, ende en hebben anders niet gedaen als simpelycken speceryen ende eenige slechte syden gehaelt (de prinsen uytgesondert) ende door malckanderen gerekent jaerlijcs niet meer als seven schepen gesonden" .....

„Waeromme de Comp. van Oost Indiën sulcs niet en doet (varen op de Straat van Magellaen, op Chili, de Philippijnen en Japan) .. daerop en valt niet anders te seggen oft te antwoorden, dan datse de macht noch de middelen niet en heeft sulcs te doen, want meer als werck heeft om den begonnen handel van specerye te mainteneren

ende onderhouden, als claerelijcken blijckt, dat dit jaer 1609, fautte van capitael, ende dat de Comp. wel een millioen guldens op deposito hout loopen, sooveel daermee te doen heeft in dese groote schaersicheyt van gelt, die er regneert, dat veel is, datse haer sake in state mainteneert; ick laet staen, datse eenige nieuwe negotiën soude beginnen" [1]).

Men ziet, de ergernis over de gekrenkte belangen van het handelskapitaal domineert, en allerlei andere overwegingen, het inzicht hoe onvoldoende de taak der Comp. als bestrijdster van Spanje in de Indiën werd vervuld, en hoe haar enge praktijk de belangen van het volk, zijn geloofsgenooten, benadeelde, kwamen zich bij dit hoofdmoment voegen [2]).

Het uittreden van Le Maire verzwakte intusschen de Compagnie even weinig als de afscheiding van den „landverrader" Lijntges en andere libertijnen had gedaan. De macht der gebeurtenissen maakte haar integendeel telkens sterker en vaster gegrondvest.

Eerst waren het de onderhandelingen met Spanje, die der Compagnie in dit opzicht zeer ten goede kwamen, dat ze haar vergunden de schoone rol van opposante tegen de bewerkers van den vrede, tegen de libertijnen en Spaanschgezinden te spelen. De Compagnie ijverde tegen den vrede om de bekende redenen: de bewindhebbers vreesden vermindering van de opbrengst der zeerooverij en een herstel van de oude vaart op Spanje, waardoor de beperkte handelstaak der Compagnie, de specerij-opkooperij, nutteloos zou worden.

1) Remonstrantie van Le Maire aan Oldenbarnevelt om het octrooi der Comp. niet uit te breiden, bij de Jonge, Opkomst enz. III, p. 367 volg. en Van Rees, II p. 43 volg.

2) Le Maire is blijkbaar nooit door verwantschap als een eigenlijk lid van de Amsterdamsche groote bourgeoisie beschouwd geworden, niettegenstaande hij aan al haar ondernemingen deel nam en tot de economisch-krachtigsten behoorde. Hij is dus een sterk voorbeeld van het bestaan der afzonderlijke bourgeoisieën in de verschillende steden, waarop reeds gewezen is.

Zoo kon juist hij veel meer dan de andere Amsterdamsche kapitalisten, die aan allerlei banden van familie en traditie gebonden waren, zuiver de belangen van het handelskapitaal begrijpen en verdedigen. Hetzelfde geldt voor een Wsselincx en de Moucheron, die in analoge omstandigheden verkeerden.

Hierdoor kwam zij dus in botsing met de reëele belangen van de Vereenigde Provinciën, die vrede of ten minste een bestand ten uiterste gewenscht, ja men mag wel zeggen, onontbeerlijk maakten. Oldenbarnevelt wist, dat de financieele toestand van Holland in de eerste plaats een vermindering van lasten vereischte, en dat de meest belangrijke klassen, zij op wie voor een groot deel de welstand der Republiek rustte, de handelsbourgeoisie in Holland, die de vrachtvaart en de visscherij uitoefende, en ook de boeren in het overgroote deel der Republiek een stilstand in den oorlog zoowel noodig hadden als verlangden.

Maar de populariteit der Compagnie groeide integendeel door haar houding; immers zij kwam door haar verzet tegen den vrede hun in 't gevlei, die in 't Calvinisme de uitdrukking vonden voor wat hun gemeenzaam was, haat tegen de oude bourgeoisie en haat tegen 't papisme en Spanje: Maurits met zijn hof en het leger, de predikanten en het volk, zoover dit onder hun invloed stond.

Welk een heerlijke gelegenheid boden zoo de onderhandelingen voor de kapitalisten-kliek, die de Compagnie beheerschte, om zich voor te doen als de ware vaderlanders, als de strengen in de leer, die tegenover de lauwheid, ja de verraderlijke handelingen van een Oldenbarnevelt en zijn partijgenooten, voor de ware belangen van godsdienst en vaderland pal stonden!

Nu speelde in de Compagnie de kamer Amsterdam de hoofdrol; niet alleen was het grootste deel van het kapitaal belegd ter kamer Amsterdam, maar op het einde der 17e eeuw bevond zich zelfs een aanzienlijk deel van het kapitaal der andere kamers in handen van Amsterdamsche kapitalisten [1]).

De regeering der stad Amsterdam, d. w. z. een kliek in de

1) Ter kamer Amsterdam bedroeg het kapitaal 3,674 915 gulden: in de 5 overige bij elkaar 2,749,000 gulden: Klerk de Reus, Geschichtlicher Ueberblick etc. der N. O. I. C. p. 176 vlg.

Ter kamer Middelburg bevond zich op het einde der 17e eeuw een bedrag van meer dan 439.261 gulden in handen van Amsterdammers (Hierover uitvoeriger mededeelingen bij Brugmans, Amsterdam in de 17e eeuw, Handel en Nijverheid enz., p 106. Zie hierover ook eenige stukken uit het laatste kwart der 17e eeuw in het Amst. Archief L. O 2. No. 4.

regeering, had zich direct bij het ontstaan der Compagnie den grootsten invloed in het bestuur der kamer Amsterdam weten te verwerven en zoo was de positie van de kamer Amsterdam in de Comp. nog sterker geworden.

Wij mogen nu gerust aannemen, dat althans bij een deel dier regenten-aandeelhouders in de Compagnie, hun belang bij den bloei van dit lichaam alle andere overwegingen heeft geprimeerd, wat niet verwonderlijk is bij de enorme voordeelen, die zij er door genoten, en zoo werd de Compagnie een der krachten, die meewerkte tot de splitsing der Amsterdamsche regenten, waardoor de houding der Stad vóór en gedurende het Bestand werd bepaald.

De regenten-bewindhebbers moesten onvermijdelijk (althans in meerderheid), op die wijze hun zwenking maken van de meerderheid der Hollandsche Staten af, en zich onder schut en scherm van den Stadhouder begeven, die den vrede evenzeer haatte en reeds sinds 1600 en vroeger, hoe langer hoe meer in oppositie tegen Oldenbarnevelt en de zijnen was gekomen [1]). Hoe Maurits een zeer geschikt schild was om deze privaat-kapitalistische belangen te dekken tegen het gemeene belang der klasse, daarop werpt deze omstandigheid een eigenaardig licht, dat de tochten naar Indië het bezit van een vorstelijk persoon, een veldheer met zoo goeden naam, als Maurits bezat, zeer waardevol hadden gemaakt, en den titel en naam van dien ambtenaar een geheel nieuwe en belangrijke beteekenis hadden gegeven. Immers Maurits had de instructies voor die tochten mede met zijn naam bezegeld, en voor de Oosterlingen gold hij als... koning.

In Indië verstond men slechts de taal, die door den mond van een monarch was gesproken, en Maurits bewees dus der Compagnie een grooten dienst door zijn bestaan alleen; hij was haar natuurlijke schutspatroon tegenover de onheilige libertijnen [2]).

Oldenbarnevelt had niet van uitbreiding van het octrooi der

---

1) Zie b.v. de bekende plaats in Archives de la M. d'Orange 2e Serie II p. 14 en 15, waar men leest: „Barnevelt und die Lankrocke haben uns precipitiert".

2) De Jonge, Opkomst enz. II p. 276. Spilbergh (admiraal van de 3 schepen, door Moucheron uitgezonden in 1601, de laatste scheepstocht naar O. I. vóór de oprichting der algemeene O. I. Comp.) reist, op Ceylon gekomen, naar de residentie van den

Comp. willen weten; hij zette met zijn vrienden de onderhandelingen over den vrede met kracht door. Dat hij aldus de belangen van een groep machtige kapitalisten, met graaf Maurits van Nassau aan het hoofd, negeerde ter wille van het algemeene welzijn der Hollandsche burgerijen, dat hebben de eersten hem nooit vergeven, en toen men het Calvinistische volk genoeg had bewerkt om het gezag eenigen tijd uit de handen eener klasse in die van een heterogene kabaal te kunnen overbrengen, was een van de meest populaire verwijten, die men gebruikte om Oldenbarnevelt ten val te brengen, dat hij „practijcken" had aangewend of gedoogd, om de Oost-Indische Comp. te „dissolveeren"[1]).

Parallel met de actie der Amsterdamsche regentenbewindhebbers van de O. I. C. tegen den vrede ging de beweging tot het oprichten van een nieuw monopolie voor de vaart op West-Indië; beide bewegingen vielen weldra ook in hare gevolgen samen.

Dezelfde groep der Amsterdamsche kapitalisten ging in deze zaak om dezelfde redenen en met gelijke bondgenooten tegen Oldenbarnevelt in [2]).

De handel op West-Indië was vrij en de meerderheid der Staten met Oldenbarnevelt wilde dien vrij houden; de ervaringen met het monopoliseeren van de vaart op Oost-Indië waren niet gunstig geweest; teleurstelling over de resultaten der Oost-Indische Comp. was bij velen gewekt [3]). Maar bovenal, er waren te groote algemeene belangen aan de vaart op West-Indië verbonden, dan

---

Maharaja. Hij deelde dezen mede, dat hij door graaf Maurits opzettelijk was gezonden als afgezant om met den keizer van Ceylon een verbond te sluiten tegen de gemeenschappelijke vijanden. Hij hing daarbij een treffend tafereel op van den grooten slag bij Nieuwpoort; De Jonge, Opkomst enz. II p. 372, Overeenkomst door de Nederl. in Indië gesloten met de regeering van Bantam: „Wij, Gouverneur enz. zweren . . . aen den Heer Coninck van Hollant ende synen Ambassadeur en Capitein Major . . . .".

1) Van Rees, II, p. 46.

2) Elias, De vroedschap van Amsterdam Inl. p. XLIX vlg.

Het is opmerkelijk, dat Enkhuizen, de bondgenoote van Amsterdam in den strijd tegen Oldenbarnevelt, veel meer belang had bij de O. I. C. dan Hoorn, de Remonstrantsche tegenstandster van Amsterdam. De kapitalen der 5 kamers behalve Amsterdam bedroegen: Zeeland 1 300.405 g., Enkhuizen 540.000 g., Delft 469.400 g., Hoorn 266.868 g., Rotterdam 173.000 g.

3) Van Deventer, Gedenkst. Oldenbarnevelt enz. III n. CCXVI.

dat men de kans mocht loopen, dat een monopoliseerend lichaam, hetwelk van zelve de basis van zijn operaties in Brazilië zou leggen en van de suiker en andere tropische weelde-artikelen zijn hoofdhandel maken, een overwegenden invloed zou verkrijgen op den prijs van twee zoo onmisbare artikelen als zout en huiden, of, nog erger, dat dit lichaam die artikelen misschien zou verwaarloozen en in niet genoegzame hoeveelheid aanvoeren, ter wille van de winsten der bewindhebbers.

De zoutvaart is ongetwijfeld een van de grootste redenen geweest, waarom Oldenbarnevelt zich tegen een monopolie voor de vaart op West-Indië heeft verzet; hij was diep doordrongen van het gewicht der haringvisscherij en -industrie voor Holland [1]); men mocht den ruimen aanvoer van het onontbeerlijk artikel zout geen gevaar doen loopen. Van het belang van die vaart geeft Velius ons een denkbeeld, waar hij vermeldt, dat in het jaar 1602 uit Hoorn alleen 70 schepen zich in West-Indië daarvan voorzagen [2]).

Zeker is het, dat het verzet van den grooten staatsman tegen deze nieuwe kaapvaart- en monopolie-plannen ook om deze reden zijn tegenstanders weer diende, wijl zij ook hieruit een wapen tegen hem konden smeden voor de beschuldiging van Spaanschgezindheid en landverraad. En hoe gemakkelijk dat argument ingang vond, niet slechts bij de kleine gemeente, maar zelfs bij de ontwikkelden, ja Remonstranten en Staatsgezinden, wordt eigenaardig bewezen door dit feit, dat dezelfde Velius, die na de gebeurtenissen van 1618 ten heftigste uitvaart tegen de Calvinistische kliek, die toen de stad Hoorn regeerde, toch kon beweren, dat de

1) Blok, Gesch. van het Ned. Volk, IV p. 27, en de daar aangehaalde minuut van Oldenbarnevelt.

2) Velius, ed. 1740, p. 521; van Deventer, Gedenkstukken van Oldenbarnevelt, Inleiding deel III p. V.

Onjuist moet de mededeeling zijn, (Velius, p. 529) dat die zoutvaart weer even snel te niet ging, als ze was opgekomen, daar de zoutprijs door groote concurrentie te snel daalde en 't gevaar ook grooter werd door een meer vijandige houding van de Spanjaarden. Zelfs indien omstreeks 1609 de gelegenheid om zout uit Spanje of Frankrijk te krijgen weer gunstiger werd, zoodat men niet meer alleen op West-Indië behoefde te reeden om dit artikel te verwerven, dan nog bleef West-Indië natuurlijk, nu het eenmaal bekend was, de hoofdstapelplaats, te meer, wijl het artikel daar meestal slechts den arbeid der Holl. matrozen kostte, terwijl in Spanje fabricage in zoutpannen noodig was. Zie Wsselincx: Vertoogh enz. Knuttel 1442.

Spaanschgezinden zich ijverig tegen de oprichting der West-Indische Comp. verzetten en daarbij tot dekmantel namen „de behoudenisse van de soutvaert".

De bestaande Oost-Indische Compagnie en de belangen, die zich later vereenigen zouden tot de West-Indische Compagnie, werkten dus eendrachtig samen, ten einde de partijconflicten in de jaren 1607 en volgende op de spits te drijven en de noodlottige gebeurtenissen van 1618—19 voor te bereiden.

En ook toen het Bestand was gesloten, bleef de historische ontwikkeling de Oost-Indische Compagnie gunstig, versterkte haar steeds en maakte haar alras, in de oogen der tijdgenooten ten minste, onmisbaar.

Zoodra het Bestand was gesloten, wakkerde toch de oorlog in Indië snel aan en nam een steeds dreigender karakter aan [1]).

Dit kwam der Compagnie opnieuw ten goede. De Staten-Generaal, die nu eenmaal de verantwoordelijkheid voor dit lichaam op zich hadden genomen, waren gedwongen haar met oorlogsschepen en aanzienlijke voorschotten bij te staan. Een reeks van besluiten in dien geest werd genomen en het is duidelijk, dat de Compagnie daardoor steeds meer een staatsorgaan werd, dat een van de gewichtigste functies van de Unie op zich had genomen, en voor het bestaan der Unie onmisbaar en onontbeerlijk werd.

Ja, men zou kunnen zeggen, wanneer men nagaat, welk een bedenkelijke toestand van halve anarchie, van kamp tusschen verschillende lichamen en machten gedurende de jaren 1609—'18 de Unie teisterde, wanneer men zich voor oogen brengt, hoe zwak de „Staat" der Vereenigde Nederlanden nog was, (eigenlijk was er van één Staat nog geen sprake op het grondgebied der zeven Provinciën), dat in dien tijd een van de organen van den Staat, dien Staat zelf in wasdom en kracht begon te overtreffen. De Compagnie werd als 't ware een in verhouding tot het zwakke lichaam te groot en sterk lichaamsdeel.

En het belang, dat men bij haar had of meende te hebben, zoowel als hare populariteit namen door den *vredestoestand* weder meer en meer toe.

1) Van Rees, Gesch. der Staathuishoudkunde, II p. 50.

Immers de Compagnie was, nu er in het eigen land vrede heerschte, het eenige lichaam, dat den strijd tegen Spanje voortzette, den strijd voor den godsdienst zoo goed als dien om buit, en de populariteit van den oorlog en van wie dien voerden ging zoo geheel op haar over. En dat de strijd in Indië nu zoo fel, feller dan ooit, was opgelaaid, leverde dit niet het beste bewijs, hoe gevoelig Spanje door de Compagnie was getroffen, hoe zij den aartsvijand op zijn meest kwestbare plek steeds meer bedreigde? Zoo sprak de volksopinie der Calvinisten, steeds aangewakkerd door de predikanten in den strijd tegen Remonstranten, libertijnen en Roomschen.

En overweegt men nu, dat in de volgende jaren de Calvinistische, militaire en monarchale actie steeds in kracht won, dat deze verbondenen alras in de Staten-Generaal de meerderheid verkregen en ten slotte hun tegenstanders vernederden, dan is het duidelijk, hoe gunstig ook de binnenlandsche politieke toestand voor het bevestigen van de macht der Compagnie was.

Er bestond een voortdurende wisselwerking tusschen deze twee krachten: de Compagnie, meer speciaal haar kern, de fractie der Amsterdamsche regenten, die de meerderheid in de regeering aldaar vormde [1]), begunstigde de actie der Calvinisten, omdat zij in hen

1) Bij de benoeming van de bewindhebbers der kamer Amsterdam kan men zien, hoe de Calvinisten van deze Kamer een partij-instrument wisten te maken Indien men het volgende lijstje van de verkozen bewindhebbers van 1611—'18 beschouwt, ziet men, hoezeer de Calvinistische meerderheid der Amsterdamsche regenten hierbij is vertegenwoordigd. Benoemd werden:

1611 Arent Pietersz. Verburgh, Jan Jansz. van Helmont.

1613 Simon Jacobsz. Schoonhoven.

1614 Frans Hendricksz. Oetgens, Gerrit Jacob Witsen, Elias Trip.

1615 Hillebrant Schellinger.

1617 Andries Rijckaert, Dirck Hasselaer, Hendrick Brouwer.

1618 Adriaen Pauw, Pieter de Schilder, Jacob Bicker, Jacob Poppe, Dirck Heynck, Dirck Vlack.

Van 1618 tot 1625 waren geen benoemingen noodig.

Van dezen behoorden Arent Pietersz. Verburgh (een achterneef van Pauw, Elias, Inl. p. LXX), Frans Hendricksz. Oetgens, Gerrit Jacob Witsen, Adriaen Pauw, Hillebrant Schellinger (Elias Inl. p. LXXI) tot de Calvinisten; van de overige in 1618 benoemden mag men dit wel vermoeden, wanneer men ziet, dat bij de oprichting der W. I. C. 5 van de 7 bewindhebbersplaatsen aan geestverwanten van Pauw ten deel vielen (Elias, Inl. p. LXIX). (De lijst, waaraan deze benoemingen ontleend zijn, bevindt zich bij een bundel andere stukken over de O. I. C. op het Amst. Archief en dateert uit het laatst der 17e eeuw).

werktuigen gevoelde tegen de meerderheid der Hollandsche handelsbourgeoisie, en de Contra-remonstranten en prinsgezinden propageerden op hun beurt weer de belangrijkheid en onmisbaarheid der Compagnie.

Het is dan ook niet te verwonderen, dat de Compagnie ten slotte machtiger dan ooit en met schier onbeperkt gezag uit den strijd der partijen te voorschijn trad; zij, dat was dus de groep der Amsterdamsche kapitalisten vooral, droeg eigenlijk alleen het voordeel weg, want de verhouding der twee groote staatspartijen bleek immers reeds eenige jaren na het Bestand onveranderd te zijn gebleven, en Holland had er het verlies van zijn grootsten staatsman en zijn eminenten rechtsgeleerde door te betreuren.

Alles, wat de tegenstanders der Compagnie tegen haar hadden ondernomen, had haar tot voordeel gestrekt, zelfs de beursactie, door Le Maire in 1609 op touw gezet, toen hij zijn aandeelen op de markt wierp, waardoor de reeds bestaande daling van de aandeelen nog verdiept werd. Ook hierop was een plakkaat van de Staten-Generaal gevolgd, dat op de meest krasse wijze de handelsvrijheid van het geldkapitaal aan banden legde, en, hoewel dit plakkaat en de vernieuwingen, die de Compagnie in de volgende jaren verkreeg, niets baatten en de speculatie niet verhinderden, elk plakkaat bond de Staten-Generaal en de Compagnie vaster aaneen; hoe meer de Staat haar beschermde, hoe meer dit den Staat tegenover haar verbond.

1) Van Rees, II, p. 65.

BIJLAGEN.

BIJLAGE I.

Loonen in sommige ambachten van 1578 tot circa 1600.

Wij hebben bij de beschouwing van het St. Josephsgilde trachten aan te toonen, dat in de jaren na de alteratie onder de ambachtsmeesters, speciaal van de bouwvakken, een differentiatie plaats vond, die sommigen tot kapitalistische ondernemers ophief, anderen liet blijven, wat zij waren, d. i. meesterknechts [1]).

Ten einde nu te zien, in hoeverre de positie dier laatsten al of niet gelijken tred hield met de stijging van den prijs der arbeidskracht in 't algemeen, — wij meenen den geldprijs — zullen wij hunne loonen trachten te vergelijken met die van niet in gilden georganiseerde arbeiders, of van weliswaar in gilden georganiseerde arbeiders, doch die in geen geval ooit zelf waren produceerden, (zooals houtzagers).

In die vergelijking zullen wij misschien tegelijk een maatstaf vinden voor de verhouding van de loonen der ambachtsmeesters tot den algemeenen levensstandaard [2]), die zich vertoont in de stijging der prijzen, wanneer wij althans mogen aannemen, dat de loonen der geheel losse en vrije proletariërs, zooals delvers, spitters, rudarissen (d. z. zij, die ruwen arbeid in 't algemeen verrichtten) en heiers, — welke loonen slechts onderworpen waren aan de wet van vraag en aanbod, — in 't genoemde tijdvak in 't algemeen gestegen zijn, ongeveer in dezelfde verhouding als de prijzen der levensmiddelen, der huren enz.

Wij kunnen een vrij volledig overzicht van de stijging der loonen

1) Zie hiervóór p. 82 en volg.
2) Zie Bijlage II, waarin een overzicht van de salarissen der stedelijke ambtenaren.

bij de laatstgenoemde categorie van arbeiders — rudarissen, gravers, wij zouden kunnen zeggen „unskilled" arbeiders — vinden in de Rekeningen van 't St. Pietersgasthuis [1]), welke, beginnende in Mei 1579, voortloopen tot November 1608, hoewel de loonopgaven voor die jaren in talrijkheid zeer verschillen, daar de eerste jaren ons een overvloedig, de laatste een zeer schaarsch materiaal leveren.

Behalve het in genoemd Memoriael vervatte loonmateriaal hebben wij ook nog voor één jaar, 1582 namelijk, de beschikking over de rekening van den stedelijken fabriekmeester, loopende van 1 Februari tot 1 November [2]).

Deze rekening bevat slechts loonen over twee kwartalen van het jaar 1582, maar hiertegenover staat, dat de loonlijsten dezer rekening zeer uitvoerig zijn en voor allerlei bezigheden verschillende arbeiders omvatten.

In de volgende lijsten hebben wij van de loonsopgaven, in deze twee bronnen voorkomend, een uittreksel gemaakt, ten einde ze voor een overzicht geschikt te doen zijn. Verder hebben wij, behalve voor de jaren tot 1584, alleen om het andere (even) jaar, looncijfers gegeven, aangezien dit het overzicht meer gemakkelijk maakt en aan de juistheid er van geen afbreuk doet.

Zooals steeds bij loonsopgaven uit de 16e en 17e eeuw, moet men rekening houden met het seizoen, aangezien de loonen verschilden met den arbeidstijd en volgens de jaargetijden, dus verdeeld werden in zomer-, herfst-, winter- en voorjaarsloon [3]).

Wij geven in de hier volgende staatjes het loon der verschillende jaargetijden te kennen door de letters: z. (zomerloon), h. (herfstloon), w. (winterloon), v. (voorjaarsloon). Het loon is steeds in stuivers uitgedrukt.

---

1) „Memoriael van de oncosten van tnieuwe gasthuis, 1579, 13 Mey beginnende": Gemeente Archief van Amsterdam.

2) „Deerste Reeckeninghe van Claes Pietersz. Calff ter ordonnantie van mijn heeren Burgemrs. gecommitteert tot deser stede fabrijck".... Amst. Arch. L. R. No. 13.

3) In 1608 werd bepaald, dat het zomerloon zou ingaan in de week, daar half Maart in komt, en eindigen na expiratie van de week, komende na de Amsterdamsche kermis, (de kermis viel in het begin van September); het herfstloon zou loopen van dien tijd tot 1 November, het winterloon van 1 Nov. totl Febr. en het voorjaarsloon van 1 Febr. tot half Maart. Brouwer Ancher p. 35.

Timmerlieden.	Metselaars en	Leidekkers.
1579.		
Adriaan Danckertsz. 16 z.	een metselaar 10 z.	leidekker 18 z.
Benjamijn, zijn knecht, 14 z.	Cornelis Danckertsz. 16 z.	zijn knechts 12 z.
Arent, „ „ 12 z.	Wouter 12 z.	
Jan, „ „ 7 z.	Andries, opperkn., 7 z.	
Jan Yemen, „ „ 4 z.	Cornelis Danckertsz. 12 z.	
	zijn jongen, 5 z.	
	Yemken 8 z.	
	Pasquier Thievelen 10 z.	
1580. [1]		
1581.		
Jan Symonsz. 10 w.	Cornelis Danckertsz. 12 w.	leydecker 9 w.
dezelfde 14 z.	zijn zoon 10 w.	zijn jongen 2 w.
dezelfde 10 h. (12 met jongen)	Lambert 3 w.	JanClaesz. 12 v. (14 m. jongen.)
Harmen Jansz. 14 h.	metselaar 16 z.	dezelfde 9 h.
zijn knecht 12 h.	zijn knecht 14 z.	leydeckerskn. $7^{1}/_{2}$ h. en w.
	andere knecht 8 z.	Jan Claesz. 11 h.
	de opperknecht 9 z.	dezelfde 9 w., zijn knechts 7 w.
1582. [2]		
timmerluiden 8, 7, $6^{1}/_{2}$ v.	metselaars 10, 9, 8, 7, 6, v.	leidekkers 12 en 9 v.
„ 12, 11, 10, 9 v.	„ 12, 10, 9, 8 v.	Jan Claesz. 12 z.
jongens 5, $3^{1}/_{2}$, $2^{1}/_{2}$, v.	„ 12, 10, 8, 6 z.	anderen 9 en 8 z.
timmerluiden 12, 11, 10 z.	„ 10, 9, 8, 6, 3 h.	Jan Claesz. 10 h. (12 m. jongen.)
jongens 5, $3^{1}/_{2}$, $2^{1}/_{2}$, 2, 1, z.		ander 7 h.
timmerlieden 8, 7 h.		
1583.		
Jan Symonsz. 14 w.	Aryen Jansz. 13 w.	Jan Claesz. 18 w.
Cornelis Gijsbertsz. 6 w.	Claes Jansz. 11 w.	dezelfde 11 w. (met jongen).
Jochem 8 w.	Rayer, opperman 9 w.	dezelfde 15 z.
Flips 8 v.	Abram, metselaer 13 w.	dezelfde 13 h. (15 m. jongen).
Jan Symonsz. 14 v.	Rayer Rayersz., opperkn. 10 v.	dezelfde 11 h. (23 Oct.)
Tijs Jansz. 10 v.	Jan Jansz. 15 z.	
Jan Symonsz. 16 v.	Jan Kalcker 15 z.	
Jan Hein 10 v.	opperen 10 z.	
Knecht v. Harm. Jansz. 14 v.	Adriaan Jansz. 16 z.	
Sybrant idem, 14 v.	Aberaham Cray, voor hem en zijn maet, 14 h.	
Jacob idem, 13 v.		
Jacob idem, 6 v.		
Ysbrand idem 10 v.		
Clase idem 10 v.		

1) Voor dit jaar ontbreken de gegevens.
2) Uit de Reeckening van den fabrijkmeester.

Timmerlieden.	Metselaars [2]) en	Leidekkers.
Harmen Jansz. [1]) 15 v.		
Jan Symonsz. 15 h. (of z.)		
dezelfde 14 h.		
Luytgen Sybrantz. timmerjongen 4 w.		
Jan Symonsz. 13 w.		
Jan Symonsz. 12 w.		
Joosgen, timmerkn. 12 w.		
1584.		
Jan Symonsz. 12 w.	Jan Jansz. Kock, opperen 4 w.	Jan Claesz. 11 w.
dezelfde 8 v.	Henrick Aryaensz. 15 z.	dezelfde 13 v.
Hendrick Cornelisz. 11 v.	Pieter Jansz., opperkn. 10 en 5 z.	zijn knecht 10 v.
Jan Symonsz. 14 v. (of z.)		
Hndr.Cornelisz. timmerkn.12 z.	Ot Barentsz., opperkn. 11 z.	
Luytges, timmerkn. 6 z.	Reyer Reyersz., opperm. 11 z.	
Jan Symonsz. 15 z.		
Hendrick Cornelisz. 13 z.		
Luytgen Sybrantsz, 7 z.		
1585.		
Jan Symonsz., onse timmerman, 15 z.		Jan Claesz., 15 z.
		zijn knecht 12 z.
dezelfde 12 z. (14 met jongen).		Jan Claessen 11 w. (13 met j.)
dezelfde (gewone loon) 14 z.		zijn knecht 9 w.
dezelfde 12 h.		
dezelfde 10 w.		
1586.		
Jan Symonsz. 10 w.		Jan Claesz. 13 z. (15 met j.)
dezelfde 12 v. (of z.) 23 Mrt.		zijn knecht 8 z.
dezelfde 12 z. (14 m. jongen).		Jan Claesz. 12 h.
Jan Pietersz., timmerkn. 10 z.		zijn knecht 10 h.
Jan Symonsz., 10 h.		
Cornelis Gijsbertz. 8 w.		
1588.		
Jan Symonsz., 12 w.		Jan Claesz. 12 w.
Joost Claesz. kn. 6 w.		zijn knecht 9 w.
Jan Symonsz. 12 z. (14 met jongen) 27 Mrt.		Jan Claesz. 13 v.
		zijn knecht 11 v.
dezelfde 12 z.		Jan Claesz. 15 z.
		zijn knecht 12 z.
		een steenhouwer 15 z.

1) Hier hebben wij dus een eerste voorbeeld van een timmerman-ondernemer, die minstens 5 à 6 gezellen in dienst had.

2) Wij hebben boven (p. 83) reeds vermeld, dat de metselaar Cornelis Danckertsz. van nu af rekeningen inzendt, waarin de afzonderlijke loonen zijner knechts niet worden vermeld; van 't jaar 1596 af zendt zijn weduwe rekeningen in en zet dus de metselaarszaak voort.

TIMMERLIEDEN.	METSELAARS en LEIDEKKERS.
1590.	
Jan Jacobsz. 15 w.	
Gerrit Gerritsz. 8 w.	
Joost Claesz. 8 w.	
Jan die Vries 7 w.	
Symon Martsz. 5 w.	
Jan Jacobsz., onse timm. 17 v.	
Gerrit Gerritsz., „ 10 v.	
Joost Claesz., „ 10 v.	
Symon Maertsz., „ 5 v.	
Jan Jacobsz. 19 z.	
Gerrit Gerritsz. 14 z.	
Joost Claesz. 13 z.	
Symon Maertsz. 5 z.	
Jan Jacobsz. 20 z.	
Gerrit Jansz. 9 z.	
Jan Jacobsz. 16 h.	
Gerrit Gerritsz. 11 h.	
Jacob Jansz. 10 h.	
Andries Claesz. 8 h.	
Jan Jacobsz. 15 w.	
Jacob Jansz. 9 w.	
Andries Claesz. 8 w.	
Dirck Hendricksz. 9 w.	
1592.	
Jan Jacobsz. 20 v.	
Jan die Vries 15 v.	
Rem Jaspersz. 5 v.	
Cornelis Gijsbertsz. 18 z.	
Hendrick Gerritsz. 10 z.	
1594.	
Jan Jacobsz. 21 z.	Wijn Cornelisz., rietdecker, daechs mette cost 27 z.
	een knecht mette cost 14 z.
	een ander knecht 10 z.
1596.	
Jan Jacobsz. 20 z. (22 met j.)	Willem Hendricksz., leidekker, 18 z. of h.
dezelfde 18 h.	zijn jongen 6 z.
dezelfde 15 w. (17 met j.)	Gerrit Hendricksz. 18 z.
	dezelfde, onse leidecker 22 h. 20 w.
	zijn knecht 13 h. 10 w.

Jaar	TIMMERLIEDEN.	METSELAARS en LEIDEKKERS.
1598.	Jan Jacobsz. 15 w.	
1600.	Jan Jacobsz. 18 w. (20 met j.) een knecht 15 z. Jan Jacobsz. 20 h. (22 met j.) Hendrick Jansz., onse timmerm. 16 w. (18 met j.)	Jacob Gerritsz. 16 v. Joris Gerritsz., 20 v. (22 met j.) dezelfde 21 z. (23 met j.) de knecht 14 z. Joris de leydecker 16 z.
1602.		Jan Allertsz., dekker, 20 v. (met zijn helper).

Jaar	HOUTZAGERS.	HEIMEESTERS.
1579.	houtzager 17 z.	18 z.
1581.		
1582.	houtzagers 11 v. 14 v. 16 v. (of z.) 18 z. 22 z. (of h.)	12 z. (er naast 8½ voor de heiers)
1583.	houtzager 12 w.	Jan Pauwelsz. 18 v.
1584.	Aryaen 17½ z. (of v.)	
1586.	Jan Sander van Bollongie 15 z.	de haymeester 18 h.
1588.	Symon Barentsz. 13 w. 15 v. 19½ v. 17½ v. 17½ z.	Jan Pauwelsz. 16 w. 16 z. de medehulper (niet gezel) 12 w. 14 z.
1590.	dezelfde 15 w. 17½ v. 20 z. 15 h.	
1592.	dezelfde 15 w. 20 v. 18 h.	
1594.	dezclfde 23 z. 18 h. Pieter Claesz. 25 z.	
1596.	Symon Barentsz. 22 z. 22 h.	de haymeester 18 z. medehulpers 14 z.
1598.	Teunis Barentsz. 20 z.	
1600.	Symon Barentsz. 20 v. 20 z.	
1602.	Symon Barentsz. 18 w. 20 v. diverse houtzagers 20 z.	de haymeester 20 z. hulper 15 z.

HOUTZAGER. | HEIMEESTERS.

1604.

Marten Jansz. 20 w. 20 z. of h. — de haymeester 20 v. hulpers 15.

accoord met de zagers, dat het winterloon zal zijn 18 st.

1606.

zagen $22^1/_2$ z. 18 w. — de haymeester 20 z.

1608.

zagen $22^1/_2$ z. 20 h. (of w.)

Het volgende overzicht diene hierbij, om een denkbeeld te geven van de stijging der loonen van de geheel ongeorganiseerde arbeiders, die zeer eenvoudigen, niet samengestelden arbeid als dragen en alle soorten van ruwen arbeid verrichtten. Ter vergelijking zijn eenige soorten van iets meer gecompliceerden arbeid, maar die hetzelfde loon genoot, er bij gevoegd.

1579.

dragen en delven 8 z.
„arbeyt" 8 z.
dragen 8 z.
waterhaelder 8 z.

vleyshouwer 8 z.
haier 8 z.

Yemken, metselaer (knecht) 8 z.
opperknecht 7 z.
opperknecht 8 z. of h.

1581.

„arbayden" 8 z.

metselaarsknecht 8 z.
opperknecht 8z.
leidekkersknecht $7^1/_2$ h. 7 w.

1582.

rudarissen 8, 6, 3, 2½, 2 v(of w.)
„ 10, 8, 7, 6, 5, v.
„ 8½, 8, 7, 6, z.
„ 9, 8, 7, 6, z.

haier 8½ v.(of z.)

timmerlieden 8 en 7 h.
metselaarskn. 9, 8, 6, h.

1583.

drager 3½ v.
drager 4 z. 3 h.
arbeiden aan de straat $3^1/_2$ h.

haien 7½

opperman 9 w. dezelfde 10 v
delver 8 w.
delver 10 z.
opperen 10 z.
delver 8 h.

1584.

sandt dragen 4 v.
houdt dragen 4 v.
dragen 4 z.
arbeyden an de Kaedyck 10 z.
poyndragen 4½ z.
andere dragers 4½ z.
„eertdragers" 3½ en 4 z.
dragers 5 z.

delven 8 z.
opperkn. 10 en 5 z.
opperknecht 11 z.
opperman 11 z.

1585.		
		slootinge 10 z.
		mestvoeringe en sayinge 10 z.
		slotinge op de landen 10.
		hoven'er v. doornsnoeien 10 z.
1586.		
steenbicken 5 z.		mestcruyders 8 z.
aertwercken 8 z.		eertcruyders z.
arbeyt 10 h.	haier 10 h.	over 't land 8 z.
spaander opraepen 6 w.		kruyen en delven 10 h.
1588.		
spaander raepen 5 w.		gaerdenier 12 w.
eertmandenvolder 8 w.		
eertdragers 6 w.		
schuyt aerde te ontlasten 8 w.	haier 9 w. 10 z.	
arbeyt 12 w.		
aertdragen 8 z.	stratemaker 20 z. (22 m. jong.)	
steenschoonmaecken 8 z.		
puyndragen 8 z.		
1590.		
aertdragen 10 z. of v.		cruydenen in den hoff 10 z.
aertdragen 10 z.		
1592.		
steenbicken 9 z.		boomen te setten in deu hoff 10 w.
ass te vercruyden 10 z.		arbeiden in den hoff 10 w.
1596 [1].		
aertdragen 10 z.	haier 13 z.	
1600.		
ragen van 't mannenhuys 10 z.		
pompen 8 z.		
dragen 10 z.		
1602.		
waterschepen 10 v.		
aertdragen 10 v.		
puyndragen 10 v.		
bikken van de steen 11 v. of z.	haier 13 z.	hoyen 13½ z.
aertdragen 11 z.		
pompen ende anders 12 z.		
dragers 10 z.		
arbeydsloon 11 z.		
dragen 11 z.		
puyndragen 11 z.		
dragen 10 h. 8 h.		

1) Voor 1594 en 98 ontbreken gegevens voor deze soort arbeid.

1604.

dragen 11 v.	haier 11 v. (of w.)
puyndragen 12 z.	sommige heiers 12
puyndragen 10 w.	haier 12 h.

1606.

arbayd 10 w. of v.	
bicken 12, 11 of 10 v.	haier 14 z.
pompen (per nacht) 8 (?).	
dragers 12 z.	

1608.

arbeyden 12 h. 10 w.
pompen 10 w.

Uit dit overzicht blijkt, dat het loon van den eenvoudigsten arbeid, van de werkelijke proletariërs dus, in 1579 omstreeks 8 st. in den zomer bedroeg, en in 1600 ongeveer 10 à 11 st., voor heiers in 1579 8 st., in 1602 13 st.

Voor sommige soorten ruwen arbeid, waarbij groote kracht en behendigheid noodig was, bedroeg de stijging echter meer, zoo speciaal voor delven.

Er blijkt misschien tevens uit, dat de loonen van ongequalificeerde arbeiders na 1579 zijn gedaald en eerst in 1588, 10 jaar later ongeveer, dezelfde hoogte als in 1579 bereikten, terwijl ze dan snel stijgen.

Voor het stijgen der loonen van aard-arbeiders kan het volgende overzicht dienen.

1579 delven 10 z.
1581 Jan den delver 10 v., Jacob den delver 9 h.
1582 modderluiden 10. (?).
1583 Jan Harmensz. 8 w., delver 10 v., delver 10 z., een modderman 12 z., Willem Huybertsz 8 h.
1584 Jan Jansz. 8 v. of z. Dirk Jeles 8 z.
1585 Barent Jacobsz. 10 z
1588 Lodewijck Bruynsz. 12 w. 19 v. of z. 15 z.
1590 Jacob de modderman 12 z.
1592 Lodewijck Bruynsz. 24 z.
1594 Lodewijck Bruynsz. 24 z., Bastiaen Marckusz. graven 12 st. z., dezelfde 16 z., 15 h.
1596 Bastyaen Marckusz. 12 z., Jacob Jansz. 18 z., Querijn 18 z.

1598 Bastyaen Marckusz. 15 z.
1600 Jan Gijssz. 20 z., 12 z.
1602 Lodewijck en Wessel 16 w. 20 z., Barent Luytgens 19 z. Cornelis Lubbertsz. 18 z. (modderen), Albert Jansz. 25 z. (modderen), Hendrik Gerritsz. 12 h. (modderman).
1604 Lodewijck Bruynsz. 20 z. (graven).

De conclusie, die men uit de beschouwing dezer verschillende lijstjes wel moet trekken, is deze, dat 't loon der ambachtsmeesters in de eerste 20 à 25 jaar na de alteratie, niet zoo snel gestegen was als dat van de ongequalificeerde arbeiders, m. a. w., dat hun positie niet alleen ten opzichte van de groote bourgeoisie en van hun gelukkige mededingers, die tot ondernemers waren geworden, maar ook ten opzichte van den „unskilled" arbeider was gedaald.

Men zou dit ook zoo kunnen uitdrukken, dat de twee categorieën van arbeiders, de beschermde, in gilden georganiseerde, en de losse, elkaar in die 25 jaar meer gelijk waren geworden, of dat een groot gedeelte van de ambachtslieden, die vóór de alteratie nog konden hopen, eens zelf meester in den werkelijken zin, d. i. klein-burger en waren-producent of handelaar, tevens ondernemer te worden, in 1600 daarop alle kans hadden verloren.

Dat dit hun zelven duidelijk was, mag men niet verwachten; integendeel schijnt de drang tot steeds grooter bescherming, die wij bij de meeste gilden van ambachtslieden opgemerkt hebben en die vooral in de eerste decenniën der 17e eeuw sterk te voorschijn treedt, van de hoop te getuigen, dat zij hun positie als iets meer dan arbeiders zouden kunnen handhaven.

Ter vergelijking met de hier genoemde looncijfers uit het laatste kwartaal der 16e eeuw willen wij eindelijk nog eenige gegevens op dit stuk ontleenen aan een merkwaardig kroniekje van denzelfden tijd, dat den indruk van volkomen betrouwbaarheid en geloofwaardigheid maakt, èn wegens zijn inhoud èn wegens den naïven vorm.

Bedoeld kroniekje, de „Chronicke van Leeuwenhorn" door Valcooch, (gevolgd naar den druk van 1599), is in rederijkers-rijmen opgesteld en blijkbaar het werk van een ooggetuige bij de tweede indijking der Zijpe, in 1597, welke het beschrijft.

Eerst bevat het een berijmd historisch overzicht van de vroegere pogingen tot indijking der Zijpe, en de hervatting van dit werk na 1596 (toen de Zeedijk hersteld was), daarna nog eenige kortere rijmen.

De volgende gegevens omtrent den toestand der dijk- en andere arbeiders zijn er te vinden.

In 1598 werd de groote sloot om de Zijpe opgespeet; de loonen der arbeiders bedroegen toen als volgt: dijkers met hun tweeën 14 st. per dag; een „lader" of „speter" 16 st., een „cruyder" 11 of 12 st.; een „jonge guyt" 8 à 9 st.; „vrouwen en meiden na advenant", dus minder.

Deze loonen waren dus laag, vergeleken bij de Amsterdamsche, en blijken nog lager, wanneer men ziet, welke prijzen de levensmiddelen daar toen golden: een roggebroot van 11 pond 12 st., in 1599 9 à 10 st.; boter 14 st. de kop; spek 3 st. per pond; de „vaen Delfs bier" 6 st. [1])

Bij dergelijke loonen en prijzen kan 't ons niet bevreemden, den schrijver te hooren klagen, dat alles, wat de arme dijker won, direct weer verteerd werd. De naïeve auteur was blijkbaar met de bestaansvoorwaarden van den proletariër nog niet zeer vertrouwd.

Dat de loonen dier arbeiders zoo laag waren en zich beperkten tot den prijs der noodzakelijke levensmiddelen, was trouwens niet te verwonderen, aangezien uit alle deelen der Republiek en van over de grenzen, uit Oost-Friesland en Brabant, uit Gelre, Drente en Twente, zoowel als uit Friesland de bezitloozen bij honderden kwamen aanstroomen naar het vette Holland. De auteur voegt er bij, dat zij zonder de Zijpe schier van honger zouden zijn gestorven.

In een „beclach van de dijckmeesters, basen ende han(d)skruyers, die opten Sype wercken", wordt de toestand dier arbeiders nog wat nader uiteengezet, maar de grief is dezelfde, die ook Valcooch

---

1) Eenige andere broodprijzen uit denzelfden tijd ongeveer: Velius ed. 1630 p. 242 deelt mee, dat in 1597 het brood 12, 13 en 14 st., in de stad Hoorn 9 st. gold; het koren was toen excessief duur, 200 g. per last rogge en 250 g. per last tarwe (in 1605 40 à 44 goudg. de last rogge, excessief goedkoop); te Amsterdam was de normale broodprijs 6 st. per brood van 12 pond (Mei 1587, Vroedsch. Res. V f° 473, zoo ook Maart 1595, Vroedsch. Res. VIII f° 95); in November 1595, toen de rogge subiet was gerezen tot 105 à 107 goudg. per last, werd de broodprijs verhoogd, id. f° 175.

uitte; zij werken zich stram en lam, en leggen niets over: dit was hèt verschrikkelijke feit in een tijd van snellen economischen opbloei.

In dit „beclach" vermelden deze arbeiders — de hoogst betaalden, de bazen en opzichters — dat hun loon niet zoo laag is, 20 st. of een halve daalder, maar dat de zoetelaars er geheel mee gaan strijken. In dit gedeelte van Holland was dus 1 g. of iets meer omstreeks 1600 het hoogste looncijfer.

Ook hier vinden wij het voorbeeld van een enkelen gelukkige, die „baet" bij het werk vond, doordien hij een bepaald gedeelte van het werk kon „aannemen" en zoo zelf „ondernemer" werd.

Het kroniekje vermeldt ons een zekeren „Comen Ubele", een man, die lang marskramer (coman) was geweest op Wieringen en die zeker op 't werk was afgekomen om er zijn waren te slijten. Hij nam aan, een groote sloot te graven, en met verbazenden arbeid en door 't huren van vele arbeiders slaagde hij er in 't werk klaar te krijgen en zelf aannemer te worden.

Wij kunnen ten slotte van de economische beteekenis en de verhouding van de hier behandelde groepen (klein-producenten klein-handelaars en arbeiders) ook nog een denkbeeld krijgen door enkele hunner nalatenschappen [1]) na te gaan.

Wij zullen daartoe van enkele ambachtslieden de nagelaten bezittingen vermelden en zien, dat dit bezit zich gewoonlijk tot enkele honderden guldens bepaalt, soms veel minder is. De voorbeelden zijn alle uit de laatste jaren der 16e eeuw, en het beeld, dat zij leveren, zou door een verhonderdvoudiging niet wezenlijk veranderen.

Een *linnenwever* uit Vlaanderen laat na 50 g. en 3 huisjes, erve en land te IJsegem in Vlaanderen; een *mandemaker* 18 g.; een *tafellakenwerker* 40 g.; een *droogscheerder* 30 g. aan huisraad; een *scheepstimmerman*, uit Bolsward afkomstig, laat 100 g. na; een *binnenlandsvaarder* 12 g.; een *varentman* 700 g.; een paar anderen 100 g. en 10 g.; een *korendrager* laat de helft na van 2 huizen, een in de Vijzelstraat en een in de Pottebakkersteeg, 50 g. aan

1) Deze gegevens zijn ontleend aan de Registers der Weeskamer.

geld en eenige uitstaande schulden, maar de boedel is belast met 250 g.; een *waagdrager* laat na twee huisjes en huisraad, dat 75 g. waard was, maar deze goederen waren belast met 1000 g., de schuld was hier misschien grooter dan de bezitting; een *„arbeider aan de straat"* bewijst voor zijn vrouws erf aan zijn kinderen 8 g.

Een doorbladeren van de registers der Weeskamer leert ook zeer duidelijk de bevestiging van deze twee feiten, door Cornelis Pz. Hooft meegedeeld [1]), namelijk, dat de kleine burgerij en het proletariaat zich in zeer vele gevallen in 't bezit van huisjes bevond, maar dat dit aan den anderen kant niet mogelijk was zonder zich daarvoor in de schuld te steken of hypotheek op die huisjes te nemen [2]).

1) Zie hierna de Memorie van Hooft in Bijlage IV.

2) Een aardig voorbeeld van dezen vorm van huisbezit, hetwelk men mede talrijke malen aantreft, is: „Een huis en erve op de Zeedijck, belast met 18 g. 's jaars losrente," wordt verkocht voor 2250 g. en wel voor 250 g. gereed geld, terwijl voor de resteerende 2000 g. een rentebrief van 120 g. 's jaars wordt gegeven.

BIJLAGE II.

Salarissen der stedelijke ambtenaren in de jaren 1580—1620. [1])

De salarissen, die de stad aan hare ambtenaren betaalde, zijn mede eenigermate een aanwijzing voor de stijging van den levensstandaard, de verandering der levensomstandigheden.

Men moet echter hierbij niet uit 't oog verliezen, dat de traktementen in de meeste gevallen niet overeenkwamen met de inkomsten, die de betrekkingen werkelijk opleverden, aangezien bij de meeste allerlei emolumenten daaraan waren verbonden. Ook zoo evenwel zijn de cijfers van gewicht, en toonen zij vooral aan welk een snelle stijging de geldelijke inkomsten der bourgeoisie ondergingen. Immers de hoogere ambtenaren (pensionarissen, secretarissen, fabriekmeester, stroommeester, artilleriemeester, substituut-schout) behoorden tot de groote burgerij.

De overigen waren meest klein-burgers of uit de kringen der bourgeoisie, die niet meer met de regeerende gelijk stonden.

De *pensionaris* der stad, Mr. Ruysch Claisz, verdiende in 1580 400 g.; zijn opvolger Dr. Nicasius Sille in 1585 1200 g., welk bedrag hij in 1595 nog had.

In 1590 is Dr. Albert de Veer naast hem werkzaam en ontvangt dan 500 g., wat in 1595 gestegen is tot 650, in 1605 tot 1400, in 1610 tot 1500 g.

Zijn opvolger Adriaen Pauw heeft in 1615: 1300, in 1620 1600 g.

De *secretarissen* genieten in 1580 van 12—60 g., met 15 g. voor kleeding; in 1585 en 90 is het minimum 24, het maximum nog

1) Zij zijn alle ontleend aan de „Rapiamussen", (de gedétailleerde stadrekeningen) der vermelde jaren, en om de vijf jaar opgenoemd, voor zoover er in die tusschenpoozen veranderingen in plaats vonden.

altijd 60.; in 1595 wisselt hun wedde van 100 tot 150 g. met 30 voor kleeding; in 1605 zijn de wedden alle 300 g. met 30 g. voor kleeding; in 1615 van 262-300 g.; in 1620 is het gewone salaris 360 g. + 30 g.

De secretaris van de thesaurie alleen was hooger bezoldigd: in 1615 kreeg hij 490 g., en de secretaris van de ordinaris-thesaurie kreeg vóór 1620 900 g., welk bedrag in 1620 1100 g. werd.

In 1580 komt een „*clerc op de tresorye*" voor, die dan 200 g. + 15 voor kleeding ontvangt, welk bedrag in 1590 tot 225, in 1595 tot 300 + 30, in 1605 tot 350 + 30 g. is gestegen.

Dan schijnt deze beambte door den „tesorye-secretaris" te zijn vervangen.

Het traktement van den „*dienaar van die tresorye*" is in 1580 20 g. en stijgt dan tot 45 in 1590, 90 in 1595, 100 in 1605, 250 g. in 1620.

De „*fabrijkmeester*" ontving in 1580 200 g. en 10 jaar later nog 't zelfde; spoedig daarop viel dit ambt weg; maar in 1605 komt het weer voor en trekt dan 600 g., wat in 1620 nog zoo was.

De *onderfabriekmeester* kreeg in 1580 120 g, in 1590 150, vóór '95 200, en in dat jaar 250 g.

In 1605 trekt hij dan 260 en in 1620 460 g.

Het tractement van den „*mr. timmerman*" is in 1580 200 g. + 6 g. voor kleeding, en werd in 1595 met den nieuwen functionaris [1]) verdubbeld: 400 + 30 g.; in 1620 was het nog 'tzelfde.

De „*mr. metselair*" kreeg in 1580 slechts 40 g. [2]); in 1595 is deze man geheel van positie veranderd [3]) en krijgt ook 400 g. + 20 voor kleeding; in 1620 nog 't zelfde.

In 1595 is Hendrick de Keyser reeds in functie als „*mr. beeltsnyder ende steenhouwer*," tractement 320 g., welk bedrag in 1620 tot 400 + 20 was gestegen.

---

1 en 2) Zie ook De Kroniek van Staets door Jacobus Laurentius, uitgegeven door Mr. de Roever in Verslag Oudheidk. Gen. te Amsterdam, 1886. (Staets werd in 1595 stadstimmerman; in 1597 bedroeg zijn personeel 12 man. Staets ontving bovendien jaarlijks 100 g. gratificatie, weldra 200 g. en in 1610 zelfs 400 g.

3) Mr. de Roever zegt daarover l.c.: „Terwijl bij vroegere stadsmetselaars de hoofdzaak van het ambt bestond in het meewerken aan den bouw met de truffel in de hand, werd daarvan voortaan bijzaak gemaakt en met alle kracht aangedrongen op het toezicht en de zorg voor de groote werken, die moesten uitgevoerd worden. Het dagloon werd afgeschaft en een jaarlijksche wedde ingesteld".

Een *stroommeester* krijgt in 1585 88 g.; in 1595 't zelfde.

De *artilleriemeester* in 1580 150 g.; in 1620 't zelfde.

De twee *chirurgijns* der stad ontvangen in 1580 ieder 25 g., in 1590 45, welk bedrag in 1620 tot 120 was verhoogd.

Dr. Sebastiaan Egbertsz, de „*professor chirurgie*" kreeg in 1605 250 g.; in 1620 't zelfde, evenals de stads- „*steen- en breuksnijder*".

De substituut-schout ontving in 1580 150 g., in 1585 200, in 1605 300 en in 1620 300 + 30 voor kleeding, maar twee andere *substituten* ontvingen toen 800 g. elk.

Lagere beambten waren de broodwegers, die in 1580 25 g. en in 1620 nog 't zelfde verdienen; hun inkomsten lagen in de uitoefening van hun ambt, evenals bij den „gezworen bode van de brootwegers", die in 1580 10 g. ontving en in 1590 nog 't zelfde. Een paar gewone „boden van de broodwegers" ontvingen in 1595 elk 50 g.

Het loon der „waeghknechts" rees van 68 g. in 1580 tot 100 in 1590, 140 in 1595, 150 in 1605 en 180 in 1620.

In 1605 komen eenige nieuwe ambtenaren voor, wier functies noodig waren geworden door de vergrooting der stad; het waren 2 commissarissen „geordonneert tot observatie van de keuren", die elk 800 g., twee dienaren van deze commissarissen, die elk 300 g. en twee gezworen keurmeesters van de zeep, die ook 300 g. verdienden.

De keurmeesters van de hennip daarentegen ontvingen in 1605 en 1620 slechts 30 g.

Ook bij de tractementen der onderwijzers aan de twee scholen der Oude en Nieuwe zijde is een belangrijke stijging waar te nemen.

In 1580 kregen de Rectoren der beide scholen aan de Oude en de Nieuwe zijde 175 g. vast, en bovendien vulde de stad „tgheen hy jaerlijcxs min ontfanght dan hondert g." aan, zoodat hun geheele inkomsten 275 g. bedroegen.

De „onderrectoiren" der beide scholen ontvingen 120 g. vast en wat zij minder dan 80 g. daarbij ontvingen, werd aangevuld, dus in het geheel 200 g.

De „duytsche meesters" kregen 30 g. + 95 dus 125 g. per jaar.

In 1585 hebben de „meesters" 45 g.

In 1595 krijgen de rectoren 500 g. vast, de „onderrectoiren"

400 g., van de meesters hebben er zes 250 g., twee 275 g., drie 300 g., en twee 325 g.

De eerste belangrijke verbetering komt dan pas in 1618, dan worden de wedden der rectoren 600 g., die van de conrectoren 460 g., en van de overige „meesters", (waarvan nu velen met verlatijnschte namen, dus gestudeerden), hebben in 1620 twee 465 g., twee 440 g., twee 415 g., negen 390 g., en een 325 g.

Men ziet dus, dat de traktementen in de meeste gevallen verdubbeld, ja driemaal zoo groot zijn geworden in een tijdsverloop van 20 à 25 jaar, en dat dit juist het duidelijkst uitkomt bij die ambtenaren, van wie men mag veronderstellen dat ze geheel of bijna geheel van hun traktement moesten leven, bij hen dus, voor wie de wedde ook het inkomen was. Zoo bij den pensionaris, den fabrijkmeester [1]), de andere technische ambtenaren en de onderwijzers.

---

1) De fabrijkmeester Pieter Jacobsz Nachtglas geeft zijn houthandel op bij zijn benoeming in 1596. Zie De Kroniek van Staets en Elias, De Vroedschap van Amsterdam, in voce Nachtglas.

BIJLAGE III.

Iets over de stijging der huurprijzen van 1580 tot 1620.

De stad bezat een vrij groot aantal huizen, die aan particulieren werden verhuurd, en bovendien verhuurde zij nog talrijke plaatsen voor winkels („cramen"), vischbanken enz., ongerekend enkele lijnbanen en andere terreinen, voor eenige nering bestemd.

Bovendien was de stad na de alteratie in 't bezit gekomen van de groote geestelijke goederen, de ruime kloosters vooral, die zulk een belangrijke plaats in 't oude Amsterdam innamen. De laatste werden al vrij spoedig verkocht en meerendeels afgebroken, om plaats te maken voor nieuwe straten en huizen.

Maar de woningen, kramen en standplaatsen, die de stad van ouds behoorden, bleven in haar bezit, en de huurprijzen vormen een steeds voorkomenden post in de stedelijke „Rapiamussen".

Men kan uit de prijzen, die deze huizen en kramen in de verschillende jaren opbrengen, dus mede eenigermate gegevens trekken en tot een conclusie komen omtrent de stijging der huurprijzen in 't algemeen na de alteratie, bijgevolg tot de stijging van den levensstandaard der bezittende burgerij. Hierbij dient echter o. a. niet uit 't oog verloren te worden, dat de huizen der stad, alsmede hare winkels, bijna alle op de beste standen waren gelegen, op of om „de Plaats", aan 't Water (Damrak) enz., op de plaatsen dus, waar zich de handel concentreerde en 't vertier zijn brandpunten had, zoodat men volstrekt niet uit de enorme stijgingen, die wij hier zullen ontmoeten, mag concludeeren, dat de gemiddelde huurprijzen in de stad in gelijke mate zouden zijn gerezen in dit tijdsverloop.

Het volgende lijstje geeft de voorbeelden, die men met eenige zekerheid uit de Rapiamussen kan putten; de huurprijzen zijn genomen om de 5 jaar, gerekend van 1580 en gaande tot 1620.

Van zeer weinige trouwens is voor die 40 jaar een doorloopende reeks te geven; voor een groot deel zijn de huizen in die 40 jaar afgebroken en door andere vervangen, of zijn ook wel de plaatsen en kramen van naam en nummer veranderd, zoodat men ze niet nauwkeurig kan volgen.

Evenwel is ook zoo de lijst niet zonder belang.

	1580	1585	1590	1595	1600	1605	1610	1615	1620
a. HUIZEN.	g.	g.	g.	g.	g.	g.	g.	g.	g.
tnoirderhuys op d'oudezijdssluys . .	57	120	150						
tzuyderhuys	90	136	200						
Huys an d'Damsluys an d'Westerzyde van d'Cath	152	150	180	350	380				
thuys over d'fonteyn op d'Middeldam	200	225	250	360					
thuys daernaest ghen. d'Lucas. . .	180	233	260	325					
thuys an d'Hairlemmersluys . . .	80	95	110						
thuys an die westzijde van d'boeyen.	48	40	40						
d'nieuwe herberghe buyten d'Regulierspoirt	120	125	200						
d'nieuwe herberghe buyten d'Hairlemmerpoirt	120	120-10	130	170	155	200	200		
d'herberghe buyten d'Anthonispoirt.	24	42	55						
b. „STALLEN", „CRAMEN" enz.									
Stall op de Nieuwe Brugh over 't hooge huys.	20	34	40						
Craem voor 'tpaelhuys	32	38				100	100	100	100
Craem an t Oisteynde van de Nieuwe Brugh	18	32							
d'eerste winckel an d'Oistzijde van d'vischmarckt.	12	20	24	50	60				
d'tweede winckel an d'vischmarckt .	21	40	45	85	95				
d'derde „ „ „ .	28	45	50	90	95				
d'vierde „ „ „ .	22	40	45	97	97				
d'vijfde „ „ „ .	22	40	45	90	95				
d'zesde „ „ „ .	28	45	50	92	115				
d'zevende „ „ „ .	40	50	52	100	125				
de vischbanck aan Jan Pietersz. Verhuelen huys	10	12	13	24					
d'plaetse voor d'voorgeschreven . .	25	36	40	65					
d'eerste winckel an d'plaets,langh 19 v.	66	82	68[1])	110					
d'tweede „ „	50	62	92	130					
d'derde „ „	21	28	34	58					
d'vierde „ „	20	29	34	70					
d'vijfde „ „	30	38	42	67					
d'besloten craem voor toorngen . .	26	36	44	60	76	90	90		90
plaetse dair d'craem staet, hoeck Vyghendam	84	80	90	125	125	130			

1) Dit bedrag is voor de helft van den winkel.

	1580 g.	1585 g.	1590 g.	1595 g.	1600 g.	1605 g.	1610 g.	1615 g.	1620 g.
plaetse dair d'craem staet, hoeck van den Nieuwendijck over die Wyde Kercksteegh	36	46	54	90	105	140			
d'eerste winckel over die oude hal .		40		58	63	66	66		
d'tweede „ „ „ „ „ .		36		55	60	62	64		
d'derde „ „ „ „ „ .		36		55	57	61	63		
d'vierde „ „ „ „ „ .				42	46	36	33		
d'vijfde „ „ „ „ „ .				36	33	33	33		
d'zesde „ „ „ „ „ .				37	30	32	32		
Jacob van Campenswerff op de Lastaige	40	65	98	235	190				
Huizen aan den Damsluis (1603 verhuurd).									
Huys met O.						370	370	370	350
„ „ P.						340	340	340	340
„ „ Q.						308	308	308	308
„ „ R.						353	353	353	353
Het 1e huys doer de Poert met S .						160	160	160	160
„ 2e „ „ „ „ „ T .						152	152	317 (T en V)	317 (T en V)
„ 3e „ „ „ „ „ V .						158	158		
Woningen om de plaets.									
woning m. A (later in 1616 genumm. 1)					370	330	255	255	255
„ „ B („ „ 2)					263	202	402 (B en C)	402	402
„ „ C („ „ 3)					240	210			
„ „ D („ „ 4)					221	256	225	225	225
„ „ E („ „ 5)					340	275	230	230	230
„ „ F („ „ 6)					501	450	425	400	670 (F en G)
„ „ G („ „ 7)					204	248	248	308	
„ „ H („ „ 8)					312	312	312	312	312
„ „ I („ „ 9)					258	.....	.....	.....	258
„ „ K („ „ 10)					263[1]	.....	.....	.....	263
„ „ L („ „ 11)					269	272	272	272	272
„ „ M („ „ 12)					275	.....	.....	.....	275
„ „ N („ „ 13)					340	340	.....	.....	340

1) De No. 10—13 zijn ontleend aan het Rapiamus van 1603, niet aan dat van 1600.

Toen de nieuwe beurs was gebouwd, werden er „onder en aan de opgangen" bogen en woningen gebouwd, die de stad verhuurde; natuurlijk waren zij uiterst gezocht, omdat er geen beter stand in Amsterdam te denken was en vooral winkeliers geen geschikter plaats voor hun bedrijf konden vinden.

Het volgende lijstje doet de beweging of den stilstand der huurprijzen kennen.

Bogen:	1612.	1615.	1616.	1617.	1620.
No. 1.	80 g.	— g.	— g.	— g.	80 g.
„ 2.	80 „	80 „	80 „	80 „	90 „
„ 3.	120 „	92 „	90 „	— „	85 „
„ 4.	130 „	100 „	100 „	— „	100 „
„ 5.	120 „	90 „	— „	— „	90 „
„ 6.	150 „	100 „	100 „	— „	92 „
„ 7.	150 „	110 „	92 „	92 „	90 „
„ 8.	144 „	120 „	110 „	— „	90 „
„ 9.	106 „	ledig	80 „	— „	80 „
„ 10.	150 „	90 „	70 „	70 „	75 „
„ 11.	160 „	145 „	110 „	110 „	100 „
„ 12.	140 „	140 „	110 „	110 „	90 „
„ 13.	140 „	95 „	90 „	85 „	80 „
„ 14.	145 „	110 „	110 „	100 „	80 „
„ 15.	140 „	110 „	— „	— „	110 „
„ 16.	140 „	110 „	110 „	110 „	100 „
„ 17.	145 „	145 „	120 „	120 „	90 „
„ 18.	160 „	160 „	140 „	140 „	115 „
„ 19.	150 „	130/80 „	80 „	80 „	100 „

Dit zijn allen „bogen", als winkels verhuurd, en deze cijfers, gecombineerd met de boven gegevene, doen ten minste vermoeden, dat de jaren van omstreeks 1610 tot 1620 jaren van stilstand op economisch gebied waren, van malaise, daar 't anders onverklaarbaar zou zijn, dat winkels op den eersten stand der stad in een tijdsverloop van 8 jaar niet alleen niet in prijs waren gestegen, maar in vele gevallen belangrijk gedaald.

Dat de snelle rijzing der huurprijzen in de eerste 20 jaar na de alteratie niet beperkt bleef tot het centrum der stad, den Dam en omgeving, maar dat ook de buitenwijken der stad hetzelfde verschijnsel vertoonen, daarover kan men nog eenige illustreerende cijfers geven in de huurprijzen der geestelijke bezittingen, die de stad waren ten deel gevallen.

Evenals 200 jaar later in Frankrijk het geval zou zijn, was de onteigening der kloosters een aanmerkelijk voordeel voor de bourgeoisie, die den grond en de ruimte behoefde om hare werkplaatsen te kunnen uitbreiden.

De cijfers loopen ongelukkig slechts over eenige jaren; des te merkwaardiger is het te zien, hoe in 5 jaar tijds die huizen, gedeelten van kloosters, kerken enz. in waarde rezen.

Eerst eenige voorbeelden, hoezeer de groote koopkrachtige burgerij van de onteigening der geestelijke goederen profiteerde.

In het „Rapiamus" van 1585 komen de volgende posten voor:

tspinnehuys int cellesustersclooster, Dirck Jansz. de Witt 61 g.

de kercke ende reventer int voorsz. clooster, Claes Dircksz. Hasselaer 108 g.

het sieckenhuys met een erve, Jacob Jansz. Coster 40 g.

tpatershuis, 60 g.

Graeuwe monicken clooster: de kercke, Jan Gerritsz. Coster 180 g.

tkerckhoff, Henrich Huybertsz. 50 g.

Men ziet, dat de namen van leden der regeerende, of van maatschappelijk daarmede gelijkstaande families, hier als koopers voorkomen.

Voor de stijging diene het volgende lijstje:

	1585.	1590.	1595.	1600.
Een huys inde nyeuwe geroyde strate,	66 g.	80 g.	— g.	— g.
„ „ naast tvoorsz., ...	66 „	80 „	— „	— „
Het Urselen convent:				
de Kercke, ...	25 „	50 „	— „	— „
Margariten clooster:				
9 woningen van 't voorsz. clooster, op de N. Wortelmerct.				

	1585.	1590.	1595.	1600.
De 1e woning naest die Vogelbacke, .	45 g.	70 g.	— g.	— g.
„ 2e „	43 „	67 „	— „	— „
„ 3e „	42 „	64 „	— „	— „
„ 4e „	35 „	54 „	— „	— „
„ 5e „	36 „	57 „	— „	— „
„ 6e „	36 „	57 „	— „	— „
„ 7e „	39 „	61 g. 10 st.	— „	— „
„ 8e „	38 „	63 g.	— „	— „
„ 9e „	43 „	75 „	— „	— „
tCellebroeders clooster:				
De kerck	30 „	400 „ met een erff ende een deel v. tpant		
Barberen clooster:				
De kerck	24 „	210 „	— „	— „
Het huis met No. 7 in tvoorsz. clooster.	54 „	80 „	— „	— „
Clara clooster:				
De kercke	48 „	300 „ met die woninge.		
tweesshuys int voorsz. convent. . .	80 „	130 „	— g.	— g.
Noch ien huys int voorsz. convent.	75 „	80 „ (Plancius woont er in).		
St. Marrye clooster:				
De Kercke van St. Joris.	30 „	55 „	100 g.	100 g.
St. Geertruyden convent:				
Huis, waar Hallius die predicant in woont	66 „	80 „	— „	— „
Huys, daer Joesef Ambrosius in woont	66 „	80 „	— „	— „

BIJLAGE IV.

Iets over het geschil tusschen Amsterdam en de Staten van Holland over de rente-korting in de laatste jaren der 16e en de eerste der 17e eeuw.

De kwestie der rente-korting, die een vrij scherp licht werpt op de bizonder snelle kapitalistische ontwikkeling van Amsterdam, waardoor de stad ook op financieel-technisch gebied in de laatste jaren der 16e eeuw de overige Hollandsche steden reeds voorbij was gestreefd, verdient, zonder dat wij nader ingaan op de vrij ingewikkelde financieele verhouding tusschen de Staten en de afzonderlijke steden, een korte vermelding, mede, omdat Cornelis Pietersz. Hooft er een memorie aan gewijd heeft, die, voor zoover wij weten, tot nu toe niet is uitgegeven en die wij daarom hierna laten volgen.

Men heeft onder de genoemde rente-korting, blijkens de memorie van Hooft en daaraan voorafgaande vroedschapsresoluties, te verstaan: een korting van alle mogelijke renten, ten voordeele van degenen, die de rente verschuldigd waren [1]).

Waarschijnlijk was deze korting, die plaats vond zoowel van de landpachten, als van de renten en zelfs van de belasting (verponding), vóór 1589 in Holland niet op eenparigen voet geregeld.

Het staat in ieder geval vast, dat de Staten van Holland in dat jaar voorstelden, om voornamelijk ten bate van de renteniers, (zoowel bezitters van door het gewest verschuldigde renten als van particuliere obligaties enz.) deze rentekorting op een éénparigen voet voortaan te doen plaats vinden, zóó dat van de landpachten

---

1) Hooft gewaagt in de hierna volgende memorie van „de costume, tot noch toe (alhier) geobserveert", volgens welke degenen, die van particuliere personen, b.v. voor het koopen van huizen, geld hadden opgenomen, van de rentheffers genoten een korting van $2\frac{1}{2}$ st. per gulden (rente), dat is dus $12\frac{1}{2}$ % van het door hen verschuldigde rentebedrag.

voortaan niet minder zou worden „gekort" dan van de renten [1]. Blijkens de memorie van Hooft bedroeg de korting, toen hij dit stuk opstelde, in het jaar 1605, 2½ st. van den gulden, d. w. z. 12½ % of de 8ste penning van het geheele rentebedrag. Uit de aangehaalde vroedschapsresolutie en het daarin vermelde voorstel der Staten, kunnen wij nu opmaken, dat deze korting vóór 1589 in de steden meer dan den achtsten penning of 12½ % van de renten bedroeg, en wel 3 st. van den gulden, dus 15 %. Het spreekt wel haast van zelve, dat deze rentekorting den renteniers (rentetrekkers van alle gading), onaangenaam was.

Zes jaar later kwamen de Staten dan ook met een voorstel, de genoemde rentekorting te doen eindigen, of ze in ieder geval nogmaals belangrijk te matigen [2].

Maar nu was de Vroedschap voor dien maatregel niet meer te vinden. De gedeputeerden kregen last, voor te stellen, dat men de genoemde korting op de renten op den ouden voet zou behouden,

1) Vroedsch. Res. VI fo. 261, 12 Oct. 1589: „opt vijffde poinct van beschryvinghe (ter Statenvergadering), seggende dat dagelixs clachten vallen, dat de lasten van der oirloghe meest redunderen (d. i. neerkomen, Fr. redonder) tot beswaernisse van de rentyers, zoe dezelve in plaetse van swaer gelt, licht gelt moeten ontfanghen, ende bovendyen van haere renthen grooter cortinghe gedoogen als van de landtpachten, off daeromme de cortinghe van de renten ende landtpachten nyet eenpaerlick zall worden gedaen tegens den achtsten pennijnck, ende oversulcx in plaetse van achtyen stuyvers van ses gulden losrenten vijfthyen stuyvers, ende lijffrenten naer advenant, ende off de voorwaerden ende conditiën, gestelt in de huyrcedullen ende rentebryeven, gemaect zedert den jaere 1586, naedat de ommeslaghe van de verpondinghe in treyn geweest zijn, van te betaelen vry gelt zonder enighe cortinghe, nyet en behooren achtervolght te worden, hebben de Raden hyerinne zoevele angaet de cortinghe van de renten geconsenteert, volgende die resolutie, hyerop genomen den lesten Sept. lestleden"; voor 't laatste punt mogen de gedeputeerden zich conformeeren met de meerderheid. De resolutie van 12 Sept. op dit stuk luidde: „Beroerende voorts de cortinghe ten platten lande ende van de renten, es geresolveert, dat de cortinghe ten platten lande vallende van 't voorsz. derde paert van de verpondinghe zall wesen tot last van den huysman, ende dat van de renten in den steden, innegaende prima Februari, gecort zall worden vijff groot op den gulden, ten waere ander sustineerden, dat men maer twee stuyvers op den gulden zall corten, dat in dyen gevalle de gedeputeerden hem daermede zullen moghen conformeren". (Vrdsch. Res. VI fo. 255.)

2) Vrdsch. Res. VIII en IX fo. 154, 2 Sept. 1595: „Op 't punt nopende de clachten, tot verscheyden tyden gedaen, van dat de cortinge ter oirzaecke van de verpondinge opte loss- en lijffrenten, soe opt gemeene landt, de domeynen, steden, collegiën ende particulieren, te zeer bezwaerlick valt voor de renthefferen ende dat mitsdien geordonneert was, dat voor den aenstaenden jare tytelick gelet soude werden, tzy omme deselve cortinge te doen cesseren, ofte die te modereren....."

zonder daarin eenige verandering te brengen. Als redenen voor dit besluit werden opgegeven: „alsoe de affdoeninge ofte moderatie van dien d'arme gemeente ende ingesetenen deser landen ende bysunder deser stede zeer nadeeligh ende schadelijck soude zijn, die dickwils mits de lastighe ende zware huyshuyre selffs huyskens coopen, daervan zy de verpondinge maecken te betaelen ende d' huyskens met renten moeten belasten, daerjegens zylieden deur de jaerlicxe cortinge van de verpondinge wederomme gesoulageert ende verlicht worden [1])".

Toen de Staten in 1596 bij meerderheid van stemmen een plakkaat uitvaardigden, waarbij de rente-korting ten behoeve van 't gemeene land werd gemodereerd, weigerde Amsterdam dit te publiceeren [2]).

Even standvastig en om analoge redenen verzette zich Amsterdam tegen 't voorstel, dat in 1600 in de Staten werd gedaan, een 8sten penning van alle renten, te voldoen door de rente-betalers, en een 16en penning van alle lijfrenten te heffen. De overweging van dit vroedschapsbesluit luidde: „gemerct dese stad ende d'ingeseetenen van dyen hierby veel meer als anderen souden zijn beswaert, als een groote menichte van renten, tot furnissement van 't dubbelt van de capitale leeninge ende andersins gecocht hebbende, ende dat alhyer ter stede vele schaemele luyden zijn, die met renten zeer zijn becommert; oick mede geconsidereert, dat het gemeene landt hierdeur in zijn credit grotelicx soude worden vermindert" [3]).

En hoe ernstig deze kwestie werd opgevat, hoezeer zij volgens de opvatting der Vroedschap de levensbelangen der stad raakte, kan men zien uit het feit, dat de Raad zich door geen overreding of bezending, niettegenstaande de groote behoefte aan geld, liet overhalen in deze belasting toe te stemmen. Zelfs een plechtige bezending in Februari 1602 met brieven van credentie van Zijne Excellentie, die driemaal in den Raad verscheen, had geen gevolgen [4]),

1) Vrdsch. Res. 2 Sept. 1595.
2) Vrdsch. Res. VIII en IX, fo. 250, 22 April 1596.
3) " " " " " 610, 25 Aug. 1600, fo. 629, 17 Nov. 1600.
4) " " " " " 776, 9 Febr. 1602, 19 Febr. 1602.

en een jaar later wordt als laatste woord eenvoudig verklaard, dat „in de cortinge van de rente nu nochte nimmermeer sal worden geconsenteert" [1]).

De redenen nu, waarom Amsterdam zich met zoo groote standvastigheid verzette tegen de belasting op de renten, worden nader toegelicht door een memorie, die Cornelis Pz. Hooft over die kwestie in den zomer van 1605 opstelde.

De inhoud van dat stuk is de volgende. Hij herinnert er eerst aan, dat Amsterdam reeds in 1596 zich niet had kunnen neerleggen bij 't plakkaat, door de meerderheid der Staten uitgevaardigd, waarbij „de cortinge van de renten" werd verminderd en zegt dan iets duidelijker dan uit de vroedschapsresoluties is op te maken, waarom Amsterdam's belang in dezen strijdig was met dat van andere Hollandsche steden.

Te Amsterdam bestond, zooals hij zegt, de gewoonte, dat men bij het opnemen van geld tot het koopen van huizen enz., van de geldschieters een korting op de rente verkreeg van 2½ st. per gulden. In de andere steden was het nog geen gewoonte geld tegen rente, m. a. w. rentedragende hypotheken op huizen te nemen, maar daar geschiedde de huisverkooping „op een ander manyer, als namentlijck op zeecker payen ende terminen, ende nyet op renten".

Het geldkapitaal had zich in Amsterdam het belangrijke gebied der hypotheek reeds veroverd, terwijl dit overigens in Holland nog niet het geval was [2]).

Stemde Amsterdam nu in 't plakkaat van Holland toe, dan zou de bovengenoemde korting van 2½ st. op de 20 (dus van 12½ %) den kleinen bezitters en allen, die hypotheken hadden genomen op hunne huizen, worden onttrokken en door 't land genoten, terwijl de eigenaars bovendien zouden dragen den last van de verponding voor dergelijke huizen „aen dewelcke zy het minste deel zouden hebben". Hooft voegt er bij, dat dit des te bezwaarlijker zou zijn, daar de

1) Vrdsch. Res. VIII en IX, 17 Maart 1603.
2) Bij betalingen van koopsommen van landerijen treft men de door Hooft bedoelde wijze van betaling in termijnen herhaaldelijk aan in de weeskamerregisters.

tijd niet gunstig was, maar een van „slappe neringe ende verminderinghe van de huyshuyre" [1]).

Waar nu in Amsterdam het aankoopen van huizen en, om dat te kunnen doen, het opnemen van geld op die huizen, zoo in alle kringen der burgerij plaats vond, — wat weer een gevolg was van de bizonder snelle uitbreiding der stad en de verbazende stijging der huurprijzen, — is 't te begrijpen, dat vooral de uiterst talrijke klasse der kleine burgerij, 't grootste belang er bij had, dat de verponding, de belasting op vaste goederen, niet geheel op hen drukte, waar zij toch feitelijk slechts voor een klein deel in 't werkelijk bezit van hun huizen waren.

En nu schijnt de regeering van omstreeks 1600, schijnt een man als Cornelis Pz. Hooft, niettegenstaande zijn klasse niet direct bij deze kwestie geinteresseerd was, van dit groote belang te zijn doordrongen geweest.

Wij moeten er trouwens direct bij zeggen, dat de eigenaardige positie der Amsterdamsche groote bourgeoisie in deze kwestie ook voor een houding als van Hooft pleitte, aangezien de groote burgerij slechts een betrekkelijk gering gedeelte van haar bezit in rentebrieven had belegd.

In het vervolg van zijn memorie toont hij aan, waarom een belasting op de renten in 't bizonder voor de Amsterdamsche rentebriefhouders een toestand van ongelijkheid met die in het overige Holland zou scheppen.

REDENEN VAN BESWAER OP DE CORTINGE VAN DE RENTTEN OM DYE TOT BEHOEF VANDT GEMEENE LANDT TE LATEN COMEN [2]).

„Staet voor het eerste te letten, dat dit beswaer van dyen van Amsterdam nyet nieuws en es, maer dat zy, ten aensyen van de gesteltenisse van haer gemeente, al in den jaer 1596 metten anderen

1) Hooft schijnt dus reeds de eerste jaren der 17e eeuw als een tijd van depressie te beschouwen voor Amsterdam, in vergelijking met den verbazenden vooruitgang in de laatste jaren der 16e eeuw. Een betrekkelijke stilstand zou dan reeds vóór 't Bestand zijn ingetreden.

2) Dit stuk bevindt zich op de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam.

leden vandt landt int placcaet op 't stuck van de verminderinge van de cortinge van de rentten, hen nyet hebben konnen conformeren, doordyen veele van haer gemeente tot vorderinge van haer neringe ende om nyet (ten appetite van anderen) tot haer grote interest daeruyt gesloten te werden, genooddruckt zijn huysen te coopen, ende de penningen van dyen meest op renten te houden, ofte van nieuws te lichten. Van welcke rentten zy (achtervolgende de costume, tot noch toe aldaer geobserveert) de gewoonlycke cortinge van $2^1/_2$ st. op den gulden, van den rentheffers hebben genoten, dewelcke zoe haer alsnu onttrocken, ende by tlandt genoten werden zouden, zouden zodanige eygenaers alleen dragen den last van de verpondinge van zodanige huysen, aen dewelcke zy het minste deel zouden hebben. Twelck insonderheydt in desen tijdt ende by dese slappe neringe ende verminderinge van de huyshuyren zeer qualick te passe comen, ende veel goede luyden daer mede te zeer beswaert wesen zouden.

Soude oock tzelfde wesen van alte zeer groten onderscheydt ende ongelijckheydt metten anderen steden in dewelcke de huysvercopinge geschiet geheel op een ander manier, als namentlick op zeecker payen ende terminen, ende nyet op renten, dewelcke oversulcks van dese lasten nyet dragen, maer dye alleen op dyen van Amsterdam aencomen zouden.

Gelijck mede daerinne te zeer groten ongelijckheydt onder den steden wesen zoude, dat dye van Amsterdam al voor 10 ofte 12 ende meer jaeren, van de penningen op interest opt comptoir van de gemeene middelen aldaer gelegen hebbende, ter ordonantie en ernstelycke begeerte van den Heeren Staten, grote sommen (ende veel meer naer advenandt als andere steden) onder renuntiatie van cortinge hebben doen converteren in rentten.

Item tusschen dye luyden, dye daernaer ende van tijdt tot tijdt haar penningen aendt landt op renten hebben gedaen, twelcke zy nyet mogen repeteren, ende den geenen, dye haer geldt op interest laten lopen twelck tot veel meerder beswaer vandt landt dyent, ende den luyden thaerder begeerte, oock alst den lande alderqualickst gelegen mocht wesen, moet werden gerestitueert.

Ende alsoo men alle dye penningen, daervan de rentten nu eenige

iaeren herwert tot laste van den lande zijn geconstitueert, tot nodige defentie van den zelven lande heeft moeten employeren, van de welcke geene ofte immers zeer weynich apparentie zoude hebben geweest om dye te becomen, ten waere den luyden vry geldt belooft, ende dyenvolgende wel solemnele renuntiatie van alle cortinge in de brieven waer geinsereert geweest, zoo staet nyet alleen te bedencken, off het breecken van zodanige solemnele beloften den lande nyet tot al te groten oneere ende disreputatie zoude strecken, maer insonderheydt mede, oftet schyer ofte morgen in tyden van noodt, het credijt vandt landt nyet zulcks zoude mogen swacken, dat men geene penningen meer zoude konnen becomen, ende daerdoor in de uyterste peryculen zoude mogen comen te vallen.

Dan het schijnt oft ment daervoor hielt, dat aen dyen van Amsterdam nyet en was te verbeuren ende of men (by maniere van spreecken) den goeden nyet te veel en mochte vergen, doordyen nu vele iaaren lanck opdt comptoir van de gemeene middelen aldaer alsulcke ordre es gestelt geweest, dat men daerop geene penningen hoger als tegen acht ten hondert heeft mogen beleggen, latende middelertijdt den comptoiren ende ingesetenen van anderen steden vry, te handelen tegen negen ten honderd.

Maer genomen, dat alle de leden van den lande elck int zyne al waeren van één conditie, ende oversulcks in dese zaecke al schoon met alle oprechticheydt werde geprocedeert ende het ooge daerin nyet meer op dyen van Amsterdam als op allen anderen mochte strecken: zoo zoude noch al schynen van groodt bedencken te wesen, oftet oock geraden zy daerin te consenteren, alsoo daerdoor bekent gemaeckt zouden moeten werden alle de belastingen, mitsgaders alle incomende rentten, zoo wel den lande, als den steden, oock den collegiën ende particulieren inwoonderen van den lande concernerende. Insonderheydt te meer, omdat men by naerder overlegginge wel kan bevroeden, dat in plaetse van zes ofte zeven honderdt duysendt gulden, dye men iaerlijcks dervan gemeent heeft te trecken, nyet meer als een honderdt duysendt gulden ofte wadt meer daeruyt zoude werden geconsequeert.

Ende off desen allen nyettegenstaende mijn heeren alhyer om eenige andere swaerder ende pregnanter redenen mochten inclineren

om hem in dese zaecke met allen den leden van den lande te conformeren: soo schijnt nochtans nyet qualick ende buyten propoost wel ripelick te overleggen, oftet zelve al geraden zoude wesen, ten aensyen van de eere ende reputatie deser stede: doordyen wy tzelfde nu zoo lange hebben gedifficulteert ende daernaer daer van desisterende, zouden schynen qualicke gefondeert geweest te zijn, ende off nyet de andere leden vandt landt daeruyt een vast besluyt maecken, ende ten uyteynde een gewisse ende zeeckere overwinninge hen inbeelden zouden in alderleye zaecken, dye van deser stede wegen tegen den anderen leden van den lande gesustineert zouden mogen werden".

Op den rug staat: „Consideratiën uit regard van onse stadt vallende op de cortinge van de rentten, by my gestelt in Augusto 1605".

BIJLAGE V.

De maatschappelijke ontwikkeling der Amsterdamsche groote burgerij van 't begin der 16e eeuw tot omstreeks 1625.

De onderzoekingen van den heer Elias omtrent de samenstelling der regeerende families na de alteratie stellen ons in staat, tevens een blik te slaan in de ontwikkeling der Amsterdamsche min of meer bezittende burgerij gedurende de 16e eeuw.

Indien men al de gegevens, in „De Vroedschap van Amsterdam" bijeengebracht tot een haast verbijsterende massa, wilde gebruiken om een statistisch en systematisch overzicht samen te stellen van de bevolkingsgroepen, welke er zijn behandeld, dan zou daartoe ongetwijfeld een afzonderlijk geschrift van vrij grooten omvang noodig zijn. Het kan hier dus niet op onzen weg liggen, zoo iets te beproeven. Evenwel heeft een nauwkeurig onderzoek van het bij den heer Elias voorhanden materiaal ons geleid tot zekere conclusies omtrent de maatschappelijke samenstelling der Amsterdamsche bevolking vóór en na de alteratie.

Tot staving van die opvatting laten wij in deze bijlage volgen een serie overzichten van afzonderlijke families, zoowel van zulke families, die reeds vóór de alteratie tot de groote burgerij behoorden als van families, die eerst na dien tijd tot de groote burgerij, weldra tot de regentenkringen zijn opgeklommen.

Die overzichten zullen ons tevens in staat stellen enkele gegevens mee te deelen omtrent de kapitaalsvorming, zooals die plaats vond hoofdzakelijk in het laatste kwart der 16e eeuw, waardoor in het begin der 17e eeuw reeds een grootkapitaal aanwezig was op een

schaal, als in de noordelijke Nederlanden tot dien tijd geheel onbekend was geweest.

Wij zijn dan tot de conclusie gekomen, dat de Amsterdamsche bevolking in den aanvang der 16e eeuw bestond uit twee groote sociale groepen, waarvan men de eene de bezittende burgerij (burgerij in engeren zin of bourgeoisie) kan noemen en de andere de kleine burgerij (handwerksmeesters en ambachtslieden) met de van deze nog weinig verschillende gezellen en arbeiders, (handwerksknechts en losse arbeiders).

De eerste groep, die nog vrij homogeen in samenstelling was, omvatte de bezitters van de voornaamste productiemiddelen, in den ruimsten zin genomen, en van het grootste deel van het geldkapitaal (rentedragend kapitaal), voor zoover dit reeds was ontstaan; zij bezat ook reeds een vrij aanzienlijke hoeveelheid grondbezit buiten de stad, behalve het grootste deel der huizen in de stad.

Alles duidt er op, dat in maatschappelijk opzicht bij deze groep nog geen scheiding, nog geen diepgaand onderscheid in bezit of aard van bezit was ontstaan. Het spreekt van zelf, dat zij lieden omvatte, van verschillend bezit en ook van verschillend bedrijf, maar het verschil tusschen die personen was te gering, vooral ten gevolge van de geringe grootte van hun bedrijf en bezit en den algemeen nog zeer eenvoudigen levensstandaard (vergeleken bij Vlaamsche toestanden b.v.), dan dat zij zich reeds als verschillende maatschappelijke kategorieën konden gevoelen.

Men mag nu uit de beschouwing der afzonderlijke families, naar wij meenen, opmaken, dat in den zooeven beschreven toestand omstreeks het jaar 1590, in ieder geval in de laatste jaren der 16e en de eerste der 17e eeuw, verandering begint te komen.

De kapitaalsaccumulatie was in dezen tijd geweldig sterk. Een vergelijking van de bezittingen van vóór de troebelen met die van de laatste jaren der eeuw toont enorme verschillen. Zeker mag daarbij de waardevermindering van 't geld niet uit het oog worden verloren, maar deze doet niets af tot het bedoelde verschijnsel: de economische opbloei der stad, de enorme stijging der waarde van grond en huizen, de verbazende verandering in de grootte der huizen, dit alles zijn verschijnselen, die in de laatste jaren der

16e eeuw den menschen voelbaar werden en dan in het begin der 17e eeuw nog krachtiger aan den dag traden.

Met deze kapitaalsaccumulatie nu, waarbij ook de aard der bedrijven in vele gevallen totaal veranderde, m. a. w. waarbij het grootbedrijf in handel en zelfs in de industrie en in ieder geval het grootkapitaal ontstond, ging een sterke differentiatie in bezit en bedrijf *ook te midden der burgerij* gepaard.

Wie op 't laatst der eeuw niet reeds over een bezit van circa honderdduizend gulden beschikte, waarin zich dat bezit dan ook had vastgezet, behoorde niet meer tot de gelijken van hen, wier fortuin zoozeer was aangezwollen. De huizen waren als 't ware een graadmeter voor dat bezits- en standsverschil: op het eind der eeuw ontstaat er een verschil tusschen de huizen der groote kooplieden of industrieelen en der gemiddelde burgerij.

Maar niet alleen in den omvang en de grootte van 't bezit wordt verschil merkbaar; ook voor den aard van 't bedrijf ontstaat een verschillende graad van maatschappelijke waardeering. De groothandel werd steeds meer, juist wijl hij de grootste voordeelen opleverde en voor de stad van steeds grooter gewicht werd, ook het maatschappelijk hoogststaande, het netste bedrijf.

Wat ten slotte den vorm der hier volgende overzichten betreft, hebben wij het in „De Vroedschap van Amsterdam" geboden rijke materiaal bekort en wel zoo, dat wij van een aantal families — ten naasten bij in de volgorde, zooals die in dit werk voorkomen, d.w.z. naarmate leden dier geslachten na 1578 in de vroedschap zijn opgenomen — slechts datgene meedeelen, wat een inzicht vermag te geven in hare sociale positie en ons iets kan leeren omtrent den vermogenstoestand. De uitvoerige registers op het werk van den heer Elias ontslaan ons van de verplichting, om telkens naar de bladzijden van zijn boek te verwijzen.

Wat de mededeelingen omtrent het vermogen betreft, deze zijn — op één enkele uitzondering na — niet ontleend aan „De Vroedschap van Amsterdam", maar direct geput uit de Registers der Amsterdamsche Weeskamer, meestal de Registers van Diverse Memoriën, die ook een der hoofdbronnen waren voor het werk van den heer Elias.

Den Otter. Claes Woutersz. geb. te Purmerend, st. te Amsterdam 1483, *handelaar* op Engeland en zeer rijk poorter, assisteerde Eduard, koning van Engeland, met geld.

Kleinkinderen waren: Floris Jansz. den Otter, *schepen* 1486, *raad* 1501, *burgemr.* 1505; Hillebrant Jansz. *sch.* 1502, *burgemr.* 1521, *raad* 1526, tr. Margriet Boelendr.

Kinderen van Hillebrant Jansz. waren: Dirck Hillebrantsz. g. 1493, st. 1580, *sch.* 1532, *burgemr.* 1545, *raad* 1547, tr. 1524 de dr. van Gerrit Andriesz. van Hoorn, *burgemr.* 1530; Trijn Hillebransdr., tr. Frans van Campen; Mr. Claes Hillebrantsz. g. 1496, *priester.*

Kinderen van Dirck Hillebrantsz. waren o.a.: Floris Dircksz. den Otter g. 1530, *sch.* 1562; Grietje Boelen tr. Pieter Jacobsz. Schaep, g. 1521, *grondbezitter.*

Pledtser. Jan Pledtser, leeft te Amsterdam 2e helft 15e eeuw. Zijn kinderen waren o.a.: Heer Pieter Jansz., *priester*; Pieter Jansz., *koopman*, *sch.* 1530; Jan Jansz. *korenkooper.*

Van den laatsten zijn kinderen: Willem Jansz. Brouwer, st. 1566, *raad* 1558; Jan Jansz. Pledtser, *drapenierder*, st. 1567; Dirck Jansz. Louw, st. 1561.

Abbe. Jan Pont, g. omstr. 1440, st. 1476, zoon van een *schepen*, tr. N. Simmonsdr. Abbe. Hun zoon was o.a. Simon Abbe Jan Pontenz. g. 1467, st. 1550?, *compassenmaker.* Zijn kinderen waren o.a. Jan Pont, st. 1542, tr. Lijsbet Hermansdr.; IJsbrant Simonsz. Abbe, in 1547 *schipper*, st. 1559; Brecht Simonsz. Abbe, st. vóór 1566, tr. Lambert Opsy, st. vóór 1547, *zuivelkooper* op de Vijgendam „in de Vyghe Korff"; Marten Simonsz. Abbe, genaamd Schuyt, *compassenmaker*, 1574 *raad*, in 1578 opnieuw *raad*, st. 1592.

Kinderen van Jan Pont, (gest. 1542) waren: Trijn Jansz. Pont, g. 1525, tr. den *vlaskooper* Pieter Claesz.; Luytgen, g. 1528, st. 1576, tr. Jan IJsbrantsz. Baers, *vlaskooper en huidenkooper.*

Zoon van IJsbrant Simonsz. Abbe was o.a. Simon IJsbrantsz. Abbe, *compassenmaker* in 1601.

De oudste zoon van den *vlaskooper* Pieter Claesz. (zie boven) was Jan Pietersz. Pont, st. 1601, wonende op den Zeedijk „in 't

Emder Schaep". Van dezen Jan Pietersz. stamt af Pieter Jansz. Pont, g. 1576, *huidenkoopman* op de Waal.

Hem. Claes Hem was 1e helft 15e eeuw gezeten *landbouwer* bij Broek in de Hem, waar zijn zoon IJsbrand later nog land bezat.

Zoons waren: IJsbr. Hem, alias Brandetje Hem, woont 1475 te Amsterdam; Dirck, *schipper*, in 1481 kapitein van de stadswaak; Claes, *schipper*; Jacob, *schipper*; Jonge Dirck, *schipper*.

Zoon van IJsbrant Hem was Pieter IJsbr. Hem. Van hem stammen o a.: Nies Pietersdr. g. 1502, tr. Elbert Goyer, *lakenkooper*, Nieuwendijk; Neeltje Pietersdr., tr. Pieter Pietersz. Codde, g. 1465, st. 1565, *lijndraaier*, eind 15e eeuw een der notabelen van Amsterdam; Jacob Pietersz. g. 1505; Ael Pietersdr. g. 1507, tr. 1e Zyvert Jacobsz., tr. 2e Hendrick Corsz., *timmerman*; IJsbrant Pietersz. Hem, st. vóór 1539, waarsch. *lijndraaier*.

Kinderen van IJsbr. Pietersz. Hem waren o.a. Claesgen, tr. voor de 2e maal Hendrick Haeck, wedr. van Alijd Pietersdr. Bicker; Geert, tr. Jan Jacobsz. Dommer, g. 1500, st. 1560, *lijndraaier* op de Lastage; Geertje, tr. Hillebrant Gerritsz. den Otter; IJsbrant IJsbrantsz. Hem, st. 1573, „in den vergulden Zwaen" op 't Water.

Kinderen van IJsbrant IJsbrantsz waren: Harman IJsbrantsz., g. 1547, *korenkooper*, tr. dr. van Arent Hendricksz. Loeff, *zuivelkooper* op den Dam, *sch.* en *raad* 1575; Trijn, tr. Cornelis Helmsz., g. 1550, zoon van Helm Hubertsz., *vlaskooper*; Lijsbeth, tr. Pieter Thijsz. Schrijver.

Cromhout. Reynert Claesz. uit Medemblik, g. 1485, had drie zoons, die zich allen te Amsterdam vestigden. Zij waren: Adriaen Reynertsz. Cromhout, g. 1516, st. 1588, *koopman* in de Warmoesstr., in 1566 uitgeweken, *burgemr. van Medemblik*, in 1578 *raad;* Evert Reynertsz. Brenaert, st. te Emden 1573; Claes Reynertsz., st. te Amsterdam vóór 1557, *koopman*.

Kinderen van Adriaen waren: Gijske, tr. Cornelis Florisz. van Teylingen, *raad* en *burgemr.* na 1578; Reymerich; Reynier, g. 1544, *burgemr. van Alkmaar* 1579; Aeff, g. 1547, st. 1620, tr. Teunis Schellingwou, *lakenkooper;* Barthold Cromhout, g. 1550, st. 1624,

raad en *burgemr.* in 1578, *koopman*, tr. Aeght Oetgens, g. 1561, st. 1631, nalatende een vermogen van 435,000 g.; Dr. Nicolaes Cromhout, g. 1561, *raadsheer* in het Hof van Holland.

De nalatenschap van den burgemeester en zijn vrouw was als volgt samengesteld [1]:

Lot A_1.

36 m. [2]) in de Sype à 500 g. per m.
30 m. in de Sype, met 't huis 't Vosje, à 400 g. „
20 m. aan 't Vosjen bij St. Maerten à 415 g. . . „
48 m. egalementen in de Sype à 200 g. . . . „
30 m. egalem. à 175 g. „
7 m. nollen à ?
20 m. Beemster à 1100 g. „
10 m. Beemster à 1150 g. „
Diverse stukjes land
12 m. Sype à 650 g. . . „
9 m. Sype à 500 g. . . „

Lot A_2.

40 m. Wieringerwaart, n. m.
30 m. à 1100 g. per m.
10 m. à 1000 g. „
37½ m. Sype à 425 g. „
32½ m. egalementen in de Sype à 400 g. . . . „
(belast met 1000 g.)
(hierbij 11 m. nollen.)
20 m. Beemster à 1350 g. „
2½ m. Beemster à 1130 g. „
30 geers in de Diepsemeer à 225 g. . . . . . „
8½ geers in idem à 133 g. „
1 stukje land tot Schoorldam 2200 g.
Idem, te Koedijk 2200 g.
Idem, van 10 geers, bij Koedijk 4000 g.

Somma aan grondbezit voor 226,160 g.
Verder: een groot huis in de Calverstraat van 16,000 g.
aan custing- en rentebrieven 36,250 g.
aan lijfrentebrieven 29,160 g.
aan obligaties 46,880 g.

Onverdeeld bleven nog voor 58,120 g. aan obligaties, 6 à 7000 g. kleinere posten; verder koopwaren, als 25 last hennepzaad, 70,000 pond stokvisch, 141,000 p. geel hout, dan indigo en katoen, en ten slotte 3 + 2 m. land buiten de St. Anthonispoort, gemeen liggende

1) Wk. Reg. D. M. V. fo. 178 vo.
2) Met m. duiden wij in 't vervolg steeds bij landopgaven morgen aan.

met het land van burgemr. Oetgens en resp. 1500 en 1300 g. waard. De „kwade" (oninbare) schulden beliepen bijna 19,000 g. Bijgevolg bestond het vermogen van dezen groothandelaar toch ook reeds voor meer dan de helft uit grondbezit; aandeelen in de groote Compagnieën komen er niet in voor.

Kinderen van Evert Reinertsz. Brenaert (zie blz. 276) waren: Jeske, tr. Philips du Gardijn; Sibille, tr. Dirck Tymensz. Cortenhoeff, *brouwer* op 't Rokin, *raad* 1593, st. 1595.

Kinderen van Claes Reynertsz. (zie blz. 276) waren: Reynier Claes Reyniersz; Jan Claes Reyniersz., *houtkooper*, *raad* 1599, st. 1612, tr. Trijntje Schagen, g. 1552, st. 1632, dr. van Pieter Schagen, *korenkooper;* Dirck Claes Reyniersz., st. 1607, *koopman* op 't Rokin, die met zijn vrouw, (st. 1609), een roerend vermogen van 160,000 g. naliet.

Van Reynier Claes Reyniersz. stammen: Weyn Reyniers, tr. Pieter Thijsz. Schrijver, *zuivelkooper*, *raad* 1602; Jan Reynier Claesz. of Reyniers, g. 1583, st. 1621.

PAUW. Hendrick Dircksz Pauw, geb. ± 1450, st. te Gouda 1500, *raad* en *burgemr. aldaar*, had o. a. tot zoon Reynier Pauw, st. te Gouda 1547, *schepen* en *raad aldaar*, *apotheker*.

Een van de zoons van Reynier was Adriaen Pauw, g. te Gouda, 1516, tr. te Amsterdam 1539 een dr. van Jacob Lucasz. — Lucas Jacobsz. *raad* 1510, *burgemr.* 1526, was haar grootvader —, werd een van de hoofden der gereformeerden te Amsterdam, in 1566—67 *koopman* in granen en factoor van den koning van Denemarken en van vele Oostersche handelshuizen te Amsterdam, bezat ook een *zeepziederij*, woonde Warmoestraat in 't wapen van Lubeck, moet 1568 uitwijken naar Emden en Hamburg, wordt 1578 *raad*.

Zijn oudste dochter Aerland, g. 1543, tr. den *zeepzieder* van Elsen, wien zij de zeepziederij van haar vader aanbrengt; hun beide dochters trouwden ieder de zoons van een anderen *zeepzieder* op 't Water, van welke twee zoons een gestudeerd had en de *heerlijkheid* St. Alblas bezat, de ander eind 16e eeuw nog *zeepzieder* was. Ook van dezen tweeden was de zoon, geb. 1598, reeds in 1623 *landbezitter*.

De oudste zoon van Adriaen Pauw, Pieter, werd na 1589 *rentmeester*

der vronen buiten Alkmaar, nadat hij van 86—96 *raad* van Amsterdam was geweest.

De tweede zoon, Jacob, geb. 1558, was eerst *koopman* te Amsterdam, daarna *brouwer* te Delft, waar hij *burgemr.* werd.

Reynier Pauw Adriaensz., g. 1564, werd 1590 *schepen*, in 1591 *raad*, in 1605 *burgemr.*, was *koopman* en *reeder*, *handelt* in 1594 *in hout en zout*, waarschijnlijk ook in *zuivel* [1]), neemt in 1597 deel aan de uitrusting op Guyana en Brazilië, is sedert 1594 een der bestuurders van de Maatschappij van Verre, bezit *houttuin* met huis aan den Singel, werd in 1613 met Hugo de Groot afgevaardigd naar Jacobus I voor de belangen der O. I. C., handelt op Rusland; zijn vermogen bedraagt in 1631 meer dan 200.000 g.

De tweede dochter van Adriaen, — zie boven —, Truitje, geb. in 1544, tr. 1559 Dirck Hem den Jonge, zoon van Dirck Dircksz. Hem, *bierbrouwer*, en Mary Jansz. Hollesloot, g. 1517, st. 1573.

Waarschijnlijk zal deze Dirck Hem de Jonge, de *zijdelaken-kooper* Dirck Hem zijn geweest, wiens nalatenschap in 1614 bewezen [2]) wordt aan zijn 3 kinderen Dirck, Claes en Geertrui.

Dat vermogen was toen als volgt samengesteld. Dirck, de oudste zoon, had bij zijn huwelijk ontvangen en voor andere onkosten genoten 8400 g.; met deze meegerekend beliep zijn portie 16.753 g., zoodat de geheele erfenis omstreeks 50.000 g. bedroeg; hierin bevond zich nu aan grond 36 m. in de Beemster, geschat op 14.400 g., 2332 roeden grond in Waterland, geschat op 600 g.; aan huizen: de vliegende Leeuw in de Warmoesstr., 10.500 g., het Spoortje op den Nieuwendijk, zuiver waard 11.000 g. (beterschap 8000 g.), een huis op 't Appelmanspad met erf 1200 g. Deze middelmatige fortuin bestond dus geheel uit huis- en grondbezit.

Lysbeth Pauw, g. 1550, tr. Wouter Verhee, die in 1579 *schepen* werd en 1586 stierf; zij leefde tot 1625 [3]).

---

1) Reynier Pauw bezat een houttuin op den Singel en in 1622 huurde hij van de stad een gedeelte van den berm van 't Blauwe Bolwerk om er zoutketen en daarbij behoorende woningen te bouwen; in 1625 handelde hij ook in zuivel, die hij o.a. naar 's vijands land waarschijnlijk uitvoerde.

2) Wk. Reg. D. M. II fo. 126.

3) Zie hierna in voce Verhee.

Claertjen Pauw, g. 1556, tr. Gillis Jansz. Valckenier, g. 1550, st. 1613 en was toen *koopman* op den O. Z. Voorburgwal.

Maria Pauw eindelijk, 't jongste kind van den bovengenoemden Adriaen, g. 1562, st. 1617, tr. 1e Hendrick Willemsz. van Heemskerck, *rentmeester* der *vronen* buiten Alkmaar, tr. 2e Jan Comans, *notaris*., tr. 3e Jan Adriaansz. Cant., *zee-officier*.

De oudste zoon van den burgemeester Reynier Pauw Adriaensz. was Dr. Adriaen Pauw, g. 1585, eerst *koopman* te Amsterdam, tr. 1606 Anna Seys, die st. in 1607, daarna 1610 Anna van Ruytenburgh. Het huwelijksgoed van Anna Seys, de eenige dochter van Claes Seys, *koopman* op den Dam „in 't Rat van Avonturen", die stierf in 1619, en van Trijn Claesdr. Cloeck, bedroeg 60,000 g., welke erfenis Adriaen Pauw in 1601 ten behoeve van zijn zoon Claes ter weeskamer inbracht; daarna in 1619 erfde deze Claes nog eens 80.000 g. De eerste som was samengesteld als volgt [1]); aan land: 28 m. met de huizinge Oosterwijk in den ban van Wijk aan Duin, 13.000 g., een stuk land in denzelfden ban 700 g., 2 m. in den ban van Schagen 1500 g., land in den ban van Barsingerhorn 1900 g.; $2^1/_2$ m. land buitendijks in den ban van Oosterdorp onder Diemen, 900 g.; 2 huizen op den Zeedijk met nog een huis en 2 spijkers daarachter, op de Gelderschekaai uitkomend, verbetering 17.234 g.; aan gereed geld 24,000 g.; voor de tweede erfenis van 80.000 g. moest Adriaan Pauw jaarlijks ter Weeskamer opbrengen 4000 g. [2]). Dr. Adriaen Pauw, die van 1611—27 *pensionaris* van Amsterdam was, groeide daarna, toen hij zich in den Haag vestigde en *heer* van Heemstede benevens van talrijke andere heerlijkheden, en achtereenvolgens *raad* en *rekenmeester*, daarna Eerste Raad en Rekenmeester der Domeinen van Holland, Raadpensionaris enz. werd, de Amsterdamsche patriciers zelfs boven 't hoofd. (Zie Elias I p. 200—01).

Reynier Pauw Adriaensz., de *burgemr.*, was gehuwd met Elbrich, de dr. van den *cramer* Jan Pietersz., die 1592 stierf. De zuster dezer vrouw, Hilletgen, was gehuwd met Jan Gerbrantsz. Vogelsanck,

1) Wk. Reg. 14 fo. 316 vo.
2) Wk. Reg. 18 fo. 50 vo

g. 1546, st. 1600, *koopman* op 't Water. De kinderen van dit echtpaar waren: Hillegont Vogelsanck, g. 1579, tr. Roelof Woutersz., g. 1578, *handelaar in grutterswaren* op 't Water bij de Papenbrug, zoon van Wouter Roelofsz., *koolmeter* op de Melkmarkt.; Claesgen, g. 1585, tr. Cornelis Claesz. Hasselaer, g. 1585, *brouwer* op den O. Z. Achterburgwal [1]; Gerbrand, g. 1586, *kapitein* van een oorlogschip.

Coesvelt. Van Jan in 't Coesvelt, die in 1560 op den Zeedijk stierf, was de oudste zoon Gerrit Jansz. Coesvelt, *korenkooper* op den O. Z. Voorburgwal, in 1578 *raad*, tr. Mary Hendrick Pauwelszoonsdr., dr. van Hendrick Pouwelsz. gez. van Gisp, *heer* van der Does, g. 1495, st. 1561, *lakenkooper* [2] en van Stijn Allertsdr. Boelens; toen de vrouw van Gerrit Coesvelt stierf in 1608, liet zij het volgende na [3]: de helft van een hoeve, gelegen op Lamsgat in 't oude land van Zevenbergen, groot omtrent $28\frac{1}{2}$ bunder, belast met 3 st. per bunder jaarlijksche heerencijns, welke helft geschat werd op 5000 g.; de helft van $\frac{1}{3}$ in $\frac{7}{8}$ parten van 't pand op de haven van Zevenbergen, gen. „het Amsteldaemsche huis", welk $\frac{7}{48}$ part geschat werd op 450 g.; een stuk zaadland bij Castricum, groot ± $\frac{2}{3}$ m., gesch. op 500 g.; een stuk hooiland van ± 4 geersen, gelegen bij Bakum, gesch. op 300 g.; een stuk weiland aan den duinkant bij Heemskerk van ± 4 geersen, jaarlijks aan huur opbrengend 24 g., gesch. op 900 g.; een huis op den O. Z. Voorburgwal „het wapen van Coesvelt", belast met 1 Wilh. schild oudeigen en 12 g. jaarlijksche lijfrente, beterschap gesch. op 6000 g.; de geheele erfenis bestond uit drie porties van 7168 g. elk.

De tweede zoon van Jan in 't Coesvelt was Arent Jansz. Coesvelt, *koopman*, in 1581 commissaris der ammunitie van de Staten van Holland; in 1585 *Commies-Generaal* van den Raad van State; de derde was Joachim, st. 1576, in 1556 *dienaar* van Brecht Stans Claeszoonsdr.

Coster. Jan Cornelisz. Coster, st. 1561, *goudsmid*, keurmr. en deken van 't gilde, liet 4 zoons na, w. o.: Dr. Marten Jansz. Coster,

1) Zie hierna in voce Hasselaer.
2) Zie hierna in voce Boelens.
3) W. K. Reg. Div. Mem. I fo. 457.

Martinus Aedituus, g. 1520, 1567—76 *lijfarts* van den Deenschen koning, *raad* 1578, *burgemr.* 1578, st. 1592, liet een vermogen na van ongeveer 22,660 g.[1]); Jacob Jansz. Coster, *wijnkooper* (vóór 1566), na 1578 *waard* in de Warmoesstr., failleert 1580, st. 1607; Cornelis Jansz. Coster, *bierkooper* in de Liesdel, na 1578 ouderling, vestigt zich na 1581 in Danzig.

De dochter van den burgemr. Dr. Marten tr. 1e Ernst van Bassen — zie hierna in voce, — daarna Ellert Ellertsz. op de Zeedijk.

Kinderen van den *herbergier* waren: Vincent Jacobsz. Coster, alias Sente Peylder, st. 1608, *weinpeiler* en *dienaar* van de stedelijke accijns, bekend als kunstvriend; Jan Jacobsz., g. 1565, st. 1601, in 1590 *lakenbereider*, in 1602 *lichterman*, in 1607 *makelaar;* Pieter Jacobsz., g. 1567, *passementwerker* in de Nieuwstr.; Hendrick Jacobsz., g. 1568, *schoenmaker*; Cornelis Jocobsz., g. 1571, *huistimmerman.*

Kinderen van den *bierkooper* Cornelis Jacobsz. waren: Arent Cornelisz. Coster, g. 1566, st. 1638, *koopman* op de Oostzee en factor van handelshuizen te Danzig[2]), tr. 1592 Regina Hudde, g. 1571, dr. van Rutgert Hudde; Alijd Cornelisdr., g. 1582, tr. 1614 Claes Glauwe, *apotheker*; Lijsbeth, g. 1591, tr. 1616 Coert Cooper, *koopman* op 't water.

BONTEKOE. De zoons van zekeren Luyt waren: Willem Luytsz. Huydecoper, g. ± 1480, *huidenkooper*; Meyndert Luytsz. Huydecoper, st. 1587, *huidencooper*; Jacob Luytsz.

Van Willem stammen af: Antonis Willemsz. Bontekoe, *zeepzieder*, eerst op den Zeedijk, daarna op 't Water, in 1578 *raad*, st. 1594; Aef Willemsdr., tr. 1e Claes Jansz. Podt, 2e in 1555 Floris Gerritsz. de Bruyn, *kruitmaker.*

Van Meyndert stammen af: Luyt Meyndertsz. Huydecoper, *korenkooper*; Ael. Meyndertsdr., tr. Albert Gerbrandsz. Schilt, *zeilemaker.*

Van Jacob stamt af: Lucas Jacob Luytszoonsz., g. 1540, st. 1569, *houtkooper.*

---

1) W. K. Reg. D. M. II fo. 134.

2) Voor den grooten omvang zijner zaken zie men de bizonderheden bij Elias I p 22.

Van Neck [1]). Pieter van Neck, g. ± 1430, st. 1476, was *koopman*. Van een van zijne dochters stamt af Mr. Simon Gerritsz. van Neck, *priester*, st. 1542. Een der zoons was: Laurens Pietersz. van Neck, g. 1463, st. 1514, *koopman*. Drie zoons van dezen waren: Albert Laurensz. Braseman, leeft nog in 1546; Simon Laurensz. Coppens, al. van Neck, st. 1546, *koopman* in de Warmoesstr., *sch.* 1519, *raad* 1521; Pieter Laurensz. van Neck, later Heer Pieter van Neck; st. 1546, *houtkooper*, later *priester*.

Kinderen van Simon Laurensz. waren: Laurens Simonsz., g. 1517, st. 1573, *koopman*, *sch.* 1553, tr. Lijsbeth Cornelisdr. Loen [2]); Reynier Simonsz., *koopman* in 't zelfde huis als zijn broeder, een der chefs van de Gereformeerden in 1566, in 1578 *raad*, in 1581 *burgemr.*, st. in dat jaar; Geertruyd Simonsdr., tr. Mr. Cornelis van Veen, *ridder*, *pensionaris* en in 1565 *burgemr. van Leiden*, in 1574 wonende te Amsterdam; Ot Simonsz., *hopman*.

Kinderen van Pieter Laurensz. waren: Ette, tr. Jan Pietersz. Kies, in 1531 vinder van de schutterij te Haarlem, *sch.* aldaar, na 1553 *houtkooper* te Amsterdam; Pieter Pietersz. van Neck (de Oude), st. 1573, *houtkooper*, tr. Weyn, dr. van Jan Oom Jacobsz.; Pieter Pietersz. van Neck (de Jonge), st. 1573, *makelaar*.

Kinderen van Pieter Pietersz. van Neck (den Oude) waren: Agniet, tr. Dirck Jansz. Graeff, g. 1529, *ijzerkooper* op den Vijgendam, in 1564 een van de voornaamste gereformeerden, in 1578 *raad* en *burgemr.*, st. 1582; Weyn, st. 1575, tr. 1e Cornelis Barendsz. „in de halve Maen", *zeepzieder* (zie 2e gesl. van Neck, hierna p. 341), tr. 2e in 1568 Hendrik Comhuysen, *generale commissaris* der Staten-Generaal; Albert Pietersz. van Neck, st. 1602, *houtkooper*, tr. Katrijn, dr. van Joachim Kerstensz. en van Lysbeth Jacobsdr. Schaep, st. 1594 [3]).

---

1) Zie ook den zijtak dezer familie, hierna p. 341.

2) Zie in vooe Boelens, hierna p. 300.

3) De nalatenschap van deze Lijsbeth Jacob Schapendr. en van haar voor-overleden zoon Carsten Jochimsz. ten behoeve van de kinderen en kleinkinderen van Albrecht van Neck, bevatte o.a. 29 m. land gelegen tusschen Weesp en Muiden, in Hondswijk, die een boer aldaar met nog andere 7 m. land en de woning daarop staande, achtergelaten door Carsten Jochimsz. en nu ook aan de voorsz. weeskinderen toebehoorende, gebruikte voor 225 g. per jaar (er bevonden zich 6 m. leengoed onder de 29); verder

Kinderen van Pieter Pietersz. van Neck (den Jonge) waren: Dr. Cornelis Pietersz. Schol, *geneesheer*, g. 1548, st. 1607; Mary Pietersdr., g. 1553, tr. Pieter Bicker.

Coornhert. Volckert Dircksz. Coornhert, g. ± 1490, st. 1562, was *koopman* in de Warmoesstraat en bezat een *brouwerij* te Naarden; hij liet o.a. de volgende kinderen na: Clement Volckerstz., st. 1579, *lakenkooper*, *waardijn* in 1553; Katrijn, tr. Hendrick Jansz. Croock, *sch.* 1549; *raad* 1559; Frans, g. 1519, beheert in 1549 zijn vaders brouwerij te Naarden, in 1558 tot *substituut-schout* te Amsterdam benoemd, doch niet bevestigd, in 1578 *klerk* ter thesaurie, in 1580 *sch.*, in 1583 *secretaris*, in 1596 *notaris*; Dirck, g. 1522, st. te Gouda 1590, in 1561 *notaris* te Haarlem, *secretaris* in 1562 en *pensionaris* in 1564; na de ballingschap in 1573 *secretaris* van de Staten van Holland, humanist en *letterkundige*.

Rodenburg. Aeff Harmansdr. Roenburch, g. 1468, tr. Claes Gaeff, *sch.* 1509, *raad* 1510. Uit dit huwelijk waren kinderen: Claes Gaeff Claesz., st. 1561; Harman Claesz. Rodenburch (ook Jonker Gaeff van Rodenborch), tr. Mary Florisdr. den Otter.

Uit dit huwelijk werden geboren: Floris Jansz. al. Harmansz. Rodenburgh, st. 1599, *verwer*, in 1557 Warmoesstr., in 1591 in de Kalverstr.; Claes Lambertsz. al. Harmansz.; Jan Bethsz. Rodenburgh, g. 1507, *verwer* „in den Schaepherder" op den N.Z. Voorburgwal, met zijn broeder *bezitter van de verwerij* „de blauwe Cluys", chef der gereformeerden in 1566, tr. 1e een dr. van Dirck Jansz. van Heeckelen, *verwer* te Amsterdam, tr. 2e Griet Cornelisdr. de Vlamingh, g. 1524, st. 1606; Harman Rodenburch, de Oude, *drapenierder* en *bezitter van een verwerij*, opperkapitein en leider der gereformeerden

---

17 m. land en de huizing daarop, gelegen te Abcoude, „daervan 10 m. landts pandtschappe by de Camere van Rekeninghe voor de somme van 900 car. g. uytgegeven zijn", terwijl de andere 7 m. vrije landen waren, doch als buyrlanden belast met een rente van 13 g. 15 st., losbaar met 250 g. hoofdsom; deze 17 m. werden in huur gebruikt door een boer te Abcoude voor de som van 125 g., vrij geld van alles; ten slotte bevonden er zich in de nalatenschap talrijke losrenten, een obligatie, renten op land en lijfrenten ten laste van steden, en huisraad. (W. K. Reg. 12 fo. 4).

in 1566, week uit naar Hamburg en was daar mede *drapenierder* [1]), in 1578 *raad,* tr. een dr. van Dirck Jansz. van Heeckelen, sterft in 1605.

Kinderen van Jan Bethsz. Rodenburgh waren: Dirck R., die zich in 1583 als *koopman* uit Hamburg te Amsterdam vestigde, en van 1586—1619 *baljuw* en *dijkgraaf* van Amstelland was; Harman Bethsz. R., *rentmeester* van den prins van Oranje, *ontvanger-generaal* van de convoyen en licenten 1584—85.

Kinderen van Harman Rodenburgh, den Ouden, waren: Harman R. de Jonge, *drapenierder* en *geschuthandelaar* „in de Wolspinsters", Kalverstraat, Gedep. in 't College van Gedep. Raden te Gorinchem, in 1589 *agent* van de Staten van Holland in Engeland, tr. Lysbeth, dr. van Laurens Pietersz. Spiegel; Ysbrand R., tr. 1585 Brecht, dr. van Albert Gerbrandsz. Schilt.

ROELOFS — DE VRIJ. Van zekeren Roelof Egbertsz. stamden af: Roelof Egbertsz., *schoenmaker*, daarna *houtkooper* (1e helft der 16e eeuw); Joost Roelofsz., st. 1573, *lakenkooper*; Meynert Roelofsz., in 1538 *brouwer*, in 1564 *hennepkooper?*

Zoon van Roelof Egbertsz. was Egbert Roelofsz., *koopman* in „den Ketel", in de Warmoesstraat, in 1567 chef der gereformeerden, tr. Anna, g. 1520, dr. van Cornelis Sybrantsz. Grauwert, *schoenmaker* op den Zeedijk, in 1578 *raad*, in 1579 *burgemr.*, st. 1589.

Zoon van Joost Roelofsz. was Mr. Simon Joosten, *priester*, g. ± 1530?

Van den *burgemeester* Egbert Roelofsz. waren kinderen: Roelof Egbertsz., *koopman*, in de Warmoesstraat, tr. 1576, *raad* in 1590, *burgemr.* in 1611, st. 1619; Jan de Vrij Egbertsz., *koopman* in de Warmoesstr., *sch.* 1592, *burgemr.* 1596, tr. 1574 dr. van Frederick Gijsbertsz., *apotheker* in de Warmoesstr., tr. 2e Silletgen Wessels,

---

1) Zie Elias I, p. 33, waar het verzoekschrift wordt medegedeeld, dat H. Rodenburgh richtte tot den Raad van Hamburg, om zijn nering in die stad te mogen uitoefenen; hierin zegt hij, dat hij gemeenlijk zijn dienaren en andere arbeiders per week 60 Thaler betaalde, terwijl ook zijn vrouw en kinderen goed geoefend en ervaren in de „hanteering" waren. Hij verzocht daarom o.a. een volmolen te mogen gebruiken. Men ziet, hoe deze drapenierder en zijn gezin dus nog gewoon waren zelf mee te werken.

dr. van Wessel Rijcksz., *koopman*; Neeltgen Egbertsdr., g. 1541, tr. Hendrick Boelens, g. 1542, *lakenkooper*; Hendrick Egbertsz., *ijzerkooper*, tr. 1563 Mary, dr. van Jan Jacobsz. Dommer.

Kinderen van Jan de Vrij waren: Jannetgen, tr. Abraham Boom (zie in voce); Frederik de Vrij, g. 1579, *sch.* 1612, *burgemr.* 1620, st. 1646, enz.

De vrouw van Egbert Roelofsz., Anna Cornelisdr. Grauwert (zie boven), had als zuster en broeder: Reymerich, die trouwde met Claes Jansz. Duyvel, en Sybrant Cornelisz. Grauwert, g. 1518, *apotheker* in de Warmoesstr.

Cornelis Sybrantsz. Grauwert, de *schoenmaker*, had tot zuster: Nel Sybransdr., wier dochter, Mary Joosten, st. 1560, tr. met Govert Jansz. Glimmer, *huidenkooper* „in 't Wapen van Denemarken" in de Warmoesstr.

Benningh. Van zekeren Gerrit Benningh, g. ± 1370, stammen drie gebroeders, Gerrit, Dirck en Claes af, resp. geb. ± 1400, ± 1404 en ± 1410.

Van den eersten treffen wij aan twee zoons: Jan, g. 1430, die in 1471 *schepen* was, en Gaeff, die in 1473 *schepen* was en 1487 stierf; van den tweeden, Dirck, trouwt de dr. Margriet, g. 1430, st. 1500, met Henrick van der Schelling, g. 1427, gest. 1495, die vermogend was voor zijn tijd en 't Minrebroedersklooster stichtte; van den derden, Claes, was Jan B. Claesz., g. 1440, een zoon.

In het vierde geslacht dezer familie treffen wij dan o. a. aan: Gerrit B. Jansz., g. 1460, tr. 1491 een dr. van Dirck Heymansz., *schepen*, *raad* en *burgemr.* in 1483, welke Gerrit in 1498 ook *raad* werd en 1504 stierf; Mr. Jan B. Jansz., *schepen* in 1492, *schout* in 1495, tr. een rijke *boerendochter* en bouwde de buitenplaats Brillenburg, stichtte het Clarissenklooster; Katrijn B., die tr. met Frans Claes Heynenz., *schepen* in 1510, *raad* en *burgemr.* in 1525; Mr. Jacob B., g. 1470, st. 1528, *notaris* en *secretaris* in 1505; Elisabeth Jansdr. B., g. 1484, die tr. met Mr. Laurens Jacobsz.; Jan B. Jansz., g. 1490, st. 1556, tr. Katrijn Gerritsdr. Cop.

In het vijfde geslacht vinden wij: Jacob B. Gerritsz., g. 1485, *raad* in 1511 en *schepen* in 1526; Cornelis B. Gerritsz., st. 1547,

brouwer, *schepen* in 1518, *raad* in 1519, *burgemr.* in 1534, tr. dr. van Mr. Vranck de Wael; Jan B. Gerritsz., *schepen* in 1531, st. 1557; Jan B. Jacobsz., g. ± 1500, *lakenkooper*, *waardijn*, st. 1567; Bartholomeus B. Jacobsz., st. 1563, *koopman;* Elisabeth B., tr. 1540 Jacob Ruysch, in 1549 *brouwer* te Weesp, zoon van den *burgemr.* Ruysch Jansz.; Duyf Jansdr. B., g. 1525, tr. Jacob Pelser, *pelterijen-handelaar* (peltier), st. 1596; Aecht Jansdr. B., st. 1600, tr. Jacob Jansz. Coeckebakker, g. 1525, *haringkooper.*

In het zesde geslacht zien wij o. a.: Jacob B. Jacobsz., *lakenkooper* en *waardijn*, tr. dr. van Jan Claesz. van Hoppen, *burgemr.* 1560, *raad* 1578 (vóór de alteratie), st. 1581; Jan B., commissaris in 1595; Katrijn Cornelisdr. B., tr. Pieter Pieter Gerbrandszoonsz. Ruysch, *schepen* 1555, *schout* 1566, *burgemr.* 1574, *raad* 1576, st. 1578 te Leuven; Katrijn Cornelisdr., B. (de Jonge), tr. Jan Verburch Jacobsz., *lijnslager* (zie hierna in voce Verburch), *raad* in 1583, *burgemr.* 1584, st. 1604; Gerrit B. Jansz., tr. Jannetje Lam; Lijsbeth B. Jansdr., tr. Wibout de Wael, *koopman*, *raad* in 1582 (zie hierna in voce de Wael); Claes B. Jansz., st. 1594, *handelaar* op Moscovië; Brechtgen B., g. 1531, tr. Pieter Rodingh Albertsz., *commissaris-thesaurier*, *klerk ter thesaurie*, enz. na 1578; Grietgen B., tr. Jacob Willemsz. Stachouwer, *zeepzieder*; Jacob B. Jacobsz., *lakenkooper*, *waardijn* in 1563, *raad* in 1578, st. 1604, tr. Lijsbeth Jansdr. Ruysch, st. 1600; Michiel B. Jansz., tr. Lijsbeth Pietersdr. Codde; Myen B. Jansdr., tr. vóór 1555 Matthijs Matthijsz., *cramer*; Geert B. Jansdr., st. 1569, tr. Pieter Matthijsz., *huidekooper;* Frans B., g. 1544, st. 1582, *schepen* in 1582, tr. 1578 Maritgen Haeck; Erm Bartholomeusdr., B. tr. Willem IJsbrandsz. Kieft.

Komen wij nu in het zevende geslacht, dan treffen wij aan: Agnieta B., g. 1561, die tr. met dr. Sebastiaan Egbertsz., *raad* in 1602 en *burgemr.* in 1606 (zie hierna in voce Egberti); Sophia B. g. 1561, tr. 1591 Claes Ment Cornelisz., g. 1551, *brouwer*, eerst in dienst bij den brouwer Pieter Dircksz. Hasselaer, en zoon van den *bontwerker* Cornelis Jansz., die in 1567 *raad* werd; Margriet B., tr. Pieter Dircksz. Hasselaer, *brouwer;* Jan B. Claesz. g. 1563; Dieuwer B. tr. Govert Dircksz. Wuytiers, *lakenkooper*, Lijsbeth Fransdr. B. tr.

Jan Jansz. Cock, *apotheker*, (die als bedelaar uit Duitschland was gekomen, zie Elias I p. 406).

Eindelijk zijn eenige afstammelingen in het achtste geslacht: Eva Ment, g. 1606, tr. 1625 Jan Pietersz. Coen; Wybrich Jansdr. B., g. 1592, tr. 1618 Balthasar Jansz., g. te Hamburg in 1591, in 1618 *drogist*, daarna *koopman* en *suikerbakker*, die met het vermogen van zijn vrouw in 1646 naliet 280,000 g.

Schos. Van de zes kinderen van Hendrik Gerritsz., *scheepmaker*, in de Warmoesstr. „in de Hoppesack", die 1546 st., tr. de oudste dr. met Evert Corsz. Schos, *bergevaarder* uit Ouwater geboren, die in 1545 poorter te Amsterdam en in 1573 *raad* werd, in 1574 gezonden naar Denemarken en de Hanzesteden om hulp te vragen tegen de Watergeuzen, en in 1578 weer tot *raad* werd verkozen.

De andere kinderen van den *scheepmaker* waren o. a.: Cornelia, die vóór 1546 tr. met Hendrick Simonsz. (Hoppesack); Simon Hendricksz., st. 1573, die tr. met Syburch, dr. van den *zeilenmaker* Jan Enchuys.

Reyers. Pieter Reyersz., Alias Lange Lijs, *brouwer* op 't Water, die *schepen* was in 1487, *raad* in 1511, tr. 2e Griet Dirck Baerdendr. Zijn zoon was o. a.: Reyer Pietersz., *schepen* in 1512, *raad* in 1531. Van hem stamde af o. a.: Claes Reyersz., *korenkooper* op 't Water, chef der gereformeerden en opperkapitein in 1566—67, *raad* in 1578, *schepen* in 1580, st. 1584. Zijn dr. Niesgen, g. 1569, tr. 1589 Jan Pieter Aertsz. Mastenbroeck, g. 1559, *vleeschhouwer*, regent Rasphuis in 1609. De overige kinderen van Claes Reyersz. noemden zich Molensteen.

Bardesius. Deze familie had evenals de Benningh's reeds in de eerste helft der 15e eeuw in de regeering zitting als *schepen, raad en burgemeester;* zoo b.v. Dirck Baerdenz., *burgemr.* in 1426; Simon Dirck Baerdenz., *raad* in 1449, *schepen* in 1452; Goossen Dirck Baerdenz., *burgemr.* 1469; Dirck Simon Baerdenz., *sch.* in 1473, *raad* in 1484.

De kinderen van dezen laatsten waren: Griet, tr. Jan Beth Dircksz.,

schepen in 1489, tr. 2e Pieter Reyersz. (Zie hiervóór in voce); Reyer Dirck Baerdenz., *raad* in 1518; Willem Dirck Baerdenz., tr. Clara, dr. van Claes Heyn „in den Arm", *wisselaar?*

De zoons van Willem Dirck Baerdenz. waren: Mr. Claes Heyn, *schepen* 1532, *raad* 1533, *burgemr.* 1543, st. 1575; Willem Dirck Baerdesen, g. 1496, *schepen* 1529, *schout* 1542, st. 1568 te Delft.

De zoon van den schout was: Mr. Willem Baerdesen, g. 1528, in 1564 een der chefs van de gereformeerden, in 1572 *raad* en *stadhouder* van Sonoy in 't Noorderkwartier, in 1577 *afgevaardigde der Staten* te Amsterdam, in 1578 beleider der alteratie; daarna *raad* en *burgemeestcr* (tot zijn dood in 1601); hij woonde in den „ouden Lombaert" op de N. Z. Houtmarkt.

De Veer. Albert de Veer Dircksz. was een der zoons van Dirck Jacobsz. Quintingh, *schepen* en *raad* in 1504 en 1505. Hij trouwde dr. van Dirck Simon Baerdenz. Zijn zoons waren o. a.: Albert de Veer, *lakenkooper* op den Vijgendam; Pieter Albertsz. de Veer alias Scheel Pieter, *droogscheerder*, die nog leefde in 1550.

De kinderen van den lakenkooper waren: Ellert of Albert de Veer, st. 1599; Margaretha, tr. Pieter Willemsz. Corver, g. 1521, st. 1591, *zeepzieder* op 't Water, zoon van Willem Corver, *boekverkooper* „in de gulden Lelie" (zoon van Willem Corver, *schipper*); Balichgen, tr. Pieter Jacob Lucaszoonsz.

Zoons van den laatstgenoemden Ellert de Veer waren: Dr. Albert de Veer, g. 1564, st. 1620, *secretaris* 1588, *pensionaris* 1601—11, o.a. *gezant* naar Engeland in 1610, *raadsheer* in den Hoogen Raad, *hoofd-ingeland* van de Beemster in 1610 enz., tijdens zijn pensionarisschap was hij tevens *eigenaar van een herberg* buiten de Regulierspoort en in 't bezit van een *monopolie voor de vlasklopperij* in Holland, tr. 1591 Simontgen Schaeck, g. 1567, dr. van Jan Gerritsz. Schaeck, *koperslager?* en van de dr. van den *koperslager* Jacob Claesz.; Gerrit de Veer, *zeeman,* tochtgenoot van Jacob van Heemskerk en Willem Barendsz. op hun tocht naar de IJszee.

Duyn. Een zoon van Pieter Bicker Meeus Doossenz. en van Ael Duynen (zie hierna in voce Bicker), was: Willem Duyn,

g. ± 1470, st. 1522, in 1516 *brouwer*, *sch.* 1507, *raad*, *burgemr.*, tr. Geertruyd, dr. van Bruyn Dircksz., een welgesteld ingezetene, die o.a. de St. Geertruydenkerk meestendeels had gesticht. Hun drie kinderen waren: Griete Duyn, *bagijn* op 't Ronde hof; Cornelis Willemsz. Duyn, st. 1529, tr. dr. van Jan Foppenz., van Warmenhuyzen, *lakenkooper*; Mr. Pieter Bicker Willemsz., st. 1573, *moelnaer* (bezitter van molens), die zeer rijk was, *sch.* 1555, *raad* 1557, bleef katholiek.

Kinderen van Cornelis Willemsz. Duyn waren o.a.: Margriet, g. 1523, tr. Albert, zoon van Egge Gerbrandsz. Paf, *burgemr.* 1540; Jan Duyn, g. 1525, st. 1589, *zeepzieder* en *oliekooper* in de Warmoesstr., tr. Hillegond, g. 1528, dr. van Cornelis Jansz. de Vlaming, in 1578 *raad* van Amsterdam en *hopman* van een vendel stadssoldaten.

Kinderen van het vroedschapslid Jan Duyn waren: Mr. Cornelis Duyn, g. 1550, *ambachtsheer* van Cromstrijen, *advocaat* op de Heerengracht; Tiete, g. 1552, tr. 1581 Mr. Erick Dimmer, g. 1553, *advocaat*, daarna *Raad van Zijne Excellentie.*

Verwer Jonckheyn. De twee zoons van Pieter Verwer waren: Hendrick Pz. Verwer, alias Jonck Heyn, st. 1547, *verwer* op den N. Z. Voorburgwal; Cornelis Pz. Verwer, *verwer.*

Zoons van den eersten waren o. a.: Simon Hendricksz. V. J., g. 1528, st. 1592, *verwer* en *korenkooper*, tr. Ael, dr. van Elbert Goyer en van Nies Pietersdr. Hem, — welke Elbert in 1573 *waardijn* der lakenen was —, in 1578 *raad* en *hopman* van een vendel stadssoldaten; Jan Hendricksz. V. J., g. 1533, licht 1548 uit het hem toekomende deel van zijn vaders nalatenschap 32 g. 10 st., om daarvoor *te koopen* „boter, webben, kase, spyckers, vlas" en zijn scheepskleeding om naar Spanje te zeilen, tr. dr. van Willem Cornelisz. Delft.

Kinderen van Simon, het lid der vroedschap, waren: Neeltje, st. 1596, tr. Reynst Pietersz., g. tusschen 1540 en '50, st. 1599, *wijnkooper*, *sch.* 1580; Grietje, g. 1559, st. 1601, tr. Pieter van Neck Pietersz., *hopman* van een comp. soldaten, *sch.* 1592; Maritgen, g. 1562, tr. Simon de Rijck, g. 1565, *koopman*, *raad* in 1627, st. 1652;

Elbert Simonsz. Jonckheyn, g. 1564, st. 1618, *koopman*, medeoprichter en bewindhebber der O. I. C.

Van Cornelis Pietersz. Verwer (zie boven) stamt af: Arent Cornelisz. Koe, st. 1556, die o.a. naliet als kinderen: Lijsbeth Koe, tr. 1566? Gerrit van Buyl, *lakenkooper*; Machteld, tr. 1570? Pieter Pool, st. 1580, *huidenkooper*, zoon van een *huidenkooper*.

SIMONSZ. Jacob Jansz. (Roel) van Marcken, g. 1496, was *zeepzieder* op 't Water.

Zijn kinderen waren: Gerrit; Jacob, st. 1563; Cornelis, st. 1563, *korenkooper*; Aeff, tr. Warnar Ernst van Bassen (zie in voce); Giert, tr. Jan Simonsz., st. 1586, eerst „*lonsvaarder*", (*handelaar* op Engeland), later *bierbeschooier*, in 1572 *kapitein* van een vendel burgers, in 1578 *raad*; Nies, tr. Jan Simonsz., st. 1575, *brouwer*, zoon van Simon Dircksz. *wijnverlater*.

VAN TENESSE. Dirck Pouwelsz., g. ± 1470, st. 1510, *koopman*, *sch.* 1501, *raad* 1502, liet o.a. na: Cornelis Dirck Pouwelszoonsz., st. 1544?, tr. dr. van Jan Gijssen van Blanckeroort, *burgemr.* van Haarlem; Geerte Dirck Pouwelszoonsdr., *vrouwe van het huis te Nesse* bij Linschoten, waarmee zij in 1561 beleend werd, tr. Gijsbert van Blanckeroort, st. 1547, zoon van den boveng. burgemr.

Kinderen van Cornelis waren: Jan Cornelisz. Dirck Pouwelszoonsz., alias Groot Jan, st. 1578; Geerte Cornelisdr., st. 1585, tr. 1577 Mr. Gijsbert van Nesse, st. 1611, *sch.* van Haarlem 1568, *burgemr.* aldaar 1574; Marie Cornelisdr. tr. Mr. Pieter Bicker Willemsz.

Een dochter van Geerte, *vrouwe* van te Nesse, Mary Gijsbertsdr. van Blanckeroort, na 1573 zelf *vrouwe van te Nesse*, tr. Willem Pouwelsz., *koopman* in de Kalverstr., *sch.* 1565, *regent* 1558—66, *raad* 1578, st. 1594, zoon van Pouwels N. N.

DE GRAEFF, ROOCLAES. Jan Pietersz. Graeff, die in 1553 st., *lakenkooper*, *waardijn* der lakens in 1539, werd *raad* in 1542, *sch.* in 1543, tr. Stijntge, dr. van Jan Dircksz. Braseman of Braassem. Zijn kinderen waren: Pieter, st. 1547; Leenaart Jansz. Graeff, *ijzerkooper* op den Vijgendam; Dirck Jansz. Graeff, g. 1529, st. 1589,

ijzerkooper, in 1564 chef der gereformeerden, vestigt zich in 1576 te Hoorn, in 1578 *raad* en *burgemr.*, tr. 1e 1557 Agniet, dr. van Pieter Pietersz. van Neck, tr. 2e Teeuwt Jansdr. Cat; Jacob Jansz. Graeff, tr. Geerte, dr. van Claes Heymensz. van Ouder-Amstel, *grondbezitter* (zie hierna in voce Van der Schelling).

Kinderen van Leenaart Jansz. waren: Stijn, die tr. met Ellert Hendriksz. Rooclaes, zoon van een *houtkooper*; Jannetge, tr. Hillebrand Jorisz., zoon van den *haringkooper* Joris Jorisz.

Kinderen van Dirck Jansz. waren: Weyntge, die tr. met Jacob Boelens, g. 1554, st. 1621, *burgemr.* in 1595 (zie in voce Boelens); Jacob Dircksz. de Graeff, g. 1571, st. 1638, *koopman*, in 1603 *raad*, in 1613 *burgemr.*, in 1618 geremoveerd als raad, in 1630 weer toegelaten in de vroedschap, na 1610 *heer van Zuidpolsbroek*; Pieter de Graeff, g. 1574, *heer van Engelenburg*.

Een van de kinderen van den *pelser* Claes Ysbrantsz. was Claes Claesz. alias Roo Claes, in 1525 *schipper* in dienst van Koning Christiaan van Denemarken. Zijn kinderen waren: Claes Rooclaes, st. 1567, *schipper*; Pieter, st. vóór 1566, *schipper*; Neel Claesdr., st. 1573 of '74, tr. Hendrick Reynertsz., na zijn huwelijk genaamd Rooclaes, st. 1568, *schipper* in 1540, daarna *houtkooper*.

Van dezen laatsten Hendrik R. zijn o. a. kinderen: Reynier Hz. R., st. 1606, *sch.* en *raad* in 1574, *burgemr.* in 1578 (vóór de alteratie); Ellert, st. 1610, tr. 1575 Stijn Leenaertsdr. Graeff, g. 1550 (zie hierboven); Claesgen, st 1562, tr. Thomas Doesburg, die st. 1579, *korenkooper* op 't Rokin, in 1567 chef der gereformeerden te Amsterdam, later propagandist voor den opstand; Hillegond, in 1573 *bagijn*; Lijsbeth, *non* in St. Catharinaklooster, tr. daarna Jan Jansz. Smit (zie hierna in voce Smit); Annetge, g. 1555, tr. Jan Pietersz. Pauw, g. 1557, *zeepzieder*; Geertge, tr. Claes Dircksz., st. 1595, *korenkooper*.

Schaep. — Van der Schelling. Jacob Schaep Pietersz., g. 1409 in Friesland, kwam 1420 met zijn reeds rijke moeder te Amsterdam, tr. 1439 Machteld Sael, g. 1414, dr. van Tyman, *burgemr.* in 1413. Hun zoon Pieter Jacobsz. Schaep, g. 1457, bezat een huis, „de

Pellekaan" en een tuin buiten de poort, samen waard 1041 Rijnsg., tr. 1484 Beert, g. 1450, wed. van Pieter Willemsz. Syboelsma, dr. van Hendrick Coenenz. van der Schelling, die zeer vermogend was en 't Minrebroedersklooster stichtte.

Een van zijn zoons was Jacob Pietersz. Schaep, g. 1486, st. 1544, *sch.* 1530, tr. 1516 Ael, dr. van Gerrit Dircksz. van den Anxter (zie in voce Bicker).

Tot hun kinderen behoorden o. a.: Lijsbeth, die tr. met Jochim Karstenz. [1]); Pieter Jacobsz. Schaep, g. 1521, st. 1574 te Edam, *grondbezitter* en *humanistisch geleerde*, tr. 1545 Grietje Boelen, g. 1525; Dirck Schaep, *heer van Batesteyn*, *sch.* 1561, *maarschalk* van Abcoude en Vreeland, tr. Katrijn, dr. van Poppe Ockesz., gen. Popius Occo, *bankier* (wisselaar) te Amsterdam, *factor* van Christiaan II van Denemarken; Machteld, tr. Anthony van Houff, *raad* 1559, *sch.* 1560, *rijk koopman* in de Warmoesstr.; Gerrit Jacobsz. Schaep, g. 1532, st. 1582, tr. 1558 Katrijn, dr. van Simon Bauckesz. Sakema, *rijk korenkooper* en van Griet Jansdr. Verburch, werd 1578 *raad.*

Een zoon van Pieter Jacobsz. Schaep was Jacob Pz., g. 1555, st. 1627, *sch.* in 1583, *kerkm.* O. K. 1581, 1588 weer katholiek uit vrees, tr. 1580 Aeght, dr. van Jan Meurlink, *raad.*

Kinderen van Gerrit Jacobsz. waren: Simon Gerritsz., g. 1566, st. 1646, *brouwer* in de Burgh, welke brouwerij hij 1612 verkocht aan Cornelis Claesz. Hasselaer, sticht de hofstede „Schaep en Burgh" te 's Graveland, tr. 1588 Lijsbeth, dr. van Matthijs Coenraatsz. Burgh; Dr. Pieter Gerritsz., g. 1570, st. 1620 als *raad der Admiraliteit* te Middelburg, *raad* in 1598, *sch.* 1600.

Zoon van Simon Gerritsz. Schaep was Dr. Gerard Schaep, g. 1598, *raad* 1624, *burgemr.* 1637, *ambassadeur* enz. *heer van Kortenhoeff.*

Coen Tymansz. van der Schellingh, tr. Christyne, dr. van Heyn

1) Deze Joachim Karstensz., zoon van den koopman Karsten Roelofsz., was een losbol, die in 1546 reeds tot „der stede kind", d.i. onmondig werd gemaakt en 1555 stierf. Lijsbeth Jacobsdr. Schaep had bij hem o. a. een dochter Katrijn, getr. met Albert Pietersz. van Neck en een zoon Karsten, die vóór 1592, toen zijn moeder stierf, overleed. De nalatenschap van Lijsbeth en haren zoon bevatte o. a. land, — zie hiervoor in voce van Neck p. 283 noot.

Noirt, *sch.* in 1391, *schout* in 1405, *burgemr.* in 1419; Coen leefde nog in 1498.

Een van zijn zoons was: Hendrick Coenenz. van der Sch., g. 1427, st. 1495, zeer rijk, tr. Margriet, g. 1430, st. 1500, dr. van Dirck Gerritsz. Benningh; hunne nalatenschap bedroeg ± 24 à 25.000 g.; Hendrick stichtte het Minrebroedersklooster.

Hun kinderen waren o. a. Claes, *sch.* in 1491, st. 1502?; Christyne, tr. Jan Claesz. van Persijn, *raad* 1493, *burgemr.* 1502; Beert, g. 1450, tr. 1e in 1480 Pieter Syboelsma, tr. 2e Pieter Jacobsz. Schaep; Oude Geertruyt, tr. Corsgen Elbertsz. g. 1503; Jonge Geertruyt, tr. Pieter Claesz. „in den Keyser", *sch.* in 1466.

Kinderen van Corsgen Elbertsz. en Oude Geertruyt van der Schellingh waren onder o. a.: Albert Kors, *sch.* in 1527, tr. Brecht, dr. van Pieter Pietersz. Rodingh, *sch.* 1502, *raad* 1511; Engeltje Corsdr., „overwijf van 't H. Sacramentsgilde" in 1531, tr. Heymen Jacobsz., gez. van Ouder-Amstel, *sch.* 1508, *raad* 1525, *burgemr.* 1528, *schout* 1534, *kastelein* van Muiden en *baljuw* van Gooiland 1509, *ambachtsheer* (wegens de stad) van Ouder-Amstel; Alijd, tr. Mr. Claes Jacobsz. Bicker, g. ± 1475, st. 1546, van 1530—46 *baljuw* van Amstelland, Waterland en Zeevang (zie in voce Bicker); Dirck Corsz., *sch.* 1523, *raad* 1529.

Zoon van Albert Kors was: Pieter Rodingh Albertsz., g. 1526, in 1578 *commissaris*, in 1580 *klerk ter thesaurie*, *raad* in 't Admiraliteits-college enz., tr. Brechtgen, dr. van Jan Gerritsz. Benningh.

Appelman. Gijsbert Jansz. van Campen tr. de dr. van Simon Jansz. (*schepen* in 1482).

Hun kinderen waren: Simon Gijsbertsz. Appelman, g. ± 1500 *kapitein* der handboogschutters; Jacob Gijsbertsz. A., st. 1566.

Zoons van Simon waren: Sybrand, st. 1573; Jasper, g. 1528, st. 1559; Balthasar, g. 1536, st. 1602, *zuivelkooper* in „de groene Kaas", in de Warmoesstraat, *sch.* en *raad* in 1578, *burgemr.* in 1590, liet een vermogen na van 40.000 g.

Dit vermogen, in 't geheel groot 40.000 g., omvatte o.a. een bedrag van 24.000 g., dat verdeeld moest worden onder drie der

erfgenamen en samengesteld was als volgt. Aan huizen: 2 huizen bij de Rosmolen, samen 2.400 g.; een huizinge in de Cruyssteeg, 2000 g.; het huis de Appelman, 2.600 g.; het huis „de groene Kaas" in de Kalverstraat, 3500 g.; een tuin buiten de Jan Roodenpoort op 't Appelmanspad 1000 g.; 2 spijkers en erf, de Geelvinck, bij de Regulierspoort 5500 g.; het metershuisje op den N. Z. A. B. W. 1300 g.; aan rentebrieven: 4 rentebrieven van 100 g., waard 6400 g., 25 g. sjaars erfrente, in hoofdsom 162g.10, 75 g. sjaars rente met eenig verloop in hoofdsom 587g.10; een aandeel in de O. I. C. van 600 g., waard 900 g.; aan scheepsaandeelen bevond zich overigens in den boedel b.v. $^{1}/_{32}$ schip, met zijn lading geschat op 187.10 g.; $^{1}/_{16}$ schip met lading, 200 g.

Kinderen van Jacob Gijsbertsz. waren: Jan Jacobsz. A., st. 1616, *zuivelkooper* op den Dam in den Appelboom; Aertjen, tr. Huygh Hendricksz. Ploegh.

Van Jasper Simonsz. stamden af: Reymerich Jaspersdr., g. 1556, tr. 1e 1574 Pieter Simonsz. van der Schellingh, *linnelakenkooper*, die st. 1580, tr. 2e Pelgrom van Dronckelaer, g. te Amersfoort 1554, st. te Amsterdam 1620, *koopman* en *betaalmeester*; Aertjen Jaspersdr., tr. 1e Ellert Hermansz. van Diemen, tr. 2e Simon Jansz. „in Bourgoigne", st. 1616, *houtkooper*.

Kinderen van Balthasar Simonsz. waren: Grietge, tr. Gerrit Jacob Witsen; Aeltjen, tr. Geurt van Beuningen; Wybrand, st. 1596, *koopman* op den Nieuwendijk; Dr. Sybrand, g. 1573, st. 1602, *sch.* 1599: Simon, g. 1572, st. 1630.

Cant. Meynert Willemsz. Cant, afkomstig van Enkhuizen en g. ± 1500, vestigde zich te Amsterdam als *koopman*. Zijn kinderen waren: Jannetgen, tr. Tymen Meynertsz., in 1557 *wijnkooper*, daarna *handelaar in Oostersch buskruit* in compagnie met zijn zwager Reynier Cant en met Jacob Pietersz. Coppit, st. 1597; Pieter, g. 1523, *korenkooper*; Reynier, g. 1536, st. 1595, *handelaar in Oostersch buskruit* vóór de troebelen en na de alteratie, in 1566—67 chef der gereformeerden te Amsterdam, na 1568 in dienst van Prins Willem, na 1578 *raad, burgemr., staatsman en gezant;* Maritgen, tr. Floris Florisz., st. 1593, *korenkooper*.

Kinderen van Reynier waren: Anna, g. 1565, st. 1609, tr. 1584 Paulus van Beest van Heemskerk, g. te Rotterdam 1560, *korenkooper* en *reeder*, zoon van een *burgemr.* van Rotterdam; Cornelia, tr. Mr. Adriaen van der Meer, *raadsheer*; Geertruyd, g. 1575, tr. Reynier Claesz. van Heemskerk, *korenkooper*, zoon van het Amsterdamsche raadslid Claes Simonsz. van H.

Van Campen. De stamvader der Van Campen's was reeds in 1509 *schepen*; hij was welgesteld, daar zijn zoon in de rechten studeerde, en de familie genoot reeds een zeker aanzien, daar de dochter Griet, toen zij met Huych Zegersz. trouwde, den naam der van Campen's aan haar kinderen gaf.

Een andere zoon van dien schepen was Frans, die Trijn in „den Otter" getrouwd had, welk huis zijn dochter Remburch aan haar man Gerrit Heuszensz., een *korenkooper*, bracht.

De oudste zoon van Huych Zegersz., Jacob van Campen Huygenz., werd in 1578 in de *vroedschap* gekozen. Hij was gehuwd met Geerte, de dochter van Piet Visscher. Hij was *koopman* in de Oude Brugsteeg „in de Bruynvis".

Toen zijn vrouw in 1617 overleed, liet zij een vermogen na van 225.000 g., welks samenstelling was als volgt [1]).

Het huis de „Bruynvis", door de familie bewoond, werd geschat op 6500 g., behoorde dus niet meer tot de groote koopmanshuizen. Zulk een was wel „de gulden Swaen", op den Nieuwendijk, voor 16.000 g. gewaardeerd en 850 g. per jaar opbrengend, alsmede „de gulden Parse" in de Warmoesstraat, 14.000 g. waard en 830 g. van huur, en ook „de Witte Swaen" op den Nieuwendijk, 13.600 g. waard.

Verdere vaste eigendommen waren: een tuin aan de Westzijde van 't Reguliershof, het Sinitshuys op den Zeedijk, 5400 g. waard, dat met „de Bruynvis" 900 g. huur opbracht [2]), 4 huizen vóór in 't Ravetsteegje en 4 achter in die steeg, benevens 2 in de St. Jacobsstraat, welke resp. gemiddeld 1500, 1100 en 1000 g. waard waren en 761 g. huur opbrachten (dus ± 61 g. 6 st. per 1000 g.).

1) Wk. B. D.M. II fo. 186 et ultra.

2) De kleinere huizen brachten dus meer rente op dan de groote koopmanshuizen.

De erfenis bevat geen land noch eenige aandeelen in Compagnieën; wel een groot aantal rentebrieven en obligaties, die niets bizonders vertoonen.

Ook wordt nog vermeld, welke bedragen de kinderen bij het begin van een eigen burgerlijk bestaan hadden genoten.

De oudste zoon Cornelis van Campen, in 1564 geboren, had aan geld vóór zijn moeders overlijden 11.000 g. ontvangen; de dochter Anna ongeveer 'tzelfde bedrag; de tweede dochter Aeffgen had haar man Jan Loots, een *haringkooper*, 13.000 g. aangebracht en Pieter van Campen, in 1568 geboren, had als huwelijksgift 5000 g. genoten.

Eenige jaren later kunnen wij weer een blik slaan in de vermogensverhouding dezer familie en wel in de eerste plaats in die van den oudsten zoon Cornelis van Campen, in 1602 gehuwd met Catharina Queeckel. Hij *handelde in Russische en andere granen*, in comp. met Pieter Bas. Zooals wij gezien hebben, had hij bij leven van zijn ouders 11.000 g. ontvangen.

Bij zijn moeders dood erfde hij 34.000 g. en in 1636, toen hij zonder echte kinderen stierf, liet hij 266.000 g. na, die zijn vrouw met den gelegitimeerden zoon van haar man scheidde.

In die nalatenschap, voor zoover het deel van Catharina Queeckel betreft, bevonden zich landen in de Beemster, vele huizen en daarbij zeer groote in de Warmoesstraat, op den Nieuwendijk en 't Uytersche veer (Water), en aan obligaties op de O. I. C. ter kamer Hoorn een bedrag van 30.000 g. [1]).

Onder Cornelis' bezittingen had ook behoord het huis de „Corendrager", nagelaten door zijn oom Roemer Visscher, dat in 1632 12.000 g. waard was [2]).

---

1) Wk. Reg. D. M., V fo. 16 en 17. De volgende bizonderheden verdienen nog in de nalatenschap van Catharina vermelding — zij stierf in 1637 —: de doodschuld der oude dame (kosten van begrafenis enz.) bedroeg *f* 1351 : 11.8; de uitgaven voor de huishouding in 't sterfhuis van 8 Maart tot laatst December 1637: *f* 3734 : 8, (hieronder zijn van belang de volgende: aan Grietje de meid half jaar huur: *f* 30, aan Annetje de meid half jaar huur *f* 24, aan Jannetjen Hendricx over 90 dagen linden nayens *f* 16 : 4, dus per dag 3.6 st.).

2) Donatie inter vivos door Cornelis van Campen aan zijn neef Dr. Reyer Loots Wk. R. D. M. IV fo. 103.

De tweede zoon van het raadslid, in 1568 geb., was getrouwd met Gerritje Claes Jansdr. Berents, die *vrouwe* van Hardenbroek was en haren man dus den titel van „heer" aanbracht. Hun zoon, de beroemde *bouwmeester* Jacob van Campen, werd uit dit huwelijk in 1595 geboren.

Van een der dochters, namelijk Aeffgen, gehuwd met den *koren-kooper* Jan Loots, is het vermogen weer na te gaan [1]). Zij stierf in 1619 en volgens de huwelijksvoorwaarden kreeg Jan Loots $^1/_3$, de kinderen $^2/_3$ van den gemeenschappelijken boedel, die toen 93.500 g. beliep.

Het huis met de haringpakkerij aan de Spaarndammerbrug was 11.000 g. waard; een „spijker" bij de Haarlemmerpoortsluis 10.000 g. en de helft van een brouwerij werd geschat op 10.323 g.

De rest bestond uit scheepsaandeelen, waarbij misschien vermelding verdient, dat hiervan 22 uit de winst der brouwerij waren gekocht; deze aandeelen hadden oorspronkelijk 4875—7 g. gekost en waren nu slechts 3000 g. waard.

Onder dat visscherij-kapitaal (de schepen waren visscherijbooten) was o.a. een geheele boot, die 11.200 g. waard was.

De grootste boot, waarin Loots een aandeel had, was 16 × 2250 g. waard.

De overige waren Noorsvaarders van 3200, 6400, 5600, 4800 en 2400 g., een buis van 2400 g. enz.

Huydecoper. Vóór 1568 zien wij twee gebroeders Bal beiden als *leerlooier* en *huidenkooper* te Amsterdam gevestigd: de jongste, die op 't Rockin „in Romen" woonde, *pachtte* er sinds 1562 den *huidenexcijs*, een bewijs van de aanzienlijkheid van zijn zaken; hij stierf in 1568; de oudste, Jan Jacobsz. Bal, alias Huydecoper, week uit naar Emden, kwam bij zijn terugkeer in de *vroedschap*.

Toen de vaart naar Indië werd ondernomen, was hij een van de eerste aandeelhouders en zijn zoon maakte in 1595 de eerste reis onder Houtman mee.

In 1608 was zijn vermogen zoo gewassen, dat de lust naar

1) Wk. Reg. D. M. III fo. 48.

grondbezit hem beving en hij de hofstede „de Gouden Hoeff" aan de Vecht kocht; in 1618 blijkt hij ook een van de voornaamste *reeders* op Zuid-Amerika te zijn, daar hij tot bewindhebber der Magellaensche Comp. werd gekozen, en toen hij in 1624 hoog bejaard stierf, bedroeg zijn vermogen 170,000 g. Zijn jongste zoon Joan, die ook deel der regeering zou uitmaken en bij wien de titel van Ridder en Heer van eenige heerlijkheden den oorsprong der familie deed vergeten, had reeds als zijn portie 26,000 g. genoten.

Aan land was er in den boedel: de hofstede „de Gouden Hoeff" in 't Sticht met ± 33 m. grond, geschat op 16,000 g.; een huizinge met steenoven, ook aan de Vecht, 13,000 g.; een paar morgens grond bij „de Gouden Hoeff", waard 2200 g.; aan huizen: een groot huis op de Heerengracht van 14,000 g., een ander in de Nes, genaamd „de Soutberch", met pakhuis er aan verbonden, waard 20,000 g.; vervolgens een op den N. Z. Borchwal, 't gulden Cruys of de Oranjeberch, van 9000 g.; in de nieuwe wijken op Uylenborch lagen drie huizen van 6000 g. elk, resp. het Wapen van Bremen, van Lubeck en van Hamborch genoemd, twee van 4750 g., 't huis van Nassauwen op den Amstel, buiten de Regulierspoort, van 6400 g., een huis met *verwerije* in dezelfde wijk van 5500 g.; een speelhuis buiten de Regulierspoort van 4400 g. en eenige kleinere huizen op Vlooienburg. Bij deze laatste kategorie waren er twee in de Houtstraat van 1800 g.; een met twee woningen er achter in dezelfde straat van 2800 g.

Ten slotte zijn bij het huisbezit der familie nog op te noemen een „huisgen" in de Huydecoperssteeg van 1000 g. en een daarnaast, waarin een schoolmeester woonde, van 1200 g.

Inlichtingen omtrent 't bezit van aandeelen in Compagnieën geeft de erfenis ons niet; de rest bestaat uit rente-brieven, obligaties enz.

De oudste zoon van het Raadslid, Jacob, verkoos de gevaren van een tocht naar onbekende zeeën boven het rustige leven van een patriciërszoon en kwam op zijn tweede reis naar 't Zuider halfrond als kapitein van 't schip „de Hope" onder opperbevel van Olivier van Noort om 't leven.

Van de oudste dochter Aeltje weten wij, hoeveel zij had meegekregen. Zij was gehuwd met Hendrick Servaesz, een *lakenkooper*

en *caffawerker*, eerst op den Nieuwendijk, daarna op den N. Z. Voorburgwal. Toen zij in 1600 stierf, bedroeg haar nalatenschap 13,346 g. [1]), en wel: 2600 g. aan rentebrieven, 7886 g. aan obligaties, twee tuinen aan 't Breede Padt, ter waarde van 1000 g.; een aandeel van 200 g. in de 4 schepen, die onder bevel van „Olivier van Rotterdam naar de Magellaensche straat waren gezeild" en 1500 g. „voor de helft van tgene hy, Hendrick Servaesz., met zijn schoonvader heeft uytstaende, ende hetwelcke eensdeels mede naer Indiën ende oock aen schepen besteedt is."

Oetgens. De grondlegster der familie is een vrouw, die in 't midden der 15e eeuw het beroep van *vroedvrouw* te Amsterdam uitoefende en zich bij haar dood in 1486 twee huizen uit haar spaarduitjes had weten aan te schaffen.

De zoon van haar dochter had den naam Oetgens reeds aangenomen.

De kinderen van dezen Frans Claesz. namen reeds een plaats in de Amsterdamsche handelsburgerij in. De oudste zoon, Hendrick Fransz., was *korenkooper* in de Warmoesstraat, behoorde in 1564 —67 tot de voorname gereformeerden en stierf in ballingschap.

De tweede, Jacob Fransz., was *zeepzieder* op 't Rokin „in de Vergulde Lely", die hij door zijn huwelijk in 1568 met Lijsbeth Bors had verworven. Hij heeft wel de stad niet verlaten, daar zijn huwelijk in den tijd valt, dat de gereformeerden allen uitgeweken waren, maar zijn koelheid voor de godsdienstige geschillen belette niet, dat hij in 1578 in de Vroedschap kwam. Zijn afkeer van 't publieke leven en bucolische neiging maakten, dat hij zich reeds 1583 aan zijn post onttrok door even buiten Amsterdam zich op zijn buitenplaats „Borszenborch" te vestigen.

De nalatenschap van hem en zijn vrouw bevatte veel land [2]): de portie van een hunner kinderen bestond in 1597 uit 12 of 13 maden land tegenover de buitenplaats van de moeder, een huis in de Calverstraat, een „bruycweer" land met huis en hof te Amstelveen,

1) W. K. Reg. 12, fo. 283.
2) Wk. Reg. 12 fo. 189 v°, 16 Dec. 1597.

de helft van 18 of 20 maden land, 't „smalweer" in den ban van Amstelveen, termijnbrieven over de custinge van stukken lands enz. van den vader.

De derde zoon Claes Fransz., die in „den Londensvaerder" op den N. Z. Achterburgwal woonde, vertegenwoordigde kort daarop de familie in de regeering, want 1586 werd hij tot *burgemeester* gekozen en bleef in dit ambt bijna tot aan zijn dood (1609).

Het volgende geslacht nam door Hendrick's zoon Frans, geb. 1558 en zeer belangrijk *koopman* in de Warmoesstraat, eveneens aan de regeering deel. Hij werd in 1599 *burgemeester* en bleef dit tot 1624 toe [1]).

De andere kinderen van Hendrick waren Aecht, g. ongeveer 1562, die Barthold Cromhout huwde en als weduwe de groote zaken van het handelshuis op de schouders durfde nemen.

Jan Fransz. Pompemacker, ook een zoon van Frans Claesz., (die later den naam Jan Hendricksz. Oetgens aannam) had het blijkens den hoogen post van Kolonel der Schutterij, dien hij bekleedde, bijna niet minder ver gebracht dan zijn broeder, de Burgemeester.

De zoon van het raadslid, dat zich in 1583 aan zijn post had onttrokken, scheidde zich door het aannemen van zijn moeders naam van de familie af; blijkbaar waren de belangen van dezen tak der familie niet meer identiek met die van de Oetgens; wel woont deze Jacob Bors in 1594 weer te Amsterdam „in de yseren Tralie", maar zijn *secretarisschap* ter Nieuwer Amstel en het ambt van *dijkgraaf*, dat hij daarna bekleedde, doen wel vermoeden, dat landbezit en polderbelangen hem in de eerste plaats bezighielden.

Boelens. De familienaam Boelens dateerde van den stamvader van 't geslacht, geb. 1455, die reeds een *koopman* van beteekenis was en tot 1517 elfmaal burgemeester, terwijl hij bij zijn dood het voor dien tijd belangrijke vermogen van 14,355 g. naliet.

Zijn oudste zoon volgde hem dan ook in 't burgemeestersambt op; zijn dochters trouwden met de rijksten en invloedrijksten uit de stad.

1) Voor de wijze, waarop hij van zijn positie misbruik maakte, ten einde zich te verrijken, zie men Elias, Inl. p. LXII volg.

Van 't daarop volgend geslacht is de oudste vertegenwoordiger *korenkooper*, die zich vóór de troebelen te Rouen had neergezet en daar in 1568 insolvent stierf; de dochters huwden regeerende personen uit andere steden, ééne o. a. Hendrick Pouwelsz., gezegd Gisp, reeds vóór de omwenteling een merkwaardig prototype van de latere Hollandsche regenten, *lakenkooper*, uit Waterland geboortig, maar die door zijn rijkdom reeds in staat was de onteigening en verdringing van den Hollandschen adel te beginnen, toen hij van een jonker de huizinge „ter Does" onder Leiderdorp kocht, een leen van Brederode, waarmee hij behoorlijk werd beleend, zoodat hij zich met meer recht dan zijn latere navolgers *heer van der Does* kon noemen; zijn grondbezit bepaalde zich trouwens daartoe niet; met een anderen Amsterdamschen koopman kocht hij een polder in Zuid-Holland. Hij kondigde als pionier de onbeperkte macht van zijn klasse aan.

De naam Boelens werd echter niet door den pasgenoemden tak voortgezet, maar o. a. door een dochter van den stamvader, Lijsbeth, die met een Amsterd. Burgemr. Cornelis Hendricksz. Loen was gehuwd [1]).

Van haar zoons was één *lakenkooper*, die uitweek vóór Alba's komst, een andere *schipper*, en de derde, Claes, oefende een grooten *handel in wijn en brandewijn* op Frankrijk uit „in den Hamburch" in de Warmoesstraat, en hield tevens een *herberg*.

Deze laatste behoorde tot de voornaamste gereformeerden in 1564 en '65, en werd na de ballingschap lid van de regeering, in 1582 *burgemeester*, in 1585 *raad*.

Een jongere tak van de familie stamt af van den jongsten zoon van den stamvader, van wiens kinderen één *priester* was en één *apotheker*, die in 1559 te Hoorn stierf.

Van de talrijke kinderen van de dochter van burgemr. Allert Boelens en Hendrick Pouwelsz. Gisp namen verscheidenen den naam Boelens weer aan, en van een van dezen is althans de vermogenssituatie op 't laatst der 16e eeuw na te gaan, namelijk van Dirck Hendricksz. Boelens, die *koopman* in de Warmoesstraat was, in de

1) Een dochter uit een aanzienlijk geslacht bracht haar eigen naam vaak op hare kinderen over. Passim bij Elias.

„Vogelstruys", waarschijnlijk het huis van zijn vader, en wiens vrouw Celitge Burgh in 1596 stierf. Uit de erfenis blijkt, dat hunne kinderen elk 8000 g. als huwelijksgift hadden genoten, waarbij 1000 g. voor huwelijkskosten.

't Groote huis, waarin de familie had gewoond, was toen 13,000 g. waard; verder bevonden zich in den boedel een huis „de Arm in de Beurs", staande naast de brouwerij van Burch op den O. Z. Voorburgwal, 6500 g. waard en zonder twijfel van de moeder afkomstig; dan 't huis „'t Hulxcken" op den O. Z. Voorburgwal, 4400 g. waard.

Er waren 41 bunders land in Sevenbergen, in de groote Meren.

Dirck Hendricksz. Boelens handelde blijkens een post uit de erfenis o.a. in hennipolie. De rest van 't vermogen bestond uit obligaties en rentebrieven en 't totaal was ongeveer 72,000 g. [1]).

Land in de heerlijkheid van Sevenbergen, 18 bunders, die 400 g. landhuur opbrachten, komt ook voor in de erfenis van een van de zusters van bovengenoemde, met Jan Meurlinck getrouwd.

Een andere zoon, Andries Hendricksz. B., *brouwer*, welke brouwerij hij in 1583 liet drijven door Pieter Dircksz. Hasselaar, had als oudste de heerlijkheid ter Does geërfd, maar verkocht die in 1590 aan den luitenant-admiraal van Holland Jonker Pieter van der Does.

Van den *lakenkooper* Andries Boelens, den oudsten zoon van burgemr. Loen, stammen de leden der familie, die het meest op den voorgrond treden.

De oudste zoon Hendrick, g. 1542, bracht het niet tot een regeeringsambt; hij was *lakenkooper* en werd *waardijn der lakens*, maar de tweede zoon werd bij zijn terugkeer uit de ballingschap te Emden reeds zeer spoedig *raad*.

De derde zoon, Jacob Boelens Andriesz., steeg tot de hoogste ambten in de Republiek: *burgemeester* van 1595—1621, *gedeputeerde* ter Staten-Generaal en in den Raad van State; ook als *gezant* naar Emden en 't Deensche hof deed hij dienst. De aanslag van 't vermogen van zijn weduwe in 1631 bewijst, dat hij minstens een paar ton had nagelaten.

---

1) Wk. Reg. D.M. II fo. 33.

Smit. Jan Jansz. Smit, die in 1579 *schepen* en in 't volgende jaar *lid van de vroedschap* werd, had het wel niet aan zijn afstamming te danken, dat hij in de regeering kwam. Hij was door Alva gebannen in 1568. Hij was *korenkooper* op 't Rokin; zijn vader was nog slechts *mandemaker* geweest, maar had een meisje getrouwd, die reeds een familienaam bezat.

Van 1589—94 bekleedde Jan Smit 't ambt van *fabriekmeester*; vóór de troebelen was hij getrouwd geweest met de dochter van een *olieslager*, daarna met die van een *vlaskooper*, en ten slotte huwde hij een gewezen *non*, diaconesse der Ned. Hervormde Gemeente.

Als men ziet, dat zijn broer een „*cramer*" was op de niet erg deftige Waal en zijn schoonbroeder *schoenmaker*, dan mag men in hem wel een bewijs zien voor de stelling, dat de regeering in de eerste jaren na de omwenteling nog voor de geheele bezittende burgerij openstond.

Boom. De Boom's stamden af van Hendrick Jansz. Ackerman, die in 't laatst der 15e eeuw in de *vroedschap* van Amsterdam zat en *baljuw* van Gooiland was. Diens kleinzoon, ook *een lid van de regeering*, was getrouwd met de dochter van een *burgemr*. Willem Boom.

In 't begin der 16e eeuw was 't vierde geslacht vertegenwoordigd, 1°. door Pieter Pz. Ackerman, g. 1497, een *lakenkooper* en waardijn der lakens, *schepen*, maar die in 1564 en 67, ondanks zijn hoogen leeftijd tot de doleanten onder de gereformeerde burgers behoorde, 2°. door Cornelis Pz. Boom, *lijndraaier* en *scheepsmaker* op de Lastage en eveneens in verzet tegen de heerschende kliek en 3°. door Claes Ackerman, die door zijn huwelijk met de dochter van Claes Pietersz. en Griet Cornelis de Vlamincksdr., de *heerlijkheid* Achttienhoven had verworven.

De oudste zoon van Cornelis Pz. Boom was in 1565 als zijn vader *lijndraaier* en *scheepmaker* op de Lastage; hij had er groote belangen, was een van de grootste grondbezitters in dat door de regeerende côterie verwaarloosde stadsdeel, welks bloei ook zijn bloei was.

Na de alteratie werd hij in 1582 *raad* en al spoedig *burgemr*. In 1608, dus reeds zeer bejaard, durfde hij nog groote sommen besteden aan een zoo gewaagd stuk als de bedijking der Beemster.

Zijn broer Philips, nog een jonge man in 1566, was naar Alkmaar gegaan en daar een der eersten onder 't grauw, de plunderaars van 't klooster der Minrebroeders. Hij hielp als *burgemr.* Alkmaar verdedigen en keerde na de alteratie in Amsterdam terug.

Een zoon van *burgemr.* P. Boom, Abraham, geb. 1575, trad als *raadslid* in 1609 in de regeering en werd 1625 voor de eerste maal *burgemr.*; behalve *koopman* was hij ook *bankier.*

Zijn zuster Saertgen Pietersdr. huwde den *zijdelakenkooper* Pieter Jacobsz. van Rijn, die eerst in Sinte Niclaes op den Dam woonde, later na 1602 „in den rooden Haen" in de Warmoesstr., een huis, dat hij in 1602 voor 8.470 g. kocht en dat in 1632 13.300 g. waard was.

Calff. De familie Calff vertoont met de Booms een groote overeenkomst in economische positie. De vader, waarschijnlijk uit Alkmaar afkomstig, die den naam Pecklap droeg, woonde, toen hij 1545 stierf, „int gulden Calff" in de Liesdel.

Zijn dochter Fy huwde Claes Pietersz., den zoon van een *schol-kooper* op de Vischmarkt, die na zijn huwelijk den naam Calff aannam. Deze Claes Pietersz. behoorde met zijn zwager Jan Ottenz. Vogel, in 1560 *waard* in de Warmoesstraat, tot de grootste grondbezitters op de Lastage; de geheele Ridderstraat behoorde hun toe en bovendien elders nog 20 erven. In 1585 kocht dit tweetal nog een *lijnbaan* erbij.

Claes Pietersz. was *lijndraaier* in de Ridderstraat, „int gulden Calff" en in 't jaar 1582 *fabriekmeester.*

De broeder van Fy, meestal Willem Martsz. Calff genoemd, in 1533 geboren, was van 1567—71 *baljuw* van Amstelland en is dus katholiek gebleven; toch werd hij in 1578 *schout* van Amsterdam en in 1582 *procureur-generaal* in 't Hof van Holland.

De zoon van den *herbergier-grondbezitter* Vogel werd in 1582 *raad*; door vertrek gaf hij den zetel op.

De zoons van Claes Pietersz. Calff, geboren in 1559 en 60, behooren ook tot de regenten; de een, die op den Zeedijk in 't vergulde Calff woonde, werd *schepen*, de ander op den Boomsloot was *overman* van de Voetboogdoelen.

REAEL. De familie of familiën *Reael* waren, als anderen, afstammelingen van een Waterlander, die zijn geluk in Amsterdam was komen beproeven, nl. van een zekeren Meeus Pietersz., die zich nog in de 15e eeuw te Amsterdam vestigde en er trouwde.

Van zijn zoons, allen ± 1500 geboren en tegen 't jaar 1560 gestorven, was de een gehuwd met de dochter van den *stroommeester* en werd tegelijk met dezen ook tot dit ambt benoemd, de tweede, Pieter, was eerst *goudsmid* en daarna *korenkooper* in den gouden Reael op 't Water, en de derde, Elbert, *schoenmaker* in de Warmoesstraat.

Een dochter van den *stroommeester* trouwde met een zoon van den rijken Claes Pieterz. Schol, gez. Calff, den *lijndraaier*. Hun beide zoons waren *haringkoopers*; de een, Willem Meeusz, verwierf door zijn huwelijk met de dochter van een grooten *haringkooper* op den Nieuwendijk, diens zaak in „de vergulde Harinckton" bij de Haarlemmerpoort. Hij schijnt niet te zijn uitgeweken; ten minste wordt vermeld, dat hij in 1570 te Amsterdam overleed.

Een dochter van Pieter huwde Laurens Jacobsz., den zoon van een *schipper*, en toen deze zijn schoonvader in de zaak opvolgde, nam hij den naam Reael aan en stichtte een nieuwen tak van de familie.

Deze Laurens Jacobsz., die in '67 uitweek naar Emden, klom bij zijn terugkomst al spoedig tot de belangrijkste posten op: in 1581 Commissaris van den Prins, in '83 *raad van Amsterdam*, in '89 *Kolonel der burgerij*, eindelijk in 1599 *ontvanger van de Conv. en Lic.* te Amsterdam en in 1600 *Gedep. ter Admiraliteit* te Middelburg.

Zijn schoonbroeder Meeus Pietersz. handelde *in koren* als zijn vader en was mede een der heftigste ijveraars voor de hervorming.

Een jongere zoon van Pieter Meeusz., Johan Pietersz. Reael, g. 1543, volgde zijn zwager in de regeering op; hij was *ontvanger der Gemeenelandsmiddelen* voor Amsterdam, woonde op den N. Z. Ooster Achterburgwal „in de zilvere Reael" en werd in 1603 lid van de *vroedschap* en in 1604 *burgemr.*

Toen hij in 1621 stierf, liet hij 170.000 g. na [1]). Hierbij was zijn huis „de zilveren Reael", 18.000 g. waard, een ander groot huis op den Dam „de Valck", van 12.000 g., verder een aandeel

1) Wk. Reg. D. M. III fo. 110.

van 6000 g. in de O. I. C., en voor 11,058 g. aan aandeelen in de Comp. op Madera, dan een kolossaal bedrag aan comptant geld nl. 75.000 g. en de rest in kleinere huizen en rentebrieven.

De derde tak van de familie bleef ver bij de anderen achter. De zoon van den *schoenmaker* Elbert Meeusz., Jan Elbertsz., die *apotheker* in 't Aapje was in de Kerstraat, tijdens Amsterdam's spaanschgezindheid, behoorde niet meer tot de Reaelen.

Gaan we nu een geslacht verder, dan zien wij den oudsten zoon van Laurens Jacobsz. eerst te Hoorn verblijf houden, daarna benoemd tot *Secretaris* der Admiraliteit van Amsterdam; een dochter Lijsbeth huwde in 1590 met den Amsterdamschen *predikant* Jacob Hermansz., die als Arminius de ijverige voorvechter werd van de klasse, waarin hij door zijn huwelijk was opgenomen. Een andere zoon *Laurens* volgde zijn vader op in de Amsterdamsche regeering.

De oudste zoon van den *ontvanger* Johan Pietersz., geb. 1569, nam dit ambt na zijn vaders dood waar. Overigens oefende hij in „de gouden Reaal" het bedrijf van *koopman* en *reeder* uit. Hij was gehuwd met Weyntje Oetgens, van wie vermeld is, hoe zij de zaak na haar mans dood voortzette.

Een der dochters huwde Jacob de Lange, een uit Gouda afkomstigen *zeepzieder*.

Van de andere zoons, *allen kooplieden*, werd er een, die gestudeerd had, Dr. Jacob Reael, na zijn vaders dood *raad*, maar door het faillissement van den *graanhandelaar* Joost Niekerck ging hij mede bankroet en verdween daarmee tevens als regeeringspersoon.

Ook den jongeren zoon Bartholomeus trof in 1632 het bankroet.

VERHEE. Van den Goudschen burgemeester Cornelis Verhee stamden twee zoons af, die zeker door hun connectie met de Pauwen naar Amsterdam kwamen. De oudste was met Lijsbeth Pauw gehuwd. Beiden kwamen in de regeering, Wouter Verhee als *schepen* en zijn broeder Jan na Wouter's dood al spoedig als *raad*.

Hun zuster Machteld had een Goudsch *koopman* Jan Veen getrouwd, die in 1594 te Amsterdam zich neerzette op den O. Z. Voorburgw.

Jan Veen's dochter Neeltje Veen, g. 1566, huwde voor de tweede maal in 1600 een *bierschooier*, wiens vermogen is na te gaan.

Hij heette Jaspar Cornelisz. Lodder en was uit Breda afkomstig. Hij woonde in 't zelfde huis als Neeltje's vorige man en had dit dus door haar gekregen. Zijn vermogen beliep in 1623 bijna 100.000 g.[1]).

Daarbij bevond zich het groote huis „het Bolwerck" in de Haringpakkerij, 20.150 g. waard, een ander van 19000 g. op den Fluweelen burgwal, een groot huis „de Cop" op 't Water van 15.500 g., een huis op 't hoekje van Rusland van 4000 g., en een tuin met toebehooren buiten de Jan Rooden poort van 4800 g. Verder was er een actie in de W. I. C., die toen 1166.13 g. waard was.

Verburch. Jan Verburch Jacobsz., die in 1584 *raad* en in 'tzelfde jaar *burgemr.* werd, was de zoon van een Anabaptistische moeder. Zijn vader was Jacob Oom Jansz., een *lijndraaier* en *zeemleertouwer* op den Nieuwendijk, man van beteekenis, die den *stadsrosmolen* in huur en een *lijnbaan*, *teerhuis* enz. in eigendom bezat.

Hij zelf oefende 't zelfde beroep uit op 't Water „in den groenen Aker".

Zijn twee huwelijken met dochters uit de families Benningh en de Vlaming hebben hem denkelijk zijn plaats in de vroedschap bezorgd, terwijl hij door zijn zuster en tante met de Oetgens en Barchman's geparenteerd was.

De Bisschop. Uit Gent had zich waarschijnlijk kort na de vernedering dier stad door Karel V een zekere Philips de Bisschop te Amsterdam neergezet, die er „in den gulden Valck" op den Middeldam 't beroep van *notaris* uitoefende. Zijn zoon Jan Philipsz. de B. behoorde in '66 en '67 tot de hoofden der gereformeerden en moest naar Emden vluchten.

Bij zijn terugkeer werd hij tot *commissaris* benoemd en in 1584 werd hij *raad*. Door zijn tweede huwelijk verkreeg hij 't huis de IJseren Berch op 't Water, dat van de Coesvelt's kwam.

Toen hij in 1623 stierf, woonde hij in „de Witte Lelye" op den

1) Wk. Reg. D.M. III fo. 199.

Singel, een huis, dat in 1629 14,000 g. waard was. Zijn vermogen bedroeg toen 120.000 g.

Daarbij bevonden zich eenige jaren later in het derde gedeelte, dat zijn dochter toekwam, een actie op de O. I. C. in kapitaal 4000 g., een actie op de W. I. C. in kap. 2000 g., aan obligaties op de O. I. C. voor 22,500 g. [1]).

De eene zuster van dit raadslid was getrouwd met Thijs Pietersz. Schrijver, *koopman* op den Dam „in de Engelsche dagge", de tweede met den *koopman* Rem Egbertsz. Bisschop, die eerst in de Halsteeg, later op de Keizersgracht woonde en de zoon van een *snijder* uit genoemde steeg was. Deze Rem was de heftige Remonstrant, die in bizondere mate door de Contra-Remonstranten schijnt te zijn gehaat. Hij was *regent* van 't *Rasp- en tuchthuis*, mede *hoofd-ingeland* van de Beemster.

Een zoon van Mary nam den naam van Bisschop aan, die anders dreigde uit te sterven, daar de twee zoons van 't raadslid kinderloos stierven.

Deze Philip Thijsz. de B. was *kaaskooper*, later *korenkooper* op de Keizersgracht. Zijn aanslag in de belasting van 1631 bewijst, dat hij toen meer dan 100.000 g. bezat.

Hooft. De familie Hooft is een zuiver voorbeeld van de opkomst der Amsterdamsche groote bourgeoisie. De stamvader was een *grootschipper*, uit Waterland geboortig. Bij zijn dood op zee liet hij 8 zoons na, die allen met hem al jaren in hun kleine schepen de *vrachtvaart* op Oostland en Londen hadden gedreven.

De uitverkiezing wilde, dat de 6e zoon, *schipper* Pieter, in den strijd om rijkdom aan 't langste eind trok en de meest bemiddelde werd.

In 1557 woonde hij op den N. Z. Wester Achterburgwal „in den Huypot", waaruit wij misschien mogen besluiten, dat hij voornamelijk *zuivelproducten* opkocht en vervoerde, wat nog waarschijnlijker wordt, als men ziet, dat hij de dochter van een *boer* te Wormer trouwde als zijn eerste vrouw.

De zoons van dit geslacht weken zeker allen uit, toen 't Spaansche

1) Wk. Reg. 21 fo. 48.

bestuur de orde wilde herstellen. Jan Cornelisz. was in 1573 te Utrecht; waarschijnlijk zal hij vóor dien tijd wel evenals zijn neef Cornelis Pietersz. in 't buitenland zijn geweest. Bij zijn terugkeer in 1578 komt hij al spoedig tot allerlei ambten: *schepen*, *raad ter Admiraliteit*, kolonel der Burgerij. Waarschijnlijk was hij *koopman*. Zijn zuster Aeghje, die reeds 1590 stierf, had een *verwer* en *houtkooper* op den N. Z. Voorburgw. gehuwd.

Twee dochters van den stamvader Claes trouwden met de latere *vroedschapsleden* en *brouwers* Ysbrand Ben en Pieter Nachtglas. Een andere dochter huwde den bekenden geus Jacob Simonsz. de Rijck.

De zonen van Pieter, allen op één na *kooplieden*, bouwden op vaders fortuin voort en brachten de familie op haar hoogtepunt.

De oudste zoon Hendrick was in 1535 geboren, maar is onbekend, tenzij door zijn bevelhebberschap bij de boogschutters.

De tweede zoon Jan, geboren 1543, was *koopman* „in den Huypot" zijns vaders; dat hij uitweek is niet waarschijnlijk, daar hij in 1570 te Amsterdam trouwde.

Dan komt Cornelis, van 1547, die als jonkman naar Emden en Oostland vluchtte, daarna van 1574—78 te Hoorn verblijf hield, bij zijn terugkomst Anna, de dochter van Jacob Willemsz. Blaeu huwde, en in 1584 in compagnie met zijn broeder Willem een handel in *haring*, *olie en graan* begon. In datzelfde jaar werd hij lid der *vroedschap*, in 1588 voor de eerste maal *burgemeester;* hij bekleedde dat ambt met tusschenpoozen tot 1610. Na den dood van twee broeders handelde hij van 1607—10 in compagnie met de weduwen van Willem en Gerrit, zijn twee jongere broers. Eerst had hij op den Nieuwendijk in 't Condé's hoekje gewoond in 't huis „de Witte Voet", waaraan pakhuis en haringpakkerij waren verbonden en dat hij in 1591 kocht van zijn schoonmoeder, na er al lang in gewoond te hebben.

In 1600 verhuisde hij naar den Singel in een prachtig nieuw huis met alle inrichtingen voor zijn handel en dat in 1626 23 à 24.000 g. waard was, dus tot de allergrootste der stad behoorde. Zijn vermogen bedroeg bij zijn overlijden 320.000 g.

Hierbij was ongetwijfeld een belangrijk deel grondbezit, daar wij zien, dat zich in 't zesde deel van 't vaderlijk vermogen, dat een

zijner zoons erfde, land in de Purmer bevond, 25 m. 469 r. groot en 14.933 g. waard [1]).

Willem Pz. Hooft, g. 1549, *korenkooper* als zijn broeder, werd in 1592 *schepen* en woonde mede op den Singel. Hij was gehuwd met Gierte Hendricksdr. Haeck, en toen zijn vrouw in 1613 stierf, bedroeg hun vermogen reeds 240.000 g.

Dat vermogen bestond voor een belangrijk deel uit scheepsaandeelen; er was bv. bij de verrekening nog een bedrag van 10,000 g. „meest op Guinea uitstaande" en onder 't aandeel van de twee onmondige kinderen bevond zich voor 12.150 g. „op d'aanstaande Frankfortsche paaschmisse" [2]). De scheepsaandeelen waren o. a. $^1/_{32}$ à 503 g.; $^1/_{32}$ à 300 g.; $^1/_{32}$ à 250 g. en $^1/_{16}$ à 530 g.

Bicker. Reeds in 't midden der 15e eeuw was 't oudst-bekende lid der familie *raad* en *burgemr.*, gehuwd met de dochter van den *burgemr.* Jan Bout, die in de laatste jaren der 14e eeuw reeds voorkomt. Deze naam Bout zette zich in de afstammelingen van genoemden Bicker nog voort.

De zoon, Pieter Bicker, was *schepen* in 1473. Hij huwde een dochter van Albert de Veer, die van moederszijde Duyn heette. Onder zijn kinderen komen de namen Bicker, de Veer, Duyn en Bout gelijkelijk voor.

Een dochter zette den naam Bicker voort en huwde in 1476 Gerrit, die, naar zijn moeder, v. d. Anxter heette, toen *schepen* was en een *hofstede* Croesbeeck bij Haarlem bezat.

Een van de zoons, die den naam de Veer aannam, *studeerde in de rechten*; een andere, Willem Duyn, was *brouwer* en *burgemr.* in 't begin der 16e eeuw; van hem stamt o.a. het *vroedschapslid* Jan Duyn Cornelisz., zijn kleinzoon, die *zeepzieder* en *oliekooper* was en in 1578 door de schutterijen werd verkozen.

De derde zoon was Jan Bout.

Van twee dezer getrouwde kinderen stammen nu personen af, die den naam Bicker dragen; van Machteld Mr. Pieter Bicker, die 70 jaar oud in 1567 stierf.

1) Wk. Reg. 20 fo. 153. 2) Wk. Reg. 16 fo. 145 vo.

Deze was *zeepzieder* eerst „in de Paeu" in de Warmoesstr., later *brouwer*, misschien beide tegelijk; in 1557 was hij ook *muntmeester* en hij schijnt zeer rijk te zijn geweest, maar 't is een opmerkelijk verschijnsel, dat hij in de regeering 't niet verder bracht dan *schepen*.

Van Willem Duyn stamt zijn (Mr. Pieter's) tijdgenoot Mr. Pieter Bicker Willemsz., een „*molenaar*" d.i. bezitter van molens, van wien ook gemeld wordt, dat hij zeer rijk was en grooten staat voerde. Maar ook deze, die in 1573 stierf, bekleedde geen gewichtigen post.

Verder stamt van Willem Duyn een tak, die den naam Duyn behoudt en reeds genoemd is.

Jan Bout eindelijk had een dochter, die met een zoon van den *schepen* Gerrit Vechtersz. huwde.

Gaan wij een geslacht verder, dan vinden wij als zoon van den eerstgenoemden Mr. Pieter weer een Pieter Bicker, geb. in 1522, *brouwer* in „de Sleutel" op den O. Z. Achterburgwal. Ook deze Bicker is geen lid van de regeering geweest: het geslacht werd dus, ondanks zijn oudheid en groote economische positie, stelselmatig uit de regeering geweerd. Hoewel hij verdacht werd van geuzerij, kon men hem geen ontrouw aan de gestelde machten bewijzen. Toen de stad nu eindelijk geus werd, kwam hij niet meer in de regeering. Zijn vier huwelijken verbonden hem met de Benningh's, van Neck's, van Teylingen's en Noomsen. Zijn zusters hadden mannen gehuwd, die evenmin als hij aan de geuzerij een werkzaam aandeel hadden genomen.

Bij zijn tijdgenooten blijvende, dient de kleinzoon (door diens dochter) van Jan Bout genoemd. Deze kleinzoon, die Jan Vechtersz. of Jan Bout heette, stierf in 1578, nadat hij gewoond had op den N. Z. Voorburgwal „in de drie Bouten". Zijn vrouw overleefde hem 50 jaar en stierf in 1628, 90 jaar oud. Zij liet toen een vermogen na van 130.000 g. [1]), waarbij een groot huis van 10.000 g. in de Calverstraat, de Hooywagen, en verder veel land.

Dit land had òf reeds aan haar man behoord, òf was afkomstig van de familie Ruysch, waartoe zij behoorde. Het omvatte o.a. 24 m. wei- en hooiland, waarbij 1/2 m. henneplanel, en waarvan

---

1) Wk. Reg. Div. Mem. III, fo. 89 vo.

5 m. leengoed was; 21 m. 5 h. [1]) met getimmerte, in den ban van Osdorp, geschat op 8800 g.; 20 m. met een huis, henniptuin enz. bij Kortenhoef, 10.000 g., 8 m. (een bruycker) in den ban van Houtrijk, 3500 g., een andere bruikweer met getimmerte te Sloterdijk, 11.000 g., en een bruikweer van 23 m. met getimmerte in den ban van Slooten, 13.000 g. waard.

De zoons van den *brouwer* zouden eindelijk de functies verkrijgen, die 't geslacht zoo lang waren onthouden. De oudste, Gerrit, g. 1544, werd in 1590 *raad*, en in 1603 *burgemr.*; hij stierf reeds in 't volgende jaar. Hij bezat de *brouwerij* van zijn vader, had groote belangen als *grondbezitter*, maar was verder ook *groot-handelaar* en *reeder*; zoo behoorde hij tot de oprichters van de Maatschappij van Verre, en rustte in 1597 uit voor de vaart op Peru. Zijn vrouw, Alijd Boelens, liet een vermogen na, dat in 1646 geschat werd op 2 ton en dus toen meer bedroeg.

De tweede zoon, Jacob, stierf in 1618; de derde, Laurens Bicker, heeft zich een bekenden naam onder de eerste zeevaarders op West-Indië verworven [2]).

Met 't volgende geslacht begint de ware heeren- en heerschers-periode voor de familie: heeren door den titel, dien zij bijna allen verwerven; heerschers door hun zeer grooten rijkdom en de macht, die 't vaak onbeperkte gezag in Amsterdam en de talrijke regeerings-functies hun verschaften.

Wat de rijkdom aangaat, deze werd wel door weinig families overtroffen.

Jacob Bicker, de zoon van den bovengenoemden Jacob en die waarschijnlijk niet van den rijksten der gebroeders afstamde, liet op 45jarigen leeftijd 375.000 g. na; en Dr. Jan, de derde zoon van Gerrit, in 1653, meer dan 700.000 g., zoodat 't niet overdreven lijkt de gezamenlijke geldmacht der familie omstreeks 1625 op meer dan een millioen te schatten, een enorm bedrag voor dien tijd.

1) Met h. duiden wij aan de landmaat hond of honderd roeden.

2) Verovering van de kraak van 1½ millioen; zijn avontuur aan de Rio de la Plata op zijn eersten tocht. Zie bij Elias in voce Laurens Bicker.

Van Jacob Bicker Jacobsz., is de samenstelling van dit vermogen bekend, juist in 'tzelfde jaar als van den ouden Hooft.

Bij de beschouwing van dat vermogen vallen twee dingen in 't oog: de overwegende beteekenis van het geld-kapitaal en de enorme sommen, die de O. I. C. als obligaties opnam.

De samenstelling is de volgende [1]). Tegen 5 % aan de O. I. C. geleend was een bedrag van 120.000 of 151.500 g.; aan Tresoriers-extra-ordinaris 15.000 g. tegen 4½ %, vervolgens eenige duizenden aan los- en lijfrenten en eindelijk waren er vaste goederen.

De koopman woonde op den O. Z. Voorburgwal „in de Ketel", die toen 13.000 g. waard was en 600 g. huur per jaar opbracht na zijn overlijden. Een ander groot huis op den Burgwal was 11.400 g. waard en deed ook 600 g.

De verdere huizen waren „de Vergulde Ketel" op de Schans, 7200 g. waard en 400 g. van huur, een pakhuis op de Oude Schans er naast, 3400 g. waard en 175 g. van huur, en twee „woningen" in de Smacksteeg onder één dak 1800 g. waard en 113 g. van huur [2]).

Bij 't land waren 33 m. in den ban van Hillegom, geschat op 20.600 g., tegen 400 g. per jaar verhuurd, 20 m. in de Purmer 22.800 g. waard, verder landen in de Zijpe en venen in de Diemermeer, wier uitgestrektheid niet wordt opgegeven.

De zonen van burgemr. Gerrit waren: Dr. Andries, Jacob, wiens landgoed en titel van heer van Engelenburg na zijn dood op zijn broeder Andries zou overgaan, en Cornelis.

De politieke carrière van Dr. Andries en van zijn broeder Cornelis, den heer van Swieten, begint pas eenige jaren na de gebeurtenissen van 1618. Van 1603—22 bevindt zich geen Bicker in de regeering, noch als vroedschapslid, noch als burgemeester en men zou kunnen zeggen, dat dit 't tweede interregnum voor de familie was. Zij heeft geen werkzaam aandeel gehad in de politiek van Amsterdam gedurende die zoo beteekenisvolle jaren.

De politieke ster der Bickers ging eerst na de definitieve overwinning der Staatsche politiek in Amsterdam snel in de hoogte.

---

1) Wk. Reg. D. M. IV fo. 180.

2) Men ziet ook hier weer, dat de grootere huizen minder rente opbrachten dan de kleine.

Coeckebacker. De *Coeckebackers* stammen van een ingezetene van Amsterdam af, die in 1511 reeds dien naam droeg en toen op den hoek van de Oudebrugsteeg woonde.

De zoons van dezen waren Jan Jacobsz., die denkelijk in hout deed, daar hij in een huis met *houttuin* aan 't IJ woonde, en Gerrit, die op de Deventer houtmarkt woonde en in 1539 Exuemeester werd, zoodat hij in ieder geval tot de handeldrijvende burgerij behoorde.

Van Jan Jacobsz. was Jacob Jansz., in 1525 geboren en 1595 gestorven, een zoon. Deze was *haringkooper* op de Kolk „in de drie Haringen" en getrouwd met een dochter van Jan Jansz. Benningh. Zijn huis werd bij zijn overlijden geschat [1]) op 9000 g. en was belast met 314 g. aan „rente in diverse brieven". Verder liet hij eenige scheepsparten na, nam. $^1/_8$, $^1/_{16}$ en $^1/_{16}$, resp. 150, 200, en 90 g. groot en de volgende winsten, die merkwaardig zijn, omdat ze toonen dat een handelaar zooals deze, die volstrekt niet rijk was, toch geld had gestoken in zeer verschillende overzeesche tochten. Er was nam. een winst van 132 g. „par voyage op Guinea", van 200 g. „par voyage" op Indië en van 100 g. op St. Lucas.

Aan gereed geld bedroeg der kinderen deel 2150 g.

In 't geheel liet deze man aan zijn kinderen „zuiver geld, de belastinghe afgetrocken", slechts 4700 g. na, zoodat zijn geheele bezit ± 10.000 g. beliep. Hierbij is niet gerekend het kapitaal, dat dienen moest om de moeder voor de opvoeding van elk kind jaarlijks 120 g. te doen genieten.

De oudste zoon van den bovengenoemden Gerrit: Pieter, was ook *haringkooper*, evenals zijn neef en wel op den Nieuwendijk bij „de Swaen", maar dat hij vóór de troebelen tot de zeer gegoede kooplieden behoorde, bewijst zijn aankoop van de heerlijkheid Achttienhoven, die hij in 1554 met bijbehoorende tienden en landen overnam.

De dochter van Gerrit, den exuemeester, trouwde Claes Boelensz. en een andere zoon van hem, Zeger, oefende de *kalkbranderij* uit op den Nieuwendijk „in het Bolwerck".

---

1) Wk. Reg. 12 fo. 172 vo.

Een zoon van den *haringkooper* Jacob Jansz. kwam in de regeering. Claes Jacobsz. C. was *koopman en reeder*, werd in 1594 lid van de vroedschap en dreef zaken van grooten omvang, zooals bewezen wordt door zijn uitrustingen van 1598, toen hij met zijn broeder Jan Benningh Coeckebacker, benevens Dierck Claesz., het plan had opgevat, twee schepen door de straat van Magelhaen naar Indië uit te reeden. Er kwam toen een vereeniging tot stand met de Comp. van Rotterdamsche reeders, onder leiding van Olivier van Noort en P. van Ylpendam, die 't zelfde plan hadden beraamd [1]).

Claes Jacobsz. bleef in 1618 zijn ambt behouden.

De zoons van den *heer* van Achttienhoven brachten het niet tot de regeering.

Jan Pietersz. overleed in 1596 en liet toen 48.800 g. na.

Zijn broeder Walich Pietersz., die den naam Proost had aangenomen, erfde de heerlijkheid. Deze, die in 1581 nog *vlaskooper* in zijn geboortestad was en in 1584 *impostmeester* van den wijn, verhuisde later naar Enkhuizen en werd er *brouwer*, wat hij was, toen zijn broer stierf.

De dochter Clara Pietersdr. had den *handelaar* Gerrit Cop getrouwd, die, nadat hij in 1566 had moeten uitwijken, in 1597 „in den blauwen Engel" op den Nieuwendijk stierf; en Griete Pietersdr. had Wijbrand Appelman getrouwd.

WEYERS en VINCK. Gerritgen Wayers brengt haar man Jan Jacobsz. Crack, alias Vinck, een *schuitemaker*, een huis in de Warmoesstraat mede. Zijn timmerhuis lag elders.

Twee zoons stichtten de families Weyer en Vinck. De oudste was volwassen tijdens de troebelen; zijn kinderen zijn te Amsterdam geboren tusschen 1566 en '78; hij is dus niet uitgeweken. In de laatste jaren der 16e eeuw was hij *linnenlakenkooper*.

De jongste, Vinck, kwam in 1591 in de *vroedschap*; hij was toen *schuitemaker*, maar werd daarna *koopman*, in 1612 in compagnie met Gerrit Niesen.

---

1) Hoe riskant dergelijke ondernemingen toen nog waren, ziet men 't best uit den ongelukkigen tocht door de Straat van de reederij Van der Hagen – Van der Veken c.s., die met hun 5 schepen 500.000 g. verloren. De Jonge. Opkomst, enz. I p. 121.

Zijn zoon was *handelaar* in *granen en lakenen.* Diens neven, die hun stammoeders naam Weyer droegen, werden later ook in den persoon van den jongsten in de regeering opgenomen. De oudste, in de Warmoesstr. wonend, werd in 1602 *makelaar*, in 1618 *bode op Keulen*; de tweede, ook in de Warmoesstr., verhuisde later als *lakenkooper* naar Alkmaar.

Gaeff — Spiegel — Coppit. In het begin der 15e eeuw huwt Dirck Gaeff, de zoon van een *schepen*, de dochter van een *schepen*. Van de twee zoons stammen resp. Claes Gaeff, *schepen* en *raad*, die nog in 1503 leefde, en een dochter, die trouwde met Gerrit van Alcmaer, *sch.* en *raad*, in 1509 *schout*, in 1521 wonende op den Nieuwendijk.

Zonen van Claes G. waren: Claes Gaeff, *raad* in 1510, en Jan Gaeff „in den vergulden Spiegel" (Warmoesstr.), wiens vrouw in 1523 reeds werd vervolgd om haar Lutheranisme.

Zonen van 't Raadslid Claes Gaeff waren: Claes Gaeff Claesz, st. in 1561, en Harmen Claesz. Rodenburch of Gaeff van Rodenburch, Jonker, dus *bezitter eener heerlijkheid.*

Kinderen van Jan Claesz. „in de Spiegel" waren 4 dochters en een zoon: Pieter Jansz. Spiegel, die st. in 1581, getrouwd met de dr. van Pieter Laurensz. van Neck, genaamd Copwit.

De oudste dochter van Claes Gaeff Claesz., g. 1539, trouwt Hendrick Haringh, zoon van den *burgemr.* Haringh; Wyburch trouwt eerst Jacob Lons, uit een *schippersgezin* en *havenmeester* in 1578, zwager van Jan Pietersz. Hooft, en voor de tweede maal Jan Vries, die in 1568 als *cramer* uit Ditmarschen poorter was geworden; de derde dr. huwt Lambert Opsy, in 1578 *secretaris* van Amsterdam; de vierde trouwt met Jacob van Rijn, *winkelier* op den Vijgendam, die later *raad* werd.

De Spiegel-tak kwam na de alteratie in de regeering.

De oudste zoon van den *koopman* Pieter Jansz. Spiegel was „Monsieur Capit", *korenhandelaar* en *buskruitkoopman*, associé van Reynier Cant, in zijn vaders huis in de Warmoesstr. zaken drijvend, in 1591 *in de vroedschap* benoemd en die rijk stierf; zijn vermogen werd onverdeeld in 1631 geschat op 200.000 g. en bedroeg dus wel meer.

De tweede zoon was Jan Pietersz. of Claesz. Spiegel, *schipper,* in 1569 *zeeroover, kapitein der Watergeuzen*; na 1578 *kapitein* van een oorlogschip. Zijn vrouw hield de *herberg* „de Prins van Oranje" in de Nes. Zij was de dr. van den *herbergier* „in de vijf Hamers" buiten de Haarlemmerpoort.

Pieter Pietersz. Spiegel (3e zoon) was getr. met een dr. van Clement. Coornhert, en de 4e zoon, Pieter van Neck Pietersz., samenwonend met zijn broer Copwit, was *kapitein* van een Compagnie soldaten binnen A'dam.

Een dochter van den koopman Jan Claesz. „in den Spiegel" had den *notaris* Adriaen Ockersz. getrouwd. Een van hun dochters trouwde den *zeepzieder* Jan Willemsz. „in 't groene Claverblat" op 't Water; een andere werd in 1568 verdronken wegens deelneming aan den beeldenstorm.

De dochters van Jan Copwit (g. 1572) trouwden, de eerste dr. Sybrand Appelman, daarna François van Brantwijck, *koopman*; de tweede, den broeder van laatstgenoemden, die later in de regeering van Dordt kwam en in 1616 *heer* van Blokland werd.

Hoyngh. In de eerste jaren der 16e eeuw had Gerrit Hoyngh, st. 1557, *kruitmaker*, zijn werkplaats in de N. Z. houttuinen.

Zijn kleinzoon was Jacob Gerritsz. Hoyngh, g. 1555, st. 1625, een *lakenkooper*, op den Nieuwendijk, in 1592 *lid van de vroedschap*, 1608—20 *burgemr.*, die in 1594 *waardijn der lakens* geweest was en in 1600 een *plagverwerij* bij 't Raampoortje gekocht had. Hij was gehuwd met een dr. van den *verwer* Thomas Elbertsz, bij 't Raampoortje.

Zijn zwager, Wouter Thomasz., had die *verwerij* eerst bezeten en ook zijn zuster, g. 1552, was met een *lakenkooper* op den Nieuwendijk getrouwd. Ook deze, Claes Claesz., „in 't gulden Cruys", was eenige jaren *waardijn*, van 1604—07.

Hasselaer. In de laatste jaren der 15e eeuw trouwt zekere Coen de dr. van een *Haarlemsch schepen*. Zijn dr., geb. 1504, tr. Simon Gerritsz. Brouwer, zoon van een *burgemr.* van Haarlem. Kinderen waren: Kunier, geb. 1526, tr. den *scheepsmaker* Nanning Borst

te Haarlem, die st. in 1562 en nalaat 800 g.; Dirck Simonsz., *brouwer*, vluchteling in 1566—67, sneuvelt bij Jemmingen; Coen, die verbannen werd en naliet 5754 g.; Adriana, tr. Mr. Adriaen de Jonge, van Hoorn,' den geleerde Hadrianus Junius.

Een zoon van den *brouwer* was kort na 1578 *bediende* of knecht in de *brouwerij* van Andries Boelens te Amsterdam, koopt in 1587 de brouwerij „de Witte Arent" en begint dan waarschijnlijk een eigen zaak. Hij wordt mede *handelaar*, helpt in 1594 de Maatschappij van Verre oprichten; in hetzelfde jaar wordt hij *lid van de vroedschap*; in 1597 handelt hij op Guyana en Brazilië, in 1602 sticht hij mede de O. I. C., en wordt bewindhebber; de *handel* op *Rusland* was zijn voornaamste tak; in 1618 was hij een van de 17 voorn. kooplieden op het Noorden. Wij vinden hier dus een stijging van *brouwersbediende* tot *groothandelaar*.

Zijn broer Claes Dircksz. was mede *brouwer* „in de Burgh", verworven door zijn vrouw, die als weduwe in 1605 nog „brouster" was.

Zoons van Pieter Hasselaer waren: Dirck, ook *koopman* en bewindhebber O. I. C.; Pieter Pietersz., g. 1583, in 1626 ook *lid van de vroedschap*, eerst *kassier* van de Wisselbank, daarna *koopman* in compagnie met Simon de Rijck en Henrick Hooft.

Brouwer. Omstreeks 1515 trouwt zekere Cornelis Albertsz. de dr. van Mr. Jan Hubrechtsz., eenige jaren later *schout*. Hun zoon Albert Cornelisz. was *brouwer*, noemde zich Brouwer en tr. de dr. van Comen Jan Pietersz. van Purmerend; hij sterft 1575 in Amsterdam, en wijkt dus niet uit.

Een van de zoons, IJsbrant Albrechtsz., nam naar zijn half-oom IJsbr. Jansz. Ben, den naam Ben aan; was na de alteratie *brouwer*, werd 1598 *lid van de vroedsch.*, in 1618 geremoveerd; tr. voor de 1e maal een dr. van den *schipper* Claes Hooft, voor de 2e maal dr. van den *bakker* Harman Jasparsz. Na 1596 kwam zijn zwager, ook *lid van de vroedschap*, eerst *houtkooper*, daarna *fabriekmr.*, in de brouwerij 't Nachtglas wonen.

Albert Cornelisz. Brouwer was — zie boven — geh. met een dr. van Comen Jan Pietersz. van Purmerend. Nog in de 15e eeuw was een *marskramer* Comen Jan uit 't verdronken land bij Dort.

gekomen en had zich in Waterland gevestigd. Zijn kleinzoon Comen Jan Pietersz. was te Purmerend geboren, ging naar Amsterdam en trouwde daar voor de tweede maal (1512) een dr. van Ouden Dirck Claesz. Cillemoer, in 1479 *schepen*, in 1486 *raad*, in 1491 *burgemr.*, (in zijn jeugd de rijkste vrijer van Amsterdam: zijn bruiloftskleeren gemaakt van puik Delftsch laken)[1]).

De oudste zoon van den *palingkooper* en de burgemeestersdr. was Jan Oom Jansz., g. 1515 (toen hij 10 of 12 jaar oud was, zond zijn vader hem reeds uit naar de Waterlandsche dorpen, tot Medemblik toe, om aal te koopen, die de vader met zijn schuit naar Londen ter markt voerde; 2 jaar later ging hij ter school te Leuven; bij zijn terugkomst, 15 à 16 jaar oud, begeleidde hij zijn vader op diens reizen); in 1539 werd hij banjaard van de handboogschutters, in 1547 *schepen*, in 1548 *raad* en Overman van den Handboogdoelen; hij was mede *palingkooper* en st. 1570.

Een van zijn zusters trouwde den bovengen. *brouwer* Albert Cornelisz.

VLAMING—OUDSHOORN. In de laatste jaren der 14e eeuw vestigde zich een lid van de jonkersfamilie Oudshoorn te Amsterdam. Zijn zoon was reeds burger, woonde in de Warmoesstraat „in de drie Coningen", was in 1452 *burgemr.*, verlaat wegens den brand van dat jaar de stad, trekt naar Gent en begint een *zeepziederij*.

De zoons zetten dit bedrijf voort. Een hunner, Cornelis, verlaat in 1486 Gent weer, gaat naar Amsterdam, evenals zijn zuster Elisabeth. Deze trouwt daar eerst Gaeff Benningh, later Mr. Willem Andriesz, in 1494 *burgemr.* Cornelis, te Amsterdam Vlaminck genoemd, huwt de dr. van een *schepen*, komt in de regeering, wordt in 1510 *burgemr.* Een van zijn dochters tr. in 1515 Claes Pietersz, *heer van Achttienhoven.*

Zijn zoon Cornelis Cornelisz., alias Jansz., *graanhandelaar* in de Warmoesstraat, behoort tot de eersten der stad, was echter wederdooper en wordt in 1535 te Broek onthoofd.

De dochters trouwden Hendrick Claesz. Hoogert, den *zeepzieder*

---

1) Deze curieuse feiten illustreeren bizonder duidelijk den primitieven toestand van 't Amsterdam dier dagen en ook nog van de eerste helft der 16e eeuw, vergeleken bij de Vlaamsche en Brabantsche steden.

Pieter Block en andere zeer gegoeden. De oudste zoon Cornelis was *wijnkooper* in 't huis „Gent", een aanzienlijke zaak; pachtte in '45 en '46 den impost op wijnolie; de andere zoon, Dirck, was *winkelier in komenijswaren;* de vierde zoon, Cornelis, g. 1544, tr. dr. van Dirck Govertsz. Wuytiers, wijkt niet uit in 1566, maar wel in 1572, *handelt* op Frankrijk en Engeland, na 1578 in „de Keyserinne", zijn huis was kostbaar ingericht; hij was *grootgrondbezitter*, o. a. in 't land van Altena, werd in 1583 *schepen* en in '87 *Gedep. in 't College der Admiraliteit* in Holland.

Zijn broer Dirck Cornelisz. was *wijnhandelaar* als zijn vader; diens vermogen werd onverdeeld in 1631 op 120.000 g. geschat en bedroeg dus meer.

Van den *winkelier in comenijswaren* stamden af: een zoon, in 1585 *koopman* in de Raamskooi; een andere, Pieter, vertrekt naar St. Omer; een derde, Pieter, g. 1567, was *koopman* op den Nieuwendijk in 't huis „den Vergulden Bril", tr. dr. van Wybout de Wael, *vroedschapslid*, werd in 1596 zelf *raad*, na 1618 *burgemr.*

Van de dochters was de oudste met den *zeepzieder* Simon Swaen getrouwd.

Zoons van den koopman „in de Keyserinne" waren: Cornelis, g. 1568, die zich weer Oudshoorn noemde, in 1598 *schout* van Sevenhuysen; Dirck de Vlamingh, g. 1574, in 1604 in de Warmoesstr. wonend (zelfde zaak als zijn vader?), in 1606 *raad*, in 1618 afgezet, deelgenoot in de compagnie van D. W. met zijn neef Willem Nooms en in die van D. I. V. W. [1]) met denzelfden en zijn zwager Jan Geelvinck, in 1627 *heer* van Oudtshoorn, in 1630 *burgemr.*, in 1631 geschat op 140.000 g.; Volckert, g. 1578, tr. dr. van den *wijnkooper* Pieter Braems „in Ceulen", Warmoesstr. en werd daarna *lakenkooper*.

Backer. Cornelis Jansz. vestigde zich uit de Langstraat in de eerste jaren der 16e eeuw in Amsterdam, kocht er twee huizen, o. a. „de roode Hoorn" op den Nieuwendijk. Zijn oudste zoon, nog in Brabant geboren, trouwde Lijsbeth, een *wollennaister*.

1) Deze letters zijn blijkbaar alleen bewaard gebleven, zie Elias.

Zijn kleinzoons, Joris en Cornelis Jorisz., beiden ± 1530 g., waren reeds gezeten burgers.

Joris was *haringkooper* „in den rooden Hoorn"; Cornelis was *schipper* op de West (o. a. Portugal).

Zoons van Joris Jorisz. waren: Hillebrand, g. 1559, die een dr. van Leenaert Jansz. Graeff trouwde; Cornelis Jorisz., g. 1564, die de zaak zijns vaders voortzette „in den rooden Hoorn", en Joris Jorisz., *stokvischkooper*, die, evenals zijn broeder, tr. met een dr. van Willem Backer, *stokvischkooper* op den Nieuwendijk. Beide broeders kwamen als schoonzoons van den schatrijken Willem Backer in de *vroedschap*.

Joris Jorisz. stierf in 1621; zijn vermogen werd in 1631 geschat op 100.000 gl.; zijn vrouw had de zaak voortgezet.

Willem Backer bovengen. stamt af van Zyvert Claesz., die reeds eind 15e eeuw een gezeten positie bekleedde en in 1520—29 armmeester der huisz. armen was. Een van diens zoons was *priester* en een andere, Willem, nam den naam *Backer* aan (naar zijn moeder?); hij was geb. in 1499, *brouwer* op 't Kattegat, tr. dr. van Jan Oom Jansz., al. Noom Pompemaker, die op den Nieuwendijk een werkplaats van *masten* en *pompen* had en in 1514 een *brouwerij* in de Teertuinen kocht. Deze *brouwer* was voor zijn tijd reeds zeer gegoed; zijn vrouw liet, toen ze zeer oud stierf, in 1592 na 48.200 g.

De zoon van den brouwer heette dan ook „Rycke Backertge", woonde O. Z. Voorburgwal, was ook *brouwer* (doch kwam ondanks zijn rijkdom evenmin in de regeering als de Bickers); hij week in 1569 uit.

Zijn dochters trouwden de Joriszen, (zie boven); zijn zoon Jacob Backer werd in 1610 *schepen*, in 1632 *burgemr.*

In het geslacht, volgend op de twee broeders-vroedschappen, zijn de families samengesmolten tot ééne, Backer.

Marten Claesz. Mereus [1]), woonde in de 2e helft der 15e eeuw op den Nieuwendijk.

1) Ook geschreven als Mareus, Mereusen, Mourens of Menreesgen.

Van zijn zoons trouwt één, Jan, geb. 1480, een dochter van Andries Boelens, Geertruy; zij was sterk anti-Roomsch gezind, bouwde een der eerste *oliemolens* in de stad. Een van de dochters van Marten Claesz. was *graanhandelaarster.*

De kinderen van Jan Martsz. en Geertruy Boelens waren allen heftig anti-paapsch.

Zij waren: Jan Martsz. Mereus, in 1566 *kapitein* van de Watergeuzen; Claes gen. Boelensz., *haringkooper* op de Ossemarkt, wijkt uit in 1566; Cornelis Jansz. Mereus, tr. een dr. van het *vroedschapslid* Cornelis Anthonisz., wier moeder de dr. van een *wisselaar* was; Imme Jansdr. Mereus, tr. Joost Jan Thaemsz., in 1530 naar Hoorn vertrokken en daar *ossenweider*, *lid van de vroedschap* te Hoorn, maar wegens zijn godsdienst gedwongen af te treden.

Zoon van dezen Joost Jan Thaemsz. was Jan Martsz. Mereus, *ontvanger* te Hoorn, in 1568 verbannen, toen bij de watergeuzen, keert in 1572 te Hoorn terug.

Onder de kinderen van den *haringkooper* Claes Boelensz. treft men aan: Jan Claes Boelensz., in 1579 *schepen*, in 1587 *burgemr.*, in 1597 *raad*; hij was getr. met Bely, de dr. van den zeer rijken Arent Hudde (in 1557 op één na de rijkste ingezetene). Zijn broeder Andries Claes B. week niet uit en stierf in een klooster. Een van hun zusters was getr. met Jan Laurensz. Spiegel, *zeepzieder* op 't Water.

Bas, (Basgen). In de tweede helft der 15e eeuw vestigen zich de zoons van een Purmerender allen te Amsterdam. Zij waren: Jacob Jansz. Hoge, *kuiper*; Hendrick Jansz. Hoghers, geb. omstreeks 't midden der 15e eeuw, ook *kuiper* in de Warmoesstr., naast den burgemr. Andries Boelenz.; Jan Jansz. alias Sybrantsz, *schipper* en Copwit Jansz., nog in 1513 in leven, *houtkooper.*

Hendrick Jansz. Hoghers, de *kuiper*, tr. met een dr. uit een gezeten familie Basge?; ten minste zijn zoon Claes Jan Hogersz. neemt den naam Claes Hendricksz. Basgen aan. Deze Claes was *koopman* op den burgwal achter de N. Kerk; toen hij 1563 stierf, liet hij na 55.850 g.; in 1534 was hij *schepen*, in 1544 *burgemr.*;

hij was eerst getr. met Katrijn Willemsdr. Block, daarna met Tiet Jan Evertszoonsdr., de wed. van den *graanhandelaar* Cornelis Vlaminck.

Zoons van den *burgemr.* Claes waren o. a.: Hendrick Claesz. Basgen (ook nog wel Hoogert geheeten), g. 1516, *lakenkooper*, getr. met een dr. van den *koopman* Cornelis Cornelisz. de Vlaminck; Willem Claesz. Block; Jacob Claesz. Basgen, g. 1536, *koopman* op Frankrijk en Engeland, „in de Beer" Kalverstraat, later Rokin, moest uitwijken; na zijn terugkomst in 1580 *schepen*, in 1581 *burgemr.*; zijn vrouw was een dr. van Pieter Codde en Nelle Boelens.

Wat de dochters van den burgem. Claes aangaat: ééne huwt den *zeilenmaker* Jan Jansz. de With, op den Zeedijk; een andere den *koopman* Jan de Geest, „in de vergulde Croon", Warmoesstr.; een derde was *conventuale* en *priores* van 't St. Marienklooster.

Van den koopman Jacob waren de zoons: Claes Jacobsz. Bas, geb. 1564, *korenkooper* op 't Rokin; Pieter Jacobsz. Bas, *graanhandelaar* van beteekenis, (onder verschillende firma's handelend met Hans van Loon, Cornelis van Campen en G. Bartolotti), *Raad* ter Admir., geh. met Maria Overlander; Dr. Dirck Bas, een der voornaamste *handelaars* op de Oostzee, eerst op 't Rokin, daarna in de Kalverstraat, daarna over 't Boshuis, in een huis, dat in 1637 14.000 g. waard was; 1596 werd hij *schepen*, in 1600 *raad*, in 1610 *burgemr.*, in 1602 bewindh. O. I. C. Zijn vermogen werd in 1631 op 100.000 gl. geschat. Hij liet in land na een hofstede in de Bijlmer, groot 31 m., met huis en alle have enz. waard 10.500 g.; 20 andere m. in de Bijlmer, waard 8000 g., en 15 m. in de Schermer, 9000 g. waard; behalve 't genoemde huis bezat hij o.a. een huis in de Slijkstraat van 1500 g. en een op de oude Heerengracht van 2400 g., eenige scheepsaandeelen enz. Een van zijn dochters, getrouwd met Zacharias Rothé, had hij 13.000 g. meegegeven bij haar huwelijk, belegd in twee obligaties van 10.700 g. samen op de O. I. C.; in 9 jaar waren deze gestegen tot 16.000 g.[1]).

1) Wk. Reg. D. M. V. fo. 107, Sept. 1639.

De familie *Schaeck*, waarvan Dr. Dirck Bas een der dochters trouwde, stamde af van iemand, die reeds in de eerste jaren der 16e eeuw in 't huis „'t Schaeck" op den Nieuwendijk woonde.

Zijn zoons waren Wouter Elbertsz. en Cornelis, waarvan de een in 't genoemde huis winkelier, „*cramer*", was en de andere stokvischkooper, „*bergevaerder*"; deze was in 1579 kapitein der burgerij en *schepen*. Wouter's kinderen waren Elbert, *lakenkooper*, die de heerlijkheid Vroma in de Ommelanden kocht; Pietertje, die in 1573 den *kruidenier* (d. i. apotheker) Frederick Fredericksz. trouwde, in „de Olijffboom" op den Dam en Jan, die nog jong als *lakenkooper* stierf in 't oude huis op den Nieuwendijk.

De dochters van den *heer* van Vroma trouwden, eene met Dirck Bas, eene met het *vroedschapslid* Jan de Vries, eene met den *koopman* Jan Puynder, eene vierde met Mr. Jacob van Teylingen.

Schrijver. Midden 16e eeuw woont te Amsterdam de *chirurgijn* Pieter Thijsz.

De kinderen namen den naam Schrijver aan naar hun moeder.

Zij waren: Thijs Pietersz., g. 1548, *koopman* na de alteratie; Hendrick Pietersz., *zuivelkooper*, reist veel naar de Zuidelijke Nederlanden, Spanje en Portugal; Griet Pietersdr., getr. met den *wijnkooper* Jan Lens; Pieter Thijsz. Schryver, *zuivelkooper*, in 1602 lid van de vroedschap, afgezet in 1618.

Zoons van Thijs en Hendrick waren: Philip Thijsz. de Bisschop (naar zijn moeder), *kaaskooper*, later voornamelijk *korenkooper*, in 1638 nalatend 100,000 g.; Pieter Hendricksz. Schrijver, (Petrus Scriverius), *geleerde*; Jan Hendricksz. Soop (naar zijn moeder), tr. dr. van den *koopman* en *manufacturier* Jan Jansz. Carel, wordt door zijn schoonvader geplaatst aan 't hoofd der *glasmanufactuur*, die deze in Amsterdam stichtte.

Egbertz of Egberti. Begin 16e eeuw woont een *bontwerker* in de Warmoesstr. Zijn zoons waren Pieter, Herman en Egbert Meynertsz. De eerste was in 't zelfde huis *handelaar* in *zijdelaken*, tr. eerst dr. van Jan Martsz. Pauw, daarna dr. van den *stadskistenmaker* of *-metselaar* Dirck Watersz.

Herman Meynertsz., *huidenkooper?* tr. ± 1540 een zuster van het Raadslid Jan Oom Jansz.

Egbert Meynertsz, *huidenkooper* in de Warmoesstr., in 1567 een der 9 Opperkapiteins van de burgerij, werd toen gevangen genomen; had eerst getr. een dr. van den *wisselaar* Cornelis Anthonisz. (zelf mede getr. met een *wisselaarsdr.* en *lid van de vroedschap*), daarna de dr. van Jacob Laurensz.

Een zuster der drie broeders, Ael Meynertsdr., tr. Claes Hendricksz., *zijdelakenkooper* even als Pieter. In het derde geslacht treffen wij aan: een dr. van Herman, die tr. met Jan Hzn Coesvelt, *ijzerkooper*, daarna met Jan Philipsz. de Bisschop, die raadslid werd; twee andere dochters trouwen met de latere raadsleden Jan de Witt en Aert Tholincx.

De zoon van Egbert Meynertsz., Sebastiaen Egbertsz., studeert in de medicijnen, wordt 1602 *lid van de vroedschap*, van 1606—08 *burgemr.*, geremoveerd in 1618, eerste *hoogleeraar* aan 't Atheneaum, tr. 1596 de dr. van 't *raadslid* Jacob Benningh, in 1606 Margrieta dr. van Pelgrom Cornelisz. van Dronckelaer; hij sterft in 1621, bewoonde toen een huis van 14.000 gl. in de Kalverstraat.

Dr. Sebastiaen Egberti liet na 206.000 g. Zijn tweede vrouw had 12.000 g. mee ten huwelijk gekregen en Dr. Sebastiaen had in 1606 10.000 g. in het huwelijk meegebracht. De boedel van de wed. bedroeg in 1621 16.438 g., waarvan haar 9219 g. en den kinderen 7219 g. toekwam [1]).

In de nalatenschap van den hoogleeraar bevond zich 't reeds genoemde huis en verder o.a. een klein huis in de Kalverstraat, 3000 g. waard, een stuk land te Houtewael, groot 3 m. 694 r., tegen 1100 g. de m., een actie in de O.I.C. van 900 g., koers in 1631 164 pCt., een 5 pCt. obligatie op de O.I.C. enz. [2]).

Van Rijn. Deze familie stamt af van „Egbert de *cramer*", die vóór de troebelen den winkel „Sinter Niclaes" op den Vijgendam bezat en in 1575 met eene dochter der van Neck's getr. was. Zijn zoon volgde hem in deze zaak op, huwde Maria Claesdr. Gaeff

---

1) Wk. Reg. D. M. III fo. 84, 1621. 2) Wk. Reg. D. M. IV fo. 84, 1631.

en werd in 1605 *lid van de vroedschap*. Hij failleerde in 1611. Blijkbaar nam zijn oudste zoon de zaak over; na 1611 was deze *koopman*. De tweede zoon Pieter Jacobsz van Rijn was een *handel in zijdelakens* begonnen, kocht in 1602 „den rooden Haen" in de Warmoesstr. voor 8470 g. In 't volgende jaar trouwde deze Pieter voor de 2e maal en wel met een dr. van den burgemr. Boom; in 'tzelfde jaar (1603) voor de derde maal een dr. van Elbert Lucasz. Helmer, wed. van Nicolaes van Beresteyn. Toen zij na 25 jaar stierf, liet zij haar 6 kinderen uit 't tweede huwelijk 192.000 g. na.

Het $^{2}/_{3}$ gedeelte daarvan had de volgende samenstelling: „de roode Haen", waard 13.332 g.; een groot huis „'t Wapen van Campen" bij de „groote merct", waard 15.000 g.; een huis Breestraat 3000 g.; een daarnaast 1600 g.; een in de Bloemstraat 2400 g.; 3½ m. in de Watergraafsmeer 5000 g.; 75 m. in de Zijpe 24.000 g.; aan lijfrentebrieven etc. 9200 g.; een schuldbekentenis van 34.000 g. [1]).

Overlander. Pieter „Overlander" kwam eerste helft 16e eeuw als *ossenkooper* uit Ditmarschen, trouwde in 1535 wed. van Dirck Cornelisz. Vlaminck, dus in een reeds geziene familie. Zijn zoon Claes Overlander begint *korenkooperij* in de Warmoesstr., tr. dr. van den rijken *pensionaris* Mr. Claes Chijs, wijkt niet uit, maar wordt in 1574 beboet wegens oproerige liedjes; na de alteratie officier der schutters.

Een van de dochters van Claes tr. het *vroedschapslid* Elbert Jonckheyn, een andere Pieter Jzn. Bas, een derde Dr. Pieter Jansz. Hooft; de oudste zoon was *korenhandelaar* als zijn vader; de andere zoon, Mr. Volckert Overlander, studeerde en tr. dr. van Jan Pietersz. Hooft; hij was *reeder* en *koopman*; in 1605 werd hij *lid van de vroedschap*; in 1609 koopt hij de „Dolphijn" op den Singel voor 14.000 g., in 1612 de heerlijkheid Purmerland en Ilpendam, waar hij een *kasteel* bouwde.

Grootenhuys. Carel Jan Grootenhuys kwam denkelijk vóór de troebelen uit Overijsel naar Amsterdam, trouwde er 1565 een dr. van

1) Wk. Beg. 21 fo. 244 vo, 1634.

Arent Hudde (een der rijkste ingezetenen) en dreef *handel* voornamelijk op *Portugal*.

Eerste zoon was Arent, geb. 1570, *koopman* „in den Witten Eenhoorn", Warmoesstr., tr. 1590 een dr. der Heemskerck's uit Leiden; was een der mede-oprichters van de O. I. C., in 1608 een der 17 kooplieden, die een Co. voor de vaart om het N. trachtten tot stand te brengen; in 1609 stak hij een kapitaal in de Beemster. Toen hij 1615 stierf, liet hij meer dan 250.000 g. na en was hij *heer* van „ten Bossche".

Dit vermogen omvatte in hoofdzaak:[1]) 180½ m. grond in de Beemster, samen waard 118.400 g., wisselend van 350 tot 800 g. per m., meestal van 475 en 500 g.; 't landgoed ten Bossche, groot 28 m., belast met 2400 g., waard 18.000 g.; 16 m. te Waverveen 10.000 g.; steenbakkerij bij 't landgoed met 8000 g. aan steen; het groote koopmanshuis 12.000 g.; een huis in 't Frans Talingensteegje 1000 g.; 4 pakhuizen 15.000 g.; tuin in 't Reguliershof 3000 g.; ¼ part van 't schip „den Jager" waard 3000 g.; waren, specerijen enz. 25.320 g.; verder custingbrieven enz.; 3 acties in de O. I. C., nu waard 32.000 g.; de inboedel was 8000 g. waard.

De andere zoon was: Dr. Jan ten Grootenhuys Jansz., tr. (1605) Anna, dr. van David de l'Hommel, *koopman* in de Warmoesstraat, werd in 't zelfde jaar *raad*, stak met zijn broeder groot kapitaal in de Beemster, tr. in 1616 dr. van den bekenden *koopman* Marcus de Vogelaer, een van de aanleggers van den handel op Indië en bewindhebber der O. I. C.; tr. voor de derde maal dr. van Pelgrom Cornelisz. van Dronckiaer; werd in 1621 *hoofdschout;* zijn vermogen werd in 1631 geschat op 100.000 g., bedroeg dus meer.

De zusters van deze twee broers trouwen, de eerste Frans Jansz. Pompemaker, al. Jan Hendricksz. Oetgens, de tweede een zoon van den grooten *koopman* Jan Jansz. Carel.

Carel. Jan Jansz. Carel werd in 1578 poorter te Amsterdam, dreef toen *handel in melk en zuivelproducten*, o.a. had hij de leverancie voor 't prinselijk hof in 1580; 14 jaar later is hij *groothandelaar* in *Oostersche*

1) Wk. Reg. D. M. II fo. 163 vo. en volg.

en Levantsche waren (door export op Spanje, Portugal, daarna Straatvaart?); helpt mede aan de poging om in 1594 China te bereiken door 't Noorden, in 1595 *mede-reeder* van de vloot onder Cornelis de Houtman, in 1597 geeft hij advies bij 't redres van de Convooien en Licenten, eenige jaren later koopt hij de eerste *glas-manufactuur*, in Amsterdam door een Italiaan gesticht, en breidt deze uit tot een onderneming van beteekenis. In 1587 had hij een huis op den Dam, hoek Kalverstraat, gekocht, naast den zuivelkooper H. Schrijver. Van dat tijdstip af was hij denkelijk groothandelaar geworden.

Toen hij stierf in 1616, bedroeg zijn vermogen 376.000 gl., en behoorde hij dus tot de rijksten.

De erfenis bestaat voor een groot deel uit nog in omloop zijnd handelskapitaal [1]); wij vinden hier nog geen spoor van de neiging tot vastlegging van het kapitaal in grond of renten.

Men maakt uit de posten op, dat de firma handel dreef o.a. op Barbarije, op de Levant en Cyprus, op Moscovië, West-Indië en Engeland.

De verschillende reizen, met letters gemerkt, leveren belangrijke gegevens voor den winstvoet.

Van één voyagie was de provisioneele winst gesteld op 8 %, behaald was 5 %: 750 g.; van een andere beliepen deze cijfers resp. 8 pCt. en $3\frac{1}{2}$ pCt. = 840 g.; van een derde 20 pCt. en 7 pCt. = 1344 g.; bij één post bedraagt de winst op 2000 g. kapitaal op Heyn Willemsz. schip „de Witte Valck", niet 500 g., zooals geschat was, maar 400 g., dus 20 pCt. Winsten van 8—20 pCt. waren dus blijkbaar normaal [2]).

De kinderen van dezen Jan Jansz. Carel waren Anna, geb. 1573 te Amsterdam, getr. met Dirck van Wesick uit Wesel (hun dochter werd de vrouw van Mr. Johannes Polyander); Jan Jansz. Carel de

1) Zij werd eerst bewezen in 1621 volgens een compromis tusschen de erfgenamen: Wk. Reg. D. M. IV fo. 1 volg. en Wk. Reg. 19 fo, 51.

2) Andere voorbeelden van handelswinst uit het laatst der 16e eeuw zijn:

400 g. belegd in de 8 Oost-Indische schepen, die in 1598 zijn uitgevaren, brengen op 200 g., dus 50 pCt.: Wk. Reg. 18 fo. 180 vo. Van een scheepslading, waard 2880 g., bedraagt de winst 864 g., dus 30 pCt.: Wk. Reg. 12 fo. 147; Wk. Reg. 12 fo. 172 vo. komen voor: $\frac{1}{16}$ scheepspaart, groot 150 g., winst 86 g., dus 57 pCt.; $\frac{1}{32}$, groot 200 g., winst 100 g, dus 50 pCt.; $\frac{1}{32}$, groot 90 g. winst 50 g, dus $55\frac{1}{2}$ pCt.

Jonge, die vóór 1600 twee reizen naar Indië maakte, o.a. als vice-admiraal der retour-vloot, deelgenoot van zijn vader; verder o.a. Barbara, getr. met Jan Soop (zie boven).

Roeters. Bogaert. Eerste helft 16e eeuw leefden te Amsterdam de gebr. Floris en Ernst Roeters, uit *Ouwater* afkomstig, beiden *bergevaerders* (*stokvischkoopers?*). Floris woonde in de Kalverstraat, werd 1555 *raad* en was evenals zijn broeder zeker een van de voornaamste bergevaarders, daar beiden herhaaldelijk gezanten naar 't Deensche hof waren. Floris tr. een dr. van Jacob Verwer, Ernst van Jan Vranckenz. de Wael.

De afstammelingen van Floris gingen naar Friesland, doch een zoon van Ernst, Roetert Ernst, tr. na de alteratie een dr. van Pieter Govertsz., *koopman* op den Burchwal, dreef later *handel* met zijn zoon Ernst Roeters, en werd 1601 in de *vroedschap* opgenomen.

Een dochter van Roetert Ernst trouwt den *zeepzieder* Jan Willemsz. Boogaert, *schepen* na 1618, verbannen wegens zijn heftige anti-Remonstrantsche propaganda.

Ernst Roeters volgde in 1625 zijn vader op als *raad*.

Jan Willemsz. Boogaert was een van de zoons van Willem Boogaert, g. omstreeks 1540, st. 1606, eveneens reeds *zeepzieder*, heftig Calvinist; twee van Willem's dochters trouwden Frederick en Cornelis de Vrij; de zuster van Jan Wz. Boogaert was in 1572, in ballingschap te Emden, voor de 2e maal getrouwd met Adriaan Lenaertsz., *timmerman* uit Montfoort afkomstig, in 1566 beeldstormer. Deze Adriaan Lenaertsz. werd in 1589 *stadstimmerman* (eerst *koster* der Oude Kerk); hij verdiende 200 g. per jaar met 6 à 10 g. voor kleeding; zijn nalatenschap omvatte in 1596 zeer vele huizen en talrijke rentebrieven [1]). Zijn zoon Samuel studeerde medicijnen en werd de letterlievende Dr. Samuel Coster.

De Witt. Jan Simonsz. de Witt woonde in de eerste jaren der 16e eeuw in Amsterdam. In 1522 was hij nog *kuiper*; in 1533 is hij *haringpakker*; bij zijn dood handelt hij in *haring en hout.*

1) W.K Reg. 12 fo. 147.

Een van zijn zoons, de oudste, was nog *schoenmaker*, geboren uit zijn vaders eerste huwelijk met Ael Rippen ± 1500; een andere zoon, uit 't tweede huwelijk, geb. 1525, Pieter Jansz., tr. de dr. van Jan Willemsz., die in „de drie Lancen" op 't Water een handel in beenkleeding dreef, *boxemaecker* was; Pieter Jansz. was *houtkooper*; hij moest met zijn schoonvader vluchten in 1568.

Na de alteratie was een zoon van den houtkooper: Jan Pietersz., op den Dam *stokvischkooper (bergevaerder)*; hij voer, althans in den beginne nog, zelf naar Bergen, aangezien hij daar tr. met een dr. van Herman Meynertsz., die al vóór de troebelen op Noorwegen handelde.

In 1609 werd Jan Pietersz. de Witt *raad*.

Zijn zoon, gestudeerd, werd *heer* van Roosenburg; zijn dr. tr. den *hoogleeraar* Constantijn l'Empereur.

Poppen. Jan Poppen kwam enkele jaren vóór de troebelen uit 't land van Steur naar Amsterdam, werd er *bediende* bij Hans Simonsz., *haringkoopman*, in de Warmoesstr. Zijn patroon vluchtte; hij bleef. In 1579 was hij *koopman;* hij tr. voor de tweede maal een nicht van zijn vroegeren patroon, een dr. van Pieter Simonsz. „in den Haringh". In 1579—1594 wordt hij een van de grootste kooplieden der stad; in 1594 een der reeders van de Comp. van Verre. Hij woont eerst op den Zeedijk „in den Gulden Steur", later op den Verwerssingel, in 't prachtige huis van denzelfden naam, in 1634 24.000 gl. waard. In 1616, bij zijn overlijden, was hij een van de rijksten der stad. Hij was waarschijnlijk ook bezitter eener *lakenverwerij*, daar zich eenige jaren later in 't bezit der familie bevond: „een ramen met sijn huys ofte woninge, alsoock nog negen huisgens daeromtrent bevonden", alles bij elkaar 6400 g. waard; deze arbeiderswoningen waren dus hoogstens 400 à 600 g. per stuk waard.

Zijn zoon, Jacob Poppen, g. 1576, werd in 1609 *raad*; hij was in 1603 getr. met Liefge, dr. van Govert Wuytiers, den *lakenkooper*, die in 1578 door de schutterijen tot *raad* was benoemd, maar zijn zetel had opgegeven; hij werd daardoor een zwager van den expiraat Jan Cornelisz. Geelvinck (zie hierna in voce).

Jacob P. en zijn vader staken groote sommen in de Beemsterbedijking; aangezien in 1624 de waarde van het grondbezit der familie

aldaar ongeveer 500.000 g. bedroeg en de waarde van den grond in de Beemster sinds 1610 bijna was verdubbeld, zal het daarin gestoken kapitaal misschien 200.000 g. hebben bedragen.

De zoon van Jacob Poppen werd katholiek op gebracht; zijn vrouw was uit een katholiek geslacht; evenwel was Jacob P. *burgemr.* gedurende het Calvinistisch tusschenbestuur.

Toen hij in 1624 stierf, was hij de rijkste ingezetene van Amsterdam; weinigen in de Republiek en daarbuiten bezaten meer dan hij, d. w. z. circa een millioen. Dit vermogen was ontstaan in een halve eeuw, van 1578—1624; de vader knecht in een haringpakhuis, de zoon burgemeester en schatrijk. Het was samengesteld als volgt: [1])

De handelszaak was na den dood van Jacob Poppen geliquideerd. De dochter was getr. met een jonker en had bij haar huwelijk 54.000 g. ontvangen.

Aan landen in de Beemster vindt men er voor een gezamenlijke waarde van 494.000 g., in 't geheel 465 m., met een aantal boerderijen; de waarde per m. wisselde van 350 tot 1500 g.; de meeste ms. waren van 900 tot 1100 g. waard; de boerderijen waren meestal 20 m. groot, waarvan de huizen 1200—1800 g. golden; bij deze morgentalen bevonden er zich 30 in de Wormer met 2 boerderijen; de grond gold daar 630 g. de m.

Een grooter bedrijf in de Beemster, de Groote Hofstede, omvatte 48 m.; de boerderij ervan was 5800 g. waard, met alle ap- en dependenties, gereedschappen, 't gezaaide, inboedel enz.

Aan huizen, behalve de reeds genoemde, waren er 3 huizen naast elkaar op de Verwersgracht, met nog twee huisjes daarachter, uitkomende op den Groenburgwal, waard 26.000 g.; een huis „de Sleutel" op den Fluweelenburgwal, 23.000 g.; een huis Oostzijde Keizersgracht van 10.000 g. waarde. Totaal aan huizen omstr. 100.000 g.

Aan losrenten, lijfrenten enz. slechts voor 18.655 g.; in de 16e eeuw de gewone wijze van belegging, nu onbeduidend geworden in vergelijking tot 't geheel.

---

1) Wk. Reg. D.M. IV fo. 169 en volg., 16 Aug. 1634.

Aan aandeelen in de O. I. C. voor een bedrag van 22.759 g. ter kamer Amsterdam, van 4400 g. ter kamer Enkhuizen en van 1200 g. ter kamer Delft.

De rest bestond voornamelijk uit obligaties op verschillende particuliere personen en op de O. I. C.; er komt voor (behalve drie obligaties van te samen 54.000 g. voor den zoon, als compensatie voor wat de dr. reeds had genoten), een bedrag van 104.000 gl. aan obligaties van 4 %, van 100.000 g. à 4½ %, van 51.300 g. à 5 % en van 47.650 g. à 5 % ten laste van de O. I. C.

De Vries. Twee broeders, beiden Jan Jansz. de Vries geheeten, en beiden *schippers*, trouwden omstr. 't eerste kwart der 16e eeuw twee dochters van Jan Albertsz., een toen reeds gestorven *schilder*, en van Belye Jansdr., die in tweede huwelijk den *leprozenmeester* Gijsbert Frederichsz. had getrouwd.

Een zoon van den eenen schipper was slechts *bierdrager*, st. kort na 1578; een dochter van den anderen tr. Gijsbert Jacobsz., een *grootschipper*, die Amsterdam niet verliet na 1567.

Zijn dr. Trijn Gijsbertsz. tr. 1603 den *bakker* Frederick Jansz., in de Gasthuissteeg; een tweede dr. tr. den *predikant* Rudolphus Petri, in 1612 te Amsterd. beroepen, zoon van een *waagdrager* of *opslager*.

De zoon, Jan Gijsbertsz., nam den naam de Vries weer aan, tr. in 1596 de dr. van Frederick Fredericksz., *kruidenier* en *apotheker* „in den Olijffboom" op den Dam, en wordt ook „kruidenier"; in 1611 kwam hij in de *vroedschap*. Eenige jaren later verkocht hij den winkel op den Dam en ging eerst in de Warmoesstr., daarna op den Singel wonen, werd *kolonel* der burgerij; *bewindhebber* W. I. C. in 1622, Raad ter Admiral. Zeeland.

Zijn zoon Mr. Frederik de Vries was eerst *secretaris* van Amsterdam, later *gezant* in Denemarken.

Het tweede huwelijk van de stammoeder dezer familie met den leprozenmeester Gijsbert Fredericksz. levert een rij van *medicijnmeesters*.

De zoon, Frederick Gijsbertsz., was *apotheker* „in de Meercat",

Warmoesstr. Zijn zoons zijn: 1e Dirck Fredericksz., geb. 1545, die zijn vader opvolgt en tr. met dr. van den *medicijn-mr*. Hendrick Pock, uit Antwerpen afkomstig, een „*pockmeester*" (geneesheer voor de syphilis); 2e Dr. Gijsbert Fredericksz., *geneesmeester*, die eveneens een dr. van Mr. Pock trouwde. Hun zuster Belitgen tr. Jan Egbertsz. de Vrij.

Een dochter van Dr. Gijsbert tr. den uit Brielle afkomstigen *apotheker* Jan Commersteyn.

De zoon van Mr. Henrick Pock volgt insgelijks zijn vader op als „*chirurgijn*" en „*pockmeester*".

VAN HOORN. De stamvader der familie, die in de eerste helft der 15e eeuw te Hoorn woonde, wordt reeds gegoed genoemd. Zijn zoon Claes begeeft zich naar Amsterdam en is daar in 1481 *kapitein* van een „stadswake". De oudste zoon Simon Claesz. wordt *raad*, ook *burgemr*. Simon's dochters tr. Claes Buyck, Jan Dircksz. Quintingh en 't *raadslid* Claes Coeck, uit Waterland afkomstig.

Met 't volgende geslacht schijnt de familie weer naar Hoorn terug te keeren; 3 zoons doen dit, wegens de grootere godsdienstvrijheid (?). De jongste evenwel, Jan Simonsz., komt terug, wordt *houtkooper*, st. 1567.

Zoon van dezen was Jan Jansz. van Hoorn; hij tr. eerst Mary, dr. van Egbert Pietersz. Vinck, daarna in 1602 een dr. van Jacob Simonsz. de Rijck, wed. van Absalon Nicolaï. In 1603 werd hij *fabriekmeester*, en in 1613 *raad*.

Zijn zoon Jan Jansz. de Jonge, geb. 1587, had buiten de Heyligeweghspoort een *buskruit-manufactuur* gesticht „in de Koopvaerder"; in een half jaar leverde deze inrichting 50.000 p. kruit aan de Generaliteit. De inrichting vloog 1622 in de lucht.

WARWIJCK. In 't begin van de 16e eeuw komt onder de talrijke *schippers* te Amsterdam voor, Gerbrand Baerntsz. ook gen. Werwijck. Ook zijn zoon was *schipper* en woonde in 't zelfde huis.

Van de zoons van dezen verliet een, Gerbrant, 't voorvaderlijk bedrijf of werd althans mede *houtkooper*.

Kinderen van Gerbrant, tusschen 1563 en 1566 geboren, zijn:

Stijn, die tr. met den *houtkooper* Meeus Dircksz., die later een *eethuis* te Middelburg begon, en Wybrant, weer *schipper* als zijn voorouders. Deze werd in 1598 vice-admiraal van de vloot der Nieuwe Comp.; in 1602 werd hij *admiraal* van de eerste vloot der O. I. C.; bij zijn terugkomst stak hij een deel van zijn vermogen in de Beemster-bedijking, toen de eerste bedijking door een inbraak was mislukt; hij werd in 1615 lid van de *vroedschap*, en stierf 't zelfde jaar ongehuwd. Hij woonde nog altijd op den N. Z. Voorburgwal, waar ook zijn voorouders hadden gewoond, doch 't huis „de Lijnwaetkist" komt in zijn erfenis niet voor.

Deze bestond [1]) uit 20 m. in de Beemster met een boerderij en nog 2 m. in den Purmereynder kavel, en verder uit 30.000 g. aan rentebrieven en obligaties, waaronder eene van 3016 g. op de O. I. C.; dan waren er nog eenige landhuren te innen, alsmede de winst van de voyage op Oost-Indië onder Jan van den Berch.

SCHELLINGER. De Schellingers, blijkens hun naam afkomstig van ter Schellinge, een bakermat van zeevaarders, waren eerst naar Medemblik gegaan. Daar woonde Cornelis. Zijn 4 zoons zetten zich te Amsterdam neer. De oudste, Cornelis, geb. 1555, trouwde vóór de alteratie Mary, dr. van Hillebrant Luytsz, *houtkooper*, „in de Rave", stierf in 1635 op den Fluweelenburgwal.

Zijn broeder Gerrit was na de alteratie *haringkooper*, tr. dr. van Egbert Vinck.

Een zoon van Cornelis, g. 1580, tr. dr. van den *zeepzieder* Willem Govertsz, Warmoesstr., werd in 1609 *kassier* van de Wisselbank, in 1615 bewindhebber O. I. C., in 1616 *lid van de vroedschap*. Hij kocht in 1617 een huis van 17.000 g. van de wed. van Simon Fortuyn.

VAN BASSEN. Zij stammen af van zekeren Jan Ernst van Bassen, geboren 2e helft 15e eeuw, die een legendarische beroemdheid had verworven door zijn talrijke nakomelingschap (twee getuigen stellen deze op ongeveer 70). Hiervan zijn er 8 bekend, o. a. Jan Ernst, gest. vóór 1557, toen de laatste vrouw van ouden Jan Ernst nog

1) Wk. Reg. D. M. III fo. 128.

in 't familiehuis „de Spiegel", Warmoesstraat, leefde; Arent, van 1569—73 *baljuw* van Amstelland en dus katholiek en koningsgezind; Mr. Bartholt, in 1557 *griffier* van 't Hof van Holland; Warnar, *koopman*, in 1567 gest. in de drie Leliën, Warmoesstr.

Een dr. van Jan Ernst, Geesgen, g. 1542, tr. den zoon van den *zuivelkooper* „in de zijde Specx", op den Vijgendam, Claes van Santen, die in 1575 *schepen* werd en dus ook Spaanschgezind was.

Van Warnar waren o. a. Ernst en Jan Ernst zonen. Ernst tr. een dr. van het latere *lid der vroedsch.* Dr. Marten Jansz. Coster; Jan Ernst een dr. van Coen Hendricksz, een „*schalemaker*" of „*cruyckverkooper*", een winkelier (en vervaardiger?) dus van aardewerk.

De oudste zoon van Jan Ernst, Warnar Ernst, g. 1581, was *loodgieter* „in de drie Roemers" op 't Water en was getr. met een dr. van den *provoost* der schutterij, Pieter Jansz. Brouwer of Hollesloot; hij werd in 1616 *lid van de vroedschap.* Zijn zuster Anna was getr. met een *koopman* uit Middelburg, Jan van Dorhout.

De *Hollesblooten* waren reeds in de 1e helft der 15e eeuw uit Waterland naar Amsterdam gekomen; één der zoons van den Waterlander „Brantgen Holesloet" was in 1513 *raad* en ook diens zoon Jan IJsbrantsz. kwam in de regeering en tr. een dr. van de Boelens.

Met 't nu volgend geslacht zijn wij in den tijd vóór de troebelen gekomen. De oudste zoon Cornelis was *wijnkooper,* doch liet meer schulden dan bezittingen na, toen hij in '65 stierf; een andere, Andries, die de namen Boelens en Hollesloot te samen droeg, kwam kort voor de troebelen (1563) in de *vroedschap*, werd *schout* in 1573, en ontslagen in 1578; toen was hij broodeloos; een dochter eindelijk, Mary Hollesloot, tr. eerst den *brouwer* Dirck Dircksz. Hem, uit Schellingwou afkomstig, die zijn brouwerij had op 't eiland bij de Armbrug, toen Jan Pietersz. Brouwer, in 1551 *fabriekmeester.*

De zoons van den afgezetten schout waren Claes Andriesz, *boer*, Jan Andriesz., eerst *schoolmeester*, daarna *secretaris* van Amstelveen.

De nalatenschap van Claes Andriesz. bestond bijna geheel uit land[1]): zij omvatte o.a.: $^1/_3$ deel van een huis, hooihuis, mitsgaders

1) Wk. Reg. 12 fo. 113. 5 Dec. 1596.

$^1/_2$ van 9 weer lands, liggende bij de Quaeckel in den Uythoorn, een leenbrief van den heer van Merode voor 3 morgen in 't gerecht van Muyden, een van 9 m. leengoeds in 't zelfde gerecht, ressorteerende onder 't leenhof IJsselsteyn, een van 9 m. in de Loosdrecht, met een leenbrief van „de vrouwe van Oraignen", en dan nog een van 9 m., gelegen onder de jurisdictie van den heere van Croonenborch.

Een zoon uit het 1e huwelijk van Mary Hollesloot was Dirck Hem de Jonge *zijdelakenkooper*, getr. met Truytjen Pauw, g. 1544. Toen deze stierf in 1614 liet hij ongeveer 50.000 g. na [1]).

Een zoon uit het 2e huwelijk van Mary Hollesloot was Pieter Jansz. Brouwer, al. Hollesloot, wonende „in de drie Oogjes" op den Singel en *provoost* van 9 vaandels der burgerij. Zijn kinderen waren Pieter Hem en Maria Hollesloot, die tr. met Warnar Ernst van Bassen.

HINLOOPEN. Jacob Jacobsz. kwam denkelijk na de alteratie uit de Zuid. Nederl. naar Amsterdam, nog gering van middelen en zonder aanzien, blijkens het feit, dat hij nog geen familienaam had en geen vrouw uit een gezeten familie trouwde. In 1587 koopt hij een huis op den Nieuwendijk, 't welk hem zijn familienaam verschafte; hier *kocht hij lakens* en in 1602 stak hij reeds zooveel kapitaal in de vereenigde compagnieën, dat hij *bewindhebber* der O. I. C. werd. Van toen af was hij *handelaar in lakens* en *O. I. waren* en een der aanzienlijkste kooplieden; hij reedde ook in de Compagnie op de Goudkust.

Zijn oudste zoon was Tymon, g. 1572, *handelaar* voornamelijk in *graan*, tevens *verzekeraar* van schepen, *walvischreeder*, een der oprichters van de Noorsche Co.; hij tr. in 1612 een dr. van den zeer rijken koopman Michiel van Vaerlaer; zijn vermogen werd in 1631 geschat op 180.000 g., bedroeg dus wel meer dan 200.000 g.

Nog grooter zaken deed zijn broer Jacob, die de zaak van den vader voortzette en handelde in *lakens* en *O. I. waren*; hij werd in 1617 *raad*; zijn weduwe werd in 1631 aangeslagen voor 175.000 g.

1) Zie hiervòòr, in voce Pauw, p. 279.

De 3e broeder Frans tr. Cornelia Oetgens in 1610; haar aanslag als weduwe bedroeg 130.000 g.

Een van de zoons van 't vroedschapslid volgde zijn vader in de regeering op; zijn oudste dochter tr. een zoon van Gijsbert Popta, een Fries, die nog in 1606 *korenkooper* en *assuradeur* was in Harlingen, daarna zich vestigde op den Nieuwendijk en in 1619 voor de 2e maal een dr. van Michiel Blaeu trouwde.

Beth. Jan Beth, *secretaris* van Amsterdam in 1553 en ook weer na de alterie [1]), tr. 1e een dr. van Cornelis Anthonisz, *schepen* en *raad* in 1547; daarna met Lysbeth Cornelisdr. Pool.

Hun zoon was Gillis Jansz. Beth, in 1589 „*schilder*" op den N. Z. Voorburgwal, tr. een dr. van den *koopman* Willem Hendricksz. „van den Bosch," Warmoesstr. Hij werd in 1618 door zijne Calvinistische gezindheid *raadslid.*

Zijn zuster Grietje, g. 1567, tr. den *notaris* Salomon Henrix uit Zierikzee, die zich vóór 1590 in Amsterdam had neergezet, en in 1594 ook een der *secretarissen* van de stad werd, op een salaris, dat aanvankelijk 125 g. + 30 g. voor kleeding, later in 1605 300 g. + 30 g. voor kleeding bedroeg. Toen deze in 1646 stierf, liet hij 117.000 g. na.

Vinck. Simon Jansz. was reeds in de laatste jaren der 15e eeuw als *haringkooper* gevestigd in „den Haringh" op den Nieuwendijk.

Van zijn kinderen woonde Claes Simonsz. „in den gulden Roch" en werd Josef *makelaar*, in 1557 gevestigd in de O. Z. Dwarsstraat, terwijl Pieter Simonsz. „in den Haringh" zijn vader's zaak voortzette in 't huis „in den gulden Harinckton" op den Nieuwendijk. Deze trouwt een dr. van Egbert Barentsz, „in den gulden Knecht".

De zusters van deze broeders trouwden beiden niet-kooplieden: Anna tr. eerst een *goudsmid* en toen David Barendsz., mede *goudsmid* in de Warmoesstr., keurmeester van 't gilde in 1552; in 1566 vluchtte deze. De andere zuster tr. een *bakker* op den Nieuwendijk.

1) Rapiamussen van 1580-95. Zijn salaris bedroeg in 1580 24 g + 8 g. voor kleeding, tevens genoot hij 8 g. als klerk van de weeskamer; in 1595 bedroeg het 150 g.

De talrijke kinderen van den haringkooper Pieter Simonsz. waren: 1e Barent Guldeknecht; 2e Egbert Pietersz., die zich als „Capteyn Vinck" verdienstelijk maakte voor de hervorming en na zijn terugkeer *schepen en Raad ter Admiraliteit* werd, hij was als zijn vader *haringkooper* „in de stadt Hoorn", tr. vóór de troebelen een dr. van den *vlaskooper* in „'t vergulde Vlasvat" op den Nieuwendijk, daarna een dr. van den *zuivelkooper* Rut Claesz.; 3e Vincent Pietersz., mede *haringkooper*.

De zusters van deze broeders waren niet minder streng gereformeerd dan Capteyn Vinck.

Erm, geb. 1538, tr. Hans Simonsz. den Oude, uit Ditmarschen geboren, *korenkooper* in de Griffioen, Warmoesstr., na de alteratie ouderling van de Ned. Geref. Kerk.; Machteld tr. 1e Willem Meeusz., aan wien zij 't oude huis „den vergulden Harinckton" meebracht, insgelijks *haringkooper*, daarna Hans Simonsz. den Jonge, een broeder van haar zwager, die zijn handel uitbreidde over de wereld, o. a. op Guinea in compagnie met Jonas Witsen; een derde tr. Gerrit Delft, *haringkooper*, in 1578 gekozen tot *lid der vroedschap*, later *thesaurier-generaal*; Lijsbeth tr. Jan Poppen, *koopman* (zie in voce Poppen); Stijn eindelijk tr. den *apotheker* Walich Syvertsz., Warmoestr., zoon van den *vlaskooper* „in de nieuwe Wage" op den Nieuwendijk, en bekend als auteur.

Zoon van „Capteyn Vinck" was Pieter Egbertsz. Vinck, geb. 1568 en getr. in 1593 met een dr. van Laurens Volckertsz. Ringh. Hij was *houtkooper* eerst op den Nieuwendijk, later op 't Rondeel, in 1611 ook *stads-artilleriemeester* op een wedde van 150 g., in 1618 *raadslid;* hij trouwde in 1622 voor de 2e maal de wed. van Jacob de Haen.

Zijn vermogen omvatte o. a. 't volgende [1]): 1e de hofstede Vierhuyzen in de Bijlmermeer met 't huis en nog twee boerenhuizen daarop staande, groot ongeveer 26 m.; aan huizen worden er slechts twee genoemd in de Nieuwe Doelenstr., die de overledene zelf had doen bouwen; aan de weduwe werd een lijfrente van 800 g. ver-

1) Wk. Reg. D. M. V. fo. 5, Febr. 1638.

zekerd, waartoe 20.000 g. werd bestemd; de rest bestond uit ongeveer 58.000 g., meestal in obligaties op diverse personen, eenige scheepsaandeelen [1]) en een actie in de W. I. C. „onder Jacob Menten tot Enckhuysen", groot 1795 g.

Het geheel beliep 83.500 g.

Pieter Egbertsz.' zusters waren met het *vroedschapslid* Jan van Hoorn en met Gerrit Schellinger getrouwd.

HOOGHKAMER. Jacob Pietersz. Hooghkamer, ook in 1618 aangesteld, was een van de zoons van den *boer* of *boerenknecht* Pieter Heynesz., die was geboren op een hoeve aan den Veenweg bij Amstelveen en in 1578 poorter van Amsterdam was geworden, waar hij als *handelaar* gevestigd was „in de Craeck", Warmoesstraat. Deze Pieter had in tweede huwelijk Jutgen, dr. van Evert Jansz. Smit getrouwd.

Van zijn kinderen was een dr. getrouwd met den *bakker* Wybrant Jansz.; een zoon was in 1617 *reeder* te Amsterdam; Jacob Pietersz. eindelijk was *koopman in zijdelakens.* Hij had de dr. van den *koopman* Hendrick Cort van Diest, Warmoesstr., getr. en werd 1618 *raadslid.* In 1631 werd hij aangeslagen voor 150.000 g., maar eenige jaren later failleerde hij, moest ontslag nemen en kreeg 't postje van *concierge* aan de Voetboogdoelen; hij was een van de eerste bewindhebbers der W. I. C.

Zijn zoon Hendrick, getr. met een dr. van den *koopman* de Vogelaer, was ook *koopman in zijdelakens;* zijn dochter Rebecca tr. in 1626 den *koopman* Abraham de Marez, die in 1635 meer dan 330.000 g. naliet.

VAN DER DOES. Reeds tijdens de regeering van Karel V was deze familie een ambtenaars-familie geworden en verschilde in dit opzicht essentieel van de stedelijke handelsburgerij.

Simon van der Does, uit Delft afkomstig, bracht het tot *meester der convooien en accijnzen* in Friesland, *baljuw* van Tessel, *schepen*

1) Deze scheepspaarten waren $^{1}/_{32}$ van 450 g., $^{1}/_{32}$ van 525 g., $^{1}/_{32}$ van 575 g., $^{1}/_{8}$ van 500 g.

en schout van den Haag, *heer* van een heerlijkheid; hij ging echter met den opstand mee en werd in 1575 *burgemr.* van den Haag.

Zijn beide zoons werden ambtenaren als hij; Willem, geb. te Harlingen in 1547, *pandheer* van 't huis te Chijs, werd *ontvanger* der convooien en licenten te Amsterdam, maar ging in 1584 in stadsdienst over; hij werd toen *hoofdschout*; hij exploiteerde tevens de *brouwerij* „'t Lam"; zijn broeder, Mr. Jacob, g. 1565, werd *secretaris* van Amsterdam in 1594, (salaris 300 g. + 30 g. voor kleeding).

De zoons van den schout waren Mr. Jacob van der Does, geb. 1575, die 't pandheerschap van Chijs van zijn vader erfde en in dienst van de Oranje's ging; hij werd *raad* en *secretaris* van Frederik Hendrik; Simon, geb. 1584, die de klasse der ambtenaren verliet en *koopman* werd, in compagnie met Hans Buttel; hij reedde ter walvischvangst, naar Noord-Amerika en West-Indië en werd bewindhebber van de drie monopoliseerende compagnieën.

Burgh. Van Diemen. Matthijs Coenraetsz. was vóór de troebelen uit Gulik naar Holland gekomen en had zich te Weesp neergezet, waar hij trouwde. Daarop ging hij naar Amsterdam en werd er in den katholieken tijd poorter in 1571, en *brouwer*. Na de alteratie ging hij *handeldrijven* in de Warmoesstraat.

Een van zijn zoons, Coenraat, zette de zaak voort, en na hem zijn wed. Brechge Rodingh; in 1604 kocht zij een *huis* met *lakenverwerij* op den Kloveniersburgwal voor 7875 g.

Een andere zoon, Abel, ook wel in het huis „Burgh" werkzaam, tr. in 1609 de zeer rijke Maria Queeckel en werd zoo zwager van Simon Schaep Gerritsz., met wien hij een buitengoed te 's Graveland stichtte. Coenraat's zoon, Dr. Albert Burgh, oefende in 't huis op den Verwersingel (Kloveniersburgwal) op aanzienlijke schaal *handel* uit *(in Russische en Oostersche producten)*, alsmede de *lakenverwerij*. In 1618 werd hij, 25 jaar oud, *lid van de vroedschap* en tr. in 't zelfde jaar een dr. van den *huidenkooper* Gerrit Wolphaertsz. van Diemen.

Deze van Diemen's woonden reeds sinds de 15e eeuw in Amsterdam. De zoons van iemand van dien naam, geboren na het

jaar 1480, waren *handelaars* in de beste straten. Een, Willem Ellertsz, heette ook Backer, een tweede, Gerrit, handelde in *haring*, tr. een dr. van 't *raadslid* Jan Willemsz. van Hoorn en werd zelf *schepen;* een derde, Frans, was *huidenkooper*.

Een zoon van Willem van Diemen, Wolfert, vertrok naar Antwerpen (zeer ongewoon); hij stierf er, toen Alva in 't land kwam, maar zijn zoon Gerrit verliet de stad niet voor 1583; toen kwam hij naar Amsterdam met zijn zwager Hans Fabry en begon er in *huiden* te handelen.

De oudste dochter van Gerrit van D. tr. Nicolaes Balestel, een *koopman*, uit Arras afkomstig, die o. a. met Dirck van Sanen op Guyana reedde. Twee andere dochters trouwden Dr. Burgh en Nicolaes Hasselaer; één zoon had zich gevestigd te la Rochelle.

Van Neck (zijtak der 1e familie van Neck). Barent Albertsz., zoon van een Enkhuizer *schipper,* vestigt zich nog vóór 't begin der 16e eeuw in Amsterdam, was daar in 1510 reeds geacht burger, en in 1535 *zeepzieder* in de Warmoesstr.

Van zijn zoons was er één vermoedelijk *schipper*, hij verdronk reeds op jeugdigen leeftijd; een tweede, Cornelis, tr. een dr. van Pieter van Neck; deze Cornelis was *zeepzieder* als zijn vader, en kort voor de troebelen overman der voetboogschutters; een derde, Albert, was misschien minder gegoed, daar zijn zoon Jacob Albertsz. later slechts *slager* was en zijn dr. een *molenaar* te Weesp tr.; Albert Barentsz. was misschien ook *slager*.

Een andere zoon eindelijk was Willem Barentsz., g. 1521, een aardig voorbeeld van den bizonderen vorm van oorspronkelijke accumulatie, die door gierigheid wordt verkregen (men denke aan Warenar en Moortje). Deze Willem Barentsz. trouwde in 1555 een dr. van den *zeilenmaker* Claes Corsz.; na zijn huwelijk schijnt dit echtpaar de schraperij op groote schaal te hebben toegepast (trekken door Pontanus verhaald — zie Elias). Bij hun huwelijk en door erfenis hadden ze niet meer dan 23.000 g. verworven, maar toen zij stierven lieten zij meer dan 270.000 g. na, een aanzienlijk bedrag voor ± 1600.

Willem Barentsz. had bij zijn huwelijk en door erfenis 6770 g.

ingebracht, Griete Claesdr. 16.557 g.[1]). De oude woekeraarster liet haar geheele vermogen van 140.000 g. na aan godsdienstige instellingen; Willem Barentsz. liet zijn neven 69.000 g. na[2]) en 53.000 g. aan de godshuizen.

Deze vermogens droegen nog een volkomen 16e-eeuwsch karakter, aangezien ze voor een zeer groot gedeelte uit lijf- en losrentebrieven bestonden.

Zoo bestond het vermogen van Griete uit een kapitaal van 23.897 g. tegen den penning 18, (rente 1327,12,4 g.); van 64.752 g. tegen den penning 16 (rente 4047 g.); van 12.200 tegen verschillende prijzen; verder uit 16.500 g. aan obligaties en 23.000 g. aan landen, huizen en gereed geld.

Deze soort vermogens, die een zeer hooge rente afwierpen, $6^{1}/_{4}$ à $5^{5}/_{9}$ pCt., waren in de 16e eeuw de typische vorm van belegging voor de bezittende burgerij[3]).

Uit de landen en huizen, die de twee vrekken nalieten, valt nog 't volgende te vermelden.

Waarschijnlijk woonden zij in 't huis „het Serpent", dat 4200 g. waard was; dan waren er twee huizen op den O. Z. Achterburgwal, 655 g. waard; drie woningen onder één dak op dezelfde plaats, 3440 g. waard; dit waren alle wel arbeiderswoningen. Aan land was er o.a. 22 maden in den ban van Rijk, contant waard 2412 g., 23 morgen, huis en werf, ban van Abcou, 6100 g. waard, 26 geers land te Dirckshorn, 3290 g. waard.

De oude Willem Barentsz. was na den dood van zijn vrouw eenige

---

1) De volgende bizonderheden zijn ontleend aan een perkamenten handschrift in 't Amsterd. Archief, getiteld: „Scheydinghe tusschen Willem Barentsz. ten eenre ende de Godshuizen als erfgenamen van de zal. Griete Claes Coraszdr., zijn huisvr. ten andrer zyde".

2) Zie ook Wk. Reg. D. M. I fo. 404, waar men de beschrijving vindt van de erfenis van Willem Barentsz. ten behoeve zijner neven, bestaande uit drie deelen, elk van 23.024 g. in rentebrieven. Een dezer deelen bracht per jaar op 1258 g.

3) Een zeer groot deel der burgerij had er dan ook belang bij, dat de rentestandaard van de lijfrentebrieven niet verminderde, en de Amsterdamsche regeering hield hier in 't laatst der 16e en de eerste jaren der 17e eeuw nog wel degelijk rekening mee, niettegenstaande de groote handelsbourgeoisie volstrekt geen serieus belang meer had bij de handhaving van dien rentevoet. Zie hierover Bijlage IV.

jaren bij zijn nicht Trijn Claes Gaevendr. in de kost geweest voor 400 g. per jaar [1]).

De oudste zoon van den *zeepzieder* Cornelis (zie boven) g. 1555, was Barend Cornelisz., die in 1587 *baljuw* en *schout* van Tessel werd en tr. met een dr. van Jan Gerritsz. Boel, vóór de troebelen *secretaris*.

Een 2e zoon was Pieter van Neck, militair, *hopman* van een compagnie voetvolk binnen A'dam en kolonel der burgerij.

Jacob van Neck eindelijk was *schipper*, in 1598 Admiraal der Nieuwe Co., in 1600 opnieuw; in 1604 tr. hij dr. van Jacob Egbertsz. van Rijn en reedde sinds dien tijd op Noorwegen (?) (zijn huis heette Bergen in Noorwegen); hij kwam 1621 in de *vroedschap* en werd 1622 *burgemr.*

Een van de neven van den admiraal, zoon van den baljuw, ging als *commies* in dienst der Magellaense Co. naar Indië, vertegenwoordige haar op Ternate, keerde daarna terug en werd *baljuw* van Tessel.

Boel. Deze familie, waarvan Barend Cornelisz. een dr. trouwde, levert een voorbeeld van die, welke door hun trouw aan de Spaansche regeering op den achtergrond geraakten.

Reeds de oudste vertegenwoordiger was een „klerk", namelijk Mr. Gerrit Boel, in 't laatste kwart der 15e eeuw geboren en *secretaris* van de stad, getr. met een dr. uit de familie Persijn.

Zijn kinderen waren o. a. Jan Persijn, *apotheker*; Jan Gerritsz. Boel, die een dr. van den *handelaar* in *weefsels*, in de drie Camelotten, Warmoesstr., trouwde en zijn vader als *secretaris* opvolgde; zijn weduwe dreef ongetwijfeld daar handel en werd na de alteratie *koopvrouw* in koren; ten slotte Frans Persijn, *makelaar* op den Zeedijk en getr. met de dr. van den *zuivelkooper* Marten Jansz.

Van de meeste der kinderen van deze drie is 't nu bewezen of te vermoeden, dat zij 't katholieke geloof en 't oude gezag getrouw

---

1) Het kostgeld van een wijnkoopersz oon omstreeks 1630 bedroeg 120 g. per jaar; omstreeks 1598 wordt voor de opvoeding van een kind uit de gegoede burgerij gerekend 120 g. per jaar (Wk. Reg. 12 fo 172 vo.); in den zelfden tijd voor huisvesting en slaapgeld van Melchior Ydes 7 st. per week. (Wk. Reg. 12 fo. 231).

bleven; de dr. van den apotheker tr. den *geneesmeester* Pieter Jansz. en stierf als *bagijn* in 1612; Willem Jansz. Boel week uit naar Antwerpen en leefde daar behoeftig; Anna Boel was getr. met den *secretaris* van den graaf de Boussu; deze secretaris moest ook in ballingschap gaan; een prijs werd op zijn hoofd gesteld. Ten slotte moest ook een zoon van Frans Persijn, Marten Fransz. Persijn, in 1577 *substituut-schout* geworden, na de alteratie wijken.

Van Beuningen. Dirck Jansz. vestigde zich in het midden der 16e eeuw uit Nijmegen te Amsterdam en was daar *kaaskooper;* hij tr. Marie Schrijver, wed. Pieter Thijsz.

Zoons waren: Jan Dircksz., geb. 1560, die 1583 Maritge, dr. van Servaes Goossensz. van Limburch tr. en in 1617 *bode of dienaar* van de weeskamer werd; Gerrit Dircksz., getr. met een dr. van 't vroedschapslid Balthasar Appelman en zoo een zwager van Gerrit Jacob Witsen; hij was *zuivelkooper* als zijn vader, stak mede geld in de reederij op Indië en behoorde tot de bewindhebbers van de Nieuwe Co. en de Vereenigde Co.; in 1594 tr. hij voor de tweede maal een dr. van Pieter Geldsack, *vlaskoopman* op den Nieuwendijk. In 1612 werd Geurt Dircksz. kolonel der burgerij en in 1622 lid van de *vroedschap*, kort daarop *burgemr.*; toen hij 1633 stierf, liet hij 80.000 g. na, slechts een matig fortuin.

De kinderen van den bode der weeskamer Jan Dircksz. waren Maria, g. 1591, die ook een *ambtenaar* tr., namel. Mr. Daniel Mostart, zelf de zoon van een uit Antwerpen gekomen *notaris*, Mr. David Mostart; Mr. Daniel werd *secretaris* der stad in 1622, (salaris 360 g. + 30 g. voor kleeding); een tweede dr., g. 1600, tr. Simon van Dijck, *droogscheerder*, die later *suppoost* werd aan de bank van leening, en ook de derde dr. tr. een man uit de kleine burgerij, een *snijder* uit Beuningen afkomstig, die later *makelaar* werd. De zoon eindelijk volgde zijn vader op in 't ambt ter Weeskamer.

Vergelijken wij met dezen nu Dirck Geurtsz. van Beuningen, den zoon van den burgemr., die een dr. van Coenraet Matthysz. Burgh had getrouwd en *koopman-reeder* was in comp. met Reynier Reael, dan zien wij een verbazend verschil in maatschappelijke positie, in één geslacht bij volle broederskinderen.

Van Beuningen (andere familie). Andere van Beuningen's stamden af van Mr. Claes Gerritsz., in de eerste jaren der 16e eeuw *chirurgijn* en barbier. Zijn kinderen waren Jan Claesz., die een dr. van den *kruidenier* (apotheker) Joost Jansz. „in de Fonteyn", Warmoesstr., tr.; Gerrit Claesz., denkelijk *koopman;* Rem Claesz., die ook een dr. van den kruidenier „in de Fonteyn" tr. en *huidenkooper* was, evenals Gerrit Claesz. Rem Claesz., trouw aanhanger der Spaansche regeering, was luitenant der burgerij in het jaar van den opstand en sneuvelde tegen Ruychaver's geuzen in 1578. Twee dochters van den chirurgijn eindelijk waren met een *bakker* en een *schilder*, Thonis Hendricksz., getr.

Uit de kruiderij en apotheek van Jan Claesz. ontstonden er nog in de dagen van Amsterdam's isolatie twee. Een dochter bracht de apotheek in de Warmoesstr. aan Herman Jansz., met wien zij tr.; een zoon, Thonis Jansz., stichtte er een van denzelfden naam op de Damsluis, naast „den rooden Hondt" en tr. een dr. van den *geneesmeester* Claes Plemp. Beide familien waren en bleven katholiek; uit die van den apotheker ontstond de katholieke familie Fonteyn.

Tulp. Hoewel de macht van doctor Claes Pietersz., gen. Tulp, als burgemeester veel later valt, geven wij zijn opkomst als een typisch staaltje van uitverkiezing.

De zoons van een volkomen naamloozen Dirk zetten zich uit de Zaanstreek te Amsterdam neer.

Twee er van waren, toen zij in 1616 en '17 stierven, nog de oude knechts; de een *waalredder*, die in 't Schipperstraatje woonde en aan zijn nichtjes, de dochters van een schipper, de som van 69 g. 3½ st. naliet; de ander een *schippertje*.

De derde was in 1549 geboren en na de alteratie naar Amsterdam gekomen; in 1585 trouwt hij een dr. van Dirk Poelenburgh, die eerst *goudsmid* was geweest, later *korenkooper* was geworden; in 1587 koopt hij een huis op den Nieuwendijk, waar hij handel dreef in *linnenlakens* en voornamelijk dekens; hij kon zijn beide zoons laten studeeren.

Die twee zoons waren Dirck Pietersz. en Claes Pietersz., de eerste theoloog en weldra *predikant* te Sloterdijk, de ander *medicus*, die

eerst een Haagsch meisje tr., maar na zijn benoeming tot lid van de *vroedschap* en praelector in de anatomie aan het Athenaeum, een dr. van den burgemeester Pieter de Vlamingh.

Tot zijn ooms en tantes van moederszijde (aangehuwde zoons van den *korenkooper* Poelenburg) behoorden o.a. Dirck Olofsz., *vlaskooper*, Dr. Wouter Reyersz. Moerselaar, *geneesheer*, en Albert Fransz., een *passementwerker*, uit Deventer afkomstig.

Geelvinck. Jan Gerritsz., vóór de troebelen levend, was *schipper* op een schip „de Geelvinck", waaraan hij zijn naam ontleende.

Bij zijn kinderen valt reeds de verschuiving in sociale positie te constateeren.

Zijn oudste dochter tr. den *stadsbode* Claes Elbertsz., (kleine burgerij), een andere dr. tr. den *schipper* Pieter Lootsman, zoon van Simon Lootsman, *stroommeester* en opzichter der bakens; een zijner zoons, Jacob Jansz. Geelvinck, slaagt er in van *schipper*, wat hij nog in 1579 was, *koopman* te worden; hij sterft spoedig.

Ook Cornelis Jansz., geboren 1544, was *schipper* als zijn vader, broeder en zwager (niet als de Hooft's voor eigen rekening handel drijvend, maar hoofdzakelijk in dienst van anderen); hij moest na de troebelen de stad verlaten en trad in dienst van de Watergeuzen; na de alteratie keert hij terug; in 1587 is hij zoover, dat hij een grooten *winkel* in *scheepsvictualiën* kan beginnen in een huis op den Nieuwendijk; in '76 was hij getrouwd met Geerte Ramp, die *dienstbode* was geweest bij de familie Schaep; sinds 1587 behoort Geelvinck onder de notabele kooplieden van Amsterdam; toen hij in 1624 stierf had hij zeker een aanzienlijk vermogen bijeen.

Zijn zoon Jan Cornelisz., geb 1579, was ook nog *schipper* geweest in zijn jeugd en had aan zeerooverij gedaan; in 1600 zette hij zich als *koopman* en *reeder* te Amsterdam neer en tr. een dr. van 't ex-raadslid Govert Wuytiers; eenige jaren later werd hij een zwager van Dirck de Vlaming, die toen reeds in de vroedschap zat. Met dezen en Willem Nooms handelt hij in compagnie en wordt lid van de *vroedschap*.

Opmeer. Meynert Dircksz., geb. te Alkmaar ± 1500, was

in 1535 *wijnverlater* in de Pijlsteeg, in 1557 op den O. Z. Voorburgwal.

Zijn kinderen waren: Marten Meynertsz., st. 1562, *overman* van den Handboogdoelen, woonde bij zijn vader?; Dirck Meynertsz. Pater, st. 1583, *wijnverlater* in de Liesdel, *schepen* in 1566, *raad* in 1567; Aeff Meynertsdr., leefde nog in 1596 als wed. van Adriaen Jansz., *wijnkooper* „in de vergulde Claeu", Warmoesstr.; Tymen Meynerstz., st. 1597, in 1557 *wijnkooper* in de Liesdel „in den Wijn-esel", welk huis hij in 1588 aan zijn neef Roest verkocht, daarna *handelaar* in *Oostersch buskruit*, in comp. met Reynier Cant en Jacob Coppit, *heemraad* N. Amstel 1583, tr. dr. van Meynert Willemsz. Cant.

In het volgende geslacht vinden wij: Pieter Martsz. Hoochkamp, g. 1555, tr. in 1594 Aecht Cornelisdr., wed. van den „*sanger*" Pieter Jansz.; Jan Adriaensz. Roest, g. 1558, *wijnkooper* in de Liesdel „in den Wijn-esel"; Pieter Tymensz., g. 1552, tr. 1592 een dr. van Hendrick Jacobsz. Haringh; Trijntge Tymensdr., die st. in 1637 als weduwe van Marten Jansz. Hoeffijser, *ontvanger-generaal* te Amsterdam van 1585 tot zijn dood in 1613, afkomstig uit Delft.

Kinderen van Pieter Tymensz. waren: Dr. Tymen Pietersz., later gen. Dr. Tymen Opmeer, g. 1595, *medisch doctor* op de Keizersgr.; Hendrick Pietersz., later Tymensz. (van) Opmeer gen., g. 1596, tr. 1621 Maria Witsen, in 1624 *vroedschapslid*, daarna ook *raadsheer* in den Hoogen Raad van Holland.

Een zoon van Trijntje was Pieter Martsz. Hoeffijser, g. 1581, na 1613 *ontvanger-generaal* der Admiraliteit te Amsterdam, tevens *bankier*, die o. a. in 1616 aan den keurvorst van Brandenburg 248,000 g. tegen 7 pCt. interest op interest uitleende, welke som hij nimmer terug zag; vermoedelijk is hij daardoor in 1641 gefailleerd.

REYNST. Reynst Jacobsz. was in 1536 een op den Dam wonend *binnenlandsvaarder*, die in 1535 o. a. aan de stad geld voorschoot.

Zijn zoons waren o. a.: Joris Reynst, in 1561 „*ascooper*" (zeepzieder) op den N. Z. Voorburgwal, kocht in 1571 het huis „den gulden Ham" op 't Water; Pieter Reynst, g. 1510, st. 1573,

eveneens *aschkooper* in de Nieuwebrugsteeg; Gerrit Reynst, st. 1557, in 1554 N. Z. *huiszittenmr.*

Een zoon van Pieter Reynst was Reynst Pietersz., geb. tusschen 1540 en '55, st. 1599, *wijnkooper* „in de drie Gieters" in de Nieuwebrugsteeg, bewoonde 's zomers het huis te Heemstede, *schepen* in 1580, tr. 1574 Neeltje, dr. van Simon Hendricksz. Jonckheyn (zie in voce). Een andere zoon was Gerrit Reynst, *koopman* en *reeder*, die o. a. in 1599 met drie anderen schepen naar China uitrustte, mede-oprichter en *bewindhebber* der O. I. C., woonde 1604 op den Singel „in de Bloempot", in 1613 *gouverneur-generaal* der O. I. C., st. te Jacatra 1615. Een derde was Syvert Reynst, g. 1564, *handelaar in „carseyen"* (wollen weefsels), tr. 1605 de dr. van Michiel Marcelisz., *tafellakenmaker* in de Nieuwebrugsteeg.

Kinderen van Reynst Pietersz. waren: Agneta R., tr. Gerrit Jacob Witsen; Hendrik R., g. 1583, *kassier* Wisselbank in 1616, *raad* in 1626, *bewindhebber* der O. I. C., koopt de *hofstede* Duyn en Bergh onder Velzen voor 11.700 g.; Marie R., g. 1588, tr. 1626 Nicolaes du Gardijn, g. te Emden 1572, in 1620 *koopman* in comp. met Jacob Poppen.

Een dochter van Gerrit Reynst was Catharina, g. 1590, die 1612 tr. met Samuel Bloemaert, g. te Antwerpen, in zijn jeugd *bediende* te Hamburg, Amsterdam en Weenen, in 1603 naar Indië met de vloot van Steven van der Hagen, in 1608 *oppercommies* in Indië, na zijn terugkeer in 1610 *koopman*, in 1622 *bewindhebber* der O. I. C.

De „aschkooper" Pieter Reynst, — zie boven — was getr. met een dr. van den *zeepzieder* Syvert Fredericksz. „in den Ham" op 't Water. Haar broeders en een zuster waren: Volckert Syvertsz., *houtkooper* „in den gulden Swaene" op 't Water, geh. met een dr. van den *houtkooper* Claes Thymansz.; Frederick Syvertsz. op 't Water „in de Uytrechtsche Schuyt", onstuimig gereformeerde; Jan Syvertsz., *zeepzieder* op 't Water „in 't Coninxhooft", na 1566 *watergeus*; Ael Syvertsdr., st. 1578, tr. Pieter Wynolt, „*waert* in de gulden Hant" in de Warmoesstraat.

De Rijck. Ryckert Albertsz., geb. te Graft ± 1480, was *timmerman* bij de Gravenstraat.

Zijn kinderen waren: Simon Ryckertsz., st. 1558, *korenkooper* op den Vijgendam in „de Hulck"; Oude Pieter Ryckertsz. st. 1541; Jonge Pieter Ryckertsz., *makelaar*; Bessel Ryckendr., tr. Pieter Otsz., die st. ± 1564, *steenhouwer* in de Nes; Anna Ryckendr., tr. voor de 2e maal in 1544 Frans Ottensz., *lakenkooper*; Hillegond Ryckendr., tr. Quirijn Jansz. Ouderogh, *zoutkooper*, die in 1548 met zijn gezin naar Spanje vertrok, waar hij en zijn vrouw in 1559 stierven, huis en *zoutpannen* achterlatende.

Kinderen van Simon Ryckertsz. waren: Catharina Simonsdr., tr. ± 1555 Barend Claesz. „in de drie Engelen" op 't Water, *korenkooper*; Lobberich Simonsdr., tr. vóór 1560 Mr. Marten Laurensz. Bitter, geb. te Haarlem 1538, *advocaat* en *notaris* te Amsterdam, eerst in de Warmoesstr., daarna in de Kalverstr.; Jacob Simon Ryckertszoonsz., daarna Jacob Simonsz. (de) Rijck, g. 1541 of '42, st. te Veere 1584, ontving 1561 zijn aandeel in vaders erfenis om er koopmanschap mee te doen, was *korenkooper* op den Vijgendam „in de Hulck", wijkt in 1566 uit, vestigt zich te Danzig, wordt daarna *kapitein* bij de Watergeuzen, in 1572 admiraal van Veere, door koop *heer* van Zaffelaer bij Gent, tr. dr. van Claes Willemsz. Hooft; Griete Simonsdr., g. 1544 of '45, tr. 1563 Pieter Gijsbertsz. Ghent, *korenkooper,* na 1566 eveneens *kapitein* bij de Watergeuzen; Giert Simonsdr., g. 1546 of '47, tr. 1e Reynier Dircksz., st. 1569, *houtkooper*, tr. 2e in 1579 Dirck Claesz. Druyff, *korenkooper*; Rijck Simonsz., g. 1554, ontvangt in 1573 een deel van zijns vaders erf, om daarmee *koopmanschap* te doen.

Een zoon van Jongen Pieter — zie boven — was Pieter Pietersz., alias Pieter Pieter Ryckertszoonsz., st. 1595, „*lantaernmaecker*" op den Nieuwendijk, tr. dr. van Hendrick Albertsz., *boekverkooper* in de Warmoesstr. „in den vergulden Bijbel".

Een zoon van Hillegond Ryckendr. — zie boven — was Isaäc Ouderogh Quirijnsz., kocht 1590 het huis „de vergulden Regenboge", *overman* Handboogdoelen in 1603.

Van de kinderen van Catharina Simonsdr. — zie boven — werd één zoon „*minrebroeder*", één *priester*, één dr. „*geestelicke maecht*"

en een andere insgelijks te Haarlem, terwijl Stijn Barentsdr. trouwde met Dirck Clementsz. Coornhert.

Zoons eindelijk van Jacob Simonsz. de Rijck waren: Simon de Rijck, g. 1565, *koopman*, lid der firma S. de Rijck, P. Hasselaer en H. Hooft, tr. 1594 Maritge, dr. van Simon Hz. Verwer, wordt 1625 *bewindhebber* der O.I.C., in 1627 *raad*, st. 1652 en laat na 380.000 g.; Willem de Rijck, g. 1570, woont eerst te Amsterdam (in 1593), daarna op zijn landgoed „Zandenburch" op Walcheren.

Spiegel [1]). Laurens Pietersz., ± 1500 geb. te Nierop of Niedorp, tr. te Amsterdam een dr. van Jan Claesz. Gaeff, (zie hiervóór in voce Gaeff p. 317), werd daardoor eigenaar van de *zeepziederij* en *olieslagerij* „in den Spiegel" op 't Water, waar hij 1574 st.

De oudste zoon Jan Laurensz., g. 1541, ook *zeepzieder*, verlaat Amsterdam in 1572, doch keert reeds in 1573 terug, was dus wel evenmin Gereformeerd als zijn vader; hij werd na de alteratie evenwel *vroedschapslid*; hij tr. Griete, dr. van Claes Boelens en st. 1590.

Zijn zuster stichtte o. a. mede 't R. K. Maagdenhuis; zijn broeder Hendrick Laurensz., g. 1549, st. 1612, *koopman* op de „Rouwaense kaai in 't Rat", weigert in 1589 zijn benoeming tot Gedep. ter Admiraliteit in 't Noorderkwartier, bezat de *hofstede* Meerhuysen aan den Amstel, tr. 1e 1578 Brechtgen ter Berch, tr. 2e te Alkmaar, 1602, Dieuwer Jansdr. van Marcken; hij was letterlievend, bleef katholiek, doch tevens leerling van Montaigne. Pieter Laurensz., geb. 1553, was *lakenkooper* op den Nieuwendijk „in de twee Spiegels", tr. 1582 dr. van den katholieken Pieter Huybertsz., *lakenkooper*. Geertruyd Laurensdr. eindelijk tr. Pieter Jansz. Pauw, in 1548 *korenkooper te Danzig*, daarna *zeepzieder* te Amsterdam op 't Water, in 1568 fugitief, zoon van Jan Martsz. Pauw, g. ± 1460, st. 1516, *houtkooper* te Amsterdam.

De zoon van het raadslid Jan Laurensz. was Laurens Jansz. Spiegel, g. 1575, st. 1623, *zeepzieder* op de N. Z. Melkmarkt, rijk, *schepen* 1604, *raad* 1611, *hoofd-ingeland* Beemster in 1610, kocht 1609 de *hofstede* Nuyssenburch bij Overveen, met boomgaarden en

1) Deze en de volgende families zijn aan 't slot van dit overzicht geplaatst, doch zij behooren thuis te midden der eerste 50.

anderen aanleg 13½ m. groot, in 1620 door koop *heer* van Achttienhoven, in 1618 bij vergissing geremoveerd als raad.

VRIENT. De drie zoons van Michiel, denkelijk *kruidenier* op den Dam, waren: Willem Michielsz. Vrient, g. 1504, *kruidenier* „in 't Radt van Avontueren", tr. Jaepgen, dr. van Pieter Jacobsz., *hoedenmaker* in de Warmoesstr.; Jan Michielsz. „in Ruytenburgh," g. ± 1500, *kruidenier* aan den Middeldam; Hendrick Michielsz., st. tusschen 1571 en 1584, *kruidenier* op den Dam, eerst „in de Vlesch", na 1545 „in de gulden Fonteyn", later genaamd „de Vlesch" op de Damsluis, tr. Anna, dr. van Reyer Geurtsz. van Beuningen.

Van den eersten „kruidenier" stammen af: Crijntgen, tr. Jacob Claesz. van Harencarspel; Pieter Willemsz. Vr., g. 1546, *kruidenier* in 't zelfde huis als zijn vader, verlaat Amsterdam in 1572, doch keert in '73 terug en bleef dus wel katholiek, *raad* in 1578, *schepen* in 1579, st. 1606; Neel, tr. Andries Jansz., *metselaar* en *rooimeester* in de Pijlsteeg; Willem Willemsz. Vr., g. 1561, st. 1625, *regent* Gasthuis in 1594, tr. dr. van het *vroedschapslid* Willem Pouwelsz. van Tenesse — zie in voce.

Kinderen van Jan Michielsz. „in Ruytenburch" waren: Michiel Jansz. Ruytenburch, g. 1528, st. 1585, „*kruidenier*"; Gerrit Jansz. R., g. 1529, st. 1570, „*cruydenier*" en „*apteecker*" „in den rooden Hondt", Damsluis, naast „de Cat"; Jacob Jansz. R., g. 1534, *koopman*, *agent* van Hertog Karel IX van Zweden.

Kinderen van Hendrick Michielsz. waren o.a.: Haesgen Hendricksdr., tr. Hendrick Aertsz. Houtloock, die st. 1563, *kruidenier* in de Vles; Weyntje, tr. Jan Jacobsz. Appelman — zie in voce.

DE WAAL. Jan de Wael, rijk *koopman* te Amsterdam, was medestichter van het Clarissen-klooster en fundeerde in 1476 een dienst in de N. Kerk. Zijn beide zoons waren Jacob de Wael Jansz., *raad* 1477, *schepen* 1478; Mr. Vranck de Wael.

Jan de Wael Vranckenz. herbergt in 1532 den graaf van Lalaing, was dus zeer gegoed, leeft nog in 1542. Drie kleinzoons van het raadslid Jacob de W. waren o. a.: Wigbout, g. 1519, st. 1583, *koopman* „in den vergulden Bril", chef der gereformeerden in 1564,

tr. een dr. van Jan Gerritsz. Benningh, wijkt uit en wordt in 1582 *raad* en *schepen*; Vranck, g. 1526, „*cramer*" „in de Craen", Warmoesstr., agitator voor de Hervorming, st. 1577 in ballingschap, tr. een dr. van Jan Pilgramsz., *houtkooper*; Michiel, g. 1527, vestigt zich te Haarlem, kapitein der burgerij aldaar in 1573, sneuvelt bij of na het beleg, tr. Anna, dr. van Coen Pauwelsz. Hasselaer aldaar.

Een dochter van het raadslid Wigbout de Wael tr. Pieter de Vlaming Dircksz. en bracht dezen het huis „de Vergulde Bril" aan, waar hij zijn schoonvader als *koopman* en *raad* opvolgde; een zoon van Wigbout de W., Nicolaes, was *commissaris* van de monstering en wagenmeester te Amsterdam.

De afstammelingen van Michiel de Wael te Haarlem werden daar regenten; zijn kleinzoon was o. a. Jan de Wael, g. 1594, na 1627 herhaaldelijk *burgemr*. van Haarlem en chef der Loevesteinsche factie.

Meurlinck. Van den uit Kampen afkomstigen N. Meurlinck waren o. a. kinderen: Jan M., st. te Amsterdam 1534; Roelof, te Kampen; Pieter, te Amsterdam nog levend in 1596.

Een zoon van Jan M. was Jan M., g. 1528, tr. Immetgen, dr. van Hendrick Pouwelsz. en van Stijn Allertsdr. Boelens, chef der gereformeerden, na zijn terugkeer in 1582 *raad*, st. 1598; hij en zijn vrouw lieten o. a. na [1]): het huis „de drie Valckgens" op den O. Z. Voorburgwal; een pakhuis en zomerhuis; nog een huis; een stuk land, groot 18½ bunder en gelegen op Lamsgat in de heerlijkheid Sevenbruggen, per jaar opbrengende 400 g. landhuur; diverse rentebrieven en obligaties, en verder o. a. voor 2200 g. aan zilverwerk.

Een dochter van Pieter M., Jannetje, g. 1569, tr. 1596 Michiel Adriaensz., *scheepstimmerman* op „Uylenborch", (die niet schrijven kon).

De dochters van het vroedschapslid Jan M. tr. resp. Jacob Pietersz. Schaep en Claes Jacobsz. van Harencarspel, later *raad*.

Benningh—Duyvesz. In de eerste helft der 16e eeuw treffen wij aan de twee broeders Jan en Jonge Jan Duvenz. De eerste, g. 1500,

1) W. K. Reg. 12, fo. 275.

was *houtkooper*, *sch.* en *raad* in 1542, *burgemr.* 1555, st. 1566; de tweede, g. 1510, was *stokvischkooper*, tr. Hillegont, dr. van Cornelis Gerritsz. Benningh.

Zoons van Ouden Jan D. waren: Cornelis Jansz. Smoor, *hopman*, st. 1578; Mr. Jan Duvenz., *doctor in de medicijnen*, *sch.* en *raad* in 1574; Jonge Jan Duvenz., *zuivelkooper*, st. 1586.

Zoon van Jongen Jan D. — zie boven — was Cornelis Benningh Jansz. Duyvesz., *heenraad* en *dijkgraaf* van den Nieuwer-Amstel, *sch.* en *raad* 1584, *burgem.* 1601, st. 1617.

Verburch. Kinderen van zekeren Jan Jansz. Verburch, die gehuwd was met Aecht, dr. van Pilgram Jonge Jacobsz., waren: Griet, tr. 1e Jan Pilgramsz., *houtkooper*, die st. 1535, tr. 2e met Simon Bauckesz. Sakema, vermogend *korenkooper*, zoon van den *schipper* [Baucke Albertsz. Zythiema (in 1542 op den N. Z. Voorburgwal wonend en uit Friesland afkomstig); Neel Jansdr. Verburch, mennoniete, tr. Jacob Oom Jansz., die st. 1567, *lijndraaier* en *zeemleertouwer* (bezitter van een lijnbaan, teerhuis, enz.); Aeff, eveneens mennoniete.

Een zoon van Neel Jansdr. was Jan Verburgh Jacobsz., *lijnslager*, op 't Water „in den groenen Aker", tr. Katrijn, dr. van Cornelis Gerritsz. Benningh, *raad* en *burgemr.* in 1584.

Jacob Oom, bovengenoemd, was de zoon van Jan Oom Jacobsz., alias Noom Pompemaker, *pompen- en mastenmaker*, die in 1514 tevens een *brouwerij* kocht. (Zie ook in v. Verburch, p. 308).

Hudde. Arent Hudde, g. ± 1515, waarschijnlijk te Kampen, was *korenkooper* „in de drie Coningen" in de Warmoesstr. en werd in 1557 in den 10en penning op het huisbezit op één — Loys de Lombaert — na, het hoogst aangeslagen; hij was gereformeerd, week uit en keert na 1578 terug; hij was getr. met een dr. van Jacob Huych Pietersz. Haringh, *burgemr.* in 1542.

Zijn kinderen waren o. a.: Arent H., *koopman* te Riga; Rutgert, *burgemr.* van Kampen; Belitge, tr. Jan Claesz. Boelensz. — zie in voce —; Hendrick, *koopman* „in de drie Coningen", tr 1582 te

Deventer, *raad* in 1587, in 1594 bestuurder der Maatschappij van Verre, st. 1596; Reymerich, tr. Jan ten Grootenhuys.

Kinderen van Hendrick Arentsz. Hudde waren: Geertruid, g. 1587, tr. 1609 Jan Hellincx, g. te Maastricht, na 1592 *koopman* te Amsterdam, in 1610 hoofd-ingeland van de Beemster; Hendrick H., g. 1591, *koopman* op de Oostzee, in compagnie met Jan Hellincx, *raad* in 1618, st. 1637; Gerrit H., g. 1595, „*Straetse handelaer*" (koopman op Italië en de Levant), in 1625 een der directeuren van dien handel.

Van Teylingen. In de van Teylingen's vinden wij een zeldzaam voorbeeld eener familie, die, van adellijke afkomst, door vestiging in de stad en verandering van levenspositie geheel een burgerlijk geslacht werd (zie ook in voce De Vlaming).

De Van Teylingen's hadden in de 14e eeuw het voorbeeld van anderen hunner klasse gevolgd, d.w.z. zij hadden hun betrekkelijk onafhankelijke positie als landjonker opgegeven, en waren, in ruil voor geld en aanzien, dienaren van het opkomende landsheerlijke gezag geworden. Zij volgden de weduwe van Willem VI naar Henegouwen, maar aangezien 't geslacht aan eene opmerkelijke vruchtbaarheid leed, kostte het zeer veel moeite, de talrijke spruiten een met hun stand overeenkomend onderhoud te verschaffen. Zoo gebeurde het, dat een van de jongere zoons, Augustijn, g. omstr. 1475 te Quesnoy in Henegouwen, door zijn oom Mr. Lucas van Teylingen, een dienaar der Bourgondiërs, omstreeks 1500 een post kreeg als „*clerck*" van den *rentmeester* der vronen van Noord-Holland. Hij trouwde een dr. van den kastelein van den Nyenburch, Josina van Egmond.

Maar de vruchtbaarheid der familie maakte, dat ook hij voor zijn afstammelingen onmogelijk een feodale of ambtenaars-positie kon handhaven.

Van de 20 kinderen van Augustijn werd de oudste, Floris, g. 1510, *burgemr.* van Alkmaar, maar velen moesten reeds 't breede pad van den handel op: Adriaen, g. 1521, was „*cramer*" te Amsterdam; Lucas, g. 1524, was *houtkooper* op 't Water, *sch.* en *raad* in 1571, st. 1573; Augustijn, geb. 1527, was van 1568—72 *schout* van Alkmaar.

Van de 13 kinderen van den *burgemr.* van Alkmaar, Floris van T., was de oudste Cornelis Florisz.; hij tr. te Amsterdam een dr. van Adriaen Reynertsz. Cromhout, *koopman* (zie in voce), was in 1566 chef der gereformeerden en werd na zijn terugkeer in 1579 *burgemr.*, in 1589 *raad*; hij st. 1604. Zijn zuster, Joostken, tr. Pieter Bicker.

Een dr. van Lucas van T., den *houtkooper*, Trijntge, g. 1567, tr. 1584 Willem Crul, *droogscheerder* in de Kalverstraat.

Een zoon van den bovengen. schout van Alkmaar was: Cornelis van T., g. 1565, *koopman* en *zoutmeter* te Amsterdam, in de Koestraat, st. 1625.

Kinderen van dezen zoutmeter waren: Pieter Cornelisz. van T., geb. 1598, *apotheker*; Augustijn van T., g. 1605, *apotheker* in de Engelsche steeg.

Witsen. Jacob Witsz., een *boerenzoon* uit Akersloot, g. ± 1500, vestigde zich in het eerste kwart der 16e eeuw te Amsterdam en werd er *schipper (binnenlandsvaarder)* op den N.Z. Achterburgwal, naast *schipper* Claes Jonasz.

Zijn zoons waren Cornelis Jacob en Gerrit Jacob Witsen.

De oudste, Cornelis, werd *vrachtvaarder* als zijn vader, maar bepaalde zich niet tot de binnenvaart; eerst voor rekening van anderen hoofdzakelijk, doch daarbij tevens hoe langer hoe meer voor eigen rekening, voer hij naar „buitenlandsche gewesten" met *haring*, *kaas* en andere waren; weldra werd hij *koopman* op eigen schip in *haring*, *graan*, *zuivel*, enz.; hij tr. een dr. van Claes Jonasz., *schipper*, kocht in 1586 een huis met *haringpakkerij* op den Nieuwendijk, werd in 1584 *schepen* en 1590 *raad*; hij st. 1595.

Zijn broeder Gerrit werd in de leer gedaan bij een *haringkoopman* als *knecht*; hij tr. 1e Geert, g. 1534, wed. van Jan Ellertsz., *houtkooper*, die st. in 1569, dr. van Hillebrand Luytsz., *houtkooper* „in de Rave"; hij tr. 2e in 1583 Grietge Appelman, g. 1563, dr. van Balthasar Simonsz. A., *raad* (zie in voce) en 3e Agneta Reynst, g. 1580; in 1585 wordt hij *schepen*, in 1592 woont hij „in Danswijc" op den Singel en *handelde in koren* enz. op de Oostzee; hij werd 1609 *burgemr.*, in 1611 *kolonel* der burgerij, ontving

1614 met zijn neven Jonas en Jan Cornelisz., benevens de Pauwen, brieven van voorschrijving van Maurits aan den Tsaar van Moscovië, werd 1614 *bewindhebber* der O.I.C., was van 1617—19 *gecommit. raad* en st. 1626.

De derde zoon van *schipper* Jacob Witsz. was naar Bremen gegaan en stichtte er een voorname handelszaak; in 1587 deponeerden de Staten in zijne handen meer dan 50.000 g. om die te betalen aan graaf Adolf van Neuenahr.

De oudste zoon van Cornelis Jacob W. was Jonas Cornelisz. W., g. 1566, *koopman* en *reeder*, *raad* in 1596, *schepen* in 1601, *burgemr.* in 1619, *gecommit. raad* van 1620—22, zond o.a. in 1598 in comp. met Hans Simonsz. een schip, geladen met 130 ton, naar Guyana, reedde mede 't schip de Vos, gezonden om de Noordelijke doorvaart naar Indië te zoeken; hij richtte in 1614 mede de Noorsche Co. en die van Nieuw-Nederland op en werd in 1622 *bewindhebber* der W.I.C.; als *schepen* maakte hij zich berucht, doordien hij de stad bestal (zie Elias, Inl. p. LXII volg.), waardoor hij 18.069 g. won. (Hooft, Mem. en Adv. p. 119).

De tweede zoon van Cornelis Jacob was Jan Cornelisz., g. 1569, st. 1636, *korenkooper* op den Singel en *handelaar* op Moscovië, commissaris, regent en kapitein der burgerij, tr. 1597 Margrieta, g. 1580, dr. van Claes Fransz. Oetgens.

Wanneer wij het hier voorafgaand overzicht van een aantal families als een verkleind beeld van de geheele Amsterdamsche bezittende burgerij gedurende anderhalve eeuw ongeveer van hare ontwikkeling mogen beschouwen, dan treft ons in de eerste plaats het verschijnsel, dat onder de personen, die wij gedurende dit tijdvak zien optreden, verreweg de talrijkste plaats wordt ingenomen door degenen, die zich met den zuiveren groothandel [1]), bij name den groothandel in koren, hout, haring, olie, stokvisch, zuivel (kaas) en visch [2]), bezighouden.

1) Voorbeelden van groothandelaars reeds uit de 15e eeuw vindt men p. 275, 301 338, 352; vergelijk ook p. 276, 290, 320(?), 323.

2) De voorbeelden voor koren, hout, haring, olie, stokvisch, zijn zoo talrijk, dat

Vervolgens treft men het talrijkst aan degenen, die zich niet uitsluitend generen met eenvoudigen groothandel in de te Amsterdam geïmporteerde groote handelsartikelen, waarvan wij reeds een nadere opsomming hebben gegeven in het eerste hoofdstuk, p. 4 en 5, maar die met den groothandel verbinden een bewerking of verwerking van die artikelen, waardoor deze eerst voor de consumptie of voor export geschikt werden. Deze lieden, die overigens veelal nog benoemd worden naar het in 't groot koopen van het voornaamste grondstofartikel, zijn in Amsterdam gedurende verreweg het grootste gedeelte van het tijdsverloop, dat wij trachtten te overzien, d. w. z. van het einde der 15e eeuw tot na de alteratie, sociaal gelijk aan de zuivere groothandelaars. Onder hen nemen de aschkoopers, ook genoemd oliekoopers en later meestal zeepzieders [1]), in aantal en belang de eerste plaats in. Daarna komen wel de vlas- en hennepkoopers [2]), die in vele gevallen tevens lijndraaiers en zeilenmakers zullen zijn geweest, en in veel minderen getale de buskruitmakers en -verkoopers [3]); in zekeren zin zou men tot deze categorie ook kunnen rekenen de haringkoopers, aangezien dezen de grondstof, na ze ontvangen te hebben, ook vaak zelf, — in eigen bedrijf of door anderen, — een belangrijke bewerking, het pakken, lieten ondergaan, voor zij ze weer verkochten.

De derde categorie, bij wie het karakter van producent het koopmanskarakter overweegt, maar die toch gedurende het geheele

---

het niet noodig is, er naar te verwijzen; zuivelkoopers vindt men b.v. p. 290, (handelaar op Spanje, ook met andere waren) 294, 295, 309, 325, 328, 336, 345, 354; vischkoopers, waarmee bedoeld worden meer in 't bizonder groothandelaars in versche visch, paling en schol vooral, vindt men p. 305, 320.

1) Het oudste voorbeeld van een zeepzieder in het voorafgaand overzicht vindt men op p. 320, in v. Vlaming, waar een lid dezer familie, die in 1452 burgemr. was en dat jaar naar Gent vertrok, aldaar een zeepziederij opzette, waaruit men misschien mag opmaken, dat hij dit bedrijf reeds in Amsterdam uitoefende; voor de identiteit van aschkooper, oliekooper en zeepzieder zie men p. 290, 311, 349 en 351.

2) Voorbeelden van vlaskoopers en hennepkoopers, die wij waarschijnlijk zullen moeten identificeeren met lijndraaiers en zeilenmakers, vindt men p. 288, 305, 324. 342 (deze beide laatsten zeilenmakers), 345, 347; een vlaskooper, die tevens huidenkooper is (zuivere groothandelaar) komt voor op p. 275; een brouwer en hennepkooper tevens, p. 285; een lijndraaier en zeemleertouwer, p. 308; een lijndraaier en scheepsmaker p. 304; het oudste voorbeeld van een lijndraaier, notabele in de 15e eeuw, op p. 276.

3) Hiervan vindt men voorbeelden op p. 282, 295, 318, 334, 348.

door ons beschouwde tijdvak sociaal gelijkwaardig wordt gerekend met de twee voorgaande, wordt gevormd door de brouwers, de drapeniers (lakenkoopers) en linnelakenkoopers. Wij hebben in het tweede hoofdstuk gezien, dat deze producenten blijkens de Amsterdamsche bedrijfswetgeving van het einde der 15e eeuw, reeds destijds in de regeling van hun bedrijf, — behoudens het daar besproken voorbehoud —, even vrij waren als de zuivere groothandelaars en de hiervóór genoemde tweede categorie van groothandelaars-producenten. Ook de brouwers en de textiel-handelaars immers werkten in hoofdzaak, of ten minste wat betreft een belangrijk deel van hun productie, voor den groothandel, 't zij in de stad zelf of voor export. De brouwers leverden hun product waarschijnlijk slechts zeer zelden direct aan de consumenten, maar in hoofdzaak aan de bierslijters (herbergiers) en aan de schippers, die het naar elders vervoerden; de textiel-koopers waren wel vaak tegelijk kleinhandelaars (winkeliers), doch niet uitsluitend of zelfs in hoofdzaak. Voor de laatsten geldt bovendien nog, dat zij door het bizondere karakter van dezen nijverheidstak, sociaal hooger stonden dan de eigenlijke producenten, die zij in dienst hadden, omdat het product pas tot waar werd in hunne handen [1]).

De drie voorafgaande categorieën onder de Amsterdamsche groote burgerij hebben dus, meenen wij, dit gemeen, dat de groothandel bij alle personen, die wij er toe rekenen, overweegt, zoowel in den aanvang als op het einde van het door ons beschouwde tijdvak.

Evenwel zagen wij, dat slechts één dier groepen zich, om zoo te zeggen uitsluitend, met den groothandel geneert, doch dat althans bij de laatste de kleinhandel, de verkoop onmiddellijk aan de consumenten, mede een zekere rol vervult.

1) Men moet zich echter hoeden voor een overdreven voorstelling van de grootte van het bedrijf der drapeniers, ook nog kort vóór de troebelen; het voorbeeld van den tot de deftige drapeniers behoorenden Rodenburg (te vinden op pag. 285), die zelf blijkbaar met zijn gezin gewoonlijk of althans desnoods aan de lakenbereiding meewerkte, zal wel als typisch mogen worden beschouwd voor deze geheele categorie in dien tijd; (een lakenbereider vindt men p. 282, zie verder nog p. 289, 356). Na de alteratie komt er een geheele verandering in dezen toestand; dan geraken de textielbedrijven, vooral ook de ververij, in vele gevallen in handen der groote kapitalisten. (zie bv. p. 285, 290 en 331).

De kleinhandel nu hield in het schiprijke Amsterdam vóór en nà de troebelen een andere belangrijke groep uitsluitend bezig, welke men toch weer niet kan gelijk stellen met de klasse der kleinproducenten, die ook kleinhandelaars waren, over wie wij uitvoerig hebben gesproken in het tweede hoofdstuk.

De groep van kleinhandelaars, die wij hier bedoelen, wordt gevormd door de verschillende soorten van winkeliers in engeren zin, namelijk de „cramers" [1]), de kruideniers en apothekers [2]), de ijzerkoopers [3]), de compassenmakers en, blijkbaar veel minder talrijk, enkele „schalenmakers" [4]), lantaarnmakers [5]) en wellicht nog enkele speciale handelaars, die allen waren in 't klein verkochten, welke zij in hoofdzaak niet zelf produceerden of bewerkten. Ook de „peltiers" of „pelsers" (bontwerkers), behoort men misschien in de eerste helft der 16e eeuw nog tot deze groep te rekenen [6]).

Maatschappelijk schijnt deze groep, althans wat betreft de personen, die een eenigszins belangrijken winkel dreven, vóór de troebelen nog zoo goed als gelijk te hebben gestaan met de voorgaande groepen, terwijl daarin eerst op het einde der 16e eeuw een verandering lijkt te komen, een gevolg van de toen steeds

1) De „cramers", waarvan wij bij het overzicht der bedrijfswetgeving zagen, dat ze gedurende de 16e eeuw naar 't schijnt niet meer in eenigen werkelijken gildeband waren besloten, treft men o.a. aan p. 304, 317, 319, 321, 325, 326, 353 en 355; p. 328 vindt men het voorbeeld van Jan Jansz. Carel, die kort na de alteratie een handel in melk en zuivelproducten (d.w.z. vette waren in het algemeen, zie p. 336) dreef, blijkbaar zoowel en détail als en gros; de meeste „cramers" zullen in het handeldrijvende Amsterdam wel vooral veel aan scheepsleveranties hebben gedaan (levensmiddelen en allerhande scheepsbehoeften). Scheepsbehoeften verkochten natuurlijk ook de compassenmakers en ijzerkoopers.

2) Kruideniers waren zoowel apothekers als drogisten, aangezien er van drogerijen in het algemeen wel grooter afzet zal zijn geweest dan van wat wij tegenwoordig meer bizonder geneesmiddelen noemen; daar beide warensoorten in één winkel werden verkocht, is het drogistenkarakter overwegend. Voorbeelden vindt men bv. p. 285 325, 333 en 352.

3) De ijzerkoopers (voorbeelden vindt men p. 286, 291), die vóór de troebelen — men zie het voorbeeld van Leenaert en Dirck Jansz. Graeff — blijkbaar tot de aanzienlijkste burgers konden behooren, zullen voornamelijk in ijzerwaren hebben gehandeld, die de Amsterdamsche industrie niet voortbracht: men zie in het overzicht van de bedrijfswetgeving het St. Eloyengilde.

4) Een voorbeeld vindt men p. 336.

5) Zie p. 350.

6) Voorbeeld p. 287, 292, 325.

breeder en scherper wordende scheiding tusschen groot- en kleinhandel.

Over de groote groepen, die maatschappelijk onder de voorgaande stonden — waarbij in de eerste plaats in aanmerking komen de schippers van verschillenden aard, voor zoover zij in dienst van het handelskapitaal stonden, en daarna al degenen, die wij hebben samengevat als kleine burgerij, in gilden georganiseerde kleine producenten en klein-handelaars — behoeven wij bij dit overzicht wel niet verder te spreken. Dit is reeds uitvoerig geschied in het tweede hoofdstuk. Bovendien komen personen, tot deze groepen behoorende, in het voorafgaande overzicht van tot de groote burgerij behoorende of opstijgende families, natuurlijk niet in de eerste plaats en het meest talrijk voor.

Van groot belang is het daarentegen te wijzen op den bij bepaalde personen op te merken overgang, men zou kunnen zeggen hunne opstijging, tot de handelsburgerij.

Zeer treffende voorbeelden vindt men daarvan bv. op p. 285, 292, 316, 330, waar wij de daar vermelde personen zich als 't ware zien verheffen uit de kleine burgerij en de in den gildeband gesloten kleine productie tot het voor hen meer begeerenswaardige bestaan van den koopman. Naar dit nieuwe bestaan streefden zij natuurlijk niet, omdat de gildeband hen knelde, maar omdat de koophandel hun grooter kansen, misschien mag men wel zeggen alleen kans, opende op het verwerven van rijkdom. Bij het laatstvermelde voorbeeld zien wij den overgang bizonder duidelijk; de bedoelde man was eerst kuiper, in welke kwaliteit hij immers vooral haring pakte (zie hiervoor in het tweede hoofdstuk de kuipersnering), daarna wordt hij haringpakker genoemd en ten slotte koopman in haring en hout.

Het spreekt van zelf, dat slechts klein-burgers, die op de een of andere wijze de beschikking kregen over kapitaal, aldus konden opklimmen.

Denzelfden overgang kunnen wij nog veelvuldiger in twee generaties opmerken; ook daarvan kan men in het voorgaande overzicht bv. p. 304, 309, 334, 348 en 350 voorbeelden aantreffen.

Zoo groot was blijkbaar in de eerste helft der 16e eeuw reeds de aantrekkingskracht van den groothandel, dat wij zelfs verscheiden

goudsmeden, waarvan men toch wel mag aannemen, dat ze tot de best gesitueerde klein-producenten behoorden, hun bedrijf zien opgeven en bv. den korenhandel beginnen, of althans daaraan meedoen [1]).

De groothandelaars dreven reeds in de eerste helft der 16e eeuw handel in zeer verschillende waren tegelijk of althans bij afwisseling, en dit verschijnsel wordt, naarmate de handel in omvang toeneemt, nog meer geprononceerd. Wij treffen handelaars aan in zuivelproducten, spijkers en vlas, in vlas en huiden, in zout en zuivel, in kaas en koren, in haring, olie en graan, in koren en buskruit [2]).

Maar bovendien combineerden de Amsterdamsche kapitaalbezitters reeds vóór de troebelen — en ook dit verschijnsel wordt duidelijker en talrijker tegen het einde der eeuw — geheel verschillende bedrijven en neringen, zoowel van zuiveren groothandel als van productie voor den verkoop in het groot. Zoo vinden wij dan personen, die bv. een ververij bezaten en tegelijk handelden in koren, die tegelijk in laken en geschut deden, die tegelijk brouwer en hennepkooper, lijndraaier en scheepsmaker, pompemaker en brouwer, zeepzieder en brouwer waren [3]).

Voor een deel — bv. bij de brouwerij, zie in v. van Campen, — laat zich dit ongetwijfeld verklaren uit het feit, dat wie over eenig kapitaal beschikte, evengoed als hij aandeelen, parten, kon nemen in schepen, ook aandeelhouder kon zijn in een brouwerij of ververij. Voor een ander deel combineerden sommigen waarschijnlijk met elkaar verwante bedrijven, als bv. de lijndraaierij en de scheepmakerij, tot een soort van kapitalistische onderneming.

Een duidelijk voorbeeld van dezen vorm van bezit in aandeelen, reeds vóór de troebelen, vindt men op p. 290 bij den „moelnaer", die rijk was en aandeelen bezat in molens, gelijk anderen in schepen.

1) Men zie p. 306 en 346.
2) Zie bv. p. 275, 279, 290, 317, 356.
3) Zie p. 284, 285, 290, 304, 308, 312, 313, 317, 322, 331.

BIJLAGE VI.

Gegevens over den Oostzeehandel van Amsterdam en Holland gedurende de 16e eeuw tot het begin van het Bestand.

Toen de druk van dit proefschrift begon, stonden mij voor de kennis van de scheepvaart van Amsterdam naar het Oostzee-gebied, vergeleken met die van de overige Zuiderzeesteden en vooral met die van het omliggende, van Amsterdam economisch afhankelijke, platteland, nog slechts de weinige gegevens ten dienste, door Prof. D. Schäfer daaromtrent uit de Sonttolregisters meegedeeld in den jaargang 1899 van de „Hansische Geschichtsblätter" (p. 95—114).

Prof. Schäfer wees in dit artikel terecht op het groote belang, dat de publicatie der Sonttolregisters zou meebrengen voor de handelsgeschiedenis, aangezien er wel geen ander voorbeeld in de wereld bestaat van een, over een zoo lang tijdsverloop in 't algemeen zoo voortreffelijk bewaard gebleven, materiaal betreffende den handel op een bepaald gebied.

Hij kondigde tegelijk aan, dat met de publicatie ervan, waaraan natuurlijk eerst een verbazende arbeid tot schifting en ordening moest voorafgaan, na niet te langen tijd een begin zou worden gemaakt.

Door de groote vriendelijkheid van Mevrouw Dr. N. Bang te Kopenhagen, die sinds jaren zich met de voorbereiding van deze publicatie bezighoudt, ben ik reeds nu in staat gesteld, de proeven der uitgave, voorshands slechts tot 1609, door te zien, en er een en ander uit mee te deelen tot aanvulling en uitbreiding van het in den tekst besprokene.

Het materiaal, dat Mevrouw Bang binnenkort zal publiceeren, biedt ons zulke verrassende inzichten in de handelsontwikkeling der Republiek, waarin immers de Oostzeevaart en de daarmee

samengaande onmiddellijke transitohandel tusschen het Oostzeegebied en Frankrijk, Spanje en Portugal, iets later het Middellandsche-zeegebied, de belangrijkste plaats innam [1]), dat er niet aan te denken valt, dit nu reeds geheel te verwerken en te benuttigen.

Binnen niet te langen tijd hoop ik daartoe op een andere plaats gelegenheid te vinden.

Nu wil ik mij bepalen tot een overzicht van het aantal schepen uit Holland, dat in de jaren tot 1609 de Sont passeerde; van de in dit overzicht ontbrekende jaren zijn de Sonttol-registers niet bewaard gebleven.

In de conclusies, die ik, vóór mij deze uitgebreide gegevens ten dienste stonden, uit het schaarsche materieel, dat mij toen bekend was, meende te mogen trekken (in het eerste hoofdstuk van dit geschrift), behoeft m. i. door het hier volgende statistische materiaal geen verandering te worden gebracht.

Ook nu nog blijf ik van meening, dat de plaats van herkomst der schepen ons volstrekt niet het recht geeft, daaruit te concludeeren, dat al de schepen, uit een bepaalde plaats herkomstig, daar ook werkelijk gereed werden en zich hoofdzakelijk of uitsluitend bevonden in het bezit der bewoners van de plaats van herkomst. Voor Amsterdam b.v. is het ook in de 17e eeuw zeker, dat burgers van alle gading, die men slechts eenigermate tot de bezittende klasse mag rekenen, zich in het bezit bevonden van tallooze aandeelen (parten) in schepen, onder bevel van schippers uit andere steden of dorpen. Een eenvoudig doorbladeren van de registers der Weeskamer kan ons deze overtuiging reeds bijbrengen.

Ook al blijft men nu echter aannemen, dat uit een vergelijking van het aantal der door de verschillende steden en dorpen uitgezonden en in die plaatsen thuisbehoorende schepen, geen conclusie mag worden getrokken omtrent de verhouding van het handelskapitaal in die plaatsen, dan nog blijft het voor de relatieve kennis van de scheepvaart der verschillende steden en dorpen van Holland en de overige gewesten natuurlijk uiterst belangrijk, de

1) Zie Dr. G. W. Kernkamp, De Sleutels van de Sont, p. 2—4.

juiste cijfers omtrent de scheepvaart naar een bepaald gebied zoo precies te leeren kennen, als hier nu geschiedt.

Voor 't eerst, meen ik, krijgen wij daardoor omtrent den belangrijksten tak van Holland's commercie werkelijk vasten grond onder de voeten en met verbazing zien wij uit de dorre cijfers, die hier volgen, den wellicht weergaloozen opbloei op scheepvaartgebied van „de lage landen bi der zee" in de 16e eeuw.

Hoezeer de opgaven der overigens meest betrouwbare kroniekschrijvers uit den tijd zelf ons in dit opzicht op een dwaalspoor kunnen voeren, springt in 't oog, waar wij Velius b. v. zien meedeelen, dat in het jaar 1599 in de maand April 640 groote schepen uit Oostland te Amsterdam tegelijk zouden zijn binnengevallen, te samen wel 15.000 last goed meebrengende, terwijl uit de Sonttolregisters blijkt, dat er in het geheele jaar 1599, overigens een jaar, dat zich door niets bizonders op handelsgebied kenmerkte, slechts 161 schepen door de Sont voeren, die te Amsterdam thuishoorden. Zelfs al wil men aannemen, dat al deze schepen in dit jaar slechts één reis naar de Oostzee deden, dan nog bedraagt het gezamenlijk aantal der te Amsterdam thuisbehoorende schepen, die in 1599 door de Sont voeren, slechts de helft van 161, dus omstreeks 80 [1])!

Maar dan, niet het minst belangrijk, verschaffen deze cijfers over een zoo lange reeks van jaren loopend, ons in ieder geval mede een denkbeeld omtrent de met het scheepvaartverkeer gepaard gaande bedrijvigheid op allerlei gebied (zoowel voor de nijverheid als voor den kleinhandel) in de verschillende plaatsen [2]).

Wij zien er b. v. uit, dat, iets wat vóór de troebelen in geenen deele het geval was, het aantal der onmiddellijk op het Oostzeegebied varende schepen, in de plaats zelf thuishoorende, te Amsterdam in de laatste jaren der 16e eeuw wordt overtroffen door dat van

1) Toch blijft het mogelijk, dat het bericht van Velius juist is. Onder de 640 schepen kunnen eenige honderden schepen zijn, die uit de Oostzee waren gezeild naar Enkhuizen, Medemblik enz., en *vandaar* naar Amsterdam, omdat A. de groote marktplaats was.

2) De in de volgende lijsten voor de jaren 1557, 1565, 1581, 1599 en 1607 vermelde getallen duiden aan het geheele aantal schepen, die de Sont in de verschillende jaren Oostwaarts en Westwaarts passeerden, thuisbehoorende in de plaats of het gewest waarachter de getallen zich bevinden.

Enkhuizen, Hoorn, ja zelfs veelal door Terschelling en Vlieland, en evenaard door dat van Medemblik.

Hieruit mogen wij dus wel de conclusie trekken, dat ook op het gebied van de Oostzee-vaart Amsterdam in Hoorn en Enkhuizen bepaald te duchten concurrenten bezat, aangezien het Amsterdam natuurlijk lang niet onverschillig was, of de schepen, die zich waarschijnlijk voor een deel in het bezit van haar burgers bevonden, te Hoorn of Enkhuizen dan wel te Amsterdam zelf hun lading aanbrachten of vandaar vertrokken.

Ja 't zelfde geldt voor de vrachtvaart direct op Frankrijk. In het jaar 1599 b. v. voeren er Oostwaarts door de Sont 80 te Amsterdam thuisbehoorende schepen, waarvan 19 geballast waren, welke dus waarschijnlijk alleen koren gingen halen, maar 12 ervan kwamen direct uit Frankrijk. Doch voor Enkhuizen beliepen deze getallen resp. 189, 71 en 41, en voor Hoorn 136, 57 en 30. In het jaar 1607 varen er Oostwaarts door de Sont 119 Amsterdamsche schepen, waarvan 67 geballast waren en slechts 6 direct uit Frankrijk, en 1 uit de Middellandsche Zee kwamen, terwijl voor Enkhuizen deze cijfers zijn: resp. 159, 65, 24 en 1, en voor Hoorn resp. 160, 90, 29 en 2. Ja zelfs van de 144 op Terschelling thuisbehoorende schepen, die in dat jaar Oostwaarts door de Sont voeren, is het aantal der direct uit Frankrijk komende schepen even groot als dat der Amsterdamsche schepen, die direct uit Frankrijk kwamen, namelijk 6.

Men zal dus het werkelijke aantal schepen, dat van een bepaalde plaats naar de Oostzee voer, benaderen, indien men het gezamenlijke aantal inklaringen Oostwaarts en Westwaarts eerst deelt door 2 en daarna in aanmerking neemt, dat het zoo verkregen getal schepen in vele gevallen nog door een niet nader te bepalen aantal zal moeten worden gedeeld, omdat dezelfde schipper in één jaar 2, ja 3 maal de reis naar de Oostzee kon maken. (Zie daarvoor: De sleutels van de Sont, Bijlage I, p. 284). Overigens bestaat er een tegenspraak tusschen wat ons uit de hier gepubliceerde cijfers omtrent de vaart der verschillende Hollandsche steden en dorpen blijkt en de conclusie, waartoe Dr. Kernkamp in de genoemde Bijlage is gekomen voor het jaar 1645. Hij zegt daar (p. 288): „Van 645 schepen, die tusschen 25 Juni en 16 November door de Sont voeren, kwamen alleen uit Amsterdam meer dan uit de overige (steden) te zamen. Dan volgen — in rangorde van het aantal schepen, die er uitzeilden — Enkhuizen, Hoorn, Harlingen, Rotterdam, Medemblik, Zaandam, Monnikendam, Schiedam enz. De verhouding wordt voor Amsterdam nog gunstiger, wanneer men de statistiek der terugkeerende schepen nagaat. Van de 300 vaartuigen, die de With in den zomer van 1645 door de Sont had geleid, keerden 260 terug naar Amsterdam; van de 356

Voor eenige jaren geef ik een iets uitvoeriger overzicht van hetgeen de Sonttolregisters ons leeren omtrent de vaart, ook van enkele belangrijke Oostersche steden. Ik heb daartoe de jaren 1557, 1565, 1581, 1599 en 1607 gekozen; het eerste, omdat in dat jaar voor het eerst de Sont-tolregisters ruimere gegevens meedeelen — van 1548 en volgende jaren ontbreken de registers — voornamelijk omtrent de plaats, waar de schepen Oostwaarts en Westwaarts zeilende vandaan komen; de andere jaren zijn schijnbaar meer willekeurig genomen. Ik heb echter 1565 gekozen, omdat wij dan zeer kort vóór de troebelen zijn, 1581, omdat dit kort na de alteratie valt, wanneer de Amsterdamsche scheepvaart zich weer eenigermate heeft hersteld van de zware slagen, haar door het isolement toegebracht, en 1607, omdat dit onmiddellijk aan het Bestand voorafgaat.

In deze breedere overzichten, die overigens wel genoegzaam voor zich zelf spreken, duidt de eerste kolom aan het aantal schepen, in een plaats thuisbehoorend, dat Oostwaarts, de tweede het aantal, dat Westwaarts de Sont passeert, in dezelfde plaats thuisbehoorend [1]). Vervolgens komen achter de accoulade nadere aan-

schepen, die na 9 Juni uit ons land vertrokken, waren op de terugreis 278 naar Amsterdam bestemd". Kernkamp wil dit verschijnsel verklaren door te veronderstellen, dat de Amsterdamsche reeders of kooplieden hunne schepen soms naar een andere plaats zonden, om geladen te worden, b. v. naar Enkhuizen om haring in te nemen. Hij zegt: (t. a. p), „vandaar dat schepen, die te Amsterdam thuis behoorden, dikwijls in een andere haven veilgeld betaalden en vandaar uitzeilden; maar bij den terugkeer uit de Oostzee waren zij bestemd naar Amsterdam, waar de reeders van het schip en de belanghebbenden in de lading woonden". Indien deze verklaring nu voor het jaar 1645, — wat zeer waarschijnlijk is — moet aangenomen worden, dan kan zij toch niet gelden voor de hierna volgende cijfers, aangezien het aantal schepen uit Amsterdam, dat Oost- en Westwaarts de Sont passeert, in de hier volgende tabellen altijd ongeveer gelijk is en dus wijst op een zeker aantal schepen, dat uit Amsterdam vertrekt en er ook weer terugkeert.

Hetzelfde geldt voor de overige steden, dorpen en eilanden.

Op een vraag, of de in de lijsten genoemde getallen ook in de origineele registers steeds de plaats, waar de schepen *thuishooren* en die vanwaar ze uitgezeild zijn, aangeven, heeft Mevrouw Bang mij nog eens verzekerd, dat dit altijd het geval is. Men kan dus niet betwijfelen, dat vóór het Bestand althans het scheepvaartverkeer naar de Oostzee van Enkhuizen, Hoorn en Terschelling b. v. het Amsterdamsche op die streken overtroffen heeft. Hoe nu te verklaren, dat nog geen halve eeuw later, in 1645, de toestanden in dit opzicht weer geheel blijken te zijn veranderd, zooals men wel uit de mededeelingen in „de Sleutels van de Sont" moet opmaken? Ik durf voor dit verschijnsel nog geen verklaring te beproeven.

1) De Sonttolregisters geven in de 16e en 17e eeuw nog geen uitsluitsel omtrent de vraag, waarheen de schepen, uit een bepaalde plaats herkomstig, zich begeven, wan-

wijzingen omtrent het aantal der geballaste schepen onder deze; meestal heb ik bij de Hollandsche steden slechts onder de Oostwaarts zeilende schepen het aantal geballasten vermeld, aangezien dit bij de terugkeerende veelal niet in aanmerking komt. Voor 1557 zijn ook nog eens de schepen uit de voornaamste Waterlandsche stadjes en dorpen vermeld, benevens het totaal aantal Waterlandsche schepen, niettegenstaande men deze Waterlanders natuurlijk nog eens in de groote tabellen voor alle jaren van 1497—1608 aantreft. Nu ziet men tevens, dat het aantal schepen, die, uit een gegeven plaats herkomstig, Oostwaarts de Sont passeeren, gemeenlijk ongeveer gelijk is aan het aantal schepen, die Westwaarts de Sont passeeren en in dezelfde plaats thuishooren.

Jaar 1557.

	Oostw.	*Westw.*	
Totaal aantal	1150;	1275;	van deze 1150 (476 geball.) komen 678 [1]) uit de Nederlanden, 247 uit Frankrijk, 95 uit Brittannië, 23 uit Noorwegen; van de 1275 (81 geball.) komen 901 uit Danzig, 94 uit Riga, 58 uit Lijf- en Estland, 49 uit Koningsbergen.
Nederlandsche	622;	648;	van deze 622 (543 geball.) komen 616 uit de Nederlanden, 2 uit Frankrijk, 1 uit Noorwegen.
Amsterdam	98;	109;	van deze 207 (67 geball.) zijn 27 boven de 100 Last, 166 van 30—100 Last, en van de 98 komen uit Amsterdam 94, uit Frankrijk 1.
Enkhuizen	62;	60;	van deze 122 (51 geball.) zijn 20 boven de 100 Last, 79 van 30—100 Last en van de 62 komen alle uit Enkhuizen.
Hoorn	21;	60;	van deze 21 (19 geball). komen 21 uit Hoorn.

neer ze westwaarts de Sont passeeren. Mevrouw B. deelt mij mede, dat dit eerst in de 18e eeuw wel het geval is, en dat dan Amsterdam zeer vaak als plaats van bestemming wordt genoemd, terwijl Amsterdam dan ook als afvaartplaats veel voorkomt.

1) Dat het getal der uit de Nederlanden Oostwaarts door de Sont varende schepen (678), hetwelk hier voorkomt, waar alle schepen worden vermeld, die in dit jaar Oostwaarts de Sont passeeren, grooter is dan het getal (622) der in de Nederlanden thuishoorende schepen in de tweede reeks, is een gevolg van het feit, dat het getal 678 verkregen is door optelling van de schepen van alle nationaliteit, die, uit de Nederlanden komende, de Sont passeeren; dit getal omvat dus de 616 Nederlandsche, in de Nederlanden thuisbehoorende schepen, welke in de tweede reeks zijn vermeld, vermeerderd met een aantal Oost-Friesche, Wendische schepen enz ; dezelfde opmerking geldt natuurlijk ook voor de volgende jaren.

Medemblik	24;	28;	van deze 24 (24 geball.) komen 24 uit Medemblik.
Edam	15;	14;	
Monnikendam	31;	32;	
Ransdorp	31;	33;	
Broek	27;	22;	
Geheel Waterland	197;	200;	
Geheel Holland	444;	462;	van deze 444 (387 geball.) komen uit Holland 438, uit Frankrijk 1.
Harlingen	39;	44;	van deze 39 (37 geball.), uit Harlingen 39.
Stavoren	53;	49;	van deze 53 (44 geball.), uit Stavoren 51, uit Noorwegen 1.
Geheel Friesland	128;	133;	van deze 128 (114 geball.), uit Friesland 127, uit Noorwegen 1.
Overige gewesten	45;	48;	van deze 45 (37 geball.), uit de Nederlanden 44, uit Frankrijk 1.
Hamburg	152;	157;	van deze 152 (31 geball.) komen uit Hamburg 34, uit Frankrijk 87, uit de Nederlanden 24, uit Noorwegen 1.
Lübeck	18;	41;	van deze 18 (1 geball.) komen uit Frankrijk 13, uit Noorwegen 4. van deze 41 (19 geball.) komen uit Lübeck 27.
Rostock	18;	29;	van deze 18 (11 geball.) uit Frankrijk 4, Noorwegen 9, de Nederlanden 5. van deze 29 (5 geball.) uit Rostock 24.
De vijf Wendische steden [1])	218;	260;	van deze 218 (52 geball.) uit Frankrijk 114, de Nederlanden 40, Noorwegen 18, Schotland en Engeland 6.
Danzig	73;	88;	van deze 73 (4 geball.) uit Frankrijk 65, Schotland 1, Engeland 2.

Jaar 1565.

	Oostw.	*Westw.*	
Totaal:	1811;	1674;	van deze 1811 (1364 geball.) komen 1515 uit de Nederlanden, 68 uit Frankrijk, 44 uit Portugal, 5 uit Spanje, 30 uit Engeland, 35 uit Noorwegen; van de 1674 (8 geball.) komen 1173 uit Danzig, 158 uit Koningsbergen, 63 uit Riga, enz.

1) Hamburg, Lübeck, Rostock, Wismar, Stralsund.

Nederlandsche	1565;	1431;	van deze 1565 (1251 geball.) uit de Nederlanden 1475, uit Frankrijk 38, uit Portugal en Spanje 48, uit Noorwegen 3; van de 1431 (6 geball.) uit Danzig 1029; uit Koningsbergen 144, uit Denemarken 84, Riga en Narva 79, Pommeren 52.
Hollandsche	1110;	1024;	van deze 1110 (861 geball.) uit Holland 1021, uit Frankrijk 36, Spanje en Portugal 42, Noorwegen 3.
Amsterdam	267;	237;	van deze 267 (173 geball.) uit A'dam 253, uit Frankrijk 2, Portugal en Spanje 8, Noorwegen 2.
Enkhuizen	98;	83;	van deze 98 (67 geball.) uit Enkhuizen 91, Frankrijk 1, Portugal 4.
Hoorn	103;	91;	van deze 103 (91 geball.) uit Hoorn 100, uit Frankrijk 1.
Medemblik	161;	152;	van deze 161 (150 geball.) uit Medemblik 158, Frankrijk 1, Portugal 1.
Zeeland	31;	27;	van deze 31 (22 geball.) uit Zeeland 30.
Harlingen	97;	76;	van deze 97 (92 geball.) uit Harlingen 97.
Stavoren	115;	105;	van deze 115 (94 geball.) uit Stavoren 108, Frankrijk 1, Portugal 5.
Geheel Friesland	333;	298;	van deze 333 (300 geball.) uit Friesland 325, Frankrijk 2, Portugal 5.
Oost-Friesland (Emden)	74;	98;	van deze 74 (72 geball.) uit Emden 72, Frankrijk 1.
Hamburg	11;	17;	van deze 11 (1 geball.) uit Hamburg 4, Frankrijk 5, Noorwegen 1.
Lübeck	13;	8;	van deze 13 uit Frankrijk 5, Noorwegen 5, Schotland 1. van de 8 (1 geball.) uit Lübeck 7.
Rostock	11;	7;	van deze 11 (1 geball.) uit Noorwegen 6.
Danzig	11;	8;	van deze 11 (6 geball.) uit de Nederlanden 7, Noorwegen 2.

Jaar 1581.

	Oostw.	Westw.	
Totaal:	2136;	2126;	van deze 2136 (912 geball.) komen 998 uit de Nederlanden, 395 uit Noorwegen, 201 uit Frankrijk, 167 uit Portugal, 147 uit Oost-Friesland en Bremen, 57 uit Schotland, 73 uit Engeland enz.; van de 2126 komen 860 uit Danzig, 317 uit Koningsbergen enz.
Hollandsche	935;	922;	van deze 935 (435 geball.) komen 696 uit de Nederlanden, 129 uit Frankrijk, 66 uit Portugal, 1 uit Spanje, 41 uit Noorwegen; van de 922 komen 476 uit Danzig, 246 uit Koningsbergen, 63 uit Riga, enz.
Nederlandsche	1176;	1164;	van deze 1176 (600 geball.) komen 892 uit de Nederlanden, 139 uit Frankrijk, 91 uit Portugal, 1 uit Spanje, 48 uit Noorwegen
Amsterdam	106;	101;	van deze 106 (48 geball.) uit Amsterdam 91, uit Frankrijk 6, uit Portugal 5, uit Noorwegen 4.
Enkhuizen	130;	125;	van deze 130 (47 geball.) uit Enkhuizen 92, Frankrijk 8, Portugal 20, Spanje 1, Noorwegen 9.
Hoorn	110;	106;	van deze 110 (44 geball.) uit Hoorn 77 Frankrijk 22, Portugal 7, Noorwegen 3.
Medemblik	90;	96;	van deze 90 (36 geball.) uit Medemblik 56, Frankrijk 32, Portugal 2.
Terschelling	123;	125;	van deze 123 (87 geball.) uit Terschelling 114, Frankrijk 2, Noorwegen 7.
Vlieland	80;	85;	van deze 80 (52 geball.) uit Vlieland 59, Frankrijk 3, Noorwegen 16.
Harlingen	52;	54;	van deze 52 (40 geball.) uit Harlingen 46, Frankrijk 1, Portugal 3.
Stavoren	45;	46;	van deze 45 (16 geball.) uit Stavoren 25, Frankrijk 3, Portugal 17.
Oost-Friesland	153;	155;	van deze 153 (101 geball.) uit Emden 126, Frankrijk 13, Portugal 3.
Hamburg	32;	20;	van deze 32 (2 geball.) uit Hamburg 16, Frankrijk 7, Portugal 5, Noorwegen 2.
Lübeck	93;	87;	van deze 93 (10 geball.) uit Frankrijk 14, Portugal 25, Noorwegen 37. van deze 87 (11 geball.) uit Lübeck 81.

Rostock	119;	145;	van deze 119 (54 geball.) uit Portugal 2, uit Noorwegen en Denemarken 109.
Danzig	23;	46;	van deze 23 (4 geball.) uit Frankrijk 2, uit Portugal 8, uit Noorwegen 6, Schotland en Engeland 3, de Nederlanden 4.

Jaar 1599.

	Oostw.	*Westw.*	
Totaal:	2361;	2323;	van deze 2361 (1021 geball.) komen 1271 uit de Nederlanden, 275 uit Frankrijk, 145 uit Portugal, 21 uit Spanje, 217 uit Schotland en Engeland, 147 uit Noorwegen; van de 2323 komen 927 uit Danzig, 415 uit Koningsbergen, 238 uit Riga, enz.
Nederlandsche	1453;	1403;	van deze 1453 (735 geball.) komen 1172 uit de Nederlanden, 242 uit Frankrijk, 9 uit Portugal, 3 uit Spanje, 2 uit Noorwegen, 17 uit Engeland en Schotland
Hollandsche	1102;	1068;	van deze 1102 (504 geball.) komen 883 uit de Nederlanden, 191 uit Frankrijk, 6 uit Portugal, 3 uit Spanje, 14 uit Engeland en Schotland.
Amsterdam	80;	81;	van deze 80 (19 geball.) komen 66 uit Amsterdam, 12 uit Frankrijk.
Enkhuizen	189;	170;	van deze 189 (71 geball.) 139 uit Enkhuizen, 41 uit Frankrijk, 6 uit Schotland en Engeland.
Hoorn	136;	133;	van deze 136 (57 geball.) 102 uit Hoorn, 30 uit Frankrijk, 2 uit Spanje.
Medemblik	65;	68;	van deze 65 (37 geball.) 45 uit Medemblik, 4 uit Frankrijk.
Terschelling	97;	99;	van deze 97 (63 geball.) 91 uit Terschelling, 4 uit Frankrijk.
Vlieland	120;	109;	van deze 120 (75 geball.) 105 uit Vlieland, 13 uit Frankrijk.
Harlingen	86;	84;	van deze 86 (77 geball.) 84 uit Harlingen, 2 uit Frankrijk.
Stavoren	83;	77;	van deze 83 (44 geball.) 58 uit Stavoren, 24 uit Frankrijk.
Hamburg	49;	44;	van deze 49 (0 geball.) 41 uit Hamburg, 2 uit Frankrijk.
Oost-Friesland	112;	106;	van deze 112 (44 geball.) 69 uit Emden, 37 uit Portugal, 1 uit Spanje.

Lübeck	78;	65;	van deze 78 (15 geball.), 37 uit Portugal, 3 uit Spanje, 2 uit Frankrijk, 12 uit Noorwegen, 8 uit Schotland en Engeland, 12 uit Denemarken.
Rostock	106;	116;	van deze 106 (76 geball.) 4 uit Spanje, 56 uit Noorwegen, 38 uit Denemarken. van deze 116 (0 geball) 113 uit Rostock.
Danzig	36;	50;	van deze 36 (1 geball.) 25 uit Portugal, 2 uit Spanje, 1 uit Frankrijk.

Jaar 1607.

	Oostw.	*Westw.*	
Totaal:	2552;	2571;	van deze 2552 (1341 geball.) komen 1529 uit de Nederlanden, 225 uit Frankrijk, 108 uit Portugal, 15 uit Spanje, 8 uit de Middell. Zee, 208 uit Noorwegen, 236 uit Schotland en Engeland, 40 uit Denemarken.
Nederlandsche	1590;	1572;	van deze 1590 (943 geball.) komen 1384 uit de Nederlanden, 172 uit Frankrijk, 4 uit de Middell. Zee, 16 uit Engeland en Schotland, 2 uit Denemarken, 3 uit Noorwegen.
Hollandsche	1244;	1232;	van deze 1244 (685 geball.) komen 1071 uit de Nederlanden, 146 uit Frankrijk, 3 uit de Middell. Zee, 13 uit Schotland en Engeland, 2 uit Denemarken, 8 uit Noorwegen.
Amsterdam	119;	120;	van deze 119 (67 geball) 111 uit Amsterdam 6 uit Frankrijk, 1 uit de Middell. Zee.
Enkhuizen	159;	149;	van deze 159 (65 geball.) 132 uit Enkhuizen, 24 uit Frankrijk, 1 uit de Middell. Zee.
Hoorn	160;	157;	van deze 160 (90 geball.) 127 uit Hoorn, 29 uit Frankrijk, 2 uit de Middell. Zee.
Medemblik	47;	47;	van deze 47 (29 geball.) 38 uit Medemblik, 9 uit Frankrijk.
Terschelling	144;	143;	van deze 144 (98 geball.) 136 uit Terschelling, 6 uit Frankrijk.
Vlieland	94;	90;	van deze 94 (71 geball.) 90 uit Vlieland.
Harlingen	86;	85;	van deze 86 (71 geball) 85 uit Harlingen, 1 uit Frankrijk.
Stavoren	67;	67;	van deze 67 (35 geball) 49 uit Stavoren, 15 uit Frankrijk.
Hamburg	20;	18;	van deze 20 (6 geball) 15 uit Hamburg, 2 uit Frankrijk.

Oost-Friesland	51;	53;	van deze 51 (44 geball) 50 uit Emden, 1 uit Engeland.
Lübeck	70;	79;	van deze 70 (7 geball.) 49 uit Portugal en Spanje, 6 uit Frankrijk, 9 uit Noorwegen; van deze 79 (1 geball.) 64 uit Lübeck, 12 uit Danzig en Koningsbergen.
Rostock	121;	120;	van deze 121 (84 geball.) 5 uit Portugal, 77 uit Noorwegen, 28 uit Denemarken.
Danzig	35;	48;	van deze 35 (4 geball.) 22 uit Portugal en Spanje, 4 uit de Middellandsche Zee, 4 uit Frankrijk, 5 uit Schotland en Engeland.

Ten slotte volgt in de hierbij gaande lijsten het algemeene overzicht van de scheepvaart door de Sont voor Holland's steden en dorpen. De eerste cijfers geven het totaal van alle schepen, die bij het passeeren van de Sont in het betreffende jaar tolgeld betalen; de tweede reeks geeft de som van de schepen,die de Sont Oost- en Westwaarts passeeren en in de Nederlanden thuishooren; de derde reeks geeft de som der in Friesland thuishoorende schepen, die Oost- en Westwaarts in het betreffende jaar door de Sont komen, de vierde die der Hollandsche, de vijfde die der Amsterdamsche enz. De namen der Waterlandsche dorpen en steden zijn cursief gedrukt.

Men zal opmerken, dat de in deze lijsten gegeven cijfers voor de jaren 1497, 1503 en 1528 niet kloppen met de hiervóór, in het eerste hoofdstuk, meegedeelde uit het artikel van Schäfer, althans wat betreft het totaal aantal der inklaringen en de getallen voor de Nederlanden en Holland. Dit komt, — afgezien van enkele afwijkingen, die wel telfouten van Prof. Schäfer zullen zijn — omdat in het genoemde artikel de niet-betalende schepen, alsmede de met wijn geladenen, afzonderlijk worden vermeld, terwijl verder onder de Nederlanden door Prof. Schäfer alleen begrepen zijn de toenmalige Bourgondische erflanden, dus niet de Overijselsche Zuiderzeesteden.

INHOUD.

TWEEDE GEDEELTE.

BIJLAGEN.

Alphabetisch overzicht der in Bijlage V beschouwde families.

3 2044 012 648 242

